

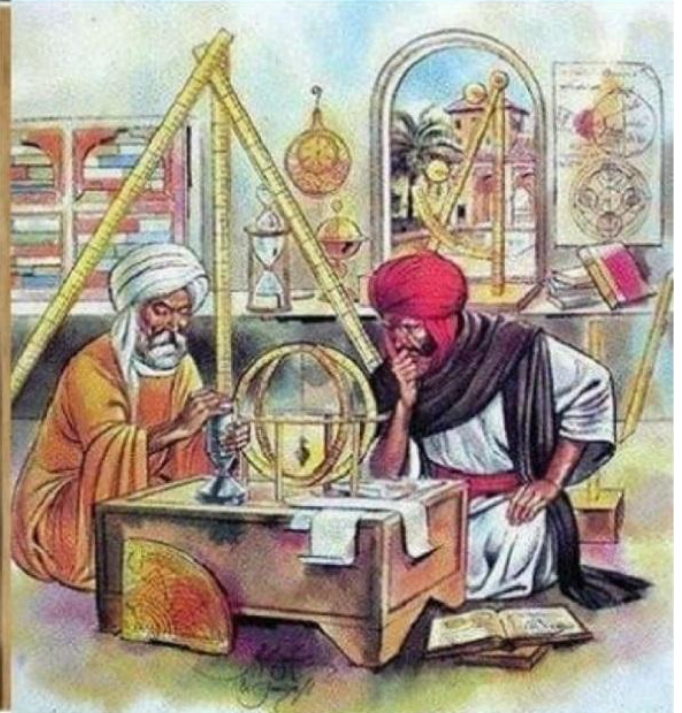

ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF MEDIEVAL RESEARCHES

e- ISSN: 2667-4882

Cilt: 2 Sayı: 2

ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

OAD

JOURNAL OF MEDIEVAL RESEARCHES

II/II

**Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç ve
Prof. Dr. Refet Yinanç
Anısına**

ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ YILDA İKİ DEFA YAYINLANAN
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERĐİDİR.

YIL/YEAR: 2019 CİLT/VOLUME: II SAYI/ISSUE: II (ARALIK 2019)

YIL/YEAR:2019

CİLT/VOLUME:2

SAYI/ISSUE:2

SAHİBİ/ OWNER

Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR mserdar61@live.com

BAŞ EDİTÖRLER/ EDITOR in CHIEF

Prof. Dr. Pınar ÜLGEN – Dr.Öğr.Üyesi Murat SERDAR

EDİTÖRLER KURULU

Doç. Dr. Erkan ATAK

Dr. Öğr. Üyesi Fatma İNCE

Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH EDITING

Doç. Dr. Ayla OĞUZ

SEKRETERYA/SECRETARIAT

Gülner ÖZER

Murat ÇAYLI

Banu ÇETİN ÜNAL

Murat HANAR

YAZIŞMA ADRESİ/CORRESPONDENCE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Taşlıçiftlik Yerleşkesi /Tokat-TÜRKİYE

Tel: 05067402670

Eposta:

ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com

mserdar61@live.com

Web: <http://dergipark.org.tr/oad/>

KAPAK TASARIM/COVER DESIGN

Murat SERDAR

Dergimizde yayımlanan yazılar **ITHENTICATE** benzerlik tarama programıyla kontrol edilmektedir.

©Her hakkı saklıdır. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

| OAD | Ortaçağ Araştırmaları Dergisi

| JMR | Journal Of Medieval Researches

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Güray KIRPIK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Genç	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih DURGUN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKYOL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Ergin Ayan - T. C. Ordu Üniversitesi
Prof.Dr. Ebru Altan - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi Şeyban – Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem Kesik – İstanbul Üniversitesi
Doç Dr. Abdullah Kaya – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Keçiş – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Sayime Durmaz - Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay Metin - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç.Dr. Emine Tok – Ege Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Sefer Solmaz - Selçuk Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi İbrahim Aksu - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Seyfettin Kaya – Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Özer - Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Özdal - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kubilay Atik - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt Günler - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Öztürk – İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Eğilmez - Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilay Ağırnaslı - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özkan Dayı - Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seda Özmen - Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sedat Bilinir - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turgut Akyüz - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Güngör – Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Serdar - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Ayça Elalmış - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Cüneyt Güneş - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Murat Özkan - T. C. Ordu Üniversitesi
Dr. Halil Yavaş – Serbest Araştırmacı
Dr. Selahattin Özkan – Serbest Araştırmacı

ETİK SORUMLULUK

OAD'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, yayımdan önce intihal denetiminden geçirilir. İntihal denetimi *iThenticate*, intihal tarama paket programı aracılığıyla gerçekleştirilir ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %25'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir.

OAD'a gönderilen yazıların başka bir yerde yayınlanmaması veya yayınlanmak amacı ile gönderilmemiş olması gerekir. Sempozyumlarda sunulan bildiriler basılmamış olmak şartı ile yayımlanabilir.

Bilimsel Araştırma Etiği

Verilerin elde edilmesinde, analizinde, yorumlanmasında ve sonuçlara ulaşılmada bilimsel yöntemlerle hareket edilir. Bilimsel olmayan sonuçlar araştırma sonucu olarak gösterilemez.

Araştırma sürdürülürken ulusal ve uluslararası anlaşmalara bağlı kalınması ve yetkili makamlardan izin alınması gerekmektedir.

Çalışmalarda elde edilen verilerin, yetkililerin izin verdiği ölçüde ve biçimde kullanılması gerekmektedir. Sunulmaması gereken verilerin gizli kalması esas olmalıdır.

Araştırmacılar, araştırma sonucunda oluşabilecek olumsuz durumları ilgili kişilere ve kurumlara bildirmekle yükümlüdürler. Her araştırmacı, oluşabilecek bu olumsuz durumlar sebebiyle araştırmaya katılmama hakkına sahiptir.

Yayın Etiği

Bilimsel araştırma ve yazım aşamasında çalışmaya herhangi bir katkısı olmayan kişiler, yazar olarak gösterilmemelidir.

Yazar(lar), etik sayılmayan davranışlar olarak belirtilen sorumsuz yazarlık, korsanlık, uydurmacılık, çoklu yayın, bölerek yayınlama, taraflı kaynak, taraflı yayın, insan-hayvan etiğine aykırılık gibi durumlardan kaçınmalıdır.

Yazar(lar), aday makalenin yazım aşamasında, dergide belirtilen atıf sistemine uygun hareket etmelidir.

Yayınlanmamış veya sunulmamış çalışmalar kaynak olarak gösterilmemelidir.

Herhangi bir çalışmanın tümü veya bir bölümü, izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden (intihal) yayımlanamaz.

Yazar(lar), -varsa- çalışmanın finansal kaynaklarını belirtmelidir.

Hakem Etiği

Hakem(ler); mutlaka aday makalenin hitap ettiği alanlarda uzman kimseler olmalıdır. Eleştirilerini objektif ve açık bir biçimde yapmakla yükümlüdür. Kendi kişisel çıkarları/görüşleri doğrultusunda hareket etmemeli, gerekirse hakemlik yapmayı kabul etmemelidir. Hakemlik sürecinde metinlerin kişiye özel olduğu göz önünde bulundurularak üçüncü şahıslarla paylaşılmamalıdır. Hakemlik sürecindeki aday makaleden kendi çalışmalarını için bilgi aktarımı yapmamalı, herhangi bir akademik/kişisel çıkar gözetmemelidir. Red verecekleri aday makaleler için açık ve ayrıntılı gerekçeler bildirmelidir. Derginin bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarını da göz önünde bulundurmalıdır.

Editör Etiği

Editör(ler); aday makalenin konusuna uygun en az iki hakem atamakla yükümlüdür. Kör hakemlik sürecini dikkate alarak hakem(ler) ve sorumlu yazar arasındaki iletişimi sağlamalıdır. Hiçbir yazar ve hakem arasında ayrımcılık yapmadan ilişkilerini şeffaf ve objektif bir biçimde sürdürmelidir. Buldukları konuyu kendi bireysel ve akademik çıkarları doğrultusunda kullanmamalıdır. Red verecekleri aday makaleler için açık ve ayrıntılı gerekçeler bildirmelidir. Bilimsel araştırma, yayın ve hakem etiklerini de göz önünde bulundurmalıdır.

İÇİNDEKİLER

Murat HANAR , <i>Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç ve Prof. Dr. Refet Yinanç'ın Biyografileri</i> _____	121-122
Abdulhalik BAKIR – Umut BADAĞOĞLU , <i>Yüceçiler Ve Kökenleri Üzerine Düşünceler</i> ____	123-144
Murat ÖZTÜRK , <i>Selçuklu Tarihyazımında Arapça Kaynakların Kullanımı Ve Bazı Problemler</i> _____	145- 150
Hüseyin KAYHAN , <i>Selçuklular Devrinde Sincar'da Bir Türkmen Beyliği: Bekçioğulları (1096-1128)</i> _____	151-158
Seda ENSARİOĞLU , <i>St. Thomas Aquinas'ta Savaş Felsefesi</i> _____	159-169
Akif RENÇBER , <i>Bâvendîlerin Harezmsahlılar ile Münasebetleri</i> _____	170-182
Ayşe ÖDEMİŞ , <i>Haçlıların Tunus'a Müdahalesi: VIII. Haçlı Seferi ve Yansımaları</i> ____	183-195
Enes ŞANAL , <i>Endülüs Gayrimüslimlerinin Siyasi ve Sosyokültürel Faaliyetleri</i> ____	196-213
Ünal TANRIVERDİ , <i>1261 Sonrası Bizans-Ceneviz İlişkileri ve Cenevizlilerin Galata'ya Yerleşme Süreci</i> _____	214-226
Ozan KÖKLÜNAR , <i>Selçuklu Kuşatmalarında Mancınığın Rolü</i> _____	227-238
Sedat SAYIN , <i>Türkiye Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıcarşan ile Eşi Gumaç Hatun'un Mevlânâ Celâeddîn-İ Rûmî ile Münasebeti</i> _____	239-247
Gülnur ÖZER , <i>Orta Çağ İngiltere'sinde Özgür bir Okçu: Robin Hood</i> _____	248-263
Ayça ELALMIŞ , <i>Belgelerdeki Beycesultan Höyüğü ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Kaleleri</i> _____	264-275

CONTENTS

Murat HANAR , <i>Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç and Prof. Refet Yinanç Biographies</i>	121-122
Abdulhalik BAKIR – Umut BADAĞOĞLU , <i>Yuezhi and Thoughts on Their Origins</i>	123-144
Murat ÖZTÜRK , <i>Use Of Arabic Sources In Saldjūq Historiography And Some Problems</i>	145- 150
Hüseyin KAYHAN , <i>A Turkmen Beyliks in Sinjar During the Seljukids Period: Bekçioğulları (1096-1128)</i>	151-158
Seda ENSARİOĞLU , <i>Philosophy Of War in St. Thomas Aquinas</i>	159-169
Akif RENÇBER , <i>Bavandids Relationship With Kharzemshah State</i>	170-182
Ayşe ÖDEMİŞ , <i>Intervention of Crusaders to Tunisia: VIII. The Crusade and Reflections</i>	183-195
Enes ŞANAL , <i>Political and Sociocultural Activites of Andalusian Non-Muslims</i>	196-213
Ünal TANRIVERDİ , <i>Byzantine-Genoa Relations after 1261 and the Process of Genoese Settlement in Galata</i>	214-226
Ozan KÖKLÜNAR , <i>Role of the Catapult at Seljuks Sieges</i>	227-238
Sedat SAYIN , <i>Rūmī's Relationships With The Turkey Saldjuq Sulṭān Rukn Al-Dīn Kīlīdj Arslan Iv And His Wife Gomač Khatun</i>	239-247
Gülnur ÖZER , <i>A Free Archer in Medieval England: Robin Hood</i>	248-263
Ayça ELALMIŞ , <i>Byzantine Period Castles in Documents Found in Beycesultan Mound and Nearby Areas</i>	264-275

Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç ve Prof. Dr. Refet Yinanç' ın Biyografileri

Murat Hanar*

Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç

Mükrimin Halil Yinanç, 1900 yılında Maraş'ın Elbistan ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Halil Kâmil Efendi, annesi Ayşe Hanım'dır. Babası Kadı olduğu için eğitim hayatına Malatya, Mardin, Diyarbakır gibi farklı şehirlerde devam etmiştir. 1916 yılında İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Şubesi'ne kaydolmuştur. 1919 yılında Mekteb-i Mülkiyye'ye girmeyi başarmıştır. Bu mektebi 1921'de başarıyla tamamlayarak aynı yıl Dâvud Paşa Orta Mektebi'nde tarih öğretmeni olarak göreve başlamıştır. 1923'te bu görevinin yanında Târîh-i Osmânî Encümeni'nde kütüphane memurluğu ile görevlendirilmiştir. 1925'te Rıdvan Nafiz'in yönlendirmesiyle Paris kütüphanelerinde, tarih alanında araştırma yapmak üzere devlet tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. 1927 yılında yurda döndüğünde Kabataş ve Galatasaray Liselerinde öğretmenlik yapmıştır. 1930'da Türk Tarihi Tetkik Heyeti üyeliğine getirilmiştir. İstanbul Dârülfünunu 1933'te üniversiteye dönüştürülünce Edebiyat Fakültesine tarih doçenti olarak atanmış daha sonra 1941'de profesörlüğe yükselmiştir. 1946 yılında çıkan üniversiteler kanununun ardından Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nün ilk başkanı olmuştur. 1949-1953 yılları arasında Şarkiyat Enstitüsünde çeşitli görevler almıştır. 1957'de ordinaryüs unvanını almıştır. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde ders verdiği sırada kalp krizi geçirerek rahatsızlanmış ve 22 Aralık 1961'de Haseki Hastanesinde vefat etmiştir.

Yinanç'ın ilk yazıları 1924'te Anadolu Mecmuası ile Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası'nda yayımlanmıştır. Bu dergiye yazdığı "Feridun Bey Münşeati" başlıklı bir dizi makalede, XV. yüzyılda Feridun Ahmed Bey tarafından derlenen *Münşeâtü's-selâtin* adlı eserde yer alan Osmanlıların ilk devirlerine ait belgelerden bir kısmının kaynak tenkidini yaparak bu alandaki başarısını ortaya koymuştur. Daha sonra, Paris'teki çalışmaları sırasında bulduğu, yine Fâtih devri tarihçilerinden Enverî'nin *Düstûrnâme*'sini ve iki yıl sonra ilmî bir tahlilini yayımlamıştır. Yinanç, Ortaçağ İslâm tarihiyle Anadolu Türk tarihini çok iyi bilmesine rağmen 1015 yılından 1085'e kadar Anadolu'nun Türkleşme sürecinin anlatıldığı *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi* adlı kitabından başka telif eser bırakmamıştır. Bu eser, "Danışmend Gazi Ermeni asıllı" gösterildiği için İsmail Hami Danışmend tarafından eleştirilmiştir. Yinanç'ın çeşitli dergilerde çıkan makaleleriyle İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı maddeler metotlu ve çok zengin kaynak bilgisine dayanan orijinal çalışmalardır. Bunlar arasında özellikle "Akkoyunlular", "Bayezid I (Yıldırım)", "Cihan-Şah", "Dânişmendliler" ve "Ertuğrul Gazi" maddeleri onun çok derin tarih bilgisini ortaya koymaktadır. Anadolu Mecmuası'nda çıkan üç makalesi *Müslümanlar Tarafından Fethinden XIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Maraş Beyleri* adıyla kitap halinde basılmıştır. Yinanç, Martinus Th. Houtsma'nın *Tevârih-i Âli Selcûk Muhtasar-ı Selcûknâme* adıyla yayımladığı İbn Bîbî'nin *el-Evâmîrü'l-Âlâ'iyye* adlı eserinin Farsça özetini henüz 20 yaşlarında 50 günde Türkçeye tercüme etmiştir. Refet Yinanç'ın hazırladığı, *Selçuknâme* tercümesine yazdığı sunuş yazısında müellifin XI. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Türk tarihiyle ilgili Doğu ve Batı dillerindeki kaynaklardan aldığı notların derlenerek kitap halinde basılacağını beyan etmiştir. Bu notlarından bazıları *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* adıyla 2 cilt olarak yayımlanmıştır. Bildiğimiz kadarıyla Yinanç'ın okuyup notlandığı yazma eser sayısı 300'den fazladır. Bunların yaklaşık 150 tanesi Arapça, 100 kadarı Farsça geriye kalan 50 kadarı ise Türkçedir. Bunların dışında Fransa'dayken Süryanice, Gürcüce, Ermenice, Latince ve Grekçe yazılmış çeşitli eserlerin Fransızca tercümelerini de okuduğunu biliyoruz. Bunun nedeni, Yinanç'ın mükemmeliyetçi olması, yanlış yapma korkusu, daha fazla kaynağa ulaşma arzusudur. Selçuklu Tarihi'ni kaleme almasının nedeni ise İsmet İnönü'nün kendisinden isteğidir.

* Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Orcid No: 0000-0002-1495-7183. e-mail: мурат.ханар@gmail.com

Mükrimin Halil Yinanç, Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan'ın deyimiyle “herkes kitap okur, Mükrimin kütüphane okur, ölmeden önce Topkapı Kütüphanesini bitirmek üzereydi”. Bununla birlikte Yinanç'ın ahlaklı bir yapıya sahip olduğunu da şu örnekle biliyoruz: Güneş Dil Teorisi'nin revaçta olduğu günlerde bir kongre düzenlenmiş ve Yinanç'tan bu konuyla ilgili bir konuşma yapması istenmiştir. Yinanç bu konuyla ilgili düşüncelerinin ters olduğunu belirtmiş ama dönemin şartları gereği bunu açıkça ifade edememiştir. Bu yüzden kongrede konuşma yapmamak için tanıdığı bir dışçıye gitmiş ve “konuşamama raporu alabilmek için kaç dış çekilmesi gerekiyorsa” o kadar dışını çekmiştir. Bunun dışında bugün onun adına kurulmuş bir vakıf bulunmaktadır. Bu vakfın adı Elbistan Mükrimin Halil Yinanç Aile Vakfı olup merkezi İstanbul'da bulunmaktadır. Özetle Yahya Kemal Beyatlı'nın İbnülemin Mahmud Kemal İnal için söylediği meşhur dizeleri burada Yinanç hoca için de söyleyebileceğimizi düşünüyoruz. Hezar gıpta o devr-i kâdim efendisine / Ne kendi kimseye benzer ne kimse kendisine.

Prof. Dr. Refet Yinanç

1939 yılında Maraş'ın Elbistan ilçesinde doğmuştur. 1963 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. 1967-1973 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığının bursuyla Paris Sorbon Üniversitesinde doktorasını yapmıştır. 1974'te Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. 1980'de doçent unvanını almıştır.

1986 yılında Profesör olarak Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı başkanlığına atanmıştır. 1994'de Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dekanlığına seçilmiş ve 2000 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Uzun süre Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanlığını da yürüten Refet Yinanç, 2006 yılında emekli olmuştur. Emeklilik sonrasında da üniversite ile bağlarını sürdürmeye devam eden Refet Yinanç, son günlerine kadar da Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans ve doktora derslerine girmiş, yüksek lisans ve doktora düzeyinde tez danışmanlıklarını devam ettirmiştir.

1983'den beri Türk Tarih Kurumunun aslı üyesi olan Refet Yinanç, aynı zamanda Uluslararası Akademiler Birliğinde (**Union Academique International**) Türk Tarih Kurumunu temsil etmiştir. Refet Yinanç'ın girişimleri sonucu Uluslararası Akademiler Birliği'nin 79. Genel Kurulu 24-28 Mayıs 2005 tarihinde Ankara'da düzenlenmiştir. Refet Yinanç'ın önderliğinde Türk Tarih Kurumunun düzenlediği bu toplantıya 70'e yakın ülkeden Sosyal Bilimler alanında 100'ün üzerinde dünyanın önde gelen bilim insanı katılmıştır.

Osmanlı Arşivleri üzerinde uzman olan Refet Yinanç, uzun süre Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünde Osmanlı Arşivleri “İlmi Değerlendirme Komisyonu Üyesi” olarak görev yapmıştır. Osmanlı Tahrir defterleri üzerinde çalışmalar yapan Yinanç, Mesut Elibüyük ile birlikte Malatya ve Maraş tahrir defterlerini yayınlamıştır.

Uzun yıllar, Tarih ve Uluslararası İlişkiler sahasında araştırmalar yapan Refet Yinanç'ın her iki alana ilişkin yayınlanmış pek çok çalışması bulunmaktadır. Ayrıca Fransızca ve İngilizce dillerine hâkimdi. Prof. Dr. Refet Yinanç, 16.06.2019 tarihinde vefat etmiştir.

Manevî babası olan Mükrimin Halil Yinanç'ın yapmış olduğu çalışmaları günümüz Türkçesine kazandıran ve yayımlayan Refet Yinanç olmuştur. Bu çalışmaların en önemlisi İbn Bîbî'nin *Selçukname* adlı eseridir. Ayrıca kendi telif eserleri de mevcuttur. Bunların başında *Dulkadir Beyliği* (TTK, 1989) gelmektedir, bunun dışında *Ermeni Gerçekleri Adlı Kitabın Macerası* (Astana, 2016) ile *Maraş Tahrir Defteri* (Gazi Üniversitesi, 1983) adlı eserleri de mevcuttur.

Yüeciler Ve Kökenleri Üzerine Düşünceler

Geliş Tarihi: 09/10/2019

Kabul Tarihi: 25/12/2019

Atıf Bilgisi: Bakır, Abdulhalik ve Umut Badakoğlu; “Yüeciler Ve Kökenleri Üzerine Düşünceler”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 123-144.

Abdulhalik BAKIR *

Umut BADAĞOĞLU **

Öz

Birçok farklı ada sahip olan Yüeci milleti Orta Asya’da meydana çıkmış bir millettir, biz de bu göçer kavmi bu makalede tarihçe, coğrafya, ad, ekonomi yönünden araştırdıktan sonra ortaya çıkan sonuçlar ışığında Yüecilerin hakkında çıkarımlarda bulunup onların tartışılan kökenlerini aydınlatmaya çalışacağız. Kavimler göçü yalnız Hunlar döneminde değil daha öncesinde de yaşanmıştır. Antik Çağlardan Ortaçağın şafağına kadar birçok kavim doğudan batıya göçmüştür. Bazı kavimlerse göç yönlerini kuzeyden güneye doğru belirlemişlerdir. Yüeciler bu ikinci bölümde kalan kavimlerdenidir. Yüeciler ilk olarak Altay Dağları bölgesi civarında yaşıyorken daha sonları güneye doğru göçerek Kansu bölgesine yerleşmişlerdir. Sonrasında göçebe kavimlerin genel olarak yaptıkları gibi otlak bulmak için savaşmışlardır. Bu savaş Hunlara karşı yapılmış ve Yüeciler için bu savaş çok kanlı ve kötü bitmiştir. Bundan sonra Yüeciler, Büyük Yüeciler ve Küçük Yüeciler adlarıyla ikiye bölünmüşlerdir. Küçük Yüeciler güneye doğru yol alıp Çinliler içinde asimile olmuşlardır. Büyük Yüeciler ise batıya doğru ilerleyip Perso-Helen kavimleriyle çarpışmış ve yeni göçtükleri yerlere yerleşmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Yüeciler, Kuşan, Çin, Saka, Hun.

Yuezhi and Thoughts on Their Origins

Abstract

The people called Yuezhi have many different names and firstly had been seen in Central Asia, In this article we will research their history, geography, name, economy and with help of the results we will inference about them and try to shed light on their debated origins. Migration period did not occurred only in Hunnic period but also happend before them. From Antique ages to dawn of middle ages lots of people migrated through west. Some people set their way of migration towards south. People of Yuezhi is in that second group. First Yuezhis were living in area of Altai Mountains but then later on they migrated towards south and settled in Kansu area. Later on they fought for pasture land as most of migrating tribes does. That battle fought against Huns and for Yuezhis the battle ended up in disastrous, bloody way. After that Yuezhis split up to two parts as Greater Yuezhis and Lesser Yuezhis. Lesser Yuezhis migrated towards south and assimilated in Chinese poeple. Greater Yuezhis migrated through west and fought against Perso-Hellenic peoples then they settled in their newly migrated areas.

Keywords: Yuezhi, Kushan, China, Saka, Hun.

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Orcid No:0000-0002-4436-5322 , e-mail: abdulhalik.bakir@bilecik.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orcid No: 0000-0003-3845-7033 , e-mail: badakoglumut@gmail.com

Giriş

Göçebe kavimler çoğunlukla hayvancılıkla uğraştıkları için sürekli göç halinde olmuşlardır. İnsanlık tarihinde ilk göçebe kavmin hangisi olduğuna dair bir bilginin bulunması mümkün gözükmemektedir. Bunun nedeni ise tarih öncesi çağlarda insanların avcı-toplayıcı bir yaşam sürmeleridir. İnsanlığın tarih yazımıyla tanışmasından sonra Cermen kavimleri gibi birkaç örneğin dışında çoğu göçebe kavmin Orta Asya'dan ortaya çıktığı bilinmektedir. Yüecilerin de ilk olarak Çin bölgesine pek de yakın olmadıkları antik kaynakların bize verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Yüecilerin birinci göçünün ilk olarak bu güneye olan göç olduğu düşünülebilir. Bu göçün sebebi büyük olasılıkla, iklimin değişmesi ve bu neden mera kıtlığının yaşanması veya Yüecilerin düşmanları karşısında ağır bir yenilgiye uğraması olabilir. Yüecilerin ilk anayurdu sayılabilecek bölgelerdeki yaşamlarıyla ilgili ancak arkeoloji biliminden faydalanılabilir. Göçün nedeni her ne olursa olsun tarihçilerin çoğunlukla Yüeciler hakkında alabildiği bilgiler işte bu güneye göç ve sonrasına ait olan bilgilerdir.

Batılı kaynaklarda Yüecilerin kökenlerinin Hindu-Avrupai olduğu, Türk kaynaklarında ise onların Ön-Türk kökenli bir kavim oldukları söylenmektedir. Batılı araştırmacıların bu yorumu yapmalarındaki önemli bir nokta da antik kaynaklarda Yüecilerin beyaz tenli veya kırmızı tenli olduklarının söylenmesidir. Tek bu nedenden dolayı Yüecilerin Hindu-Avrupai ırktan olduklarını iddia etmek, temelsiz bir teori olsa gerektir. Bir kavmin hangi kökenli olduğunu anlayabilmek için o kavmin dili, tarihi, sosyal yaşamı, kültürü, dini ve yapılabiliyorsa genlerinin araştırılması gerekmektedir. Bu şekilde onların hangi kökenli olduklarına dair tutarlı ve gerçekçi bir çıkarımda bulunabilir.

I. Yüecilerin Tarihsel Geçmişi

Savaşçı bir millet olan Yüeciler anlaşıldığı üzere ilk başlarda hayvancılıkla uğraşmışlardı bundan dolayı meraya ihtiyaçları bulunmaktaydı, göçebe kavimlerin sürekli olarak mera yüzünden savaşmalarından dolayı Yüecilerin esas tarihine geçmeden önce onların tarihinin büyük bir kısmını etkileyen diğer milletlere bakmakta fayda bulunmaktadır.

M. Ö III. Yüzyılda da Tung-hu kabileler birliği karışık kaynaşmaya başlamışlardı¹. Hunlar M. Ö III. Yüzyılda Çin'e karşı savaş kaybettiklerinden Tung-hular²'a sığınmışlardı³. Buradan da anlaşılacağı üzere Hunlar artık bozkırda güçten düşmüştü. Buna rağmen Hunlar Tung-hular'a sadece vergi vermekle yükümlüydüler, Hunların başında hala kendi yöneticileri bulunmakta ve iç işlerinde bağımsız hareket etmekteydiler, yine M. Ö III yüzyılda Yüeciler batıda başarılı saldırılar gerçekleştirmekteydiler⁴. Yüecilerin etrafındaki durum bu şekildeydi, günümüz Türkiye'sinde iyi bilinen bir olay olan Tung-huların Mete Yabgunun⁵ eşlerinden biri ve kutsal bir atı ve en sonunda bir toprak parçasını isteme olayı ise büyük olasılıkla Tung-huların, Hunlara hakaret ederek onlara karşı bir savaş açma bahanesinden ibarettir⁶. En sonunda Tung-huların isteği yerine gelmiş ve Hun Yabgusu Mete, Tung-huları savaşta ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgiye uğramış milletlerin daha iyi anlaşılması için onların etnik kökenini açıklamakta da fayda vardır, kaynaklarda Tang-hu veya Tung-hu adı verilen bu kabileler birliği Moğol ve Tunguzların⁷ ataları olan kabileler birliğidir, bu birliğin Hunlara yenilmesinden sonra Hunlarla Yüeciler baş başa kalmışlardır⁸.

¹ Lev Gumilev, *Hunlar* (Çev. Ahsen Batur), 5. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s.61.

² Tung-hu'lar doğulu Moğollardır. Çin kaynaklarında Jung adıyla geçen Asyalı bir kavim ile bu doğulu Moğollar yani Tung-hular karışmışlardır. Bundan dolayı Tung-hular, Jung kabileleri içinde geçmekle birlikte Jung kabilelerinin en doğuda yaşayanlarındırlar. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 33, 53.

³ Gumilev, *Hunlar*, s.68.

⁴ Gumilev, *Hunlar*, s.71.

⁵ Hun Yabgusu Teoman'ın iki oğlu vardır, Mete bu iki oğuldan en büyük olandır. Hun Yabgusu Teoman, iki oğlu olmasına rağmen küçük oğlunu daha çok sevmiştir. Bundan dolayı ilk oğlu olan Mete'yi Yüeciler'e göndererek onu kurban etmek istemiştir. Mete Yüecilerin ellerinden kaçmayı başarıp babasının yanına gitmiş ve babası da onun bu yiğitliğini görünce ona 10.000 asker vermiştir fakat Mete babasının yaptığı ihaneti unutmamış ve onu öldürüp Hun tahtına oturmuştur. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 72, 79.

⁶ Gumilev, *Hunlar*, s.80.

⁷ Moğollar, köklü bir kavim olarak anılmakla birlikte, Moğol-Tatar kavimlerinin ana gövdesini oluşturan Asyalı bir halktır. Çinliler onlara Tung-hu da demektedirler. Tung-hu adı olasıdır ki Çinlilerin Tunguzca insanlar anlamına gelen "Donki" adını yanlış yazmalarından dolayı ortaya çıkmıştır. Tunguzların yayıldıkları yerler orta

Hunlarla Yüecilerin uyuşmazlığı aslında daha Mete Yabgunun babası Teoman zamanında başlamıştır. Mete, babası tarafından Yüecilere rehin olarak verilmişti. Bu olayın meydana gelmesinin sebebi olarak Teoman'ın diğer eşlerinden birinin, kendi oğlunun Yabgu olmasını istemesi gösterilmektedir⁹. Teoman, karısının da isteğiyle Yüecilere savaş ilan etti böylece oğlu Mete de Yüeciler tarafından öldürülmüş olacaktı fakat Mete ellerinden kaçtı ve disiplinli bir ordu ile babası Teoman'ı öldürüp tahta oturdu¹⁰.

Bu çerçeveye bakıldığında Yüeciler ilk önceleri Hunların batı tarafında kalan bölgelere başarılı saldırılar yapabilmekteydiler¹¹. Güçleriye Çin kaynaklarının bize aktardığına göre sayılarının çokluğuna bakıldığında gayet yerindeydi ve ayrıca Hun Yabgusu Teoman'ın, oğlunu Yüeciler'e vermesi de Yüecilerin daha güçlü olduğuna kanıttır ki Çin kaynakları bize ayrıca Yüecilerin, Hunları önemsemeyip kâle almadığını da söylemektedir¹². Böylece Mete Han, Yüecilere dönüp onları yenilgiye uğratmıştır. Bu hükümdar daha sonra kendi mahiyetindeki Sol Hsien¹³ vasıtasıyla Yüecilere saldırmış ve kendi oğlu olan bazen Ki-Ok diye de anılan Lao Shang¹⁴'ın Yüecileri kesin bir yenilgiye uğratıp Yüeci liderinin kafatasından içki kadehi yapmasından sonra Yüeciler ikiye bölünmüşlerdir¹⁵. Bunların bir kolunu oluşturan sayıca çok olanlara Büyük Yüeciler denilmekteydi. Bunlar batıya göçtüler, geriye kalanlar ise Küçük Yüecileri oluşturmaktaydı ki bunlar, Tibet'in kuzey dağlarında kalmışlardır¹⁶.

Bu ikiye ayrılma ve göç bazı tarihçilerin sandığının aksine Mete Yabgu döneminde olmamıştır, Çin İmparatoru Wen (M. Ö 172) Jia Yi¹⁷ adlı kişiden bir bildiri aldığına Yüecilerin eski yerlerinde oturduklarını söylemektedir. Buradan yola çıkarak Yüecilerin Ki-Ok yani Lao Shang zamanında göçtüğü düşünülmektedir (Yu, 1998: 53). İkiye ayrılan Yüecilerden kaçamayanları daha öncede anlatıldığı üzere Tibet bölgesine göçmüştür, bu Yüecilere Çin kaynaklarında Hsiao yani Küçük Yüeciler denmiştir¹⁸. Bu ad anlaşılacağı üzere onların, Yüecilerin güçlü olan kısmından ayrılan bir grup olmalarından ve sayıca, güççe az olmalarından kaynaklanmış olabilir.

Yüecilerin yaşadığı coğrafya bölgeleri sonra detaylı olarak anlatılacaktır fakat Küçük Yüeciler M.Ö 116'da Kansu¹⁹'yu tekrar ele geçirmişlerdir²⁰. Tibet bölgesine yerleşen bu Küçük Yüeciler burada zamanla Tibetleşip asimile olmuşlardır, pek fazla bağımsız yaşayamayan Küçük Yüeciler bazen Hun, bazen Çin hâkimiyetinde kalmışlardır, sayıları azdır, ilk başta Tibetleşen, Yüeciler daha sonra da Çinleşmeye başlamışlardır²¹. Çinli Hou Han-shu²²'nun aktardığına göre Küçük Yüeciler'in 3.000

---

ve doğu Sibiryaya, Amur Havzasından Yenisey'in doğusuna Pasifiğe kadar devam etmektedir. Bkz. "Tunguses", *The Encyclopedia Britannica*, c.27, The Encyclopedia Britannica Company, New York 1911, s. 378.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 30. Baskı, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2010, s.60.

⁹ Gumilev, *Hunlar*, s.79- 80.

¹⁰ Gumilev, *Hunlar*, s.79- 80; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.5-6.

¹¹ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15 (1/3), 1957, s. 248-250.

¹² Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 248-250.

¹³ Sol Hsien, "Sol" bölgenin prensi anlamına gelmektedir bazen "Ku-Li Prensi" diye unvan aldıkları da olmuştur. Bunlar antik Hun unvanlarıdır. Bkz. Mintu-ki, Philip Kuhn, *National Polity and Local Power The Transformation of Late Imperial China*, Timothy Brook (Ed.), Harvard Universty Asia Center, Harvard 1989, s. 7.

¹⁴ Mete Yabgu'nun oğludur. Lao-Shang onun unvanıdır. Adı ise Çinli kaynaklarda Chi-yü (Ki-ok) diye geçmektedir. Mete Yabgudan sonra Hun tahtına kendisi geçmiştir. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 101.

¹⁵ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 248-250.

¹⁶ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 248-250.

¹⁷ M.Ö 200 ila 169 yılları arasında yaşadığı düşünülen, Batı Han Çinlisi bir yazardır, kendisi Xinshu adlı eserinde olduğu gibi politika ve eğitim üzerine yazılar yazmıştır. Bkz. Rune Svarverud, *Methods of The Way: Early Chinese Ethical Thought*, Brill: Leiden, 1998.

¹⁸ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 252.

¹⁹ Coğrafi olarak günümüz Çin'inin batı ucunda bulunan Kansu adlı bir eyalettir. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 325.

²⁰ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 253.

²¹ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.255.

²² Hou Han-Shu bir Çin tarih kroniğidir. İngilizce Literatüre Book of Later Han (Geç Dönem Han Hanedanlığının Kitabı) diye geçmiştir. Doğu Han Hanedanlığının (M.S 25-220) resmi kroniğidir. Fan Ye (398-

civarında süvarisi vardı Tibetlilere sayıca az olmalarına rağmen çok zarar verip birçok yeri egemenlikleri altına almışlardı fakat zaman, zaman Çin tarafına geçmeyi uygun görüyorlardı²³. Tibetliler Küçük Yüceçilere saldırdığı sırada Teng-hsün²⁴ gibi Çinli yöneticiler, onların kadın ve çocuklarını şehre kabul ediyorlardı. Küçük Yüceçiler, Tibet adetlerini benimsediklerinden dolayı aynı Tibetliler gibi hastalarını bıçaklayarak öldürüyorlardı. Çinliler ise bunu fark edip Küçük Yüceçilerin hasta olanlarını kendi şehirlerinde tedavi ediyorlardı²⁵. Bu şekilde Küçük Yüceçiler zamanla Çin ordusunda hizmet etmeye başlamış ve tek başına bir güç olamamışlardır²⁶.

Büyük Yüceçiler incelendiğinde, onlar, Hunlar ve Wusunlar²⁷dan kaçarak batıya doğru hareket etmişler ve Tarım bölgesiyle Sogdia²⁸,nın batı kısmına yerleşmişlerdir²⁹. Yüceçilerin batıya doğru göçmeleriyle karşılığında Sai Wanglar³⁰ çıkmıştır, bir Çin tabiri olan Sai Wanglar aslında Sakalardır.³¹Yüceçiler, Sakalarla karşılaşınca onlarla savaşmışlar ve onları Issık Göl civarından çıkartıp atmışlardır, böylece Sai Wanglar yani Sakalar güneye doğru göçmüşlerdir³². Bundan sonra ise göç ve saldırılar silsilesi birbiri ardına devam etmiş ve Wusun lideri Kun-mo³³, Yüceçileri yenerek onları tekrar göçe zorlamıştır³⁴.

Tam bu sırada Çin, bir elçi göndererek Yüceçilerle birlikte Hunlara saldırmak istemiştir (M.Ö 138), bu Çinli elçinin adı Chang-Chien³⁵dir³⁶. Bu sabırlı elçi Büyük Yüceçileri aramak için çıktığı yolda Hunlar tarafından on sene boyunca zorunlu olarak alı konulmuştur. Fakat Çinli elçi Chang-Chien

---

446) adlı kişi tarafından derlenmiştir. Bkz. Marta Zuchowska, “Roman Textiles in The Hou Han Shu. A 5th Century Chinese Vision Versus Roman Reality”, *Anabasis Studia Classica Et Orientalia*, Department of Ancient History and Oriental Studies Institute of History Rzeszow Universty, , C. 6,Rzeszow 2015, s.216.

²³ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüceçi’ler”,s.256-257.

²⁴ Kendisiyle ilgili bilgiler Hou Han-Shu’da geçmektedir. Çin Chang-yüsü Tibetli prenslerden Mi-wu ve Tibet kabilesinden Shao Tang’ı öldürmüştür. Bunun üzerine ayaklanan Tibetliler Çin’e karşı ayaklanmışlardır. Bunun üzerine Teng-Hsün Tibet’e vali olarak Çin tarafından atanmıştır. Yani kendisi bir Çin valisidir. Bkz. Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüceçi’ler”,s. 247-278.

²⁵ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüceçi’ler”, s.256-257.

²⁶ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüceçi’ler”, s.256-257.

²⁷ Wusunların toplam insan sayısı 630 bin, asker sayıları ise 188.800’dür. Esas geçim kaynakları hayvancılık ve avcılıktı. Çin kaynakları onların kırmızı saçlı ve yeşil gözlü olduklarını belirtmektedir. Wusunların Doğusunda Hunlar, kuzey batısında Kang-chü krallığı, batılarında Fergana, güneylerinde ise surlarla çevrili şehir devletleri bulunmaktaydı. Wusunların boylar halinde teslim savaşımadan Mete’ye teslim olmaları onların Hunlarla etnik akrabalıkları olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M. Ö. III-M. S. X. Asır*, Türk Tarih Kurumu: Ankara 2013, s. 17-27.

²⁸ Ahemeniş İmparatorluğunda bir sancak bölgesidir. Bu bölgeler günümüzde Semerkant ve Buhara bölgelerine denk düşmektedir. Bu bölge Yunan hükmü altında Baktria ile birleştirilerek tek bir satraplık haline getirilmiştir. Bkz. “Sogdiana”, *The Encyclopedia Britannica*, c.25, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 345.

²⁹ Ellis Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge Universty Press, 1913, s.92.

³⁰ Sai Çince Saka anlamına gelmektedir. Bkz. Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüceçi’ler”,ss. 247-278. Sai-Wang ise Çince hükümdar anlamında olup Krali anlamına gelmektedir. Sai-Wang bu şekilde Çin kaynaklarında “Krali Sakalar” anlamında kullanılmıştır. Bkz. Durmuş İlhami, *İskitler*, Akçağ Yayınları: Ankara 2012, s. 43-45; Zekiye, Mirfatih *Türk ve Tatarların Kökeni* (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları: İstanbul, 2007, s. 144, 145.

³¹ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüceçi’ler”,s.258.

³² Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüceçi’ler”,s.258.

³³ Çin kaynaklarının efsanevi anlatımına göre Hunlar Wusunlara saldırıp onları yenmişlerdi. Fakat Wusun kraliyetinden Tun-Mo adlı bir çocuk sağ kalmış ve kuşların verdiği etle ve dişi bir kurdun onu emzirmesiyle hayatta kalmıştır. Bunu gören Hunlar Kun-mo’nun Tanrı tarafından kutsandığını düşünmüşler ve onu yanlarında büyütmüşlerdir. Sonra Tun-Mo’yu Hun ordusuna almışlar ve ona, babasının hükmettiği Wusunların başına geçmesine izin vermişlerdir. Bkz. Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M. Ö. III-M. S. X. Asır*, s.17.

³⁴ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüceçi’ler”,s.258.

³⁵ Chang-Chien veya Zhang Qian Çinli bir gezgin, seyyahdır. Han Çin’i tarafından kendisi Yüceçilere elçi olarak gönderilmiştir. Yanına Chang T’a-yang adlı kölesini de alarak yola koyulan elçi Hunlar tarafından ele geçirilmiş ve 10 yıl hapiste tutulmuştur. 10. Yıl da bir yolunu bulan Chang-Chien Fergana’ya kaçmış ve Yüceçilerle görüştüktan sonra yolda tekrar Hunlar’a esir düşmüştür. İkinci defa Hunlardan kaçabilen elçi M. Ö 120 yılında Çin’e geri dönebilmiştir. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 128.

³⁶ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, TTK Yayınevi, Ankara 1998,s. 51-52.

onlara dostmuş gibi yaklaşmış ve on senenin ardından kaçabilen Chang-Chien hiçbir şey olmamışçasına İmparatoru'nun verdiği fermanı çıkartıp batıya doğru gitmiştir. Buna rağmen elçi Yüecilerin batıya yaptığı ilk göç bölgesinde Büyük Yüecileri bulamamıştır. Chang-Chien daha güneye gidip Kuzey Afganistan bölgesinde Yüecileri bulmuştur fakat Yüeciler, Chang-Chien'in sunduğu Hunlara karşı ortak saldırı teklifini, Hunlarla aralarında çok fazla mesafe olmasından dolayı kabul etmemişlerdir³⁷.

Çinli elçi Chang-Chien'in on sene alıkonulmasının ardından Yüecileri ilk göçtükleri yerlerinde bulamadığı dönem aslında Yüecilerin, Wusun saldırısıyla güneye göçtükleri döneme denk gelmektedir. Chang-Chien, M. Ö 138'de yola çıkmış ve on sene Hunlara esir düşmüşse kendisinin Yüecilerin yeni yurdunu bulmasının 128-127'li yıllara denk geldiğini ve Yüecilerin bu on senelik süre içinde güneye göçtüklerini düşünmek yanlış olmaz. Sakalar Issık Göl bölgesinden Yüeciler tarafından sürüldükten sonra güneye ilerleyip Baktria³⁸ bölgesini ele geçirmişlerdir, Yüeciler de aynı onlar gibi güneye gidip Sogdiyana'yı ele geçirmişlerdir³⁹. Burada bir soru ortaya çıkmaktadır, Karoly Czegledy, Yüecilerin, Sakaların bir kısmıyla birlikte ortak hareketle güneye indiğini düşünmektedir.⁴⁰ Diğer yandan Trogus'dan öğrendiğimize göre Sakalar Baktriya'yı, Asiani⁴¹'ler Sogdiya'yı işgal etmiştir, Strabon'da Asianiler'den bahsetmektedir⁴². Burada önemli olan nokta Yüeciler'in neden batılı kaynaklarda Asiani olarak tanımlandıklarıdır.

Karoly Czegledy'nin görüşünün doğru olduğunu düşünürsek Strabon ve Trogus'un Yüecileri Asiani olarak tanımlamalarının iki nedeni olabilir, birincisi Yüeciler'in Sakaların bir kısmını kendilerine katmaları ve dolayısıyla bu batılı yazarların Yüecileri, İskit kabilesi sanmış olması, ikincisi ise Yüecilerin ırksal bağlamda Kang-chü'lere benzemeleridir. Çünkü Yüecilerle birlikte Kansuların (Kang-chü) da geldiği bilinmektedir. Bu durum Strabon'un Sirderya'yı aşır gelen Yüecileri, İskit halkları diye adlandırmasının da açıklamasını yapmaktadır⁴³.

Yüeciler Sogdiya'yı ele geçirdikten sonra Sakaların ellerinde tuttıkları Baktriya'ya saldırıp buradan Sakaları çıkarmışlardır⁴⁴. Böylece göç dalgasıyla gelen Saka, Yüeci ve Yüecilerden olma Kuşanlar⁴⁵, Greko – Baktriya devletini çöküntüye uğratarak tarih sahnesinden tamamen silmişlerdir⁴⁶. Sogdiya'dan sonra Baktriya'yı ele geçiren Yüeciler devlet merkezlerini buraya taşımışlardır⁴⁷. Batılı yazarlar bu bölgelere yerleşen Yüecilerin hemen sonrasında Kanglı, Kang-Chü veya Kangkü adı verilen bir kavmin yönetimi altına girdiğini belirtir⁴⁸. Fakat aynı zamanda bu Kanglı veya Kang-Chü halkının yönetiminin Yüecilerden oluştuğu, adlarının eski Türkçe bir söz olan Kanger'den geldiği,

³⁷ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 51-52.

³⁸ Hindukuş dağları ile Ceyhun Nehri arasında kalan bölgeye verilen antik ad. Buranın başkenti antik çağlarda Backtra idi. Bölge çok dağlık olup ılıman bir iklimi vardır. Su çoktur ve toprak verimlidir. "Bactria", *The Encyclopedia Britannica*, c. 3, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 180.

³⁹ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.264.

⁴⁰ Karoly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü* (Çev. Günay Karaağaç), Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1999, s.36

⁴¹ Asianilerin diğer adlarının Aslar, Assi olduğu söylenmektedir. Barthold, Azlar'ın, Türkişlerin bir kolu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ray G. Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri* (Çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s. 240.

⁴² Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.266-267.

⁴³ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.265; Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2012, s. 30.

⁴⁴ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 239-240; Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, s. 30.

⁴⁵ Hindistan bölgesinde yaşamış bir kavimdir. Yüecilerin bir kolu tarafından kurulmuştur. Kuşanalar Yüecilerden ayrılmadan önce onlarla birlikte Tsenn-Hoang yani Tun-Huang şehri ile K'i-lien yani Tanrı Dağları yakınlarındaki Çin-Türkistan sınırları içinde yaşıyorlardı. Araştırmacılar bu bölgeye Kansu adını vermektedirler. Bkz. Yalçın Kayalı, "Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka M. S 78-99", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (55, 2), Ankara 2015, s. 189. Yabancı kaynaklar Kuşanların kökenlerinin Yüeci olduğunu ve bundan dolayı onların Türk Kıpçak kökenli olduğunu da belirtmektedirler. Bkz. "Kanishka", *The Encyclopedia Britannica*, c. 15, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s.653.

⁴⁶ Zeki Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.46.

⁴⁷ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.270.

⁴⁸ Karoly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, s.36-37.

adetlerinin Yüeciler gibi olduğu, Hunlardan kaçarak batıya göçüp Sogdiya'ya yerleştikleri de bildirilmektedir⁴⁹. Kanglı diye bahsedilen bu kavim Kıpçak Türklerinin ayrı bir koludur⁵⁰. Kanglıların Türk olduğu görüşünü başka kaynaklarda da görebilmekteyiz⁵¹. Böylece anlaşılıyor ki Yüeciler Baktriya'ya yerleştikten sonra burada gerek Saka kavimleriyle karıştıklarından gerek bölgedeki yerli halkla karıştıklarından dolayı kendilerine yeni bir devlet kurmuş fakat bu devletin genelde sadece yönetim kadrosu Yüecilerden meydana gelmiştir. Yüeciler buraya yerleştikten sonra yeni yurtlarına alışmış ve eski yurtlarına geri dönmek istememişler, yerleştikleri yerde yerli halkla karışıp erimişlerdir⁵². Buradan da yukarıda Eberhard'ın verdiği bilginin doğru olduğu teyit edilebilmekte, şöyle ki; göçebe Yüeciler eğer çok fazla sayıda olsalardı, göçebe halkla yerleşik halkın üretim ekonomisi farklı olduğundan dolayı yeni yurtlarına kolay alışamazlardı, bundan dolayıdır ki Eberhard'ın dediği gibi Yüeciler bu yeni devletin üretici kısmını değil yönetici tabakasını oluşturmaktadırlar.

II. Coğrafi Özellikler

Yerleşik hayata geçmeden önce göçebe bir halk olan Yüeciler'in anavatanını tespit etmek göçerlik döneminde pek kolay değil fakat buna daha sonra bu makale de değineceğiz. Yüecilerin ilk tarih sahnesinde görüldükleri coğrafya Hunların güneyi, Çin'in kuzeybatısında olan Kansu bölgesidir⁵³. Çin kaynaklarında göçebe halklar için Çin'in kuzeyinde yaşarlar denmektedir fakat bütün göçebe milletlerin Çin'in kuzey sınırında yaşayamayacakları aşikârdır. Bundan dolayı Çin kaynaklarının göçebe kavimler için genel bir tabirle Çin'in kuzeyi dedikleri buradan anlaşılmalıdır ki bu göçebe kavimler arasında sayılan Yüeciler, Çin kaynaklarına göre Hetao⁵⁴'nun doğusu (Kansu civarı) ve Yanmen⁵⁵ dağının kuzeybatı bölgelerinde M. Ö 475-221 yılları arasında yaşamaktaydılar⁵⁶.

Yüecilerin, Hunların zayıf oldukları M. Ö III. yüzyılda batıya doğru başarılı saldırılar gerçekleştirdiklerini daha önce belirtilmiştir, buradan yola çıkarak Hunların yaşadığı bölgelerin batı kısmının M. Ö II. yüzyılın başlarına kadar Yüeciler tarafından kontrol edildiğini ve Yüecilerin bu topraklara hâkim olduklarını düşünmek yanlış olmaz. Yüeciler aynı zamanda Ordos⁵⁷ ile Hami⁵⁸ (Kumul) arasındaki bölgeleri de ellerinde tutuyorlardı bu bölgeleri büyük olasılıkla Cungarya⁵⁹ ovalarını ellerinde tutmak için ele geçirmişlerdi⁶⁰ Yukarıda daha önce Küçük Yüeciler konusunda anlatıldığı üzere Küçük Yüeciler, Hunlardan kaçarak Tibet bölgesine yerleşmişlerdi, buradan Kansu bölgesini M. Ö 116 ele geçirmişlerdir. M. Ö 60-61 yıllarında ise Küçük Yüeciler Sırtın yaylası, Su-

⁴⁹ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti" (Çev. Mecdut Mansuroğlu), *Türkiyat Mecmuası*, . c.7, 1942, s. 141.

⁵⁰ Zeki Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I*,s.159.

⁵¹ Kazi Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni* (Çev. Hatice Bağcı), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014,s.131.

⁵² Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*,s.239-240.

⁵³ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, 5. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015,s. 54.

⁵⁴ Hetao, Sarı ırmağın kuzey kesiminde, Yinshan hattının güneyinde ve Moğolistan Ordos vadisinin bir kısmını içine alan bir bölgede bulunur. Burası çok verimli ve sulak bir bölgedir. Bkz. Charles Sanft, *Communication and Cooperation in Early Imperial China Publicizing the Qin Dynasty*, Suny Press: New York, 2014, s. 115.

⁵⁵ Yanmen veya Daizhou adlarıyla bilinir. Taiyuan'ın kuzeyindeki yol ve Kang Da kitabesinin kuzey tarafında kalır. Bkz. *China Archaeology & Art Digest*, c. 4, S: 1, Art Text HK: Hong Kong 2000, s. 147.

⁵⁶ Taishan Yu, "A Study of Saka History", *Sino-Platonic Papers*, c. 80, 1998, s.47.

⁵⁷ Ordos, İç Moğolistan'dan güneyde Ningxia Hui Otonom Bölgesi, güneydoğuda Shaanxi bölgesine kadar uzanan bir coğrafi bölgedir. Bkz. Stefan Georg, "Ordos", *The Mongolic Languages*, Juha Janhunen (Ed.), Taylor & Francis e-Library, London 2003,s. 193.

⁵⁸ Hami, Uygur-Türkistan Otonom Bölgesinin kapısıdır. Yazları 109 Fahrenheit gibi yüksek sıcaklıklara ulaşırken kışın ise 26 Fahrenheit'e düşer. Bu bölge ayrıca Kumul olarak da bilinmektedir. Hami İpek Yolu'nun vahası görevi görür. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, Taylor & Francis: New York, 1999,s. 201.

⁵⁹ Bu bölge Tarım havzasının kuzeyinde kalan, Şincan Uygur Otonom Bölgesi'ndeki bir coğrafi yapıdır. Çin'in en kuzeybatı kısmını oluşturmaktadır. Bu coğrafi bölüm akarsu havzalarıyla ünlüdür. Cungarya, güneyde Tanrı Dağlarıyla, kuzeydoğuda Altay Dağlarıyla, kuzeybatıda ise Tarbagatay dağ silsileleriyle çevrelenmiştir. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 136.

⁶⁰ Lev Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl* (Çev. Ahsen Batur), 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2003,s.82.

chou⁶¹ ve Kansu arasında görülmektedirler. Çinli kaynaklardan Hou Han-shu, Küçük Yüecilerin memleketini anlatırken onların Huan Chung batısında ve Lang-chou⁶²,un kuzey batısında Chuang-lang ho ile Ta tung ho nehirleri arasındaki Ling-Chü'de olduklarını belirtmektedir⁶³. Önceki konuda anlatıldığı üzere Büyük Yüeciler, Hunlardan kaçtıktan sonra batı yönüne doğru yönelmişlerdir, Issık Göl çevresinde yaşayan Sakaları buradan çıkarmış ve bu bölgeyi kısa süreliğine de olsa ellerinde tutmuşlardır. Wusunların saldırısı sonucu yeni yerlerini bırakıp tekrar harekete geçerek Sakaların bir kısmıyla beraber güneye doğru gidip Ceyhun'u (Amuderya) aşarak Sogdiana ve Baktriya bölgelerini ele geçirmişler ve bu bölgelere yerleşmişlerdir. Büyük Yüecilerin başkenti Chien-shih'dir⁶⁴.

III. Yüecilerin Adlarına Dair Bilgiler

Yüecilerle ilgili bilgiler genelde iki kaynaktan toplanmaktadır bunların birincisi Batı kaynakları ikincisi ise Çin kaynaklarıdır, bundan dolayı bir ulusun veya boyun adı başka birkaç farklı şekilde ifade edilmektedir, bu sebeple göçebe kavimlerin daha iyi anlaşılması ve bir karışıklığa yol açılmaması için bu göçebe kavim adlarının açıklanması uygun olacaktır.

Yüeci adlı kavim Çin kaynaklarında birkaç farklı şekilde söylenmiştir bunun nedeni ise Çin'de sülalelerin değişmesiyle tarih yazıcılarının üsluplarının da değişmesinden kaynaklanmaktadır, yeni sülalenin tarih yazıcıları eski sülale tarihinde kullanılan adları kullanmamaya çalışmışlardır, Yüecileri adlandırmak için Yüeh-chi şeklinde yazmışlardır⁶⁵. Bazı yabancı kaynaklarda bu adın Yüeh-Chih veya Yüe-Chi şeklinde yazıldığı da görülmektedir bunların hepsi Yüeci adlı kavmin diğer söyleniş tarzlarıdır. Yüeci adı Wade Giles'in transkripsiyonu olan Yüe-Chih adının yanlış okunması nedeniyle ortaya çıksa gerektir. Eberhard bu adı Yüe-Cı olarak okumuştur, doğru adın bu olması daha olasıdır⁶⁶.

Yüecilerin adlarının söyleniş tarzını açıkladıktan sonra Yüeciler'e bağlı veya onların alt kollarından olan boyların, devletlerin adlarını açıklamakta fayda görülmektedir. I-ta adlı grup, Yüecilerin grubundandır, başkentlerinde altın süslü Budist mabetleri vardır ve 5.000-6.000 asker çıkarabilmektedirler, Chaou-ku-ko adlı grup yine Yüecilerin bir klanıdır, erkekleri saçlarını kısa keser⁶⁷. Hsiao-Yüeh-Chih⁶⁸, adlarından da anlaşılacağı üzere bunlar da bir Yüeci koludur, Küçük Yüecilerdir, Hunlar tarafından Büyük Yüeciler gibi sürülmüşlerdir önceleri Kansu'da yaşamaktaydılar.⁶⁹ Kansu'da yaşarken Tibetlilerin birçok âdetini benimsediler, göçebelerdir, dillerinin Tibetliler gibi olduğu söylenir, Kang-Chü adlı grup ise Kansu veya Kangkü diye de anılmış olup adlarının kökeni eski Türkçe Kangares veya Kanger'den gelmektedir, adetleri Yüeciler gibidir, Hükümdarları Yüeci soyundandır, bir ara buraya Hunlar da hâkim olmuşlardır .Kang-kuo adlı grup Semerkant'a yerleşmiş gruptur eski Kansu soyundandır, göçebelerdir, hükümdarları Wen ailesinden

⁶¹ Verimli ve sulak bir bölgenin ortasında bulunan bu yer olup Şangay'ın 45 mil kuzeybatısında yer almaktadır. Bkz. Michael Marme, *Suzhou Where The Goods of All the Provinces Converge*, Stanford University Press: California, 2005,s. 19.

⁶² Kansu Vilayetine başkentidir. 2 Milyon nüfusuyla kuzeybatı Çin'in en büyük ikinci şehridir. Havası yazın ılıman olmasına rağmen kışları kurak ve soğuktur ve ilkbaharda soğuk rüzgârlarıyla ünlüdür. Bu yer Sarı Irmağın kuzey kesimlerinde kalmaktadır. 2000 yıl boyunca burası kabileler için bir vaha görevi görmektedir. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture* , s. 269.

⁶³ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler",s.254.

⁶⁴ Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*,s.35.

⁶⁵ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler",s.247.

⁶⁶ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.106.

⁶⁷ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti",s. 139-140.

⁶⁸ Küçük Yüeciler demektir.

⁶⁹ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti",s.141.

bir Yüecidir⁷⁰. Hunlar tarafından batıya sürülmüşlerdir, kralın karısı Türk'tür, cezaları Mazdaizm⁷¹ mabedinde verirler.⁷²

Wolfram Eberhard ayrıca eserinde Yüeciler'e bağlı gruplar adı altında bazı kavimlerden bahsetmiştir, kendisinin bu bahsettiği kavimler daha çok Yüeciler'in batıya göçmesi döneminde onlara tabi olmuş veya onlarla ortak hareket etmiş kavimlerdir. Yazarın saydığı kavimler içinde Ak Hun'lar (Eftalit⁷³), Asıl Yüeciler adlı grup ki yazar bununla Büyük Yüeci grubunu kastetmiştir, en son olarak da Soğdlar bulunmaktadır.⁷⁴ Sai-wang veya Sai'lerin Saka olduğu daha önce açıklanmıştı. Bunun tekrar açıklanması gereksiz olacaktır fakat Sakaların başka biçimde adları daha bulunmaktadır. Bunlar Sakarauk ve Sacarauca'dır, Sakarauk adı Paulus Orosius⁷⁵'un yazmalarında geçer, bunların hepsi Saka kavminin adının değişik tipte söyleniş şekilleridir. Bir Batı-Doğu kaynakları ad karşılaştırması yapılırsa bu şöyle bir tablo ortaya çıkaracaktır;

<u>Cin</u>	<u>Strabon</u>	<u>Pompeius Trogus</u>
Yüeci	Tohar	Tohar
Saka	Sakarauka	Sakarauka
Kangkü (Kansu)	Asi (Asiani)	Asiani ⁷⁶

Batı kaynaklarında Asiani veya Asi diye geçen milletlerin neden bu şekilde adlandırılmış olabileceği hakkında daha önce malumat verilmiştir. Burada Asianilerin İskitlerle karışmış Yüeciler veya Kansular olabileceği dile getirilmiştir fakat bu konu hakkında başka teorilerde ortaya atılmaktadır. O da Asiani veya Asi diye adlandırılan kavmin daha sonraki yüzyıllarda Alan-As adı ile Kafkasya'da ortaya çıkan bir milletin ataları olduğu ve bunların Kansu yani Kang-chü veya Türklere daha yakın adıyla Kanglı adlı Kıpçak kabilesi olduğudur⁷⁷. Tohar⁷⁸ adına bakıldığında, batılı kaynaklar yani Strabon ve Pompeius Trogus'un Yüecileri, Tohar sanması aslında gayet anlaşılabilir bir durumdur. Yüecilerin daha önce yerleştiği yerde hüküm süren Toharların Batılı kaynaklarca anakronik bir şekilde Yüeci sanılması olasıdır. Toharların, Yüeci olduğu tezi bir sonuç vermemiştir⁷⁹. Bu görüş Batı merkezci, yazarlar tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte günümüzde bu görüş geçerliliğini kaybetmiştir.⁸⁰

IV. Yüecilerin Ekonomik Yapısı

Yüecilerin ekonomik durumu iki aşamaya ayrılabilir. Birinci bölüm Yüeciler göçebe durumdayken, ikinci bölüm Yüecilerin batıya doğru göçüp Baktria ve Sogdiana'ya yerleştikleri dönem. Bu ayrımın yapılmasını ekonomi tipindeki farklılıklardan dolayı gerekli görülmüştür.

⁷⁰ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.141.

⁷¹ Mazdaizm İslam öncesi İran'ın ana dinidir. 1970'lerde 30.000 inananının bu dine mensup olduğu bilinmektedir. 1976 yılında yapılan araştırmalarda ise Sri Lanka, Pakistan, Hindistan gibi ülkelerde 87.500 inananının bu inancı paylaştığı ortaya çıkmıştır. Bu dinin ana karakteri iyi ile kötünün çarpışmasından ortaya çıkmaktadır. Bkz. Julian Baldick, *The World's Religions The Religion of Asia*, Friedhelm Hardy (Ed.), Taylor & Francis: New York 1990, s. 20.

⁷² Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.147.

⁷³ Eftalit, Ak Hunların diğer adıdır. Bu ad birinci kaynak Bizans tarihçileri tarafından Ak Hunlara verilmiştir. Bkz. Rene Grousset, *The Empire of the Steppes A History of Central Asia*, Naomi Walford (Çev.), Rutgers University Press: London, 2002, s. 67.

⁷⁴ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.170-174.

⁷⁵ İspanyol tarihçi ve ilahiyatçısıdır. 4. Yüzyılın sonlarına doğru doğmuştur. Bkz. "Orosius Paulus", *The Encyclopedia Britannica*, c. 20, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 327.

⁷⁶ Karoly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, s.38.

⁷⁷ Kazi Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, s.132.

⁷⁸ Büyük Yüeciler ve Küçük Yüeciler kaynaklarca Tohar olarak adlandırılmışlardır. Kuş veya Kuşan terimi daha çok siyasi anlamda Tohar adı ise ırksal anlamda kullanılmıştır. Bkz. Wilhelm Barthold, *Türkistan Halklarının Tarihi*, Gülnisa Aynakulova (Çev.), Astana Yayınları, Ankara 2018, s. 248.

⁷⁹ Lev Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, ss.83.

⁸⁰ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.255-267.

Birinci bölüm Yüceci ekonomik dönemi göçebeliliğin getirdiği hayvancılık ekonomisine dayanmaktadır. Takdir edilir ki hayvancılıkla uğraşan bir milletin ve hatta günümüzdeki ahır hayvancılığı yapmayan çobanların sürekli verimli otlak bulmaları gerekmektedir. Bu durum göçebe Yüceci için de aynen geçerlidir. Önceden anlatıldığı üzere Yüceci daha Hunlar tarafından alt edilmeden önce Ordos, Kumul bölgelerini ellerinde bulunduruyorlardı bu şekilde Cungarya ovalarını ellerinde tutabiliyorlardı. Buradan da anlaşılacağı üzere göçebe Yüceci hayvanlarını güdebilecekleri ovaları ellerinde tutmaya çalışmaktaydılar.

Birinci bölümde bu hayvancılığa dayanan ekonomik sistemin yanı sıra bir de maden ve mineral işleme ve satımı söz konusudur. Çin kaynaklarının bize aktardığına göre Yüceci'in ilk göçleri öncesinde yaşadıkları bölgede Yüceci bir dağdan yeşim taşı çıkartıyorlardı. Yine Çin kaynaklarının bize aktardığı ışığında o dönemin durumuna göre ak yeşim taşı diskleri bin altın parçayla aynı değerdedi, yeşim taşı çıkarımı ve ticaretini göç öncesi Yüceci o kadar iyi yapıyorlardı ki yeşim taşı bölgede tekelleri altına almışlardı⁸¹.

İkinci bölüm ise Yüceci yerleşik hayat sürdürdükleri bölümdür. Yüceci Sogdiana ve Baktria bölgesine yerleştikten sonra Çinlilerle iletişim halinde kalmış ve ticaret yapmışlardır. Anlatıldığı üzere Çin elçisi Chang-Chien'in Yüceci ziyareti sonrası elçi imparatora bir rapor sunmuştur, burada imparatora Çin ipeğinin ve bambusunun Hindistan üzerinden gittiği ve ürünlerin her el değiştiğinde fiyatının da arttığı anlatılmıştır⁸². Bu elçilik göreviyle Çinliler batıya üç ticaret yolunun gittiğini öğrenmiş oldular, birinci yol Çin'in batı karakolu olan Dun-Huang⁸³'a kadar uzanıyordu, en güneyden ise Lop-nor⁸⁴ dan güneye gidip Çarklık⁸⁵ tan geçip Kaşgar⁸⁶'a giden yol ve ortadaki yol ise Turfan⁸⁷-Urumçi⁸⁸ yönünde giden yoldu⁸⁹. Bu şekilde Chang-Chien adlı Çin elçisinin doğu-batı yönünde yaptığı bu gezi ve imparatora sunulan rapor sayesinde İpek yolunun açılmış olduğu düşünülmektedir⁹⁰.

Buradan da anlaşılacağı üzere Çin'in batı tarafıyla olan ticaret düşüncesi ile Yüceci yeni yurtlarına yerleşmeleri neredeyse aynı yıllara rastlamaktadır. Yüceci ile Çinlilerin doğu-batı yönünde ticaretleri ile kazan, kazan şeklinde gelişen ekonomik çıkarları olduğu ve yeni Yüceci yurdu, Çin arasındaki yolun gün geçtikçe ticaretten dolayı önem kazandığını düşünmek yanlış olmasa gerek.

⁸¹ Taishan Yu, "A Study of Saka History", s.48.

⁸² Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s.52.

⁸³ Dunhuang olarak da bilinir. Çin'in Kansu vilayetinin kuzeybatısında yer alan bir bölgedir. Bu bölge eski İpek Yolu üzerinde bulunur. Antik dönemde bu bölge üzerinden Ortadoğu'ya ve Batıya Çin ürünleri gider gelirken de onların ürünleri Çin'e ulaşırdı. Budizm Çin'e geldiğinde Dun-Huang, keşişlerin merkezi haline gelmiştir. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s.135, 136.

⁸⁴ Lop-Nor, Orta Asya'da Gobi Çölü'nde bulunan bir göldür. Kuzeyde Kuruk Dağı, güneyde ise Altın Dağı bulunur. Bkz. "Lop-Nor", *The Encyclopedia Britannica*, c.16, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 991.

⁸⁵ Karaherik vilayeti içerisinde kalan bir şehirdir. Çin'de bulunan bu şehrin yakınında Çerçen adlı şehir bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Buğra, *"Doğu Türkistan Tarihi Coğrafi ve Şimdiki Durumu"*, Güven Basımevi: İstanbul, 1952, s. 32.

⁸⁶ Çin'in en batısında bulunan bir şehirdir. 200.000 civarında bir nüfusa sahip olan bu şehir, Şincan Uygur Otonom Bölgesi içinde yer almaktadır. Etnik olarak bu bölge genelde Uygur, Kırgız, Özbek Türkleri ve Taciklerden oluşmaktadır. Kaşgar'ın kuzey kesiminde Tanrı Dağları, batısında Pamir Dağları, Doğusunda Taklamakan Çölü bulunmaktadır. Meşhur "Divan-ı Lügatü't-Türk" adlı eserin müellifi Kaşgarlı Mahmut bu şehirle anılmaktadır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 244, 245.

⁸⁷ Çin'in kuzeybatısında yer alan Şincan Uygur Otonom Bölgesinde bir şehirdir. İpek Yolu üzerinde bulunur ve bir vaha görevi görür. Turfan genellikle bir tarım bölgesidir. Karpuzlarıyla, hurmalarıyla, üzümüyle ünlüdür. Yer altı sulama kanalları Tanrı Dağları'ndan gelen erimiş kar suyunu şehre taşır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 535.

⁸⁸ Çin'in Şincan Uygur Otonom Bölgesi'nin başkenti ve en büyük şehridir. 950.000 nüfusu bulunmaktadır, buranın adı Moğolca "Güzel Otlak" adından gelmektedir. Buranın çoğunluğunu Müslümanlar Türkler ve diğer Müslümanlar oluştururlar. Bu şehir, Tanrı Dağları'nın kuzey ayağında bulunan vaha içinde yer almaktadır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 541.

⁸⁹ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s.52.

⁹⁰ Jean Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.60.

Kuşanlar yani Yüeciler Sogdiana'yı ele geçirip Partlarla⁹¹ ve Sakalarla savaşmışlardır ve hâkimiyet bölgelerini güney ve batı yönünde genişletmişlerdir bu duruma Çinliler ses çıkartmamışlardır bunun neden ise Orta ve Merkezi Asya arası sınırın ortak çıkar sağlaması yani ticaret ile ekonomik gelir getirmesidir⁹² Güneye doğru ilerlemeye devam Yüeciler Hayber Geçidi⁹³ bölgesinde de güneye inerek Hindistan bölgesine girmişlerdir⁹⁴. Buradan da anlaşılacağı üzere Yüeciler'in Hindistan yolu üzerinden giden İpek yolunun da kontrolünü sağlamaya çalıştıkları çıkarımında bulunmak yanlış olmasa gerekir. Kuşanların ticareti yalnızca doğu yani Çin ile sınırlı kalmamıştır, Kuşanlılar aynı zamanda M.S I. yüzyılın ilk başlarından itibaren ülkelerinin coğrafi değerini kullanarak yoğun bir şekilde Roma'yla da ticaret yapmışlardır⁹⁵.

V. Tarafların Stratejileri

Ülkelerin stratejileri birçok nedenden ortaya çıkmıştır, Yüeciler döneminde ise onların iletişim ve etkileşim halinde oldukları devletler birbirlerinin stratejilerine yön vermişlerdir. Yüecilerin, Hunlar güçsüzken onların batı kısımlarını ve Cungarya ovalarını ele geçirmeye çalışmalarını ve bunu yapma sebeplerinin ise hayvanlarına otlak bularak ekonomilerini güçlendirmeye çalışmaları açıklanmıştır. Anlaşıldığı üzere Yüeciler göçmeden önce, Hun Hakanı Teoman zamanında onlardan esir alabiliyorlardı ve Hunların batı kısımlarını ellerinde tutuyorlardı. Bu durum onların güçlü oldukları ve göçebe yayılmacılığı politikasıyla daha fazla otlığa sahip olarak ekonomik anlamda daha güçlenmeye çalıştıkları anlamına geliyor olabilir. Yüecilerin göç öncesi dönemde önceden de anlatıldığı üzere yeşim taşı çıkarımı ve satımı yapmış ve Çin ile ticarete de bulunmuşlardır, buradan da onların Çin ile kötü bir politik durumda olmadıkları anlaşılabilir. Yüecilerin göç öncesi stratejileri işte bunlardır. Göç sonrası Yüeciler ise göçebe dönemlerinden biraz daha farklı davranmışlardır. Bunun nedeni üretim tipinin göçebeden yerleşik hayata geçmesi olabilir. Çin elçisi Chang-Chien'in Yüecilere gidip onlara Hunlara karşı ortak bir saldırı teklifinde bulunduğunu ve Yüecilerin bu konuyla hiç ilgilenmediği açıklanmıştır. Yüeciler göçebe durumundayken gerçekten de Hunlardan çok büyük zarar görmüşlerdir, bundan dolayıdır ki Baktriya bölgesine yerleştikten sonra onlara bir daha dalaşmaktan uzak durmuşlardır⁹⁶. Yüecilerin stratejileri yerleşik hayata geçtikten sonra bu şekilde değişmiştir ve daha çok Çin ile ticarete önem vermişlerdir.

Hunlara gelindiğinde ise onların durumu göç sonrası Yüecilerden çok farklıdır. Hun Hakanı Teoman zamanında otlak arazilerinin kaybı ile göçebe ekonomik sitemin bir parçası olarak hayvancılıkla uğraşan ve otlak bulmak zorunda olan Hunlar'da ekonomik kriz meydana gelmiştir. Fakat bu Hunların ayrışmasına değil tam tersine tek bir karizmatik lider etrafında kabileler konfederasyonu halinde toplanmalarına neden olmuştur⁹⁷. Mete Yabgudan sonra birçok Hun Yabgusu gören bu kavim en son bu dönemde Çi-Çi⁹⁸ Yabguyu başlarında görmüştür⁹⁹. Kendisi Çin'in boyunduruğuna girmeyi reddetmiş ve Partlarla dostluk münasebeti kurup onlardan asker almıştır, Çin casuslarının verdiği bilgilere göre Çi-Çi Yabgu Yüeci ve Partların topraklarını ele geçirme planları yapmıştır. Fakat bu tam olarak gerçekçi gözükmemektedir çünkü kendisi Partlardan, Çin'e karşı kullanmak için yaya olan Roma lejyoneri askerlerinden almıştır, Partlar ise Yüecilerin amansız

⁹¹ Part ülkesinin Halkı İran kabilesi olan Parthavalar'dan oluşmaktadır. İskit kökenli Arsaces, Parth ülkesine gelerek Andragoras'ı öldürmüş ve Parth Krallığı'nın kurucusu olmuştur. Bkz. "Parthia", *The Encyclopedia Britannica*, c. 20, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 870.

⁹² Gumilev, *Hunlar*, s.238.

⁹³ Süleyman ve Hindukuş Dağlarının birleştiği engebeli arazi üzerinde yer alan bölgedir. Bolan, Gamel, Toçi, Kuram gibi önemli geçitlerin son halkasını oluşturur. Yaklaşık 50 km uzunluğunda ve 1000 metreden daha yüksekte yer almaktadır. Bkz. Enver Konukçu, "Hayber Geçidi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XVII, Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul, 1998, s. 23, 24.

⁹⁴ Enver Konukçu, "Hayber Geçidi", s.23.

⁹⁵ Hans Loeschner, "Notes on The Yuezhi-Kushan Relationship and Kushan Chronology", *Oriental Numismatic Society*, 2008, s.28.

⁹⁶ Gumilev, *Hunlar*, s.101.

⁹⁷ Michael Loewe ve Edward Shaughnessy, *The Cambridge History of Ancient China From The Origins of Civilization to 221 B.C.*, Cambridge University Press: Cambridge, 1999, s.965.

⁹⁸ Jen-ch'eng, Hu han-yeh adlı Hun yabguları haricinde Hunların üçüncü yabgusudur. Jen-Ch'eng'i kendisi ile yaptığı bir savaşta öldürmüş, Hu han-yeh ile mücadelesini sürdürmüştür. Kendi döneminde iç savaşlarla uğraşmış ve Çin ile mücadele etmeye çalışmıştır. Çinliler tarafından öldürülmüştür. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 177-190.

⁹⁹ Gumilev, *Hunlar*, s.186

düşmanlarıdır buradan da Çi-Çi Yabgunun Partlardan yardım alsa da Yüecilerden yardım almadığı düşünülebilir¹⁰⁰. Buna rağmen Partlarla anlaşma yapması belki de Çin casuslarının verdiği bilgi aksine Çi-Çi yabgunun Partlarla anlaşma içine girip Çin'i yendikten sonra Yüecilere saldırmak istemiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Çi-Çi Yabgu Çin ile yaptığı savunma savaşını kaybetmiştir, bu şekilde Hunların topraklarında bir güvenlik eksiliği doğmuştur¹⁰¹.

Çin'in stratejisi ise göçebe kavimlerden farklıdır. Çin kendi topraklarında üretilen bambu ve ipeklerin Hindistan üzerinden gittiğini ve aslında başka ihracat yollarının da kullanıldığını Chang-Chien adlı elçisinin Yüecileri aramaya gitmesi ve onun Çin İmparatoruna rapor sunması sırasında öğrenmiş ve bu yolla İpek yolu kurulmuştur. Çin yine bu dönemde İran'la da ilişki içerisine girmiş ve kıtalararası önemli konaklama noktaları ile tarım ve ekim merkezi olan bölgeleri göçebelerin ellerinden almayı büyük dış politikası haline getirmiştir¹⁰².

Çin üretim bakımından göçebe kavimlerin aksine farklı bir üretim tipine sahiptir, ekonomisi göçebelerin aksine hayvancılığa değil tarıma ve ipek üretimine dayanmaktadır. Çin stratejik olarak göçebe devletleri diğer göçebe devletlere karşı savaşmaya ve Çin ile iş birliğine çağırıyor ve bu şekilde onların aralarındaki anlaşmazlıklardan faydalanıp kendini tehlikeye sokan kavimi baskı altına alıyordu. Bu durum Çin'in Wusun ve Yüecilerle birlikte Hunlara karşı ittifak içerisine girmesiyle de görülebilmektedir¹⁰³. Çin, askeri ve diplomatik yönden bir eş güdümlü birlikte entrika çevirmekte başarılıdır¹⁰⁴.

Bozkırdaki kavimlere karşı Çin'in stratejisi aslında silahlı olarak saldırgan bir tutum içerisine girmek yerine daha pasif şekilde onların soylu ailelerinden rehin almak yoluyla ve elçi göndererek onları kendilerine zarar vermeyecek bir duruma getirmeyi amaçlamak olmuştur¹⁰⁵. Buradan da anlaşılacağı üzere Çin tam olarak yerleşik düzende bir üretim ekonomisi olarak davranmış ve daha çok tarım ürünleri üretim bölgelerini elinde tutmuştur. İpek Yolu üzerindeki Yüeciler ise İran ve benzeri devletlerle ilişki içerisine girip ticaret yolu ile mal ihracatı yapmayı amaçlamış ve kendine sorun çıkartan göçebe düzendeki kavimleri diğer göçebe kavimlerle savaşarak sınırlarını koruma stratejisi gütmüştür.

VI. Çıkarımlar

Yüecilerin kökenleri ve anayurtları bugüne kadar tartışılmalıdır, bundan dolayı onların kökenlerinin ve anayurtlarının araştırılması, gerek antik ve modern belgelerdeki bilgilerle gerek yeni teknolojilerin sunduğu olanaklarla yapılmaya çalışılmıştır.

Bir kavmin anayurdunun neresi olduğunun bulunması onların kökenlerinin aydınlatılmasına da elbette yardımcı olacaktır, bundan dolayı Yüecilerin tam olarak belirlenememiş anayurtlarının saptanması önemlidir. *Savaşan Devletler Çağı (Warring State Period)*'nda yazılmış antik Çin kaynakları Yüecilerden vergi, haraç aldıkları için onların yurdunun tarifini vermektedir, buna göre Yüecilerin yeşim çıkardıkları yer ve Çinlilerin Zhou¹⁰⁶ adlı bölgesi arası 7.000 li uzaklıktadır¹⁰⁷. Bu antik Çin kaynağı Savaşan Devletler Çağında yazıldığına göre bu da M. Ö 475-M. Ö 221 yılları arasına denk gelmektedir, demek ki bu kaynak yazıldığında, kaynaktan anlattığı dönem ya bu dönemleri kapsıyordu veya bu kaynak M.Ö 475 yılının da öncesindeki durumu ifade etmiştir. Li uzak birimine gelinecek olursa li'nin belirttiği mesafe her Çin sülalesi döneminde az veya çok değişmiştir, bu antik

¹⁰⁰ Gumilev, *Hunlar*, s.186.

¹⁰¹ Gumilev, *Hunlar*, s.189.

¹⁰² Jean Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.60.

¹⁰³ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, 5. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s.61.

¹⁰⁴ Jean Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, s.59.

¹⁰⁵ Gumilev, *Hunlar*, s.179

¹⁰⁶ Bir Çin hanedanlığıdır. İlk olarak Zhou Hanedanlığı olarak M. Ö 1100 yılında ortaya çıkmıştır. Daha sonra Batı Zhou ve Doğu Zhou Hanedanlıkları diye ikiye bölünmüşlerdir ve hükümlerleri M.Ö 256 yılına kadar sürmüştür. Bu hanedanlık mensupları, Jing Nehri'nin üst kısımlarına yerleşmişler ve Çin'in Kuzeybatı kısmına hükmetmişlerdir. Aslında Zhou'lar yarı göçebe bir halktır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 568.

¹⁰⁷ Taishan Yu, "A Study of Saka History", s.48.

Çin kaynağının yazıldığı dönem Han sülalesi¹⁰⁸ dönemine denk gelmektedir bundan dolayı o dönemin li birimi aşağı yukarı 415 metreye denk gelmektedir¹⁰⁹. Bu oranlara göre hesaplandığı zaman ise Yüecilerin yaşadığı bölge yaklaşık olarak 2905 km uzaklıkta olmalıdır.

Çinin Zhou bölgesi, Altay dağları ve Pazırık Kurganları bölgesi arasındaki mesafe aşağı yukarı 2600-2700 km olarak ortaya çıkmaktadır. Elbette bu mesafe sadece kuş uçuşu olan bir mesafedir, bu mesafenin yürüme mesafesiyle aynı olmayacağı ve yürüme mesafesinin dolambaçlı yollar, dağlar, geçitler ve benzeri coğrafi zorluklar yüzünden artacağını göz önüne alırsa bu mesafenin 7.000 li'nin bize verdiği 2905 km'ye çıkabileceğini düşünmek herhangi bir şekilde yanlış olmasa gerektir. Araştırmacıların aktardığı bilgilere göre Türklerin ataları da Hunların kuzeyinde, Pazırık bölgesi ve buraya uzak olmayan bölgelerde yaşamışlardır¹¹⁰. Batılı araştırmacıların yaptıkları araştırmalara göre Altay Dağları bölgesi Yüeci Yabğuluğu içinde bulunmaktadır ve Pazırık kurganlarındaki buluntular da Yüecilerle bağlantılıdır ki bu da yukarıda anlatılan teoriyi desteklemektedir¹¹¹.

Çinceden İngilizceye çevrilmiş haliyle *Kunlun Hills*¹¹² yani Kunlun Tepeleri diye adlandırılmış olan bölgenin Altay bölgesini kast edilmiş olabileceği Çin kökenli tarihçiler tarafından da söylenmektedir¹¹³. Önceki bölümlerde antik Çin kaynaklarının Yüecileri bugün ki Moğolistan'ın güneyi, Çin'in kuzeyi arasındaki bölge olan Kansu ve çevresinde tarif ettiğini açıklanmıştı fakat bu onların Hunlarla olan mücadele dönemi yani, Hun Hakanı Teoman dönemini ifade etmektedir. Yine ilginç bir şekilde M. Ö I. yüzyılda şimdiki benzemeyen eski Çin hiyeroglif yazılarının incelenmesiyle çevre halkların yaşadıkları yerler de tespit edilmiştir ki buna göre Pazırıklılar diye adlandırılan millet aslında Yüecilerden başkası değildir¹¹⁴.

Dış görünüşleri itibariyle Ting-Ling'lere benzeyen ve belki de onların akrabaları sayılabilecek olan başka bir millet ise Çinliler tarafından Yüeciye diye adlandırılmaktadır. Bu kavmin Altayların eteklerinin kuzeyine doğru yaşadıkları söylenmektedir ki, Çinlerin Savaşan Devletler Çağı olan M. Ö 5. yüzyılda Yüecilerle komşu olup onlar hakkında bilgilerinin olmaması gerçekçi gözükmemektedir.¹¹⁵ Ticaret yolu ile mi yoksa yukarıda belirtildiği gibi Yüecilerin anayurtlarının Altay bölgesi olduğundan dolayı mıdır bilinmemekle beraber Yüecilerin Çin'den aldıkları kumaş ve aynalar Altay bölgesindeki kurganlarda bulunmuştur¹¹⁶. Bütün bu bilgi ve kaynaklar ışığında herhalde Yüecilerin ilk yurtlarının Altay, Pazırık bölgesi olduğu düşünülebilir. Adların açıklanması bölümünde Yüecilerin Saka veya Kangkülerle birlikte güneye göçtükleri söylenmiştir. Kaynaklar Kangkü (Kansu, Kanglı)'lerin As olduğunu, Asların ise Alan olduğunu bildirmektedir¹¹⁷. Yerli ve yabancı modern tarihçiler Alan-Asların Peçenek Türkçesi bir dil konuştuğu konusunda hem fikirlerdir¹¹⁸. Antik kaynaklarda Yüeciler, İskitlerle karıştırılıyorsa, Alan-Aslar da bir İskit-Saka boyuysa¹¹⁹ ve eski Çin kaynakları Kanglıların

¹⁰⁸ Çin tarihindeki en uzun ömürlü hanedanlıklardan biridir. M. Ö 206-M. S 220 arası hükümlerlik sürmüşlerdir. Çin'in imparatorluk kurumları ve bürokrasisi bu dönemde oluşmuştur. Bkz Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 202.

¹⁰⁹ A. F. P Hulsewe, "Han Measures", *T'oung Pao Archives*, Brill Academic Publishers: Köln, C: XLIX, Livre 3, 1961,s.206; Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*,s.113.

¹¹⁰ Gülнар Kara, "Zhou Tarihi'nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S. 3, İstanbul, 2015, s. 545.

¹¹¹ Enoki, G.A. Kosheleiko, Z. Haidary, Janos Harmatta (Ed.); "The Yüeh-Chi and Their Migrations", *History of Civilizations of Central Asia The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C to A.D 250*, c.2,Unesco Publishing, Paris, 1994, s.171.

¹¹² Kunlunshan adı ile de geçmektedir. Bu bölge Şinçan Uygur Otonom Bölgesi'nin güney sınırını oluşturmakta ve yüksek dağlardan ibaret olmaktadır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 262.

¹¹³ Taishan Yu, "A Study of Saka History",s.48.

¹¹⁴ Gumilev, *Hunlar*, s.545.

¹¹⁵ Gumilev, *Hunlar*, s.54

¹¹⁶ Gumilev, *Hunlar*, s.69.

¹¹⁷ Bkz. Eberhard (1942), s. 147.

¹¹⁸ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları: Ankara, 2001,s.20; Agustí Alemany, *Sources on the Alans a Critical Compilation*, Brill Academic Publishers: Köln, 2000,s. 253.

¹¹⁹ Ammianus Marcellinus, *The Roman History of Ammianus Marcellinus* (Çev. C. D. Yonge), George Bell & Sons: Londra, 1902,s.328.

(Kangkü, Kansu) her anlamda Yüecilere benzediklerini söylüyorsa¹²⁰ o zaman da Yüecilerin Altay-Pazırık bölgesinden geldiği, kökenlerinin ise İskit-Sakalara dayandığı, İskit-Sakaların da Ön-Türk olduğu rahatça söylenebilir. Strabo, Tohar diyerek Yüecileri kastettiyse o zaman Yüecilerin İskit-Saka kökenli olması da olasıdır çünkü Strabon Yüecilerin (Tohar) birçok farklı adı olan göçebe İskit kabilelerinden biri olduğunu belirtmekte ve onların Seyhun nehrinin doğusundan geldiğini söylemektedir¹²¹. Grek tarihçi Pliny de Seyhun nehrinin doğusunda İskitlerin yaşadığını ve Perslerin bu İskitlere genel adlandırılmayla Saka dediğini söylemekte ve İskitlerin Sibirya'ya kadar uzandıklarını dile getirmektedir.¹²² Bu durumda Yüecilerin İskit-Saka kökenli olduğu düşünülebilir.

Yüecilerin kökenlerine gelinecek olunursa bu konuda birçok farklı düşünce vardır bu görüşlerin bazılarının açıklanmaya çalışılmasında fayda görülmüştür. İlk önce Batı merkezci, Hindu-Avrupaist yaklaşımçıların dile getirdikleri Yüecilerin Hindu-Avrupai kökenli oldukları teorisini birkaç noktaya bağlamaktadırlar bunlardan bazıları şu şekildedir. Antik Çinli yazar Shiji Zhengyi'nin Büyük Yüecilerin kırmızıya çalan beyaz tenli olduklarını söylemesiyle onların Avrupalı olduğu varsayımı¹²³. Bu iddia gerçekten çok ilginçtir çünkü Yüecilerin Altaylı olduğunu düşünürsek onların aşırı esmer veya kara olmalarının beklenmesi pek uygun olmasa gerektir. Altay bölgesinde daha sonraki yüzyıllarda yaşayan Türklerin de beyaz tenli oldukları kaynaklarda belirtilmiştir¹²⁴. Bu durum da onların sırf beyaz tenli olduğu düşüncesiyle Hindu-Avrupai denmesinin pek tutarlı olmadığı düşünülebilir.

Yüecileri Hindu-Avrupai olarak gösterdikleri başka bir nokta, yine bir Çin kaynağıdır. Burada Çin kaynakları Anxi'den Dayuan¹²⁵ bölgesine kadar ki bu bölge içinde Yüecilerin yaşadıkları göç sonrası ve öncesi bölgelerde bulunmaktadır, farklı dillerde konuşulsada genelde tek tip dil olduğu belirtilmiştir, Batı merkezci tarihçiler buradan yola çıkarak Yüecilerin Hindu-Avrupai olduklarını belirtmektedirler¹²⁶. Burada Hindu-Avrupaist yazarların görmedikleri veya görmek istemedikleri bir nokta bulunması muhtemeldir. Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere Küçük Yüeciler gittikleri yerde Tibetliler tarafından asimile edilmişler ve onların geleneklerini benimsemişlerdir, Büyük Yüecilerde de durum aynı şekildedir, onlar ele geçirdikleri yerlerin yönetici ve soylu kısmını oluşturmuşlardır. Onlar burada kendi kültürlerini ve diğer kültürleri yoğurmuş ve başka bir kültür ortaya çıkarmışlardır, göçebe olan kavimlerin Tibetliler veya Baktriya gibi yerleşik devletlerin kültürünü benimsemeleri tamamen normaldir çünkü kendileri bu kültürden tamamen zıt bir hayat yaşamışlardır. Bu duruma bir örnek olarak Türkler verilebilir. Eskiden göçebe olan Türkler yerleşik hayatı görünce bilmedikleri şeyleri görmüşler ve onlara yeni bir ad verme gereği duymadan bu adları almışlardır. Buna Türklerin, yerleşik Perslerden aldıkları tavuk ve pencere kelimeleri ve daha birçoğu örnek verilebilmektedir, buradan da çıkartılacağı üzere sadece buradan bir sonucu varmak objektif bir yaklaşım olmasa gerektir. Yüecileri, Toharlarla aynı soy olarak göstermeye çalışan Batı merkezci tarihçilerin de yanlışlıkları daha önce kaynaklarca belirtilmiştir.

Yüecilerin bir diğer soy iddiası ise onların Türki oldukları görüşüdür. Yüecilerin daha önce Türklerin de çıkış yeri sayılan Altay Dağları bölgesinden olduğu görüşü önceki bölümlerde birkaç örnek, açıklama ve kaynaklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun haricinde onların Türki olduğuna işaret eden diğer kaynakları gözden geçirmekte de fayda vardır. Türki kavimlerde atalar kültü yaygındır bu durum Hunlarda da görülmektedir¹²⁷. Yüecilerin de bir ara yaşadıkları bölge olan Kanglı-Kansularda da ata mabetleri vardır, altıncı ayda kurban keserler, hükümdarları Yüeci soyundandır, gelenekleri Göktürklerle aynıdır.¹²⁸ Büyük Yüeciler ise ırksal yani antropolojik açıdan Türk'türler¹²⁹

¹²⁰ Kazi Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, s.131-132.

¹²¹ Strabo, *The Geography of Strabo Vol I* (Çev. H. C. Hamilton-W. Falconer), Henry G. Bohn: Londra, 1928, s. 261.

¹²² Pliny, *The Natural History of Pliny Vol II* (Çev. John Bostock- H. T. Riley), George Bell & Sons: Londra, 1855, s.33-36.

¹²³ Taishan Yu, "A Study of Saka History", s.61

¹²⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 30. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010, s. 47.

¹²⁵ Fergana Vadisi'nin diğer adıdır. Bkz. Benjamin Craig, *Empires of Ancient Eurasia The First Silk Road Era 100 BCE-250 CE*, Cambridge University Press: Cambridge, 2018, s. 85.

¹²⁶ Taishan Yu, "A Study of Saka History", s. 60-61.

¹²⁷ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.81

¹²⁸ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.141-142.

¹²⁹ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.171-173.

Eski Çin kaynaklarında ise Kanglıların yani Kang-Chü, Kansuların her anlamda Yüecilere benzedikleri ve Yüecilerin ise Hunlara benzediği söylenmiştir ki bu şekilde bu kavimlerin Türk kabileleri oldukları düşünülmektedir¹³⁰. Türk kaynaklarından Togan yine bu yönde bir bilgi verip Yüecilerin, Türk sayılan Kuşanlarla akraba olduğundan dolayı Yüecilerin de Türk sayılması gerektiğini söylemiş ve Yüecilerin hükümdarlarının da Hunlar gibi Yabgu unvanı kullandığını bildirmiştir¹³¹.

Yüeciler ve Savaşan Devletler Çağı hakkında daha önce bilgi verilmişti buna ek olarak bu çağdaki göçebe halklardan kalma kurganlar ve kültür hakkında bilgi vermek de Yüecilerin kökenini aydınlatmada faydalı olabilir. Kansu yani Kanglı'nın güneyinde ki Zhongning bölgesinde 1983 yılında Savaşan Devletler Çağı'na ait iki mezar bulunmuştur bu mezarlar tipik kurgan şeklindedirler ve burada at kurbanı yapılmış, at donanımları bulunmuş bu kültürler Çin'in kuzey bölgesi göçer kültürünün evrimiyle benzerlik göstermektedir¹³². Önce ki bölümlerde Çin'in Hunları ve Yüecileri tarif ederken, onları Çin'in kuzeyindeki göçer kabileler diye adlandırdığını anlatılmıştır. Buradan bu kurganların Yüeci veya Hun kurganı olduğu düşüncesine varmak yanlış olmasa gerekir. Ölen Han'ın ruhu için at kurban etmek Türki kavimlerde görülen bir dini ve kültürel gelenektir. Bu Türki-Turani kavimlerin dini inanışına göre bu dünyada ne esiri ne de binek hayvanı olmayanlar öbür tarafta da hiçbir şeye sahip olamayacaklardır. Fakat eğer öteki dünyaya bir çift at götürürse yani Han veya bozkır soyluları için at kurbanı kurganlarında yapılırsa onlar sonsuz dünyaya bir çift hayvan götürebilecek ve o binekler orada çoğalacaktır böylece kişi onları diğer taraftaki savaşlarda da kullanabilecektir¹³³. Savaşan Devletler Çağına ait bu kurgandaki at kurbanı durumu yine bize başka bir Türk devletindeki at kurbanı ve dini ritüeli anımsatmaktadır, Oğuz Yabgu Devletinde Oğuzlar biri ölünce kişisel eşyalarını getirip kurgana koyar sonra 1 ila 200 arası bineği kurban edip bunların ölünün üzerine binip cennete gideceği atlar olduğunu söylerlerdi¹³⁴. Buradan da görüleceği üzere Yüecilerin gelenekleri sonraki dönemlerde ki diğer Türki devletlerin dini ve kültürel yaşamlarıyla benzerdir.

Batı merkezci Hindu-Avrupaist yazarlar, Yüecilerin Türki bir kavim olduğunu destekleyen onların yukarıda verilmiş olan dini, antropolojik, arkeolojik, kültürel, filolojik ve benzeri birçok delili inkâr edebilirler. Fakat genetik en azından objektif tarihçiler tarafından göz ardı edilip yalanlanamaz bundan dolayı en son olarak Yüecilerin genetik olarak da Ön-Türk olduğu görüşünü destekleyen kaynakları yazmak Yüecilerin kökeni konusunu genetik olarak da açıklığa kavuşturacaktır.

Genetik kaynaklara geçmeden önce bu konuyu ilgilendiren bazı bilgileri vermek pek elzemdir. Q haplogrubu, Orta Sibirya ve Orta Asya bölgelerinde ağırlıklı olarak görülen bir haplogruptur. Bu haplogrubun kökeni Orta Asya ve Kuzey Asya kaynaklıdır. Q1a haplogrubunun Altay bölgesi ve Moğolistan kökenli Hun, Moğol ve Türkler tarafından getirildiği, taşındığı düşünülmektedir. Demir çağına tarihlenen Hunların Moğolistan topraklarında bulunan kurganlarında Q haplogrubu görülebilmektedir. Q1b haplogrubu ise Orta Asya'dan güneye doğru göçenlerin haplogrubudur¹³⁵.

Yüecilerin haplogrupları konusunda ilgilendiren bu bilgiyi verdikten sonra onların haplogruplarını incelemek yararlı olabilir. Yüecilerin, Hunlara yenildiği ve tükenmeye başlayıp göçtükleri dönem hakkında açıklama daha önce yapılmıştır işte bu dönemki savaşlara ait olduğu düşünülen iki tane kurgan savaşların ve coğrafyanın tarif edildiği bölgelere uygun şekilde bulunmuştur. Heigouliang Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki bu kurganlarda bulunan Q1a haplogrubuna sahip kişilerin kurganın hem ev sahibi hem de onun kurbanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu da antik Çin kaynaklarının Yüecilerin o dönemde güçlü olduklarını ve komşuları olan Hunlara hiç dikkat etmedikleri bilgisini doğrulamaktadır. Q1b haplogrubu ise Sincan bölgesi haricinde Çin'in hiçbir topluluğunda görülmemektedir. Yüecilerin bu bölgede yaşadıkları da kaynaklarda belirtilmiştir. Bu şekilde Q2b

¹³⁰ Kazi Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, s.131-132.

¹³¹ Zeki Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I*,s.39-40.

¹³² Michael Loewe ve Edward Shaughnessy, *The Cambridge History of Ancient China From The Origins of Civilization to 221 B.C.*,s.940-941.

¹³³ Jean Roux, *Altay Türklerinde Ölüm* (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999,s.171-172.

¹³⁴ Ahmet İbn Fadlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi* (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975,s.36.

¹³⁵ Elizabeth Petkovski, "MALDI-TOF MS analysis of Y-SNPs in ancient samples", *International Congress Series*, , c. 1288, Strasbourg, 2006,s.25-27.

haplogrubunun coğrafi ayak izleriyle Yüecilerin kökenleri eşleşmektedir¹³⁶. Böylece Yüecilerin Hindu-Avrupai değil Ön-Türk oldukları düşüncesi teknolojinin bize verdiği modern imkânların da yardımıyla genetik olarak da kanıtlanmış bulunmaktadır. Önceden ifade edildiği üzere Grek tarihçiler Yüecileri (Toharlar) İskit kabileleri arasında saymış ve onların İskit vatanından geldiklerini söylemişlerdir. Bunun yanı sıra İskitlerin Sibiry'a kadar uzandıkları da Grek tarihçiler tarafından ifade edilmiştir. Yüecilerin Pazırık (Sibiry) bölgesinden gelmiş olmaları olasılığı hem çıkarımda bahsedildiği üzere hem de Lev Gumilev tarafından dile getirilmiştir. Tüm bunlar Yüecilerin İskit boyu olabileceği ve aynı haplogrup ailesinden gelmeleri nedeniyle Hunlarla akraba olduklarını düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ

Uzun yıllar boyunca Yüeci adlı kavmin kökenleri ve onların tarihi tartışıla gelmişti, bu çalışma ile onların karanlıkta kalmış olan kökenlerini ve kültürünü aydınlatmaya ve açıklığa kavuşturmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada onların dil, antropolojik-ırksal özellikleri, dinleri, kültürleri, tarihini hem doğulu hem batılı, farklı kaynaklar kullanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Batı merkezci tarihçiliğin ve Hindu-Avrupa teorisi destekçisi tarihçilerin daha önceki yıllarda yapmış oldukları çıkarımların gerçekçi olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu çıkarımların Batı merkezci tarihçilerin ortaya attığı teorilerden çok daha geniş çaplı kaynaklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bulguları objektif veya tutarlı görmeyen kimseler için de Yüecilerin, Ön-Türk olarak ortaya çıkan haplogrupları bu araştırmada sunulmuştur. Verilen kaynaklar bir araya getirilip karşı görüşler de incelendiğinde Yüeciler'in çıkış noktasının yani anayurdunun Altay-Pazırık bölgesi olup daha sonraki yıllarda güneye Kansu bölgesine yerleştikleri anlaşılmaktadır. Daha sonra oradan Q1b haplogrubunun göç yönünün Orta Asya'dan güney bölgelerine ve Mezopotamya tarafına doğru kaymasıyla paralel bir şekilde Yüecilerin de güneye ve güneybatıya doğru kaydıkları ve oradaki Helen-Hindu unsurlarıyla ve Tibetlilerle karıştıkları düşünülmektedir.

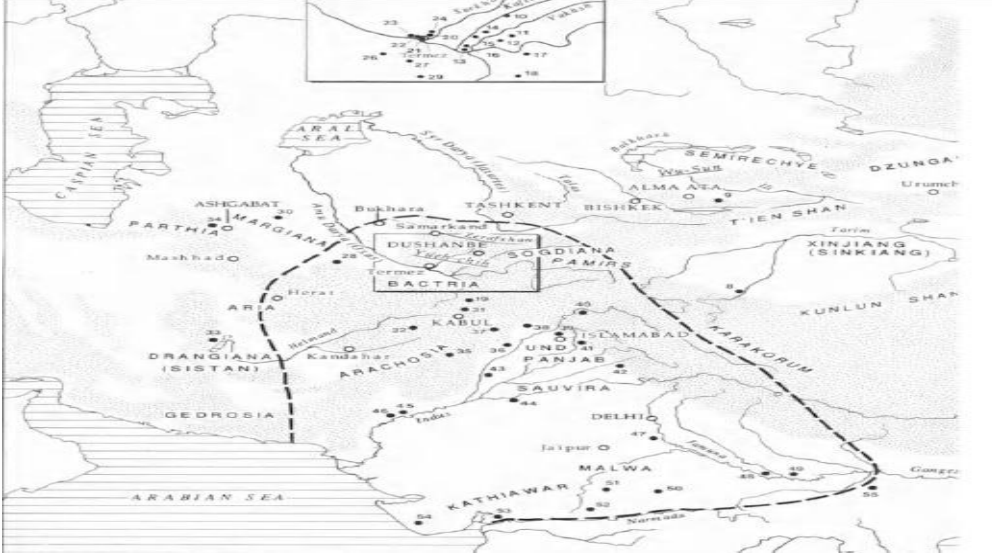
Şekiller

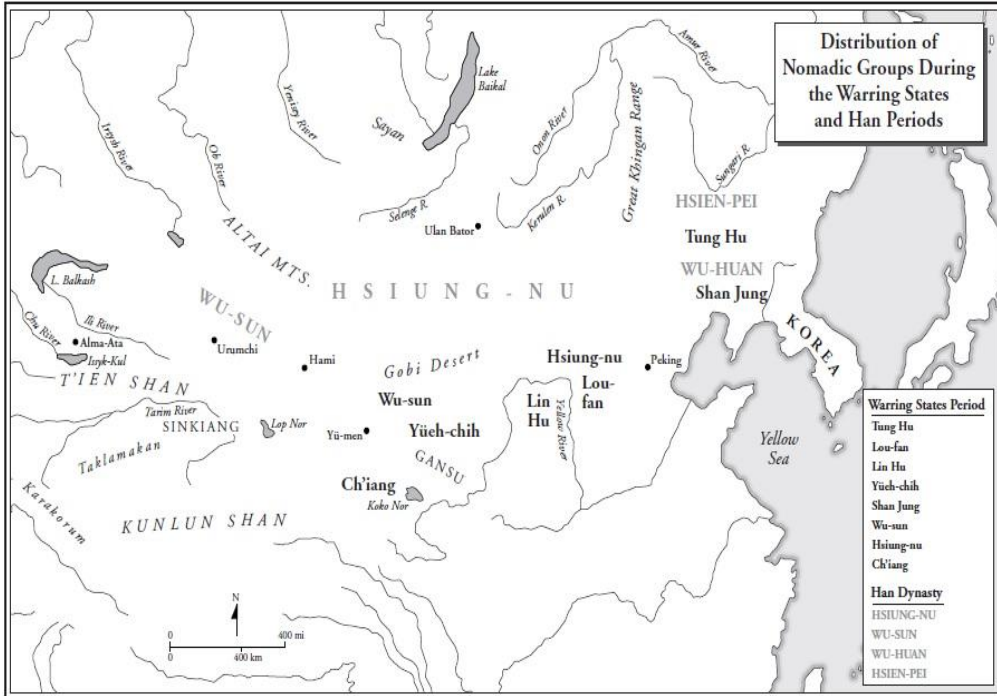
Şekil 1. (Baktriya bölgesine yerleşen Yüecilerin yönetici sınıfına ait olan Tilla-Tepe kurganında bulunan altın gerdanlık. Enoki, G.A. Koshelenko, Z. Haidary, Janos Harmatta (Ed.); “The

¹³⁶ Vladimir Gurianov, ve diğerleri, *Works of The Eurasian Society for Genetic Genealogy Genetic History of Eurasian Populations*, Publishing Solutions: Ekaterinburg, 2015,s. 90-91.

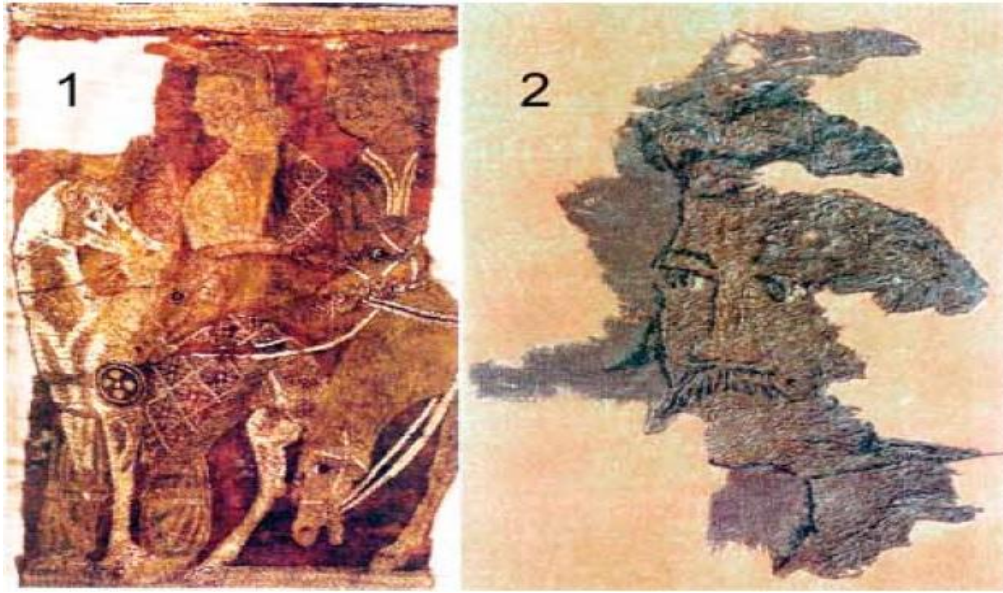
Yüeh-Chi and Their Migrations”, *History of Civilizations of Central Asia The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C to A.D 250*, Unesco Publishing, Paris, 1994, C:2 ,s. 178.)

Şekil 2. (Kare içerisinde işaretlenen bölgede Büyük Yüeciler gösterilmekte ve diğer bölgelerde de Yüecilerin çağdaş kavimlerinin coğrafi dağılımı belirtilmektedir. (1994), Janos Harmatta (Ed.); *History of Civilizations of Central Asia The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C to A. D 250* (C:2), Unesco Publishing; Paris, s. 490.)

Şekil 3. (Savaşan Devletler Çağı ve Han Hanedanlığı dönemini gösteren bir harita. Burada Yüecilerin ikiye ayrılmasından önceki coğrafi konumları gösterilmektedir. Hsiung-Nu, Hunların Çince söylenişidir. Cosmo, Nicola (2002), *Ancient China and Its Enemies The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press: Cambridge, s. 191.

(Yine Noyon uul kurganında bulunan Yüeci eserleri. Birinci buluntuda resmedilen kişi kısa Türkistan kaftanı giymekte. İkinci figürde resmedilen kişi ise üstüne uzun tek parçadan oluşan bir ceket giymiştir. Eserdeki giyiliş tarzına bakıldığında bunun Türkistan'da yaygın olan şekilde giyildiği anlaşılmaktadır. Yatsenko, Sergey (2012), Daniel Waugh (Ed.); "Yuezhi on Bactrian Embroidery from Textiles Found at Noyon uul Mongolia", *The Silk road*, (S: 10, ss. 39-48), The Silkroad Foundation, s.45.

Şekil 4. (Büyük Yüceiler Baktriya bölgesinde yaşadıkları dönemde dokumaların üzerine oya işi yapmışlardır. Yukarıda gösterilen oya işleri bahsi geçen Büyük Yüceilerin yaptıkları, dokuma üzerine işlenen oya işleridir. Bu ürünler Büyük Yüceilerden Hunlara ihraç edilmiştir. Bu eserlerin bulunduğu yer ise Moğolistan'ın Noyon uul, Hun kurganlarıdır. Yatsenko, Sergey (2012), Daniel Waugh (Ed.); "Yuezhi on Bactrian Embroidery from Textiles Found at Noyon uul Mongolia", *The Silk road*, (S: 10, ss. 39-48), The Silkroad Foundation, s. 40.

Şekil 5. (Bir dokuma üzerine nakőedilmiŐ Yüeci mızraklı askeri. Yatsenko, Sergey (2012), Daniel Waugh (Ed.); “Yuezhi on Bactrian Embroidery from Textiles Found at Noyon uul Mongolia”, *The Silk road*, (S: 10, ss. 39-48), The Silkroad Foundation, s. 46.

KAYNAKÇA

- “Bactria”, *The Encyclopedia Britannica*, c. 3, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911,ss. 180.
- “Kanishka”, *The Encyclopedia Britannica* ,c. 15, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911,ss.653.
- “Lop-Nor”, *The Encyclopedia Britannica*,c.16, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, ss. 991.
- “Orosius Paulus”, *The Encyclopedia Britannica* , c. 20, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, ss. 327.
- “Parthia”, *The Encyclopedia Britannica* ,c. 20, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, ss. 870.
- “Sogdiana”, *The Encyclopedia Britannica*, c.25, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, ss. 345.
- “Tunguses”, *The Encyclopedia Britannica*, c.27, The Encyclopedia Britannica Company, New York 1911, ss. 378.
- Ahmet ibn Fadlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi* (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Aleman, Agusti, *Sources on the Alans a Critical Compilation*, Brill Academic Publishers: Köln, 2000.
- Baldick, Julian, *The World's Religions The Religion of Asia*, Friedhelm Hardy (Ed.), Taylor & Francis: New York 1990.
- Barthold, Wilhelm, *Türkistan Halklarının Tarihi*, Gülnisa Aynakulova (Çev.), Astana Yayınları, Ankara 2018.
- Buğra, Mehmet, “Doğu Türkistan Tarihi Coğrafi ve Şimdiki Durumu”, Güven Basımevi: İstanbul, 1952, s. 32.
- China Archaeology & Art Digest*, c. 4, S: 1, Art Text HK: Hong Kong 2000.
- Craig, Benjamin, *Empires of Ancient Eurasia The First Silk Road Era 100 BCE-250 CE*, Cambridge University Press: Cambridge, 2018.
- Czegledy,Karoly , *Turan Kavimlerinin Göçü* (Çev. Günay Karaağaç), Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1999.
- Eberhard, Wolfram, “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti” (Çev. Mecdut Mansuroğlu), *Türkiyat Mecmuası*, . c.7, 1942, s. 125-189.
- Eberhard, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları* (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Enoki, G.A. Koshelenko, Z. Haidary, Janos Harmatta (Ed.); “The Yüeh-Chi and Their Migrations”, *History of Civilizations of Central Asia The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C to A.D 250*, c.2,Unesco Publishing, Paris, 1994,s ss.165-183.
- Georg, Stefan, “Ordos”, *The Mongolic Languages*, Juha Janhunen (Ed.), Taylor & Francis e-Library, London 2003.
- Grousset, Rene, *The Empire of the Steppes A History of Central Asia*, Naomi Walford (Çev.), Rutgers University Press: London, 2002.
- Gumilev, Lev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl* (Çev. Ahsen Batur), 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- Gumilev, Lev, *Hunlar* (Çev. Ahsen Batur), 5. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- Gurianov Vladimir, ve diğerleri, *Works of The Eurasian Society for Genetic Genealogy Genetic History of Eurasian Populations*, Publishing Solutions: Ekaterinburg, 2015.
- Hulsewe, A.F. P, “Han Measures”, *T'oung Pao Archives*, Brill Academic Publishers: Köln, C: XLIX, Livre 3, 1961, ss. 206-207.
- İlhami, Durmuş, *İskitler*, Akçağ Yayınları: Ankara 2012.

- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 30. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Kara, Gülnar, “Zhou Tarihi’nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S. 3, İstanbul, 2015, ss. 542-562.
- Kayalı, Yalçın, “Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka M. S 78-99”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (55, 2), Ankara 2015, ss.189-204.
- Konukçu, Enver, “Hayber Geçidi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XVII, Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul, 1998, ss. 23-24.
- Kuzeyev, Ray G. *İtil-Ural Türkleri* (Çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul 2005.
- Laypanov, Kazi ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni* (Çev. Hatice Bağcı), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ligeti, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, TTK Yayınevi, Ankara 1998.
- Loeschner, Hans, “Notes on The Yuezhi-Kushan Relationship and Kushan Chronology”, *Oriental Numismatic Society*, 2008, ss. 1-28.
- Loewe Michael ve Edward Shaughnessy, *The Cambridge History of Ancient China From The Origins of Civilization to 221 B.C*, Cambridge University Press: Cambridge, 1999.
- Marcellinus, Ammianus, *The Roman History of Ammianus Marcellinus* (Çev. C. D. Yonge), George Bell & Sons: Londra, 1902.
- Marme, Michael, *Suzhou Where The Goods of All the Provinces Converge*, Stanford University Press: California, 2005.
- Minns, Ellis, *Scythians and Greeks*, Cambridge University Press, 1913.
- Mintu-ki, Philip Kuhn, *National Polity and Local Power The Transformation of Late Imperial China*, Timothy Brook (Ed.), Harvard University Asia Center, Harvard 1989.
- Mirfatih, Zekiyev, *Türk ve Tatarların Kökeni* (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları: İstanbul, 2007.
- Onat, Ayşe, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2012.
- Onat, Ayşe Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- Ögel, Bahattin, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi’ler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15 (1/3), 1957, ss. 247-278.
- Perkins, Dorothy, *Encyclopedia of China History and Culture*, Taylor & Francis: New York, 1999.
- Petkovski, Elizabeth, “MALDI-TOF MS analysis of Y-SNPs in ancient samples”, *International Congress Series*, c. 1288, Strasbourg, 2006, ss. 25-27.
- Pliny, *The Natural History of Pliny Vol II* (Çev. John Bostock- H. T. Riley), George Bell & Sons: Londra, 1855, s.33-36.
- Roux, Jean, *Altay Türklerinde Ölüm* (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 1999.
- Roux, Jean, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Sanft, Charles, *Communication and Cooperation in Early Imperial China Publicizing the Qin Dynasty*, Suny Press: New York, 2014.
- Strabo, *The Geography of Strabo Vol I* (Çev. H. C. Hamilton-W. Falconer), Henry G. Bohn: Londra, 1928.
- Svarverud, Rune, *Methods of The Way: Early Chinese Ethical Thought*, Brill: Leiden, 1998.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları: Ankara, 2001.
- Taşagıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M. Ö. III-M. S. X. Asır*, Türk Tarih Kurumu: Ankara 2013, s. 17-27.
- Taşagıl, Ahmet, *Kök Tengri’nin Çocukları*, 5. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- Togan, Zeki, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Yu, Taishan “A Study of Saka History”, *Sino-Platonic Papers*, c. 80, 1998, ss. 47-66.

Zuchowska, Marta, “Roman Textiles in The Hou Han Shu. A 5th Century Chinese Vision Versus Roman Reality”, *Anabasis Studia Classica Et Orientalia*,, Department of Ancient History and Oriental Studies Institute of History Rzeszow Universty, , C. 6,Rzeszow 2015.

Selçuklu Tarihyazımında Arapça Kaynakların Kullanımı Ve Bazı Problemler*

Geliş Tarihi: 16/11/2019

Kabul Tarihi:18/12/2019

Atf Bilgisi: Öztürk, Murat; “Selçuklu Tarihyazımında Arapça Kaynakların Kullanımı Ve Bazı Problemler”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 145-150.

Murat ÖZTÜRK *

Öz

Türklerin İslâmî devirde kurdukları en büyük hânedanlardan biri Selçuklu Devleti'dir. Melikşah dönemi (465-485/1072-1092) Selçuklu Devleti'nin sınırlarının en geniş olduğu devirdir. Bu dönemde devletin sınırları, Kâşgar'dan Ege Adaları'na, Aral Gölü ve Kafkasya'dan Yemen ve Aden'e kadar uzanmaktaydı. Bununla birlikte Selçukluların hâkimiyet kurduğu dönem, hem Türk ve bölge halkları hem de Haçlılar açısından önemli bir tarihsel süreci oluşturmaktadır. Bu sebeple Selçuklular ile ilgili Arapça kaynaklarda geçen her bir cümle, dönemin doğru olarak aydınlatılmasında önemli bir ipucu olma niteliğine sahiptir. Bu çalışmada, Arapça kaynakların Selçuklu tarihyazımında kullanılması hususu yanında, birincil kaynak ve ikincil literatürdeki eserlerin istifadesinde karşılaşılan zorluklara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Tarihyazımı, Kaynaklar, Araştırma eserleri, Tercümeleler

Use of Arabic Sources in Saldjūq Historiography and Some Problems

Abstract

One of the biggest dynasties Turks have established in the Islamic era is the Seljuks. They were largest in size during the Malik-shāh era (465-485/1072-1092). The borders of the state extended from Kāshghar to the Aegean Isles, and from Aral Lake and Caucasia to Yemen and Aden. Furthermore, the period of the Saldjūkid domination constitutes a historically important process for both Turkic peoples and the peoples of the neighbouring regions as well as for the Crusaders. Thus, any reference in Arabic sources to the Saldjūkids provides a significant clue for better understanding of the period. The present study focuses both on the use of Arabic sources in Saldjūq historiography and on the challenges in using primary sources and secondary literature to write the history of the Saldjūkids.

Keywords: Saldjūkids, Historiography, Sources, Secondary sources, Translations.

* Bu çalışma 4-6 Nisan 2019 tarihleri arasında Konya'da düzenlenen *Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri Sempozyumu*'nda sunulan bildiri metninin genişletilmiş hâlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Orcid No: 0000-0002-5633-9578, e-mail: ozturkmk@istanbul.edu.tr

Giriş

Türklerin tarih boyunca kurdukları en önemli devletlerden birisi Selçuklu Devleti'dir. XI. ilâ XIV. yüzyıllarda Orta Asya'nın bir bölümünde, Yakın Doğu ve Anadolu'da hâkimiyet kuran Selçukluların hüküm sürdüğü yıllar hakkında kaynaklardan istifade edilerek ve ilmî ölçütler çerçevesinde özellikle siyasi-askeri faaliyetler üzerinde yoğunlaşan birçok te'lif çalışma Türk tarihinin bu dönemini muhtelif başlıklar hâlinde ele almaktadır.

Söz konusu dönemin siyasi ve askeri tarihi yanında kültürel, imar ve iktisadi faaliyetleri hakkında doğrudan ve dolaylı bilgi veren özel ve genel vekâyi'nâmeler, şehir tarihleri, hâl tercümelere (biyografiler), coğrafi eserler, seyahatnâmeler ve otobiyografik Arapça kaynaklar mevcuttur.¹ Hâlihazırda bu kapsamda değerlendirilebilecek kaynak eserlerin sayısı takriben 80 olmakla birlikte, bu sayının ileride belki de yeni yapıtların keşfi neticesinde artma ihtimâli de bulunmaktadır.

Selçukluların Bağdat'a hâkim oldukları dönemlerde Arapça, İslâm dünyasının ilim ve medeniyet dili olarak hâkim lisândı. Selçuklu tarihyazımında Arapça kaynakların kullanımına dâir asıl mevzumuza geçmeden önce, Ortaçağ'da Selçuklu Devleti'nin kurulduğu dönemdeki tarihyazıcılığın ve kullanılan lisânlara değinmek faydalı olacaktır. Buna ilâveten söz konusu dönemde Türk tarihi hakkında bilgi veren müelliflerin hangi saik ve argümanlarla eserlerini yazdıklarını irdelemenin de çalışma açısından faydalı olduğu düşünülmektedir.

Mezkûr dönemde İslâm merkezli, bölge ve hânedan esasına dayalı olmak üzere üç tip tarihyazıcılığın bahsedilen Claude Cahen, eserlerin te'lifinde iki lisânın, yani Arapça ve Farsçanın, kullanıldığını belirtmektedir. Nitekim tarihyazıcılığı, Selçuklu devri öncesinde İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hanedan olan Büveyhîlerin (932-1062) baskısı döneminde dahi hilâfetin başkenti konumundaki Bağdat merkezli idi.²

Selçuklu tarihyazımı terimi, Selçuklular tarafından kendileri hakkında herhangi bir Türkî diliyle yazılmış tarihyazımı anlamına gelmemektedir. Selçuklu Türklerinin yazılı tarihi hakkında Arapça ve Farsça kaynaklar bulunmaktadır; bununla birlikte 1050-1150 yılları arasındaki Selçuklu tarihini kaydeden İslâm kaynakları mevcut değildir. Ortaçağ döneminde sıklıkla olduğu gibi hadiselerin gerçekleştiği dönem ile bunların ilk kez kayıtlara geçirilmesi arasında oldukça uzun bir süre vardır.³ Çağdaş kaynak yokluğundan bahsedilen Hillenbrand'ın temas ettiği üzere, bu devir hakkındaki Arapça eserlerin az olması ve genel manada da tarihyazıcılığındaki kifayetsizlik bir hakikattir. Türkmenleri ve daha sonra Batı İran'a hâkim olan Selçukluları ele alan İbnü'l-Esîr ise bu konuda bir istisna teşkil etmektedir.⁴

Diğer yandan Selçuklu dönemindeki dilsel sınırların akışkanlığından bahsedilen Carole Hillenbrand,⁵ bu duruma dâir bizlere üç örnek sunmaktadır:

a) Önceki Farsça kaynaklara dayanarak Arapça eser te'lif eden yazarlar. Örneğin; İmâdüddîn el-İsfahânî⁶ (ö. 597/1201).

¹ Selçuklu tarihinin Arapça kaynakları ve müellifleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Fazlı Konuş, *Selçuklular Bibliyografyası*, Konya 2006, s. 12-67.

² Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçe trc. İsmet Kayaoğlu-Mehmet Dağ, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, II/2, 1975, s. 176.

³ Carole Hillenbrand, "Some Reflecections on Seljuq Historiography", *Eastern Approaches to Byzantium*, ed. Antony Eastmond, Aldershot 2001, s. 74. Fatih M. Dervişoğlu (*Türk Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi*, İstanbul 2015, s. 146) Hillenbrand'a koşturarak şu ifadeleri zikretmektedir: "Hâkimiyet alanının coğrafi genişliği, Çin sınırlarından Akdeniz kıyılarına kadar uzanan sahadaki ülke, devlet ve kavimleri kapsamı ve tarihî kaynakların değişik dillere dağılması, eserlerin zamanımıza intikal edememesi gibi sebepler, Selçuklu tarihyazıcılığı araştırmalarının başlıca problemleridir. Selçukluların İslâm dünyasındaki hâkimiyetlerinin ilk dönemi olan XI. ve XII. asırlar, siyasi hadiselerin yoğunluğunun tersine tarihyazıcılığı açısından en kısır devredir ve yazılmış olan bazı eserlerin de kaybolduğu sanılmaktadır."

⁴ Cahen, a. g. m., *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, II/2, s. 177.

⁵ Hillenbrand, a. g. e., s. 88.

⁶ Yazar hakkında bkz.: Ramazan Şeşen, "İmâdüddin el-İsfahânî", *DİA*, XXII, 174-176.

b) Hem Arapça hem de Farsça te'lifte bulunan yazarlar. Örneğin; Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî⁷ (ö. 718/1318).

c) Son olarak Arapçayı da bilen XIII. yüzyıl Süryânî müellifi Bar Hebraeus'un⁸ (ö. 685/1286) *Kronografyası*'nda Farsça kaynak olan *Meliknâme*'yi kullanması.

Selçuklu tarihi ile ilgili doğrudan veyahut dolaylı malumat veren müelliflere bakıldığı zaman görülecektir ki bunların birçoğu hayatını idame ettirdiği devlet, atabeglik ya da emîrlik içerisinde memuriyet vazifesini deruhte eden ve bunun yanında idarecilere, yöneticilere yakın şahsiyetler idi. Devlet içerisinde sahip oldukları vazifeler, bu müelliflerin eserlerini kaleme aldıkları zaman Selçuklulara nasıl ve hangi saikle yaklaştıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte dönemin siyasî şartları sebebiyle Bizanslılar, Haçlılar ve Şîf Fâtımiler gibi birçok tehlike karşısında İslâm sancaktarlığını yapan Sünnî Selçuklulara bakış da kimi zaman bu Türk devletine kutsiyet ve itibar atfetmiş görünmektedir. Bu yaklaşımın yanında devrin her müellifinin sosyal, siyasî, entelektüel ve dinî bağlamını anlamının ehemmiyetini vurgulayan modern yazarlar da mevcuttur.⁹

Bu bağlamda A. S. C. Peacock, dönemin Arap tarihçiliğinin temel özelliklerinden bazılarını şöyle tanımlamaktadır: “Açıklanan olayların etik bir yorumunu yapmak; iktidarın hem dinî hem de politik meşruiyete bağlı olduğu inancını göstermek ve benzer davranışı teşvik etmek veyahut caydırıcı davranışı engellemek için örnek ve dilleri seçmek.”¹⁰ Selçuklular hakkındaki Farsça tarihî kaynaklar ise açıkça hitabete yönelik olup üslûp ve yapı bakımından edebî bir niteliğe sahipti. Nitekim edebî eserler geleneğin bir parçasını oluşturmaktaydı.¹¹

Selçuklular İslâm dünyasının ortasında büyük bir medeniyete dâhil olduklarında, söz konusu medeniyetin doğası gereği Arapçayı ilim ve din, Farsçayı da coğrafi sebeplerle edebiyat ve resmî dil olarak kabul ettiler. Türkçe ise saray ve orduda konuşma dili olarak hayat bulmuştu. Bu münasebetle döneme dair mevcut kaynakların anlaşılabilmesi adına tarihçiliğin mühim bir kolunu teşkil eden kaynak neşri ve tercümesi yönünden Selçuklu tarihi memleketimiz nispeten iyi seviyelere ulaşmış durumdadır.

Ortaçağ tarihi alanında bir araştırma yürütmek ve dolayısıyla kaynakları değerlendirebilmek için ilgilenilen coğrafya veya konuya göre Arapça, Farsça, Grekçe, Ermenice, Gürcüce, Süryânîce ve Latince dillerinden birinin veya birkaçının bilinmesi gerekmektedir. Lisân engelini tercüme çalışmalarıyla kısmen telâfi etmek mümkün olsa da yeterli değildir. Türkiye'de de Ortaçağ tarihi alanındaki boşluklar te'lif eserlerin tercümeleriyle kapatılmaya çalışılmış ve İslâm, Selçuklu, Bizans ve Avrupa tarihi üzerine birçok eser tercüme yoluyla Türkçeye kazandırılmıştır.¹² Selçuklu tarihi ile ilgili çalışmalar genellikle genel İslâm vekâyi'nâmeleri, bölge tarihleri ve otobiyografik türü kaynaklardan istifade edilerek kaleme alınmaktadır. Genel manada ise Selçuklu tarihi hakkında hazırlanan çalışmalar orijinal metinden, araştırma sahibinin çeviri ve yorumuyla değil de kaynakların Türkçe tercümeleri kullanılarak yazılmaktadır. Bu bağlamda Selçuklu tarihinde özgün çalışmalar yapabilmek için Arapçaya vâkîf ve hâkim, kuvvetli bir kaynak kritik yetisine sahip araştırmacılara

⁷ Müellif için bkz.: Osman Gazi Özgüdenli, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, XXXV, 19-21.

⁸ İbnü'l-İbrî olarak da bilinen yazar için bkz.: Abdülkerim Özyayın, “İbnü'l-İbrî”, *DİA*, XXI, 92-94. Selçuklu tarihindeki yeri ve önemi hakkında bkz.: Fatma İnce, “Gregory Abû'l-Farac'ın Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu 17-19 Kasım 2017*, I, Ankara 2018, s. 79-91.

⁹ Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge 1994; Konrad Hirschler, *Medieval Arabic Historiography: Authors as Actors*, Abingdon, New York 2006.

¹⁰ *Medieval Islamic Historiography and Political Legitimacy: Bal'amî's Tārīkh-nāma*, Abingdon, New York: Routledge, 2007, s. 1-3. A. S. C. Peacock'un devrin Arapça yazan Selçuklu tarihi müellifleri hakkında kaleme aldığı makale için bkz.: “Court Historiography of the Seljuq Empire in Iran and Iraq: Reflections on Content, Authorship and Language”, *Iranian Studies*, 47/2, 2014, ss. 327-345.

¹¹ Hillenbrand, *a. g. e.*, s. 75. Julie Scott Meisami (*Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*, Edinburgh 1999, s. 364) Farsça tarihyazımının yaygınlaşmasının, egemenlerin Doğu İslâm dünyasında hükmetme iddialarını meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanmış olabileceğini iddia etmektedir. Krş. Hillenbrand, *a. g. e.*, s. 75.

¹² Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1980, s. 61-62.

ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada M. Said Polat'ın şu ifadeleri, durumun hassasiyetini oldukça açık ve anlaşılır bir surette göstermektedir:

“Türk tarihinin herhangi bir dönemine ilgi duyan genç bir tarihçinin karşısına en az dört klâsik dilden kaynak çıkar. Bu meseleyi bir akademisyenin kendi kendine çözemeyeceği ortadadır. Bu yüzden de Türk tarihinin Çince, Grekçe, Lâtince, Ermenice, Gürcüce, Süryanice, Arapça ve Farsça kaynaklarının, ancak Batı dillerine tercüme kullanabilmekte, üstelik bunu da kendi kendimize öğrendiğimiz modern batı dilleriyle, ağır aksak bir şekilde yapabilmekteyiz. Elbette aslolan her metnin orijinal dilinden okunmasıdır; fakat şu şartlar altında bu neredeyse imkânsız gibidir. Alet ilimlerinin yetersizliği ve metne âşinalığımızın zayıflığı yüzünden, kaynaklardan ancak dizinleri vasıtasıyla yararlanabilmekteyiz ve bu yüzden tarihçiliğimiz, her geçen gün biraz daha metin tarihçiliğinden dizin tarihçiliğine doğru kaymaktadır. Bu ikisi arasındaki farkı anlamak için bilinen herhangi bir modern metnin dizin üzerinden okunmasıyla metnin tamamının okunması arasındaki farka bakmak yeterli olacaktır. Klâsik dillere olan yabancılığın her geçen gün daha da arttığı düşünülürse, ‘ampirist tarihçilik iliklerine kadar işlemiş!’ bizlerin, tarih çalışmalarını nasıl yürüteceği ciddi bir mesele olarak karşımızda durmaktadır.”¹³

Arzu edilen araştırmaların birer tekrardan öteye geçmesini sağlamak için üniversitelerde tarih öğrencilerine klâsik filoloji eğitimi verilmesi, Ortaçağ Arapçası ve Farsçası öğretilmesi şarttır. Bunlar sağlanmadığı müddetçe bu alanda yetkin tarihçiler yetiştirmek de oldukça güç görünmektedir. Uygun şartlar sağlandığı takdirde bu engeli kısa vadede olmasa bile tamamen bertaraf etmek mümkündür. Arapça kaynak eserlerin Türkçeye tercümelerine sahip olmak Selçuklu tarihinin çeşitli devirleri üzerinde çalışmak isteyen ancak Arapça bilmeyen araştırmacılar için oldukça kıymetlidir. Yine de bu durum geçici bir çözüm olmaktan öteye gidemez. Diğer yandan Selçuklu tarihi kaynaklarındaki yoğun Arapça ya da Farsça terkiplerle dolu anlatımlar, Türklerin bu devri ile ilgilenen araştırmacıları da tercüme metinlere yönlendirmektedir.

Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli müelliflerinden İbn Bibî¹⁴ (ö. 684/1285'ten sonra) Farsça kaleme aldığı eseri *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*'de tarihî olayları bütün ayrıntılarıyla ortaya koymak yerine, sanatkârane bir üslûp içinde nakletmeyi tercih ettiği için ediplik yönü tarihçilik yönünden daha ağır basmaktadır. Eserinde ağır ve ağıdalı ifadelerle Arapça ibarelere de yer vermiş, toplamda 1.400 beyti aşkın şiir aktarmıştır. Müellifin nadir kullanılan ve anlaşılmayan deyimlere yer vermesi, sık sık başvurduğu mübalağalarla anlamdan uzaklaşması veya anlama güzellik katmak için konuya uygun düşmeyen Arapça atasözleri veya Arapça, Farsça şiirler nakletmesi, okuyucuyu yoran ve anlamı zorlaştıran niteliktedir.¹⁵ Nitekim bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere devrin önemli Selçuklu tarih müellifleri, Arapça lisân kabiliyetlerini te'lif eserlerine aktarmışlar ve dönemin olaylarına bu lisânı kullanarak ışık tutmaya çalışmışlardır.

Kaynak eserlerin Türkçeye tercüme edilmesi Selçuklu tarihi alanında çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için kolaylık sağlamakla birlikte, temel husus çevirisi yapılacak metnin mütercim tarafından doğru bir şekilde özümsemesi ve ana kaynaklardaki ifadelerin çok iyi anlaşılmasıdır. Kimi zaman yapılan tercümelerde mümkün olduğu kadar metnin aslına sadık kalmaya çalışılmış olmakla birlikte dilin doğası ve kadim olması sebebiyle bazen zor ifadeler Türkçede yerini bulamamıştır. Diğer yandan sadece “*anlamsal açıdan*” tercüme birebir yapılan kaynaklar yerine tenkitli metin neşrine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yöntem aynı zamanda araştırmacılara ve okuyuculara bilgileri karşılaştırma imkânı sağlamaktadır. Tenkitli metin neşrinin yapılmadığı çalışmalarda kaynağın verdiği bilginin kontrolü kolaylıkla yapılamamakta ve hatta yanlış değerlendirmelerin yapılmasına sebep olmaktadır. Nitekim bu tarz çalışmalar, Batı literatüründe Lâtinceden İngilizceye yapılan tercümelerde karşımıza çıkmakta ve okuyucunun her iki lisânı kontrol etmesine olanak vermektedir. Diğer yandan tercüme

¹³ M. Said Polat, “Yirminci Yüzyıl Tarih yazımı İçinde Claude Cahen ve Osmanlı Öncesi Türkiye Tarihine Yaklaşımı”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, İstanbul 2001, s. 80-81, dipnot 4.

¹⁴ Müellif hakkında bkz.: Abdülkerim Özyayın, “İbn Bîbî”, *DİA*, XIX, 379-382.

¹⁵ Ahmet Kütük, “İbn Bibî ve Aksarayî Tarihleri Üzerinden Türkiye Selçukluları Döneminde Tarih Algısı ve Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Düşünceler”, *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu (23-25 Ekim 2014 Zonguldak/Türkiye) Bildiriler Kitabı*, ed. Nurettin Hatunoğlu-Canan Kuş Büyükaş, s. 342.

esnasında özel isimlerin yazılışlarına dair sıkıntılar da bulunmaktadır. Söz konusu ana kaynaklarda özel isimlerin yazılışları hususunda ihtilâflar bulunmakta ve imlâ olarak bir birliğe rastlanmamaktadır.

Selçuklu tarihi ile ilgili olarak araştırmacılar tarafından tercümesi yapılmış olsa da olmasa da ehemmiyet verilmeyen hususlardan biri kaynak eserlerde zikredilen şiirlerin, kafiyeli ve edebî derinliğe sahip tümcelerin, ihtişamlı ifadelerin kullanılmasıdır. Nitekim bu durum sadece Arapça için değil, Farsça kaynak eserler için de söz konusudur ki bu tarz cümleler dönemle ilgili asıl değeri gösteren kıymetli ibarelerdir.

Çeviriler hususunda yaşanan bu tarz zorluklar haricinde, Arap müellifler tarafından ele alınan mevzuların kendi dönemlerine müteallik olmasına rağmen müelliflerin, hadiseler yahut şahıslar hakkında ayrıntılı bilgi vermemeleri veya sessiz kalmaları da Selçuklu tarihyazımında karşılaşılan zorluklardan biridir. Belirtmekte fayda var ki, bu durum diğer kaynak dillerdeki eserlerde de mevcuttur. Burada kaynak eserin konusu, hacmi ve yazarın politik durumunun da te'lif edilen çalışmaya etki ettiği unutulmamalıdır. Bununla birlikte devlet içerisinde idarî görevlerde yer alan müellifler bilgiye daha çabuk ulaşırken böyle bir imkân olmayan devrin müelliflerinin eserleri kimi zaman daha yüzeysel ve dar hacimlidir. Zengîlerin¹⁶ diplomatik görevlerinde memuriyete sahip İbnü'l-Esîr¹⁷ (ö. 630/1233) ve Hama hâkimi Ebü'l-Fidâ¹⁸ (ö. 732/1331) gibi kaynak yazarları bu duruma örnek verilebilir. Azîmî'nin¹⁹ (ö. 556/1160-1161) *Tarihi*'nde Anadolu bahsi çok az iken, İbnü'l-Esîr'in eserinde aynı konu hakkında verdiği bilgiler Ortaçağ araştırmalarını yönlendirecek şekildedir.

Selçuklu tarihi alanında çalışma yapmak isteyenlerin araştırmalarını yavaşlatan, kısıtlayan ve zorlaştıran başka sebepler de vardır. Söz konusu sahayla ilgili elyazması eserlerin matbu hale dönüştürülmesinden sonra temin edilmesindeki sıkıntı bu durumun başında gelmektedir. İlgili birincil kaynak ve literatür Arapça matbu eserlerde indekslerin olmaması da araştırmacılar için ciddi bir problem olmakla birlikte indeksiz olarak basılmış eserler İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümünde hizmet etmiş, aynı zamanda Şarkiyat Enstitüsünün kurucusu Hellmut Ritter'in (1892-1971) söylediği ve hâlihazırdaki Arap Dili ve Edebiyatı öğretim üyelerinden sıklıkla duyduğum şu sözünü hatırlatmaktadır: *"Allah bizi Doğu'da basılıp da indeksi olmayan kitaplardan muhafaza eylesin!"*

Selçuklu tarihyazımıyla ilgili olarak Türkiye'deki akademisyenlerin ve araştırmacıların yaşadığı en önemli problemlerden biri de Arapça kaleme alınan modern araştırmalardan -yani makale, tez, kitap ve diğer akademik yayınlardan- Türk akademi çevresinin genel olarak bihaber oluşudur. Arapların kendi ülkelerinde yaptığı çalışmaların, Batı'da yapılan çalışmalarla mukayese edilemeyecek kadar zayıf olduğu unutulmasa bile ilgili modern literatürün takip edilmemesinin büyük bir eksiklik olduğu hissedilmektedir. Aslında bu durum bir anlamda araştırmacının kendi özverisi, kurmuş olduğu bağlantılar ve girişimciliği ile ilgilidir. Araştırılmayan ya da bilinmeyen, yurt dışında te'lif edilmiş, çalışılmış araştırma konularının görülmeden yazılması veyahut tez, kitap, makale konusu olarak tercih edilmesi bir anlamda *dünyanın yeniden keşfedilmesi* ve harcanacak emeğin büyük ihtimâlle karşılığını bulamaması ya da yapılması plânlanan çalışma için eksikliklerin fark edilememesi anlamına gelmektedir. Cevabı verilmesi gereken noktada soru şudur: *"Bu riski almaya gerek var mı?"*

Netice itibariyle şunları ifade etmek mümkün görünmektedir; Selçuklu tarihinin askerî ve siyasî yönü haricinde nümizmatik, edebiyat, tasavvuf, dil ve düşünce alanlarında Selçuklu Türklerinin cihan tarihine getirdiği yenilikler, yaklaşımlar için Arapça kaynaklarda cümleler arasında saklı ifadeleri bulabilmek adına bu lisânı iyi ve doğru bilmenin gerekliliği aşikârdır. Yapılmak istenen çalışmaların tekrardan öteye geçmesini sağlamak için tarih alanında eğitim gören ve bu sahada uzmanlaşmayı arzu eden öğrencilere klâsik filoloji eğitimi verilmesi, yani Ortaçağ Arapçası ve Farsçası öğretilmesi elzemdir. Sosyal bilimlerde dünya genelinde en fazla rağbet gören sahalardan biri olan tarih ilmi için bu husus, Türk tarihini hem ön plâna çıkarmak hem de anlamak ve bilmek açısından ehemmiyet kesbetmektedir.

¹⁶ Musul ve Halep merkez olmak üzere el-Cezîre, Doğu Anadolu ve Suriye'de hüküm süren Türk-İslâm hânedanı (521-631/1127-1233) hakkında bkz.: Gülay Ögün Bezer, "Zengîler", *DİA*, XLIV, 268-272.

¹⁷ Müellif hakkında geniş bilgi için: Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI, 26-27.

¹⁸ Yazar hakkında tafsilâtı bilgi için: Abdülkerim Özeydin, "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, X, 320-321.

¹⁹ Ortaçağ'ın önemli müelliflerinden Azîmî hususunda bkz.: Ali Sevim, "Azîmî", *DİA*, IV, 330-331.

Kaynakça

- Bezer, G. Ö., “Zengîler”, DİA, XLIV, 268-272.
- Cahen, C., “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, Türkçe trc. İsmet Kayaoğlu-Mehmet Dağ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, II/2, 1975, ss. 175-198.
- Dervişoğlu, F. M., Türk Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi, İstanbul 2015.
- Hillenbrand, C., “Some Reflecetions on Seljuq Historiography”, Eastern Approaches to Byzantium, ed. Antony Eastmond, Aldershot 2001, pp. 73-88.
- Hirschler, K., Medieval Arabic Historiography: Authors as Actors, Abingdon, New York 2006.
- İnce, F., “Gregory Abû'l-Farac'ın Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu 17-19 Kasım 2017, I, Ankara 2018, s. 79-91.
- Khalidi, T., Arabic Historical Thought in the Classical Period, Cambridge 1994.
- Konuş, F., Selçuklular Bibliyografyası, Konya 2006.
- Kütük, A., “İbn Bîbî ve Aksarayî Tarihleri Üzerinden Türkiye Selçukluları Döneminde Tarih Algısı ve Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Düşünceler”, I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu (23-25 Ekim 2014 Zonguldak/Türkiye) Bildiriler Kitabı, ed. Nurettin Hatunoğlu-Canan Kuş Büyüktaş, ss. 337-352.
- Meisami, J. S., Persian Historiography to the End of the Twelfth Century, Edinburgh 1999.
- Özaydın, A., “Ebû'l-Fidâ”, DİA, X, 320-321.
- Özaydın, A., “İbn Bîbî”, DİA, XIX, 379-382.
- Özaydın, A., “İbnü'l-Esîr”, DİA, XXI, 26-27.
- Özaydın, A., “İbnü'l-İbrî”, DİA, XXI, 92-94.
- Özgüdenli, O. G., “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemdânî”, DİA, XXXV, 19-21.
- Peacock, A. S. C., Medieval Islamic Historiography and Political Legitimacy: Bal'amî's Tārīkh-nāma, Abingdon, New York: Routledge, 2007.
- Peacock, A. S. C., “Court Historiography of the Seljuq Empire in Iran and Iraq: Reflections on Content, Authorship and Language”, Iranian Studies, 47/2, 2014, ss. 327-345.
- Polat, M. S., “Yirminci Yüzyıl Tarihyazımı İçinde Claude Cahen ve Osmanlı Öncesi Türkiye Tarihine Yaklaşımı”, Türklük Araştırmaları Dergisi, sayı: 9, İstanbul 2001, ss. 79-86.
- Sevim, A., “Azîmî”, DİA, IV, 330-331.
- Şeşen, R., “İmâdüddin el-İsfahânî”, DİA, XXII, 174-176.
- Turan, O., Selçuklular ve İslâmiyet, İstanbul 1980.

Selçuklular Devrinde Sincar'da Bir Türkmen Beyliği: Bekçioğulları (1096-1128)

Geliş Tarihi: 15/11/2019

Kabul Tarihi:25/12/2019

Atf Bilgisi: Kayhan, Hüseyin; “Selçuklular Devrinde Sincar'da Bir Türkmen Beyliği: Bekçioğulları (1096-1128)”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss.151-158.

Hüseyin Kayhan *

Öz

Selçuklu Devleti'nin kurulduğu anlarda İran'a gelen ve devletin hizmetine girerek askeri faaliyetlerde bulunduğu anlaşılan Yıva Türkmenlerinin reisi Bekçi Bey'in oğullarından Arslantaş'ın ve Temir Yürek'in liderliğindeki gurup, Kuzey Irak'da Musul yakınlarında Sincar'da 1096'dan 1128 yılına kadar geçen 32 yıl boyunca hâkim oldular. Burada kurulan Yıva Türkmen beyliği ataları Bekçi Bey'den dolayı Bekçioğulları ismiyle anıldı. Bu beylik bir yandan Haçlı devletleri ile mücadele ederken, diğer yandan da Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanan siyasî çözümlerde Kuzey Irak'ta devlete bağlı bir politika takip etti. Irak Selçukluları Devleti'nin kurulmasından sonra da varlığını bir müddet sürdüren bu beylik, İmâdeddin Zengi'nin Musul valiliğine atandığı zamana kadar bölgede güçlü bir şekilde hayatta kalmayı başardı.

Anahtar Kelimeler: Sincar, Arslantaş, Selçuklular, Temir Yürek, Haçlılar

---

A Turkmen Beyliks in Sinjar During the Seljukids Period: Bekçioğulları (1096-1128)

Abstract

The group under the leadership of Arslantash and Temir Yürek, the sons of Bekçi Bey and the head of the Yıva Turkmens, came to Iran at the time of the establishment of the Seljuk State and understood to have engaged in military activities by entering the service of the state, they dominated in Sinjar near Mousul in northern Iraq for 32 years, from 1096 to 1128. It was named as Bekçioğulları because of the ancestors of Bekçi Bey and his beylik(principality) which were founded here. While this principality was struggling with the Crusader states, on the other hand, it pursued a state-dependent policy in Northern Iraq, during the political disturbance after the death of Sultan Melikshah. After the establishment of the State of Iraqi Seljuks, this principality continued to exist for a while and managed to survive in the region until the time when Imad al-dīn Zangi was assigned as a governor of Mousul.

Keywords: Sinjar, Arslantash, Seljukids, Temir Yürek, Crusaders.

---

* Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. Orcid No:0000-0001-9036-3312. e-mail: hukaturk@hotmail.com

Giriş

Ailenin atası Bekçi'nin Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra İran'a göç eden Yıva Türkmenlerinin beyi olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda hakkında bilgi verilmemesine rağmen, özellikle oğulları vasıtasıyla onun varlığından haberdarız. Kaynaklarda Bekçi Bey'in dört oğlunun varlığı bildirilmektedir: Bunlardan birincisi, XII. asrın ilk çeyreğinde Kuzey Irak'ta Şehrızor'da kurulan Türkmen beyliğinin temellerini atan Emîr Kıfçak'ın babası ve incelediğimiz Sincar Türkmen Beyliği'nin kurucusu *Arslantaş*'tır. Oğullarından ikincisi, Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah devirlerinde Selçuklu Devleti'ne başarıyla hizmet eden *Bekçioğlu Afşin*'dir. Üçüncü oğlu ise, 459/1066 yılında Selçuklu komutanlarından Hacib Gümüş Tegin tarafından Ahlat'ta öldürülen, ismi kaynaklarda belirtilmeyen *Türkmen beyidir*.¹ Bekçi Bey'in dördüncü oğlu ise aşağıda hakkında bilgi verilecek olan *Temir Yürek*'tir.

1. Bekçioğlu Arslantaş (1096-1098)

Arslantaş, Büyük Selçuklu Devleti'ne hizmet eden Türkmen beylerinden birisi idi. Onun hakkında ilk bilgi 471/1078 yılına aittir. Rebîulevvel 471/Eylül-Ekim 1078'de Dimaşk'ta Suriye hâkimi Atsız'ın ve kardeşinin Melik Tutuş tarafından öldürülmesine² tepki gösteren Afşin Bey, İbnu'l-Adîm'in net bir şekilde belirttiği gibi, kardeşi Arslantaş ile birlikte Melik Tutuş'un hâkimiyet sahası Kuzey Suriye'deki yerleşim yerlerine birkaç ay süren saldırılarda bulunarak Baalbek çevresindeki çiftlikleri yağmalamışlar; 10 Cemâziyelevvel 471/18 Kasım 1078'de Rafeniyye'ye ulaşarak on gün içinde Trablus'a gitmekte olan kabile ve tacirlere saldırıp mallarına el koymuşlar; Cisir kalesinde bir müddet kalıp kendilerini görmeye gelen Ebû'l-Hasan b. Munkiz'in ricası üzerine Kefertab'a saldırmama garantisi verdikten sonra Kastûn, Rafeniyye, ve Cebeli Summak'ı ele geçirerek yağmalamışlar; Cebeli Beni Uleym'e saldırmışlar; Maarratu'n-Nu'man çevresindeki kaleleri ele geçirmişlerdi. Bu yapılanları takip eden Melik Tutuş, süratle harekete geçerek bu kardeşlerin üzerine yürümüş, özellikle de Arslantaş'a ulaşmaya çalışmış ise de onun Kuzey Suriye'yi terk ederek süratle Anadolu'ya yöneldiğini haber alınca harekâtını yarıda bırakıp Dimaşk'a geri dönmüştü. Arslantaş ve Afşin saldırılarını durdurmamış, Antakya'ya yönelerek çevresinde yağmalarda bulunmuş ve haraç alarak şehre saldırmaktan vazgeçmişlerdi. Buradan da Anadolu'ya girerek doğuya doğru yönelip izlerini kaybettirmişlerdi.³

Emîr Kürboğa, Musul'u ve Sincar'ı Zilkade 489/Ekim-Kasım 1096'da Ukaylilerden Muhammed b. Muslim b. Kureyş'in elinden almıştı.⁴ Kaynaklarda belirtilmemekle birlikte, onun Sincar'ı Bekçioğlu Arslantaş'a verdiği anlaşılmaktadır. Bekçioğlu Arslantaş, kendisine iktâ edilen Sincar ve çevresine Yıva Türkmenleriyle yerleşerek hâkim olmuştu. O, 491/1097-98'de Haçlıların kuşattığı Antakya'yı kurtarması için Sultan Berkıyaruk'un emriyle harekete geçen Emîr Kürboğa'ya katılan komutanlar

¹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987, I, 318. Abû'l-Farac tarafından açıkça belirtildiği üzere, öldürülen bu beyin kardeşi Afşin, bu olay gelişirken sarhoş bir halde bulunan Gümüş Tegin'in üzerine saldırmış ve onu öldürerek kardeşinin intikamını almıştı. 1080 ve sonrasında Afşin ile ilgili bilgilerin aniden kesilmesi, onun bu tarihte hayatını kaybettiği şeklinde değerlendirilebilir.

² İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhu Dimaşk*, Nşr. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, 112.

³ İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, Dimaşk, 1954, II, 65-67; Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zemân fi Târîhi'l-Âyân (449-499)*, Tahkik M. E. Hinn, K. M. el-Hakka, XIX. cüz, Beyrut, 2013, 345-346; F. Sümer, "Afşin", *TDVİA*, I, 440. Sıbt, bu yaşananları 472 yılı olayları içinde anlatmaktadır. Verdiği teferruatlı bilgiler ve kesin tarihler gözönünde bulundurulduğunda İbnu'l-Adîm'in belirttiği 471 yılı gerçek olarak kabul edilmelidir.

⁴ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. A. Özeydin, A. Ağırakça, *İslâm Tarihi, İbnu'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, İstanbul, 1987, X, 215-216; Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebû'l-Fidâ*, Tahkik: M. Dayyûb, Beyrut, 1997, II, 24-25; İbn Şeddâd, *el-A'laku'l-Hatîre fi Zikri Umerâ eş-Şâm ve'l-Cezîre*, Nşr. Yahya Abbâre, III/1, Dimaşk, 1978, 164-165; H. Şumeysânî, *Medîneti Sincâr*, Beyrut, 1983, 98; T. Yürekli, "Selçuklular döneminde Sincar", *Dinî Araştırmalar*, XI/32, Eylül-Aralık, 2008, 261.

arasında idi.⁵ İbn Hamdûn, bu olayı anlatırken onu *Araslantaş el-Bekçi* ismiyle anmaktadır.⁶ Bu durumda o, Bekçi Bey'in oğullarından birisi olmalıdır.

Arslantaş'ın adının 1098'den sonraki olaylarda geçmemesi de onun bu tarihte öldüğünü ortaya koymaktadır.

2. Arslantaşoğlu Alpi (1098-1106)

Arslantaş'ın ölümünden sonra beyliğin başına oğullarından Alpi geçmiştir. Alpi'nin 1106'da ölmeden önce Melik Rıdvan ve Artukoğlu İlgazi ile kayın pederi Musul valisi Çökürmüş'ün üzerine yaptıkları başarısızlıkla sonuçlanan sefer sırasında yaralanarak ölümü dışında hayatı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Buna göre, Melik Rıdvan Haçlılarla savaşa karar verince Bağdad şahnesi Artukoğlu İlgazi, İspehbed Sabâve, Sincar hâkimi ve Çökürmüş'ün damadı olan Arslantaşoğlu Alpi da ona katılmışlardı. İlgazi, seferin hedefini değiştirerek onları Çökürmüş'ün üzerine yürümeye ikna etmişti. Melik Rıdvân, on bin süvariyle 499 Ramazan ayı başı/7 Mayıs 1106'da Çökürmüş'ün elinde bulunan Nusaybin üzerine yürümüştü. Muhasara sırasında kaleden atılan bir okla vurulan Alpi ağır yaralanmış ve tedavi olmak için Sincar'a dönmek zorunda kalmıştı. Bu sırada Tanza yakınlarındaki el-Hâmme'de bir kaplıcada hastalığını tedavi etmekle meşgul olan Çökürmüş, Nusaybin'e saldırıldığının haberini almış ve Musul'a hareket etmişti. Rıdvan ile kozunu paylaşmak için şehrin önünde karargâh kurmuş, onun komutanları ile haberleşerek bazı vaatlerle kendi tarafına çekmeye çalışmıştı. Diğer taraftan da Nusaybin'deki adamlarına haber göndererek, yatıştırmak için Melik Rıdvan'a hediyeler göndermelerini emretmiş, kendisi de elçi gönderip hizmetine gireceğini ve kendisine itaat arz edeceğini bildirerek onu İlgazi'ye karşı harekete geçmeye ikna etmişti. Melik Rıdvan, Çökürmüş ile anlaşmaya zorladığı İlgazi'yi, Türkmenler üzerindeki nüfuzuna güvenerek kendisini tehdit etmesi üzerine yakalatmış ve hapse attırmıştı. Buna tepki gösteren Türkmenler derhal Rıdvan'ın maiyetinden ayrılarak kuşatılan şehre kapanmışlardı. Bunun üzerine İlgazi serbest bırakılmak zorunda kalınca Türkmenler sakinleşmiş ve bölgeyi terk etmişlerdi. Orada kalmayı gereksiz gören Melik Rıdvan ise oradan ayrıлып Haleb'e geri dönmüştü. Çökürmüş, tehlikenin geçmesi üzerine kendisine ihanet eden damadından intikam almak için Sincar'a gitmiş ve şehri kuşatmıştı. Yaptıklarından pişmanlık duyan Alpi, ağır yaralı olmasına rağmen kayınpederi Çökürmüş'ün yanına gitmiş ve yaptıklarından dolayı özür dilemişti. Damadının yaralı halini gören Çökürmüş onu affederek Sincar'a geri göndermişti. Alpi şehrine döndükten az sonra vefat etmişti. Beylerinin ölümüne sebep olduklarını düşündükleri Çökürmüş'e öfkelenen Sincar halkı onu şehirlerine sokmamışlar, savunmayı sıklaştırmışlardı. Çökürmüş, Mayıs-Haziran 1106'da iki ay boyunca şehri almak için çalışmış ise de başarılı olamamıştı. Sonunda Alpi'nin amcası Temir Yürek araya girerek şehir halkı ile Çökürmüş'ün arasında barışı sağlamış, kendisi de ona tâbi olmuştu. Sincar kuşatmasını kaldıran Çökürmüş ise Musul'a geri dönmüştü.⁷ Bu andan sonra Sincar'daki beyliğin başına Temir Yürek geçmişti.

3. Bekçioğlu Temir Yürek (1106-1124)

İbn Hamdûn, Temir Yürek ismini تميرك şeklinde fetha ile harekeleyerek, İbnu'l-Esîr de harekesiz ama aynı şekilde yazmıştır. İbnu'l-Kalânîsî ise ismi تميرك şeklinde kaydetmiştir. İbn Hamdûn ve İbnu'l-Esîr'in yazdıkları doğru kabul edilmelidir. İsmi Temir Yürek değil de Temirek şeklinde yazılmasına gelince; تميرك = تميرك Türkçe bir isim olması sebebiyle Araplar tarafından söylenişinde ve yazımında ير harfleri birbiri peşi sıra tekrar edildiği için kısaltma yapılarak *Temir*

⁵ İbnu'l-Esîr, X, 230; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, 12. Cüz, Topkapı Sarayı Ktp. No: A.3/2948, 163a; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, Tahkik: H. Şuhâde, S. Zekkâr, Beyrut, 2000, V, 23; H. Şumeysânî, 108; H. Kayhan, “Şehrîzor Türkmen Beyliği Kıfçakoğulları”, *Yeni Türkiye* 82 – *Ortadoğu Özel Sayısı*, Ankara, 2016, 85. İbn Hamdûn, burada Arslantaş'ı “Araslantaş el-Bekçi” ismiyle anmaktadır. Bu durumda o, Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah devirlerinde Selçuklu Devleti'ne başarıyla hizmet etmiş olan Bekçioğlu Afşin ile kardeş olmalıdır.

⁶ İbn Hamdûn, 163a.

⁷ İbnu'l-Esîr, X, 326-327; A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989, 200-202; O. I. Jowzali, *Selçuklular Döneminde Musul (1057-1127)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, 98; H. Şumeysânî, 108-109.

Yürek ismi *Temirek* şeklinde söylenmiş ve yazılmış olmalıdır. Faruk Sümer bu ismi *Tüm Yürek* şeklinde okumuştur.⁸

a. Büyük Selçukluların Tâbiyetinde Sincar Beyliği

Temir Yürek'in beyliğinin ilk 13 yıllık devri Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan ve etkisi Sultan Muhammed Tapar zamanında da devam eden Büyük Selçukluların batıdaki dağılımının düzeltilmeye çalışıldığı dönemdir. Bu mücadeleli dönemde Haçlılar bahane edilerek Irak ve ötesinde devletin kaybettiği merkeziyetçi hâkimiyet tekrar oluşturulmaya çalışıldı ise de feodal yapılanmalar kontrol edilemediği için başarılı olunamadı. Feodal yapılanmalardan birisi olan Sincar'daki Bekçiogulları Beyliği bu dönemde Sultan Muhammed Tapar'a bağlı bir politika takip etti.

Sultan Muhammed Tapar, kendisinden önceki politikanın takipçisi olarak Musul'u batıdaki ülkelerde uyguladığı politik manevraların merkezi yapmış, bu durum Sincar'ı stratejik bir merkez haline getirmişti. Nitekim, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın 500/1106-1107'deki politik ve askerî manevrası sırasında Emîr Çavlı Sincar'ı askerî bir merkez haline getirmişti. I. Kılıç Arslan'ın ordusu ile bölgeye gelmek üzere hareket ettiğinin haberini alan Çavlı, Musul'dan Sincâr'a gidip, savaş ağırlıklarını buraya bırakmıştı. Artukoğlu İlgazi ve Çökürmüş'ün askerlerinden 4 bin süvarilik bir askeri gurup ta kendisine katılmıştı.⁹

Çavlı, Çökürmüş ve Kılıç Arslan'ı ortadan kaldırdıktan sonra güçlenmiş ve Sultan Muhammed Tapar'ın batıdaki politik hamlelerinin uygulayıcısı haline gelmişti. Onu teşvik etmek için de eski bir Türk geleneğine göre, ele geçireceği bütün beldelerin idaresini ona bırakmıştı. Çavlı, kısa sürede büyük başarılarla ulaşmasının da getirdiği özgüven ile kendisini feodal bir hükümdar gibi görmeye başlamış ve bunun sonucu olarak da bazı politik hamlelere başlamıştı. İlk olarak hâkimiyet alanlarını genişletmesi sonucu elde ettiği maddî kazançlardan sultana hiçbir şey göndermemiş, kaynaklara göre bu durum ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştu. İkinci olarak da sultanı zor durumda bırakmak için Hille Emîri Seyfuddevle Sadaka'yı sultana karşı kışkırtarak asi haline getirmişti. Sultan, Sadaka'nın üzerine yürümek niyetiyle Bağdad'a gelince, haber gönderip askerleriyle beraber kendisine katılması emrini vermesine rağmen Çavlı bu emre uymamış, tepkisini açıkça göstermişti. Bunun üzerine sultan, Sadaka'yı yenilgiye uğratarak öldürdükten sonra komutanlarına Musul üzerine yürüyerek Çavlı'yı oradan uzaklaştırmaları emrini vermişti. Selçuklu ordusu Musul'a varıp şehri kuşatmaya başlayınca, şehirden ayrılan Çavlı çevresindeki Selçuklu komutanları ve Türkmen beyleri ile ittifak kurma arayışına girmişti. İlk olarak Urfa Haçlı Kontu I. Baudouin (1098-1110) ile anlaşmış, sonrasında İlgazi'yi yanına çekmek için Nusaybin'e hareket etmişti. O, İlgazi ile haberleşip ondan kendisine katılmasını istemiş ise de İlgazi ona katılmamış, Nusaybin'den ayrılarak Mardin'e gitmişti. Nusaybin'in korunması görevini de oğluna vermişti. Çavlı bunları duyunca Nusaybin'e gitmekten vazgeçip Dârâ'ya yönelmiş, İlgazi'ye ikinci defa elçi gönderip sultana karşı iş birliği çağrısını yenilemişti. Daha fazla direnemeyeceğini gören İlgazi, Çavlı'ya katılmış ve birlikte Sincar'ı kuşatmışlardı. Şehrini savunan Temir Yürek ise tavizsiz bir şekilde onlarla mücadele etmişti. Çavlı ve İlgazi bu müstahkem şehri savaşıla alamayacaklarını görünce kuşatmayı kaldırıp Rahbe'ye çekilmişlerdi. Çavlı'dan oldukça korkan İlgazi ona karşı hislerini belli etmeyerek bir müddet onu oyalamış ve sonunda bir gece fırsatını bularak gılice Nusaybin'e kaçmıştı (502/1108-1109).¹⁰

Sincar, Haçlılarla yürütülen mücadelelerde önemli bir merkezdi. Nitekim, Sultan Muhammed Tapar'ın emri ile aralarında Bekçiyye emirlerinin de bulunduğu Türk komutanları Melik Mesud ve Mevdud'un komutasında 505/1111-1112 tarihinde Haçlılarla savaşmak üzere harekete geçtiklerinde Sincar'da toplanmışlar ve buradan Urfa'ya ilerlemişlerdi. Haçlıların elindeki birkaç kaleyi aldıktan sonra Urfa'yı bir süre kuşatma altına almışlarsa da şehri ele geçirmeleri mümkün olmamıştı.¹¹

Haçlılarla mücadelede etkin bir görev üstlendiği anlaşılan Temir Yürek, 1113'te Kudüs kralı I. Baudouin'in (1110-1128) üzerine yapılan sefere katılmıştı. Kral Baudouin'in Dimaşk'a sürekli baskınlar düzenleyip yağmalarda bulunması, ikmal yollarını kesmesi üzerine şehirde yiyecek

⁸ F. Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları – II*, İstanbul, 1999, 612, 680.

⁹ İbnu'l-Esîr, X, 342.

¹⁰ İbnu'l-Esîr, X, 365-368.

¹¹ İbnu'l-Esîr, X, 388.

maddeleri azalmış ve fiyatlar çok artmıştı. Bunun üzerine Dimaşk hâkimi Tuğtekin, Musul valisi Emir Mevdûd'a elçi gönderip durumu bildirmiş ve ondan yardım istemişti. Harekete geçen Mevdûd, yanında Temir Yürek ve İlgazi'nin oğlu Ayaz'ın da bulunduğu kalabalık bir orduyla 18 Mayıs 1113'te Fırat'ı geçerek Haçlıların üzerine yürümüştü. Bunlar Tuğtekin'in ordusu ile Selemiye'de bir araya gelip Baudouin ile savaşmak için Ürdün'e doğru yola çıkmışlar, Taberiyye Gölü yakınlarında el-Ukhuvâne denilen yerde Baudouin, Joscelyn ve diğer Haçlı komutanlarından oluşan ordu ile 30 Haziran 1113 günü savaşa girişmişlerdi. Bozguna uğrayan Haçlılar oldukça fazla ölü, yaralı ve esir vermişlerdi. Esir alınanlar arasında Kral Baudouin de vardı, fakat tanınmadığı için silâhı alınıp salıverilmiş ve böylece kurtulmuştu. Haçlı ordusundan kalan kılıç artıkları Taberiyye'nin arkasındaki dar bir boğaza çekilmişler, yardıma gelen Trablus ve Antakya kuvvetleri ile birleşip tekrar savaşa dönmüşlerdi. Kuşatılan Haçlılar Taberiyye'nin batısındaki dağa çıkıp yirmi altı gün orada kalmışlar, ovaya inip bir meydan savaşına cesaret edememişlerdi. Bunun üzerine beklemeyi yararsız bulan Türkler geri çekilmişler ve Baysan'a gitmişler, Kudüs ile Akkâ arasındaki Haçlı şehirlerini yağma ve tahrip etmişlerdi. Uzun süre ülkelerinden uzakta kaldıkları için ikmal yapamadıklarından geri dönüp Merc-i Suffer'de konaklamışlar, Emir Mevdud ilkbaharda tekrar buluşmak üzere askerlerine geri dönüp istirahat etmeleri iznini vermişti. Kendisi de yakın adamlarıyla 5 Eylül 1113'de Dimaşk'a gitmiş, birkaç gün sonra Tuğtekin ile kıldığı Cuma namazında bir bâtininin saldırısı sonucu hayatını kaybetmişti. Mevdud'un naaşı Dimaşk'ta toprağa verilmiş, yanında bulunan hazine ve ordunun ağırlıkları Temir Yürek tarafından sultana gönderilmişti.¹²

Sultan Muhammed Tapar, Emîr Mevdud'un öldürülmesi üzerine 508/1114-1115'te Emîr Aksungur Porsukî'yi Musul ve civarına vali tayin etmiş, oğlu Melik Mes'ud'u da Haçlılara karşı savaşması için görevlendirmiş, diğer Selçuklu komutanlarına da bu mücadeleye destek vermeleri yönünde emirler göndermişti. Musul'a giderek yeni görevine başlayan Aksungur Porsukî'ye Temir Yürek ve İmâdeddin Zengi başta olmak üzere diğer birçok komutanlar katılmışlardı. Porsukî 15 bin süvari ile Urfa'ya gitmiş ve Zilhicce 508/Nisan-Mayıs 1115'te şehri kuşatmıştı. Şehri Haçlıların elinden almak için iki ayı aşan bir süre mücadele etmişlerse de başarılı olamamıştı. Lojistik destek alamadığı için yiyecek sıkıntısının baş göstermesi üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı. Geri çekilirken de Urfa'nın çevresindeki yerleşim yerleri Suruc ve Sumeysat'ı tahrip etmişti.¹³

1115'ten sonraki olaylarda Temir Yürek'in dışında Sincar Beyliği'ne bağlı Bekciyye Emîrleri denilen komutanlar ön plana çıkmaktadır. Faruk Sümer, bunları Bağdad'da sultanlara ve büyük emîrlere ait sarayların, köşklere, kışlaların korunmasından sorumlu askerlerin komutanları olarak göstererek¹⁴ yanlıya düşmüştür. Oysaki bunlar, Bekçi Bey'in torunu Arslantaşoğlu Yaruk Bey'in 1128'de Halep ve çevresinde kurduğu Yarukoğulları Türkmen Beyliği'nde yetişen Yarukiyye Emîrleri gibi gulâmlar idiler.¹⁵

1118'de Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklular Devleti tahtına oturan oğlu Sultan Mahmud, devlette önemli bir etkinliğe sahip olan Emir Mengüpars'ı Bağdad şahneliğine tayin etmişti. Sultanın yanından uzaklaşmak istemeyen Emir Mengüpars, üvey oğlu Emîr Hüseyin b. Özbek'i nâib tayin ederek kendi yerine Bağdad'a göndermişti. Emîr Hüseyin b. Özbek, yanında aralarında Bekciyye emirlerinin de bulunduğu komutanlarıyla sultanın yanından ayrılıp Bağdad'a hareket edince, gelişmeleri yakından takip eden eski şahne Aksungur Porsukî onun Bağdad'a gelmemesi için duruma müdahale etmişti. Halife Mustahzir Billah'a müracaat ederek, bu atamaya

¹² İbnu'l-Esîr, X, 395-396; İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhu Dimaşk*, Nşr. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, 185; Fulcher of Chartres, *A History of The Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Eng. tr. F. Rita Ryan, Knoxville, 1969, 205-207; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana, History of The Journey to Jerusalem*, Eng. tr. Susan B. Edginton, New York, 2007, 837-841; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987, 249-250; Ebû'l-Fidâ, II, 46-47; Anonim Süryani Vekayinamesi, *Târîhu'r-Ruhâvî el-Mechul (1234)*, Süryaniceden çev. A. Abouna, Bağdad, 1986, 96-98; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1987, II, 104; C. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul, 1985, 47; A. Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara, 1990, 118-123.

¹³ İbnu'l-Esîr, X, 399; H. Şumeysânî, 111.

¹⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) – Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul, 1980, 132.

¹⁵ İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, Kısmen Çev. Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnu'l-Adîm, Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler)*, Ankara, 1982, 180, 181-182..

itiraz ettiğini, sultandan gelecek emre kadar beklemesi için Hüseyin'e emir vermesini sağlamıştı. Hüseyin halifenin isteğini reddedince, Porsukî onun üzerine yürümüş ve yenilgiye uğratmış, kaçmak zorunda bırakmıştı (Rebûlevvel 512/Haziran-Temmuz 1118).¹⁶

Aksungur Porsukî, Cemâziyelevvel 512/Ağustos-Eylül 1118'de Dubeys b. Sadaka'yı uzaklaştırmak için Hille üzerine yürümüştü. Bu sırada Melik Mesud isyan ederek ordusuyla Irak'a doğru ilerlediğinde yanında Temir Yürek de vardı. Porsukî onların yaklaştığını duyunca korkmuş ve çekilmişti.¹⁷

Sultan Mahmûd, amcası Melik Sancar ile 2 Cemâziyelevvel 513/11 Ağustos 1119 tarihinde Sâve yakınlarında savaştığında yanında Bekçiye emîrleri de vardı. Bilindiği üzere, bu savaşı Sancar kazanmıştı.¹⁸

b. Irak Selçuklularının Tâbiyetinde Sincar Beyliği

Temir Yürek'in iktidarının son beş yılı Irak Selçukluları Devleti'ne tâbi olduğu dönemdir. Sincar Beyliği, bu devirde Irak Selçukluları Devleti'nin yaşadığı iç meselelerden etkilenmiş ve her seferinde kendisini bunların içinde bulmuştu. Bu dönemde Sincar Beyliği'nin adının geçtiği olayları ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

Sultan Mahmûd, Safer 515/Nisan-Mayıs 1121'de Musul ve çevresiyle el-Cezîre ve Sincar gibi ona bağlı olan yerleri Emîr Aksungur Porsukî'ye iktâ etmişti.¹⁹

Sultan Mahmud, Safer 516/Nisan-Mayıs 1122'de Bağdad'dan ayrılınca Dubeys, Halife Musterid'i zor durumda bırakmıştı. Bunun üzerine halifenin isteği ile Porsukî, Dubeys'in üzerine yürümüş ve Fırat'ın doğu sahilinde Beşir nehri yakınında savaşmıştı. Bekçiye emîrllerinden İsmail'in de bulunduğu sol cenahında bozulma başladığını gören Aksungur Porsukî geri çekilerek 2 Rebûlâhir/10 Haziran 1122 günü Bağdad'a girmişti.²⁰

Dubeys b. Sadaka'nın Bağdad'a saldıracağı haberi gelince metbûu Sultan Mahmud'dan yardım istemek yerine bizzat harekete geçen Halife Mustersid, Muharrem 517/1 Mart 1123 tarihinde şehrin dışına çıkarak karargâh kurmuş ve Porsukî ile diğer Selçuklu komutanlarını yanına çağırılmıştı. Onun çağrısına uyarak yardıma gelen komutanlar arasında Emîr Ebû'l-Bekçi ve diğer Bekçiye emîrleri de bulunmaktaydı. el-Nîl'de yapılan kanlı savaşta Halife Mustersid'in ordusunun sağ kolunda Bekçiye emîrleri de bulunmaktaydı. Bunlar kahramanca savaşmışlar, Dubeys b. Sadaka'nın ordusunu yenilgiye uğratmışlardı. Emîr Ebû'l-Bekçi'nin yeğeni de savaşta hayatını kaybetmişti.²¹

c. Temir Yürek'in Ölümü ve Tarihi Şahsiyeti

Temir Yürek, 517/1123-1124 yılında öldü.²² O, takip ettiği akılcı politikalarla beyliği yönettiği 18 yıl boyunca Büyük Selçuklular ve peşinden de Irak Selçukluları'nın iç mücadelelerinde, Selçukluların tarafında olmak suretiyle sultanların tepkisini kendisinden ve beyliğinden uzak tutmayı başararak Kuzey Irak gibi oldukça hareketli bir coğrafyada varlığını devam ettirebildi.

4. Arslantaşoğlu Yaruk Bey (1124-1128)

Beylik, Temir Yürek'in 1124'teki ölümünden sonra İmâdeddin Zengi'nin Musul atabeyliğine tayin edilerek Sincar'a hâkim olduğu 1 Muharrem 522/6 Ocak 1128²³ tarihine kadar geçen üç buçuk yıl boyunca ayakta kalabildi. Bu zamanda beyliğin başında kimin bulunduğu kaynaklarda belirtilmemekle birlikte, bu kişinin 1128'de İmâdeddin Zengi tarafından Sincar'dan Haleb'e bir kısım Yıva

¹⁶ İbnu'l-Esîr, X, 425.

¹⁷ İbnu'l-Esîr, X, 428.

¹⁸ İbnu'l-Esîr, X, 437.

¹⁹ İbnu'l-Esîr, X, 465; Ebû'l-Fidâ, II, 59.

²⁰ İbnu'l-Esîr, X, 473-474; İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fî Devleti'l-Atabekiyye*, Nşr. A. A. Tolaymat, Kahire, 1963, 28-29; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, 10 Cild, Haydarabad, 1357, IX, 242-245; H. Kayhan, *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*, Konya, 2001, 53-56.

²¹ İbnu'l-Esîr, X, 481-482.

²² İbn Hamdûn, 170a.

²³ İbnu'l-Esîr, X, 513.

Türkmenleriyle birlikte gönderilerek mecburi iskâna tabi tutulan Arslantaşoğlu Yaruk Bey²⁴ olduğu tahmin edilebilir. Nitekim, Selçuklu tarihinin ilk anlarından itibaren Türkmenlerin Ortadoğu'daki İslâm ülkelerinde mecburi iskâna tâbi tutuldukları görülmektedir ki, Melik İbrahim Yınal'ın 450/1058-1059'da Tuğrul Bey'e isyan ettiğinde, desteğini sağladığı Türkmenlere, sultan olduğu takdirde kendilerine yurtlarını bırakıp Irak ya da başka yerlere gitmelerini emretmeyeceği yolunda yemin etmesi de bunu göstermektedir.²⁵

Bu dönemde Yaruk Bey'den bahsedilmemesinin sebebi, Atabey Aksungur Porsukî'nin Musul ve çevresinde kontrolü tamamen ele alarak Bekçioğullarına hareket sahası bırakmaması olabilir. Bu dönemde Irak Selçukluları Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî karışıklıkta Selçuklu melikleri, komutanları, Abbasî Halifesi Mustersid ve Hille Şî Mezyedî Emîri Dubeys b. Sadaka'nın birbirleriyle mücadeleleri alevlenmişti. Bekçioğulları Beyliği, Selçuklu baskısını kırmak için bu mücadelede Abbasî Halifelîği'nin tarafını tutmuş gibi görünmektedir. Nitekim, Melik Tuğrul ve onunla müttefik olan Dubeys b. Sadaka'nın Sultan Mahmud'a isyan ederek 1125'te Irak'a yürümleri üzerine, Halife Mustersid mevcut tâbilik-metbûluk anlaşmasına uygun düşmeyecek bir şekilde, sultana bildirmeden harekete geçmiş ve bir kısım Selçuklu komutanlarına, bu arada da Bekçiyye emîrlere haberler göndererek onları Bağdad'ı savunmak için yardıma çağırmişti. İçlerinde Yıva Türkmenlerinin de bulunduğu yardıma gelen 12 bin asker caydırıcı bir güç oluşturmuş ve isyancılar amaçlarına ulaşmadan Irak'ı terk etmek zorunda kalmışlardı (Safer 519/Mart 1125).²⁶

Porsukî'nin oğlu İzzeddîn Mes'ûd'un 521/1127'de Rahbe'de ölümü sonrasında yerine İmâdeddin Zengi atabey olarak Musul valiliğine tayin edilmişti. Zengi, Ramazan 521/Eylül-Ekim 1127'de Musul'a girerek idari düzenlemeler yapmış, Çavlı'yı da Rahbe'ye göndermişti. Diğer taraftan da Musul'un çevresindeki kaleleri süratle kontrolü altına almaya başlamış, Nusaybin'e hâkim olduktan sonra Sincâr'a gitmişti. Yaruk Bey direnmenin faydasız olduğunu görünce Zengi ile anlaşıp Sincâr'ı ona teslim etmek zorunda kalmıştı.²⁷ Böylece Bekçioğulları Beyliği'nin Sincâr'daki hâkimiyeti sona ermişti.

Zengi ile yapılan anlaşmada Sincâr'da yaşayan halkın ve Yıva Türkmenlerinin can-mal güvenliğinin garanti altına alındığını, Yaruk Bey'in liderliğindeki bir kısım Yıva Türkmeninin de Haçlılarla mücadele etmeleri için Halep çevresinde mecburi iskâna tabi tutulmuş olduklarını tahmin edebiliriz.

Sincâr'da Bekçioğulları Beyliği sona erdikten sonra Arslantaş'ın oğullarından Kıfçak Bey'in, Zengi'nin hâkimiyet alanının dışında Musul'un güney-doğusunda Şehrizer'da yeni bir beylik kurduğu görülmektedir.²⁸ Bu beylik XIII. yüzyılın başlarına kadar burada varlığını devam ettirmeyi başarmıştı.

Sonuç

Görüldüğü üzere, Selçuklu Devleti'nin kurulduğu zamana kadar ulaşan eski bir geçmişe sahip olan Bekçioğulları, 1096 yılında Kuzey Irak'ta Musul yakınlarında Sincâr'da bir beylik kurmuşlardı. 1128'de İmâdeddin Zengi'nin Irak Selçukluları tarafından vali olarak atanmasından sonra beyliğin buradaki siyasî varlığı sona ermişti. Buna rağmen, beyliğin kollarından biri Zengi tarafından Yaruk Bey liderliğinde Halep yakınlarına yerleştirilerek burada yeni bir beylik kurmuş ve 1232 tarihine kadar varlığını sürdürmüştü. Beyliğin diğer bir kolu ise, Arslantaşoğlu Kıfçak Bey liderliğinde Şehrizer'da siyasî bir yapılanma gerçekleştirerek yeni bir beylik kurmuş ve XIII. yüzyılın başlarına kadar hayatta kalmayı başarmıştı.

²⁴ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-Âyân*, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, 1978, VI, 117.

²⁵ Sıbt İbnu'l-Cevzî, XIX, 61.

²⁶ İbnu'l-Esîr, X, 495-496; H. Kayhan, 73-76.

²⁷ İbnu'l-Esîr, X, 508-511; Ebû'l-Fidâ, II, 62.

²⁸ Bu beylik hakkında şu çalışmaya bkz. H. Kayhan, "Şehrizer Türkmen Beyliği Kıfçakoğulları", *Yeni Türkiye* 82 – Ortadoğu Özel Sayısı, Ankara, 2016, 85-89.

Kaynakça

- Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ö. R. Doğrul, 2 Cild, Ankara, 1987.
- Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana, History of The Journey to Jerusalem*, Eng. tr. Susan B. Edginton, New York, 2007.
- Alptekin, C., *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul, 1985.
- Anonim Süryani Vekayinamesi, *Târîhu 'r-Ruhâvî el-Mechul (1234)*, Süryaniceden çev. A. Abouna, Bağdad, 1986.
- Ebû'l-Fidâ, *Târîhu Ebû'l-Fidâ*, Tahkik: M. Dayyûb, 2 Cild, Beyrut, 1997.
- Fulcher of Chartres, *A History of The Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Eng. tr. F. Rita Ryan, Knoxville, 1969.
- İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, Tahkik: H. Şuhâde, S. Zekkâr, 8 Cild, Beyrut, 2000.
- İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-Â'yân*, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut, 1978.
- İbn Hamdûn, *et-Tezkîretü'l-Hamdûniyye*, 12. Cüz, Topkapı Sarayı Ktp. No: A.3/2948.
- İbn Şeddâd, *el-A'laku'l-Hatîre fî Zikri Umerâ eş-Şâm ve'l-Cezîre*, Nşr. Yahya Abbâre, III/1, Dimaşk, 1978.
- İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, Kısmen Çev. Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnu'l-Adîm, Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler)*, Ankara, 1982.
- İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, Dimaşk, II, 1954.
- İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, 10 Cild, Haydarabad, 1357.
- İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Çev. A. Özaydın, A. Ağırakça, *İslâm Tarihi, İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*, 12 Cild, İstanbul, 1987.
- İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fî Devleti'l-Atabekiyye*, Nşr. A. A. Tolaymat, Kahire, 1963.
- İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhu Dimaşk*, Nşr. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908.
- Jowzali, O. I., *Selçuklular Döneminde Musul (1057-1127)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Kayhan, H., *Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)*, Konya, 2001.
- Kayhan, H., “Şehrizor Türkmen Beyliği Kıfçakoğulları”, *Yeni Türkiye 82 – Ortadoğu Özel Sayısı*, Ankara, 2016, 85-89.
- Özaydın, A., *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara, 1990.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cild, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1987.
- Sevim, A., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zemân fî Târîhi'l-Âyân (449-499)*, Tahkik M. E. Hinn, K. M. el-Hakka, XIX. cüz, Beyrut, 2013.
- Sümer, F., “Afşin”, *TDVİA*, I, 440-441.
- Sümer, F., *Oğuzlar (Türkmenler) – Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul, 1980.
- Sümer, F., *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları – II*, İstanbul, 1999.
- Şumeysânî, H., *Medîneti Sincâr*, Beyrut, 1983.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987.
- Yürekli, T., “Selçuklular döneminde Sincar”, *Dinî Araştırmalar*, XI/32, Eylül-Aralık, 2008, 259-262.

St. Thomas Aquinas'ta Savaş Felsefesi¹

Geliş Tarihi: 15/11/2019

Kabul Tarihi:18/12/2019

Atıf Bilgisi: Ensarioğlu, Seda; “St. Thomas Aquinas'ta Savaş Felsefesi”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 159-169.

Seda ENSARİOĞLU*

Öz

Cephe savaşlarının yapıldığı yüzyıllarda daha ziyade devletlerarası ilişkiler dâhilinde ele alınan savaş felsefesi, günümüzde siyaset, hukuk ve ahlak felsefesinde derinlemesine tartışılması gereken konuların en önemlilerinden biri haline gelmiştir. Zira savaş teknolojisinin farklılaşması sonucunda savaşların bireysel ve toplumsal hayatı derinden etkileyen olaylar haline gelmiş olması, konunun felsefenin yaşanan dünyayla doğrudan irtibatlı her alt dalı açısından tekrar ele alınmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada on üçüncü yüzyılda yaşamış olan St. Thomas Aquinas'ın savaş hakkındaki görüşleri yasa, adalet ve erdem konularındaki fikirleriyle irtibatlı olarak ele alınacaktır. İlk aşamada Aquinas'ın siyaset anlayışına zemin hazırlayan insan ve yasa görüşleri incelenecektir. İkinci olarak, düşünürün savaş hakkındaki görüşleri, haklı savaş teorisinin ilkelerine göre analiz edilecektir. Sonuç olarak ise yaşadığı tarihi ortamın şartları dikkate alınarak Aquinas'ın savaş hakkındaki yaklaşımının analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: St. Thomas Aquinas, savaş felsefesi, adalet, erdem.

Philosophy of War in St. Thomas Aquinas

Abstract

The philosophy of war, which was dealt with in the interstate relations in the centuries when frontline wars were fought, has become one of the most important issues that need to be discussed in depth in politics, law and moral philosophy. The fact that wars have become events that deeply affect the individual and social life as a result of the differentiation of war technology necessitates the subject to be reconsidered in terms of every sub-branch of philosophy that is directly connected with the living world. In this study, as a thirteenth-century philosopher, Saint Thomas Aquinas' views on war will be discussed in connection with his ideas on law, justice and virtue. In the first stage, the opinions of the people and the law that underpin Aquinas' political understanding will be examined. Secondly, the philosopher's views on war will be analyzed according to the principles of just war theory. Finally, Aquinas' approach to war will be analyzed by considering the conditions of the historical environment in which he lives.

Keywords: St. Thomas Aquinas, philosophy of war, justice, virtue.

¹ Makale, 2018 yılında Bursa'da *V. Uluslararası Felsefe Kongresi*'nde sunulmuş olan “Adalet Ve Meşruyet Arasında: Tûsî Ve Aquinas'ta Savaş Felsefesi” başlıklı sözlü bildirin bir bölümünün geliştirilmiş halidir.

*Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Orcid No: 0000-0002-2928-9595, sedaensari@uludag.edu.tr.

1. Giriş

Felsefenin ideal olanı tasviri, ahlak ve siyaset alanlarında gerçekle bağının olmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bütün pratikleri aşkın olan teorilerin sürekli yeniden üretildiği bir tasavvur alanı olarak görülen ütopyik-idealizm realist yaklaşımın eleştirisine konu olmaktadır. Siyaset felsefesinde ideal yönetimin varoluş niteliklerinin başında gelen adalet de bazı düşünürler tarafından gerçekleştirilemez bir hedef olarak benzer şekilde eleştirilmektedir.

Pratiğe ilişkin bütün eleştirilere rağmen adalet vazgeçilmez bir hedeftir. Bu hedefi bilfiil hale getirmek için hem var olan teorilerin incelenmesi hem de mukayeseli çalışmalarla yeni teorilerin geliştirilmesi elzemdir. Bu çalışmada on üçüncü yüzyılda yaşamış ve genelde Batı düşüncesine, özelde Hıristiyan düşüncesine oldukça etki etmiş olan St. Thomas Aquinas'ın (ö. 1274) siyaset felsefesinin sınırlarına giren savaş konusunda ortaya koyduğu görüşleri, konunun adalet ve erdemle ilişkilendirildiği yerler de dikkate alınarak incelenecektir. Düşünürün ortaya koyduğu görüşlerin dönemin tarihsel kayıtlarıyla, yani uygulamayla ne kadar uyumlu olduğunun araştırılması ise başka bir çalışmayı gerektirmektedir.

2. St. Thomas Aquinas'ta Hukuk, Ahlak ve Siyaset İlişkisi

Felsefe-din ilişkisi tartışmalarının tarihi seyri incelenirken yoğunlaşılması gereken kilit noktalar, tercüme faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemlerdir. Latin dünyası söz konusu olduğunda bu kilit nokta on üçüncü yüzyıldır. On üçüncü yüzyıl tercüme hareketi dâhilinde Aristoteles'in bütün eserleri Latince'ye çevrildi ve bu eserlerden bir kısmı güzel sanatlar fakültesi müfredatına dâhil edildi. Güzel sanatlar fakültesi o dönemde teoloji fakültesine öğrenci yetiştiriyordu. Altı yıl Aristoteles'in eserlerini okuyarak öğrenim gördükten sonra teoloji alanında ihtisas yapmaya başlayan öğrencilerin Platon etkisindeki Hıristiyan düşünürlerden farklı görüşler ortaya koymaya başlaması kaçınılmazdı.² Nitekim bu yüzyıldan itibaren her disiplinde beşerî aklın konumlandırılmasında bir değişim vuku buldu. Akıl-vahiy ve felsefe-din ilişkisi konusunda bu değişimin izlerinin takip edilebileceği en önemli düşünürlerden biri St. Thomas Aquinas'tır.³ Aquinas ilahî akılla irtibatlı olarak beşerî akla verdiği konumu teoloji alanındaki görüşlerinde olduğu gibi psikoloji, hukuk ve siyaset alanlarındaki düşüncelerinde de yansıtmaktadır.

Dönemin problemleri teolojik problemleri aştığı için Aquinas da sıradan bir teologtan fazlasıydı.⁴ Doğa bilimlerindeki yenilikler, yeni sanat akımları, üniversitelerin açılması ve Haçlı Seferleri gibi etkenler bu döneme damgasını vurmuştu.

Aquinas hukuk felsefesi alanında değerlendirilebilecek şekilde bazı görüşler ortaya koymuştur. Bu görüşleri ahlak, toplum ve siyasetle ilgili görüşleriyle ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Aquinas'a göre insanın bazı eylemleri yapmasına izin veren, bazı eylemleri ise yasaklayan kural ya da ölçü anlamına gelen yasa dört türdür: Ezeli-ebedî yasa, doğal yasa, beşerî yasa ve dinî yasa. Ezeli-ebedî yasa insanın doğal yasayı çıkarsadığı kurallar bütünüdür. Tanrı'nın ispatı konusunda kozmolojik delili önceleyen Aquinas, hukuk hakkındaki görüşünde de kainatın düzen içinde işleyişini sağlayan yasaya gönderme yapar. Tanrı'nın kainatın idaresinde koyduğu kuralların insan için temsil gücü olduğunu, insanın bu düzeni devam ettirmek amacıyla bu ezeli-ebedî yasadaki ilkeleri kendi yaşamına aktaracağı ilkeleri çıkarsadığını iddia eder ve bu ilkeler bütününe doğal yasa olarak isimlendirir.⁵ Ezeli-ebedî yasa evrenin kendini gerçekleştirme tarzı; doğal yasa ise insan formunun temel gerçekleşme tarzıdır.⁶

² Muhammet Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 239.

³ "Fakat Aristoteles'in Aquinas üzerindeki etkisini kabul etmek, diğer etkileri yadsımak anlamına gelmemelidir. Augustinus ve Beothius, onlar vasıtasıyla Yeni Platonculuk da Aquinas üzerinde etkili olmuştur" Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, s. 240.

⁴ W. T. Jones, *Ortaçağ Düşüncesi / Batı Felsefesi Tarihi 2. Cilt*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 328.

⁵ Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, s. 250-251.

⁶ Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 426-427.

İnsanı diğer varlıklardan farklı kılan, diğer varlıklar ezeli yasaya içgüdüsel olarak tâbi olurken, insanın bu yasadan, anlama yeteneği sayesinde, doğal yasayı çıkarsamasıdır. Ancak bu anlama daima noksandır. Doğal yasa, insanın tekil durumlar karşısında geliştireceği beşerî yasanın ilkelerini teşkil eder. Zaman, mekan ve toplulukların farklılıkları farklı adalet kodlarını gerekli kılar. Doğal yasanın bu etkenlere göre yerleştirilmesi yöneticinin görevidir.⁷ Ezeli-ebedî yasayı anlamadaki eksiklik, beşerî yasalar arasında farklılıkların olmasının nedenlerinden biridir. Dinî yasa ise vahiy aracılığıyla insanlara bildirilen kurallar bütünüdür. Dinî ve doğal yasaya aykırı olan beşerî yasa, doğruluğunu kaybeder.⁸ Dinî yasa, kesinlik, sabitlik ve ebedî mutluluğu gaye edinmesi özellikleri nedeniyle, diğer yasalardan üstündür; bu görüş, vahyin akla üstün olduğu⁹ düşüncesiyle paraleldir. Zira beşerî yasa zaman-mekan unsurlarına ve anlama derecesine göre değişim gösterebilir; gayesi ise dış/geçici dünyada barışı sağlamaktır. Dolayısıyla değişkenlik ve bu dünyayla sınırlı etki özellikleri nedeniyle beşerî yasa dinî yasanın altındadır. Aquinas'ın bu görüşünden yola çıkarak, Aquinas için genel olarak, din değerini yitirmemiştir; sadece akıl değer kazanmıştır, denilebilir.

Aquinas insan yaklaşımında, genel olarak felsefesinde olduğu gibi, din-felsefe uzlaştırmasını yansıtır. İnsan hem Tanrı'nın çocuğu hem de doğal bir canlıdır. "Akılsız tözlerin en alt basamağı; cismanî tözlerin en üst basamağıdır... İnsan bu yüzden biriciktir: Başka hiçbir cismanî töz akla sahip değildir ve başka hiçbir akılsız töz de cismanî değildir."¹⁰ Akıl ışığını kesin bilgi kaynağı olan vahiyyle birleştirerek hakikate ulaşır.¹¹ İnsan, cismanî tözlerin en üstündeki doğal varlık olarak doğal amaçlarına ulaşır; gayri cismanî tözlerin en aşağısı, Tanrı'nın çocuğu olarak babası ve yaratıcısı olan Tanrı'ya itaat eder.

Aristoteles'in felsefesinde olduğu gibi Aquinas'a göre de insan, tabiatı gereği, toplumsal bir canlıdır. Kendi iyisini gerçekleştirme ancak hiyerarşik bir şekilde düzenlenmiş kurumlarla mümkündür.¹² Diğer canlılardaki içgüdüsel bilginin insandaki karşılığı toplumsal öğrenmedir. İnsanın, varlığını devam için topluluk halinde yaşamının gerekliliğinin birçok delili vardır. İnsanın gelişmiş bir konuşma kabiliyetine sahip olması bu delillerden biridir. İnsanın toplumsal olmasının manası, toplumun insanın kendini gerçekleştirme aracı olmasıdır.¹³ Buna bağlı olarak ahlak ve siyaset disiplinleri birbiriyle irtibatlıdır.

Aquinas'ın insan anlayışıyla bilgi görüşü arasında da bir uyum söz konusudur. "Bilgilenme süreci, kuvve ve fiilin evrensel ritminin epistemolojik alandaki tezahürü olarak ortaya çıkar... Bilgi bir tür varlık tarzı, zihnin içkin yaşamının olgunlaşmasıdır. Basit idrakten felsefî düşünüm sürecine doğru gelişen anlama sürecinde, zihnin kendi doğasının yetkinliğini aradığını, kendi kendisini gerçekleştirme mücadelesi içine girdiğini söyler... Kendi kendini gerçekleştirme, kendine özgü işlevini hayata geçirme ise onun etiğinin insan için koyduğu ilk ve dünyevî amacıdır."¹⁴ Epistemolojinin etikle kesiştiği bu noktada, insanın doğal ve doğaüstü boyutuna geçilmektedir. İnsan, doğal amacı olarak fikrî ve ahlakî erdemlerini ve doğaüstü amacı olarak da teolojik erdemleri gerçekleştirebilecek bir varlıktır. Böylece o, iki boyutlu (dünyevî ve uhrevî) mutluluğa ulaşarak varlık gayesini gerçekleştirmiş olur. Doğal amacı gerçekleştirmek için teorik ve pratik aklın gerçek iyisine ulaşmalıdır. Teorik aklın gayesi varlığın ilk ilkelerini bilmekten bu ilkelerden doğru hükümler çıkarmaya kadar olan entelektüel erdemleri gerçekleştirmektir. Pratik akıl ise, gayesine ulaşmış teorik aklın desteği ile ruhun diğer güçleri (hayvanî düzeyi) üzerinde hakimiyet kurarak itidali tesis eder ve ahlakî erdemlere ulaşılmasını sağlar.

"İnsanın toplum içinde yaşaması doğal ise, insanlar arasında topluluğu yönetebilecek bir aracın var olması zorunludur. Çünkü birçok insanın bir arada bulunduğu ve her birinin kendi çıkarı peşinde koştuğu yerde, aynı zamanda ortak refaha ait olanı gözetecek biri olmadıkça, topluluk parçalanır ve

⁷ Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 427.

⁸ Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, s. 252-253.

⁹ Vahyin akla, vahyedilmiş teolojinin doğal teolojiye üstünlüğü için bkz. Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, [çev.] Ayşe Meral, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 514-516

¹⁰ Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 379. Ayrıca bkz. Gilson, *Ortaçağ'da Felsefe*, s. 523.

¹¹ Bkz. Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, 3. Baskı, Asa, Bursa, 2001, s. 353-357.

¹² Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, s. 383.

¹³ Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 428.

¹⁴ Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, s. 373.

dağılır.”¹⁵ Aquinas, bu ifadelerinde de görüldüğü gibi, siyasal birliğin kaynağını günah ve kötülükte bulan anlayışa şiddetle karşı çıkar ve siyasi yönetimin gerekli ve iyi olduğunu savunur.¹⁶

Aquinas, etik anlayışında ve hukuk sınıflandırmasındaki bu dünya ve öte dünya mutluluğu ayırımında olduğu gibi siyaset felsefesinde de devletin iki işlevinden bahseder: Birincisi, insanı doğal iyisine ulaştırmak ve ikincisi insanın doğüstü gayesini gerçekleştirmesini sağlamak.¹⁷ Başka bir deyişle, devletin ilk işlevi, tabii olarak yatkın olduğu erdeme uygun davranmayan insanları zor kullanarak ve korkutarak kötülüklerden vazgeçirmek ve başkalarına da zarar vermektен men etmektir. İkinci işlevi ise bu kişilerin zorla yaptırılan erdemleri alışkanlık haline getirmelerini ve toplumun genelinde erdemin gerçekleşmesini mümkün kılmaktır. Aquinas’ın devletin işlevlerine dair bu görüşü hukuk düşüncesiyle uyumludur. Nitekim o, beşerî yasayı “topluluğu gözeten aklın ortak iyi adına koyduğu buyruk”¹⁸ olarak tanımlamaktadır. Buna bağlı olarak, beşerî yasayı koyan yöneticiye itaatin muhtemel iki nedeni vardır: Kölelik ve siyasî egemenlik.¹⁹

Beşerî yasanın tanımında görüldüğü üzere Aquinas’a göre yöneticiye itaatin doğru gerekçesi kölelik değil siyasî egemenliktir. Zira kölelik sisteminde ortak iyi değil yönetici için iyi olan amaç merkezdedir; bu ise Aquinas’a göre erdeme aykırı bir yönetimdir; tiranlıktır. Zalim bir yönetici karşısında takınılması gereken tavrı ele aldığı *Summa Theologica*’daki “İsyan” başlıklı bölümde, ortak iyiye yani halkın birlik ve bütünlüğüne aykırı olduğu için isyan ve fitne türü uyumsuzluğu günah kapsamında değerlendirir.²⁰ Tiranın yönetimi zulümde oldukça ileri gittiyse, ölçülü bir şekilde karşı konulmalıdır. Zira ölçüsüz bir girişimde halk tirandan daha çok zarar görür.²¹ Kilisenin siyasete müdahalesi hakkında ise Aquinas açıkça papanın siyasî yöneticilerden üstün olduğunu, “bedenin ruha tabi olduğu gibi, yöneticilerin de (en azından dinî meselelerde) papaya tabi olması gerektiğini savunur.”²²

“Bir araya toplanmış bir çoğunluğun nihai amacı erdemli bir şekilde yaşamak değil, fakat erdemli yaşamak aracılığıyla Tanrı’ya sahip olmaya ulaşmaktır... Bir insan [bu] amaca ... insanî güçle değil, fakat Tanrısal güçle ... ulaştığı için, ... onu bu amaca götürme görevi insanî yönetime değil, tanrısal yönetime düşer ... Bunun sonucu olarak, ... krallar ruhbana tâbi olmak zorundadır.”²³

Bu pasajda hem devletin yukarıda bahsi geçen ikinci ve daha önemli olan gayesi, ‘insanın erdemler yoluyla istikmalî’ hedefine vurgu yapılmakta hem de bu gaye gerekçe gösterilerek papanın yöneticiye üstünlüğü gündeme getirilmektedir. Böylece ruhun bedene, aklın vahye, dinî hukukun beşerî hukuka ve papanın yöneticiye üstünlüğü kabulü, tutarlı bir düşünce sistemi inşa edilmesini sağlamaktadır.

İnsanda ruhun, dünyada papanın otoritesi gibi, tek bir otoriteye bağlılık idealinin yönetim şekillerindeki yansımaları ise monarşinin diğer yönetim şekillerinden üstün olduğu kabulüdür.²⁴ Aquinas monarşinin en iyi yönetim şekli olduğunu kabul eder; bununla birlikte, monarşinin tiranlığa dönüşme ihtimalinden dolayı²⁵, monarşi, aristokrasi ve demokrasi bileşimi bir yönetimin, teorideki ideal yönetimi fiilî durumda da muhafaza edecek bir çözüm olduğunu savunur. *Summa Theologica*’da, politik gücün ya doğrudan doğruya “bütün halk”ta ya da “bütün halkın vekili olan bir kişi”de bulunduğunu açıkça söyler.²⁶ Nitekim ona göre, dinî yasanın önerdiği, Hz. Musa’nın sürdürdüğü

¹⁵ Sigmund, Paul E., “Law and Politics”, *The Cambridge Companion to Aquinas*, Cambridge University Press, 1993, s. 218.

¹⁶ Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, s. 383.

¹⁷ Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 425, 430, 434.

¹⁸ Aquinas, *Summa*, s. 1331, 1361.

¹⁹ Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 428.

²⁰ Milletler arasındaki çekişmeye savaş, kişiler arasındaki kavga, bir milletin kendi içindeki bölünmesine ise fitne denir. Saint Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, New York: Benziger Bros., 1947, s. 1821.

²¹ Aquinas, *Summa*, s. 1822.

²² Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, s. 255.

²³ Aquinas’tan aktaran, Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 430.

²⁴ Aquinas, *Summa*, s. 1462

²⁵ Aquinas, *Summa*, a.y.

²⁶ Aquinas’tan aktaran, Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 430.

yönetim şekli de budur. Aristokrasi tek bir yöneticinin kişisel çıkarlarını merkeze almasını engellerken, demokrasi halkın kendi yöneticilerini seçmelerini mümkün kılar.²⁷

3. Aquinas'a Göre Siyasetin Bir Fonksiyonu Olarak Meşru Savaş

Yirmi birinci yüzyıl uluslararası ilişkiler kuramlarının Ortaçağ Hıristiyan dünyasındaki kökleri tespit edilmek istendiğinde, en belirgin isimlerden birinin Thomas Aquinas olduğu görülecektir. On üçüncü yüzyıldan itibaren bu coğrafyada akıl kavramına kazandırılan itibar, uluslararası ilişkiler kuramlarının geliştirilmesine kapı aralamıştır.²⁸

Haklı savaş kuramlarının Batı dünyasındaki gelişimine bakıldığında Cicero (ö. M. Ö. 43) ve Ambrose'nin (ö. 397) öncü isimler olduğu, Augustine (ö. 430) ve Aquinas'ın bir öğreti inşa edilmesinde geçişi sağlayan düşünürler olduğu ve son olarak (Aquinas'tan etkilenen) Vitoria, Suarez ve Grotius'ta öğretinin modern halini aldığı görülmektedir.²⁹ Bununla birlikte, Aquinas'ın *Summa Theologica* eseri, âdil savaş teorisinin kendisinin etrafında gelişen literatürün klasik mekanı olmuştur.³⁰

Aquinas devletin topluluğu erdeme yönlendirmede zor kullanma ve korkutma yöntemlerine başvurması gerektiğini ifade ederken, insanın iki yönlü potansiyelini buna gerekçe olarak gösterir. Aristoteles'e atıfla, “insan erdemde mükemmel olursa nasıl ki hayvanların en soylusu ise, yasa ve adaletten kopuk olursa hepsinin aşağılığıdır da”, der. Devamında “Çünkü insan, kösünü ve kötü tutkularını doyurma araçlarını arayıp bulmak için aklını kullanabilir, oysaki öteki hayvanlar bunu yapamazlar”³¹ diyerek insan aklının kendi arzularını gerçekleştirmek için başkalarına zarar verme istidadından bahseder. İnsan, aklı sayesinde, sınırlı sayıda içgüdüsel yöntem geliştirebilen diğer canlılardan farklı olarak, sonsuz sayıda yöntem geliştirebilir. Bu istidadın, erdemsizlik yönünde kullanılma ihtimali zor kullanmayı, bir anlamda da bu suistimale karşı şiddetin bir türü olarak savaş meşru kıldığı söylenebilir.

Aquinas, *Summa Theologica* eserinin ilk bölümünde (Prima Secundae) etik hakkında genel olarak bir giriş yapmakta ikinci bölümde ise (Secunda Secundae) bireysel ahlaki konulardaki detaylı öğretisini, bir anlamda erdemler tipolojisini sunmaktadır. İkinci bölümde yardımseverlik erdemini nefret, kıskançlık, yoldan çıkarma ve baştan çıkarma gibi günahlarla karşılaştırarak anlatır ve savaşmayı haklı çıkarmak için bu günahların hangi koşullarda gerçekleşmiş olması gerektiğini anlatır.³² Aquinas kırkıncı meselede doğrudan doğruya savaş konusunu ele alır. Bununla birlikte yirmi dokuzuncu meselede “barış”, kırk birinci meselede “mücadele”, kırk ikinci meselede “isyan”, ellinci meselede “askerî basiret”, altmış dördüncü meselede “nefsi müdafaada birini öldürmek”, onuncu meselede “dini görevde zorlayıcı güç” ve yüz yirmi üçüncü meselede “harp meydanında cesaret” başlıklarıyla konuya dolaylı olarak değinmektedir.³³ Dolayısıyla savaş dört temel erdem olan hikmet, adalet, cesaret ve itidal erdemleriyle ilişkilendirilebilecek şekilde ele almaktadır.³⁴

Aquinas savaş üzerine başlıklı bölümde dört hususun meşruiyetini sorgulamaktadır. 1) Bazı savaş türleri meşru mudur? 2) Din adamlarının savaşa iştiraki meşru mudur? 3) Tuzak kurmak meşru mudur? 4) Kutsal günlerde savaşmak meşru mudur? Aquinas'ın bu sorularda kullandığı *licitum* “kanuna uygun (lawful)”dan farklı olarak, şüpheli konularda teologların kullandığı bir terimdir.³⁵

²⁷ Aquinas, *Summa*, a.y.

²⁸ Seyfi Say, “Ortaçağ Hıristiyan Dünyasında Uluslararası İlişkiler Düşüncesi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 1, s. 106.

²⁹ Demirbaş, Çağrı Emin, “Haklı Savaş Öğretisinin Fikri Temelleri Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 31, S. 4, s. 895.

³⁰ Gregory M. Reichberg, “Thomas Aquinas on Military Prudence”, *Journal of Military Ethics*, c. 9, S. 3, s. 262.

³¹ Aquinas, *Summa*, s. 1357.

³² Anthony Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi*, [çev.] Şeyma Yılmaz, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s. 87.

³³ Gregory M. Reichberg, *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2006, s. 169.

³⁴ Nico Verster, “Just War and Virtue Revisiting Augustine and Thomas Aquinas”, *South African Journal of Philosophy*, 2015, 34 (1), s. 60.

³⁵ Reichberg, Gregory M., “Aquinas between Just War and Pacifism”, *Journal of Religious Ethics*, 2010, 38:2, s. 221.

Kuralları ve ilgili konuları ele almadan önce Aquinas'ın savaşı meşru görüp görmediği sorusunu cevaplamak uygun olur. Aquinas, *Summa Theologica*'nın “savaş üzerine” başlıklı bölümüne “savaş açmak her zaman günah mıdır?” sorusuyla başlar. Zira Aquinas'ın işaret ettiği gibi, Matta'daki “Kılıcı çeken herkes kılıçla zeval bulur” cümlesi, savaş açan kişinin Rabb tarafından ceza ile tehdit edildiği, dolayısıyla bütün savaşların hukuksuz olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yine Matta'daki “Kötülüğe mukavemet gösterme!” emri; savaşın bir erdem olan barışa zıt olması; turnuvalardaki savaş benzeri performanslarda ölenlerin kilise cenaze töreninden mahrum edilmesi de bu görüşü destekleyebilecek delillerdir. Fakat Aquinas Augustine'den iktibasla bölük komutanın, oğluna nasihatini aktarır: “Hıristiyan dini savaşı bütünüyle yasaklasaydı, faydalı bir öğüt peşinde olanların silahlarını bir kenara koymaları öğütlenirdi. Halbuki onlara ‘Hiç kimseye zulmetmeyin ... ve size verilen (maaşla) yetinin’ (Luka 3:14) nasihatini verilmektedir. Onlara yaptıkları askerlik karşılığında verilene razı olmaları emrediliyorsa, askerlik yasaklanmamış demektir.”³⁶ Dolayısıyla savaş mutlak olarak yasaklanmamış bir fiil değildir; bununla birlikte mutlak olarak meşru da değildir, sınırları vardır.

Aquinas burada, günümüzde savaş etiği tartışmalarındaki bazı alt başlıkları karşılayacak mevzulara değinir. Âdil savaş teorisinde ortaya konulacak olan savaş öncesi/esnası/sonrası şeklindeki ayırım henüz belirginleşmediği için böyle bir ayırma gitmez. Zira bu ayırım on sekizinci yüzyılda Vattel'den sonra yaygınlık kazanmıştır.³⁷ Bu alt başlıklarla paralel olarak düşündüğümüzde Aquinas'a göre bir savaşın meşruiyetinin üç temel şartı vardır: Meşru otorite, haklı neden ve iyi niyet.

Meşru otorite ilkesinde olduğu gibi, Aquinas'a göre de savaş emrini veren egemen gücün otoritesinin devletle ilişkili olması gerekir. Kamu refahını muhafaza etmek iktidardaki kişilere emanet edildiği için, kendilerine tevcih edilen eyalet, krallık ya da şehrin umumî refahını gözetmek bu kişilerin vazifesidir. Matta (26:52)'da geçtiği üzere cezalandırılması gereken kişi, sözde Tanrı gücüyle ve meşru otoritenin izni ya da emri olmaksızın birinin canını almak için kılıca başvurandır.³⁸ Özel şahıslar meşru bir neden olsa dahi, cezalandırmayı yöneticinin görevlendirdiği kişilere bırakmalıdır. Zira özel şahıslar ortak iyiye yalnızca başkalarına zarar vermeden katkıda bulunabilirler.³⁹

Günümüzde savaş ahlâkı hakkındaki değerlendirmelerde meşru otorite ilkesinin göz ardı edilmesi, bu ilkeyi temel kaygı olarak kabul eden Ortaçağ düşüncesinden belirgin bir şekilde fark gösterir.⁴⁰ St. Augustine ve St. Thomas Aquinas'ta görüldüğü gibi, savaşın “kamusal” vasıflandırması zorunlu kabul edilerek, “özel” savaşlar meşru/hukûkî olmaktan çıkarılmaktadır. Buradaki amaç, âdil savaş geleneğinde barış gayesini canlı tutabilmek ve savaşa başvurma imkanını sınırlandırarak zulme kolaylıkla başvurma eğilimine gem vurmaktadır.⁴¹ Bununla birlikte, Kilise'nin siyaset alanındaki konumu ve yöneticinin Tanrı tarafından seçildiği kabulü adaletle aykırı pek çok savaşın yapılmasına zemin oluşturmuştur.

Meşru otoriteyi de sınırlandıran ikinci bir kural, savaş için haklı bir nedenin olmasıdır. Aquinas yine Augustine'e atıfta bulunur:

“Şefkatle cezalandırmamız gereken kişiler, onların iradesini pek çok yolla alt etmek zorunludur. Zira biz bir kişiyi günahın gayri meşruluğundan sıyırdığımızda, mağlup edilmek onun açısından iyidir;

³⁶ Aquinas, *Summa*, s. 1813.

³⁷ Reichberg, “Thomas Aquinas on Military Prudence”, s. 264.

³⁸ Aquinas, *Summa*, s. 1813.

³⁹ Aquinas, *Summa*, 1956; Weiss, Daniel H., “Aquinas's Opposition to Killing the Innocent and its Distinctiveness Within the Christian Just War Tradition”, *Journal of Religious Ethics*, c. 45, S. 3 (2017), s. 491.

⁴⁰ Coates, A. J., *The Ethics of War*, Manchester University Press, Manchester, 1997, s. 122.

⁴¹ Coates, *The Ethics of War*, s. 125. Nitekim Germen ve militarist bir kültür etkisi altında, savaşçı olmanın ve silahlanmanın onur kaynağı kabul edildiği, gücün farklı ellerde parçalandığı bir Ortaçağ Avrupa'sında özel savaşların yaygın olması, bir an önce çözülmesi gereken bir problem. Günümüzde ise devlet dışı ve devlet altı birimlerin ideolojik eğilimlerle yaptıkları devrimci hareketler ve terör eylemleri yine bu ilkenin savaş ahlâkı açısından önemini canlı tutmaktadır. Ve en önemlisi, gelecekteki savaşların etnik yobazlar, bölgesel diktatörler ve ideolojik saplantılarla yönlendirilen çapulcular tarafından sürdürüleceği göz önüne alındığında, meşru otoritenin önemi daha da belirgin hale gelmektedir. Coates, *a.y.*

nitekim hiçbir şey suçlunun bir cezadan muafiyetinin ve dâhilî bir düşman gibi olan kötü iradenin ortaya çıktığı günahkarların mutluluğundan daha makus değildir.”⁴²

Aquinas böylece, birey ya da devlet olarak bir faili/özneyi yanlışından uzaklaştırma sebebini haklı bir savaş sebebi, hatta bir şefkat göstergesi olarak kabul eder. Haksız yere zaptedileni geri almak ve hataları telafi etmeyi mümkün kılmak için kötü iradeyi cezalandırmak iyi olana hizmet etmek addedilmiştir.

Aquinas *Summa Theologica*'da hayırseverlik başlığı altında adalete aykırı savaşın dinamiklerini ahlakî bir problem olarak ele alır ve haksız savaşta ahengin nasıl bozulduğunu ispat etmeye çalışır.⁴³ Şeref ve zenginlik sağlamak, sınırları genişletmek, yerel politik ihtiyaçlar, etnik/dinî farklılık, nefret veya ekonomik hedefler adaletin gözetildiği bir savaşın nedeni olamaz.⁴⁴

Üçüncü olarak ise iyi niyet ilkesiyle aynı çizgide, savaşın sonunda ulaşılabilecek gayenin gerçek anlamda barış olmasına dikkat çekilmektedir. Zira bir savaş meşru otorite tarafından ilan edilmiş ve haklı bir nedenle açılmış olsa da, kötü ve bayağı bir niyet nedeniyle meşruluğunu kaybedebilir. Augustine'den nakille, “Gerçek din, yüceltme ya da zulüm saikiyle değil, barışı korumak, kötülük yapanları cezalandırmak yahut iyiliği ihyâ (i'lâ) etmek gayesiyle açılan savaşları meşru görür. Acı verme hırsı, intikam, kana susamak barıştan yana olmayan acımasız bir ruh, isyan ateşi, güç arzusu (ihtiras), bu gibi şeylerin tümü savaşta bihakkın kınanır.”⁴⁵ Dolayısıyla katl ve yağma ile neticelenen ölçsüz savaş meşru değildir. Aquinas'a göre “Haklı olarak savaş açan kişiler barışı amaçlar ve böylelikle onlar barışa karşı değildir, yalnızca kötü barışa (evil peace) karşıdır.”⁴⁶ O, barış türleri hakkındaki bu görüşünü Augustine'in “(Görünüşte barış olup aslında) Savaş halinde olan bir barışı elde etmeye çalışmayız; barışı elde etmek için savaşa gideriz. Bu nedenle, savaşırken barışçıl ol, böylece savaşıklarını mağlup edebilir ve onlara barış saadetini sunabilirsiniz.”⁴⁷ ifadesiyle destekler.

Papaz ve piskoposların savaşmasının meşru olup olmadığı sorusunun cevabı ise ruhban sınıfının ayrıcalıklı konumu göz önünde bulundurularak verilmektedir. Aquinas “Meşru ve adalete uygun savaş mümkün olduğuna göre bu savaşlarda vazife almak da doğru ve erdemli olmalıdır” şeklindeki gerekçelendirmeye karşı çıkar. Aristoteles'in *Politika* eserine atıfla bazı meşguliyetlerin birbirinden farklı olduğu; öyle ki bunların aynı anda bihakkın yerine getirilemeyeceğini, binaenaleyh önemli görevlerle vazifelendirilmiş kişilerin daha az önemli şeylerle meşgul olmaktan men edilmesi gerektiğini ifade eder. Beşerî kanunlara göre askerî vazifelerle görevlendirilmiş kişiler nasıl ticaretle iştigal etmekten men ediliyorsa, rahip ya da piskoposlar da zihni huzursuz eden ticarî meşguliyetlerden de askerî vazifelerden de uzak durmalıdır. Zira bu meşguliyetler tanrısal şeyleri tefekkür, Tanrı'ya senada bulunma ve insanlar için dua etme gibi pek çok fiilden insanı alıkoyar. Aquinas'a göre papazlar insanlara ruhî ve bedenî zarar verenlere maddi ordularla değil manevi silahlarla karşı koyar: “Refahımızın silahları bedensel değildir; ancak Tanrı sayesinde azametlidir.” İkinci gerekçelendirme olarak, papazlar kendi kanını İsa için akıtmaya hazır olmalıyken, kanını feda etmekten ziyade kan dökmenin kaçınılmaz olduğu savaşlarda görev alamaz, der.

“Piskopos ve papazlar kendi üstlerinin emriyle savaşta rol alırlar. Silahlarını kuşanarak değil, adaletle savaşanlara manevi yardım sağlayarak, nasihat ederek, onların günahlarını affederek ve benzeri manevî yardımlarla. Bu nedenle Eski Ahid'te (Joshua 6:4) papazlara sınıra gitme izni verilerek savaşta kutsal boruları çalmaları emredilir.”⁴⁸

⁴² Aquinas, *Summa*, s. 1814.

⁴³ Reichberg, “Thomas Aquinas between Just War and Pacifism”, *The Journal of Religious Ethics*, c. 38, S. 2 (2010), s. 224.

⁴⁴ Bill Rhodes, *An Introduction to Military Ethics: A Reference Handbook*, Abc-Clio, California 2009, s. 24; Fulya A. Ereker, “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, ed. Mustafa Aydın v.dğr., 2. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015, s. 58.

⁴⁵ Aquinas, *Summa*, s. 1814.

⁴⁶ Aquinas, *Summa*, a.y.

⁴⁷ Aquinas, *Summa*, s. 1815.

⁴⁸ Aquinas, *Summa*, s. 1816.

Netice itibarıyla âdil bir savaş açmak erdeme uygun olmakla birlikte, daha erdemli işlere vekil tayin edildikleri için bu fiile iştirak din adamları için meşru değildir. Tıpkı evliliğin erdemli bir şey olduğu halde daha büyük bir iyiliğe adanmış olanlar için ayıplanacak bir şey olması gibi.⁴⁹

Savaşta tuzak kurmanın meşru olup olmadığı sorusunu tuzağı iki türe ayırarak ele alır. Düşmanı kandırma amaçlı tuzak ya sözle ya da davranışla mümkündür. Birinci türün kapsamındaki yalan söylemek veya sözünden caymak her şartta gayri meşrudur. Hiç kimse, düşmanı dâhil, bu şekilde aldatmamalıdır. Ambrose'nin dediği gibi “belirli savaş hakları ve anlaşma hakları vardır ki, bunlar düşmanlar arasında dahi gözetilmelidir.” Ancak davranışla tuzak kurmak, yani yöntemlerini ve hedeflerini düşmandan saklamak, amacı dışı vurmamak meşru ve hatta zorunludur. Matta'da (7:6) “Kutsal olanı köpeklere verme!” emri de askere “gizleme sanatını” öğretmeyi gerektirmektedir. Üstelik bu tuzak aldatma olarak isimlendirilmemeli, adalete aykırı görülmemelidir.⁵⁰

Savaş başlığının son meselesinde ise kutsal günlerde savaşılmasının meşru olduğunu savunur. Müşterek saadeti muhafaza etmek ve müminleri korumak için kutsal günlerde de zaruri olduğu sürece savaşılmalıdır, der.⁵¹

Aquinas askeri yönetim bahsini, başka bir deyişle savaşın idaresi konusunu basiret konusu dâhilinde ele alır. Onun bu tercihi, savaş konusunu düşünce dünyasında nereye yerleştirdiği hakkında yorum yapmayı mümkün kılmaktadır. Reichberg'e göre bu tercih, Aquinas'ın, askerî yönetimin, komutanın galibiyetinin ötesinde amacı olan, ortak iyiyi ve basiret erdemini içerdiğini düşündüğünü göstermektedir. Basiret erdeminin Aquinas'taki kullanımı yaşadığı zaman açısından bir dönüm noktasıdır. Zira on üçüncü yüzyılda Roma askerî literatüründe böyle bir kullanım yoktur. Reichberg'e göre Aquinas, basiret erdeminin, savaş meydanındaki müphemlik ve karmaşa arasında karar verme iradesi için nasıl bir içsel pusula sunduğunu göstermektedir.⁵² Savaş konusunun sanat/bilim değil basiret başlığı altında ele alınmasını yorumlayan Reichberg'e göre, sanat/bilim belli bir amaca yöneliktir; failin değil failin iyiliğini gözetir; basiret ise bireysel tercihlerimizin her birinin kapsayıcı beşerî hayat gayesiyle işbirliği içinde olmasını sağlama sorumluluğuyla ilişkilidir. Sanat iyi bir eser üretmeyi, basiret ise iyi bir hayata yönelmeyi mümkün kılar.⁵³ Bu nedenle Aquinas savaş bir etik-politik mesele olarak inceler ve sanatla değil basiretle ilişkilendirerek ele alır. Ahlakî erdemler dünya görüşünü, dünya görüşü basireti ve basirete dayalı olarak inşa edilen yargıları şekillendirir. Aristoteles'in “savaş taktiğinin gayesi zaferdir” iddiasına karşılık, Aquinas ortak iyiden bahseder. Ortak iyi gibi kapsayıcı bir gaye ise kâmil bir basireti gerektirir.⁵⁴

“Savaşa girmek cesaret erdemiyle, savaşın yönetimi ise basiret erdemiyle ilişkilidir.”⁵⁵ Aquinas'ın *Summa Theologica*'da geçen bu ifadesine bağlı olarak, aslında savaş öncesi ve savaş esnası arasında bir ayrımı açıkça zikretmese de, zihninde buna dair bir ayrım olduğunu, her iki durumun gerekleri arasında ayrı bir değerlendirme yaptığını söyleyebiliriz.

Savaşta iyi/adalete uygun niyet ilkesi altında düşünülebilecek şekilde, Aquinas'a göre yegane gayesi galibiyet olan bir savaş, askerî basirete uygun değildir. Galibiyet hedefiyle sınırlı bir savaş düşüncesi bir askerî kabiliyetten ötesini ifade etmez.

Aquinas savaş öncesi başlığının altında incelenebilecek “niyet”le ilgili bu şartlar yanında savaş esnasında uyulması gereken kurallara farklı yerlerde işaret eder. Sivillerin öldürülmesinin yasak olduğu ilkesini getirir; hatta askerî vazifesinin dışında bir işle meşgul olan düşmanı, örneğin yemek yerken veya uyurken, öldürmenin hukuka aykırı olduğunu ifade eder. Savaş sonrası muameleyle ilgili olarak ise, savaş esirlerinin de öldürülmemesi gerektiğini savunur.

İlk olarak Aquinas'ın *Summa Theologica* isimli eserinde değinildiği iddia edilen çift etki kuramı İtalyan filozof Thomas Cajetan'ın (ö. 1534) ifadelerinde net bir şekilde görülmüştür: “Öldürmek için

⁴⁹ Aquinas, *Summa*, a.y.

⁵⁰ Aquinas, *Summa*, s. 1816-1817.

⁵¹ Aquinas, *Summa*, s. 1818.

⁵² Reichberg, “Thomas Aquinas on Military Prudence”, s. 262.

⁵³ Reichberg, “Thomas Aquinas on Military Prudence”, s. 265-266.

⁵⁴ Reichberg, “Thomas Aquinas on Military Prudence”, s. 270.

⁵⁵ Reichberg, “Thomas Aquinas on Military Prudence”, s. 264.

öldürmek doğru değildir, ancak kamusal yarar için bazen ölüm kaçınılmaz olur. Bir masumu yalnızca öldürmek niyetiyle öldürmek her türlü hakkı ihlal anlamına gelir. Fakat hukuki ve gerekli olan bir şey yapılırken masumun [kazaen] ölmesi doğal, kutsal ya da yazılı hukuka aykırı değildir.”⁵⁶ Bununla birlikte, *Summa Theologica*’nın yirminci ve altmış dördüncü bölümleri incelendiğinde Aquinas’ın kasıtlı olmayan öldürme ile öngörülebilir öldürme arasında ayırım yaptığı dikkat çekmektedir. Aquinas’a göre kasıtlı olmasa da öngörülebilir bir şekilde masum birinin ölümüne sebep olmak, faili suçlu addetmek için yeterlidir. Doğru niyet ve doğru gayeler, öngörülebilir bir katli meşru kılmaz. Öngörülmüş ve öngörülebilir netice, fiilin ahlaki yönünü şiddetlendirir. Öngördüğü halde öldürmekten sakınmayan kişi, iradesinin ne kadar ölçsüz ve hastalıklı olduğunu ortaya koyar. Aquinas’ın bu açıklamaları dikkate alındığında, onun görüşlerinin çift etki kuramıyla örtüşmediği, hem meşru otoritenin emrindeki askerin sivillerin öldürülmesini meşru kabul eden Augustine’den hem de kendisinin halefi olarak görülen düşünürlerden (Cajetan ve Vitoria) farklı özgün bir tutum sergilediği görülmektedir.⁵⁷

Barış konusunu ele aldığı başlıkta, barış kavramının dört soru çerçevesinde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. 1) Barış ve uyum aynı şey midir? 2) Her şey barışı mı arzu eder? 3) Barış hayırseverliğin bir etkisi midir? 4) Barış bir erdem midir?⁵⁸

Aquinas insanlar arasındaki barışı hem bireysel hem de devlet yönetimi açısından hedeflenmesi gereken bir durum olarak tasvir eder. Augustine’in *The City of God* eserine atıfla öncelikle barış ve uyumu birbirinden ayırır. Tarafların şerrde ittifak etmesi ve birbiriyle uyum sağlaması mümkündür. Bu nedenle barış, düzenli (well-ordered) olması şartıyla bir tür uyumdur. Uyumun düzenli olmasıyla kastedilen, uyumun aynı anda her iki taraf için uygun olması, taraflardan birinin mecburiyet hissetmemesidir. Başka bir deyişle barışın ideal şekli, bir korku ve zorlamanın sonucu olmayan uyumdur. Korkuya dayalı bir sükûnet hali barış olarak isimlendirilemez; “Barış [ancak] düzenin sükûnetidir.”⁵⁹

İkinci soruyu ele alırken, Matta’da geçen “Barış getirmeye gelmedim” ifadesiyle ve başka bazı delillerle her şeyin barışı arzu etmediğine dair argümanlara işaret edilir. Aquinas barışı değil savaşı arzu edenlerin, savaşı daha mükemmel bir barış için arzu ettiklerini savunur. Korkuya dayalı, kusurlu bir barışın ortadan kaldırılması amacıyla savaşın arzu edilmesinin meşru olduğunu ifade eder.⁶⁰ Bu soru ekseninde de gerçek barış ve zahiri/sözde barış arasında ayırım yapar. Barışın arzulara sükûnet getireceğini, ancak arzulardaki bu sükûnetin ancak iyi insanlar ve iyi şeylerde olduğunda gerçek barış olduğunu, cehalet savaşında yaşayanların pek çok ve büyük kötülükleri barış olarak isimlendirdiklerine işaret eder.⁶¹

Barış hayra has bir netice midir sorusunu ele alırken ihtilafın mutlak anlamda barışla çelişmediğini, yüzeysel farklılıkların barışa engel teşkil etmediğini ifade eder. Barışın bir erdem olup olmadığı konusunu da hayırla bağlantısı açısından ele alır: “Biz barışı korumakla emrolunduk; zira o bir hayır fiilidir ve yine bu nedenle erdemli bir fiildir. Kâmil erdem fiilleri olan sonsuz mutluluklar arasındadır. Nihai iyinin bir parçası olduğu sürece ruhî lezzet veren meyveler arasında sayılır.”⁶²

Aquinas’ın düşüncesine göre “güç, hak yaratmaz.” Bu görüşü, savunduğu metafizik ilkeyle bağlantılı olarak izah eder. Kuvve fiile geçerken formun rehberliğine muhtaç olduğu gibi, gücü temsil eden yönetici de formun yani bir gayenin, iyiyi hedefleyen yasanın rehberliğinde olduğu sürece meşrudur. Bununla birlikte, yasayı çiğneyen yöneticiden egemenlik hakkını almanın yolu isyan değil, Tanrı’ya dua etmektir. Tanrı’dan yardım almaya layık olmak için, insanların günahattan vazgeçmeleri

⁵⁶ Joseph T. Mangan, S. J., “An Historical Analysis of The Principle of Double Effect”, *Theological Studies*, S. 10 (1949), s. 53

⁵⁷ Bkz. Daniel H. Weiss, “Aquinas’s Opposition to Killing the Innocent”, s. 481-509.

⁵⁸ Gregory, *The Ethics of War*, s. 351-352.

⁵⁹ Aquinas, *Summa*, s. 1750.

⁶⁰ Aquinas, *Summa*, s. 1752.

⁶¹ Aquinas, *Summa*, s. 1752.

⁶² Aquinas, *Summa*, s. 1754.

zorunludur; çünkü günahkâr insanlar, yönetme gücünü günahın bir cezası olarak tanrısal icazetle alırlar. Günahlar ortadan kalkarsa, tiranın kırbacının sesi de son bulacaktır, der.⁶³

Aquinas'ın erdemler bahsinde zenginlikle ilgili ortaya koyduğu görüş de güç sahibi olmayı gerçek manada bir üstünlük ve kemâl olarak kabul etmediğini tazammun etmektedir. Aquinas insanın doğal iyilerini yadsıamaz ve zenginliği insanın doğal iyilerinden biri olarak kabul eder. Bununla birlikte zenginliği nihâî gaye olarak kabul etmeyi erdeme aykırı görür. “Zenginliğe sahip olmanın, onu erdem adına kullanan bazıları için iyi olduğu olur; buna karşılık, başka bazıları için zenginlik bir kötüdür, çünkü ya zenginliğe aşırı düşkün ya da aşırı bağımlı olmakla ya da zenginlikle kibirlenmekle onlar zenginlik yüzünden erdemden uzaklaşırlar.”⁶⁴ Bireysel anlamda erdem çerçevesinde ifade edilen bu görüş, ahlak-siyaset ilişkisi bakımından yöneticinin ve toplumun hedefleri açısından da anlamlandırılabilir. Nitekim Aquinas “İnsan varlıklarına özgü olan iyi, aklın iyisidir... Yurttaş olarak bir insan varlığının iyisi, şehrin ortak iyisidir”⁶⁵ diyerek insanın ve toplumun hedefleri arasındaki geçişkenliğe işaret etmektedir. Dolayısıyla, zenginlik ara hedef olarak düşünüldüğünde erdem için bir zemin/altyapı olarak kabul edilirken, nihâî gaye olarak düşünüldüğünde ise erdemsizlik olarak kabul edilmektedir.

Aquinas, savaş sonrası adaletle ilgili olarak ganimetle ilgili görüşlerini savaş öncesi ilkelerle ilişkilendirerek ele alır. Ona göre ganimet almak üç şekilde mümkündür ve bunların hükümleri de kendilerine özeldir: Birincisi meşru otoritenin emriyle haklı savaş sonucunda düşmanın malına el konulması ki bu meşrudur. İkincisi, haksız savaş sonucunda alınmasıdır ve bu meşru değildir. Üçüncü olarak ise haklı savaşa başlanmış olmasına rağmen askerlerin bireysel olarak tamah duygusuyla ganimet toplamalarıdır ki bu da gayrı meşrudur, bireysel bir erdemsizliktir.⁶⁶

Sonuç

Haklı savaş teorisinde temel olarak iki yaklaşımdan bahsedilebilir: Kural tabanlı yaklaşım ve erdem etiği yaklaşımı. Erdem etiği yaklaşımıyla, savaşın sadece bir hukuk meselesi olmadığı, insan tabiatında köklenen ahlakî bir mesele olduğuna işaret edilir. Ahlakî kararlar basit tercihlerin ötesinde derin bir ahlakî gerçeklik inşa etmektedir. Bu nedenle savaş bizim insanî kişiliğimizin doğru anlaşılmasından ve düzenli bir insanî yaşamın değerlerinden bağımsız düşünülemez. Savaşa gitme kararı sadece hukuk, güvenlik ve haklar bakımından değil bir milletin ahlakî kimliği ve karakterine etkisi bakımından değerlendirilmelidir.⁶⁷ Aquinas'ın savaş konusunu konumlandırışına ve ele alış tarzına bakıldığında erdem etiği yaklaşımına dâhil edilebilecekleri görülmektedir.

Aquinas yasaları dört kategoride inceleyerek dinî yasanın üstünlüğünü mahfuz tutmakla birlikte aklın önemine dikkat çekecek şekilde beşerî yasaya da yer açmaktadır. Akletme yetisine sahip insanın topluluk halinde yaşamasının gerekliliğine işaret ederek epistemoloji ile bireysel/toplumsal ahlak ve nihayetinde siyaset arasında bir ilişki kurmaktadır. Siyasetin bir işlevi olarak meşru savaşı bu toplumsallık ihtiyacı zemininde açıklamaktadır.

Savaşın haklılığını meşru otorite, haklı neden ve iyi niyet ilkesiyle sınırlandırdıktan sonra savaş esnasındaki uygulamalarla ilgili olarak ruhban sınıfının savaştan muafiyeti, savaşta hilenin imkanı, basiretin (insanî erdem olarak) savaş yönetimindeki belirleyiciliği konularına işaret etmektedir. Savaş sonrasıyla ilgili olarak ise ganimet ve savaş sonunda hedeflenen gerçek barış ortamı hakkında görüşlerini ifade etmektedir.

Her bir düşünürün olduğu gibi Aquinas'ın da siyaset düşüncesinin metafizik ve ahlak/insan düşüncesiyle bağlantılı bir şekilde ele alınması önem arz etmektedir. Böylece siyaset felsefesinin tümel ilkelerini çıkarsamak mümkün olmaktadır. Aquinas'ın papalarla imparatorun güç mücadelesine şahit olduğu ve Haçlı seferlerinin devam ettiği yıllarda yaşadığı düşünüldüğünde düşünürün insanı merkeze alan bir boyutla düşünce üretebilmesi görece bir başarı olarak kabul edilebilir. Aquinas'ın

⁶³ Aquinas'tan aktaran Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 430-431.

⁶⁴ Jones, *Ortaçağ Düşüncesi*, s. 419.

⁶⁵ Aquinas'tan aktaran Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, s. 382.

⁶⁶ Aquinas, *Summa*, s. 1975.

⁶⁷ Ryan R. Gormon, “War and the Virtues in Aquinas's Ethical Thought”, *Journal of Military Ethics*, c. 9, S. 3 (2010), s. 247.

yaşadığı zaman ve coğrafyada yapılan savaşların onun görüşleriyle mukayesesi ise başka bir çalışmada tetkik edilmelidir.

Kaynakça

- A. J. Coates, *The Ethics of War*, Manchester University Press, Manchester, 1997.
- Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, 3. Bs., Asa Kitabevi, Bursa, 2001.
- Anthony Kenny, *Ortaçağ Felsefesi / Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 2. Cilt*, çev. Şeyma Yılmaz, Küre Yayınları, 2017.
- Bill Rhodes, *An Introduction to Military Ethics: A Reference Handbook*, Santa Barbara, Abc-Clio, California, 2009.
- Çağrı Emin Demirbaş, “Haklı Savaş Öğretisinin Fikri Temelleri Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 31, S. 4 (2017), ss. 895-922.
- Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, çev. Ayşe Meral, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Fulya A. Ereker, “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, ed. Mustafa Aydın v.dğr., 2. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015, ss. 43-150.
- Gregory M. Reichberg, “Thomas Aquinas Between Just War And Pacifism”, *The Journal of Religious Ethics*, c. 38, S. 2 (2010), ss. 219-41.
- , “Thomas Aquinas on Military Prudence”, *Journal of Military Ethics*, c. 9, S. 3 (2010), ss. 262-75.
- Gregory M. Reichberg, Henrik SYSE, Endre BEGBY, (ed.), *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2006.
- H. Daniel Weiss, “Aquinas’s Opposition to Killing the Innocent and its Distinctiveness Within the Christian Just War Tradition”, *Journal of Religious Ethics*, c. 45, S. 3 (2017), ss. 481–509.
- Joseph T. Mangan, S. J., “An Historical Analysis of the Principle of Double Effect”, *Theological Studies*, S. 10 (1949), ss. 41-61.
- Muhammet Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006
- Nico Verster, “Just War and Virtue Revisiting Augustine and Thomas Aquinas”, *South African Journal of Philosophy*, 2015, c. 34, S. 1 (2015), ss. 55-68.
- Paul E. Sigmund, “Law and Politics”, *The Cambridge Companion to Aquinas*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, ss. 217-231.
- Ryan R. Gormon, “War and the Virtues in Aquinas's Ethical Thought”, *Journal of Military Ethics*, c. 9, S. 3 (2010), ss. 245-261.
- Seyfi Say, “Ortaçağ Hıristiyan Dünyasında Uluslararası İlişkiler Düşüncesi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 1 (2014), ss. 97-119.
- St. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, New York: Benziger Bros., 1947.
- W. T. Jones, *Ortaçağ Düşüncesi/Batı Felsefesi Tarihi 2. Cilt*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2006.

Bâvendîlerin Harezmsahlılar ile Münasebetleri

Geliş Tarihi: 02/05/2019

Kabul Tarihi:18/12/2019

Atf Bilgisi: Rençber, Akif; “Bâvendîlerin Harezmsahlılar ile Münasebetleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 170-182.

Akif RENÇBER*

Öz

Hazar denizinin güneyinde yer alan Taberistan bölgesinin zor iklim ve tabiat şartları, topraklarını savunmak için bölgenin yerel hanedanlarına avantaj sağlamaktaydı. Bu sayede Taberistan’ın yerel hanedanlarından olan Bâvendîler, uzun yıllar bölgede mevcut yüksek otoriteye bağlı varlıklarını devam ettirdiler. Ancak İran coğrafyasına hükmeden egemen gücün tam anlamıyla iktidarı altına girmediler. Bu hanedan sırasıyla Keyusiyye, İspehbediyye ve Kinhariyye isimleriyle üç kola ayrılmaktadır. Çalışmamıza konu olan İspehbediyye kolu daha çok Selçuklularla ve Harezmsahlılarla münasebetlere girmiştir. Harezmsahlılar ile Bâvendîler arasındaki ilişkilerin seyri tedrici olarak değişmiştir. Selçukluların yıkılmasından sonra başlangıçta birbirine müsavi iki hanedan portresi çizen Bâvendîler ile Harezmsahlılar evlilik yoluyla akrabalık dahi tesis etmişlerdi. Ancak Harezmsahlıların giderek güçlenmesi müttefikliği bozmanın yanında bölge idaresinin Harezmsahlıların eline geçmesine neden oldu. Nihayetinde Bâvendî toprakları Harezmsahlılar tarafından ilhak edildi. Ayrıca Bâvendîlerin Oğuzlar ve Selçukluların yıkılmasıyla ortaya çıkan yerel beyler ile de münasebetleri söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Bâvendîler, İspehbediyye, Harezmsahlılar, Taberistan, Oğuzlar.

Bavandids Relationship with Kharzemshah State

Abstract

Tabarestan is located at South of Caspian Sea. Extreme climate and topography provide an advantage to local dynasties in Tabarestan to defend the territory. Therefore Bavandids, one of the local dynasties of Tabarestan, continued their existence in the region through long ages. However, Bavandids had not been entirely subdued by the sovereign power that dominated Iran’s geography. This dynasty consisted of three branches; Keyusiyye, Ispehbediyye and Kinhariyye. Ispehbediyye, branch of Bavandids, had interrelations mostly with Saljuks and Kharzemshah State. Bavandids relations with Kharzemshah State had gradually decreased while they were coequal at the beginning. Even they established relationship by affinity. However Kharzemshah State who became gradually more powerful, ruined the alliance and take command in Tabarestan. Finally they annexed Bavandids lands. In addition, Bavandids had also relationships with Oghuz and principal after collapse of Saljuks.

Keywords: Bavandids, Ispehbediyye, Kharzemshah State, Tabarestan, Oghuz.

* Dr. Serbest Araştırmacı, Orcid No: 0000-0002-1758-6250: akifrencber@gmail.com:

Giriş

Bâvendilerin Harezmsahlılar ile olan münasebetlerini anlatmadan önce hem adı geçen yerel hanedanın hâkimiyet sahası olan Taberistan hakkında coğrafi bilgiler vermek hem de kadimden zikrettiğimiz döneme kadar bölgenin siyasi sergüzeştini kısaca ifade etmek yerinde olacaktır. Aynı zamanda kısaca Bâvendilerin menşesine değinmek icap eder. 46456 km’lik alanıyla Hazar denizi kıyısında yer alan Taberistan (Mâzenderân), günümüzde Bihşehr, Sârî, Kaimşehr, Babil, Âmul, Nûr, Nûşehr ve Tenkabin şehristanlarından müteşekkildir.¹ Yoğun ormanlık alanlara ve nemli havaya sahip bir bölge olduğundan coğrafi konum itibarıyla İran’ın diğer bölgelerine nazaran tamamen farklı bir yapıya sahiptir. Bu bölgenin yüksek dağlarla çevrili olması oldukça fazla yağış almasına neden olmaktadır.² Bu özelliklerinden dolayı kışın ideal bir sıcaklığa sahip olan Taberistan, egemen güçlerin kışlak olarak kullandığı bir yerleşim yeri vasfı taşımaktadır.³

Bilinen en eski tarihi kayıtları Hahamenişler dönemine kadar uzanan Taberistan bölgesinde⁴ toprakların bir kısmı İslam öncesi dönemde ikta suretiyle kabile reisleri veya mahalli liderlere verilmekteydi. Bunun karşılığında bu kabile reislerinin bazıları, Sâsânîlere asker temininde bulunup ordu masraflarını karşılamaktaydı. Sâsânîlerin zayıf düştükleri dönemlerde Taberistan’da bulunan ikta sahipleri boyunduruk altından kurtulmak için isyan ediyorlardı. Bu sebeple Sâsânîler, Taberistan’a tam anlamıyla hâkim olamıyordu. Bu durum özellikle bölgenin batı kısımlarında daha fazla hissedilmekteydi.⁵

Müslüman Arapların Taberistan’ı fetihlerinden önce Mâzenderân bölgesinde Bâvendilerin Keyusiyye kolu, Kârîniler, Camasb hanedanı ve Gilanşahlılar bulunmaktaydı. Bölgenin doğusundan batısına bu hanedanlar hüküm sürmekteydi. Bu bağlamda İslam öncesi dönemde Taberistan’da tamamen yerel hanedanların etkinliği söz konusuydu.⁶

Bâvendiler, köken itibarıyla Sâsânî hükümdarı Kubad’ın torunu Bâv’a dayanmaktadırlar. İlk olarak merkezleri dağlık bölgede yer alan Firim şehriydi. Ancak zaman içinde güçlenmelerine paralel olarak başta Taberistan olmak üzere bölge dışında da hâkimiyet sahaslarını genişletme çabası içinde oldular. Hanedan, “*İspehbud*” veya “*Melikü'l-Cibal*” adlarıyla da bilinmektedir. 45/665-750/1349 yılları arasında varlık gösteren bu hanedan, sırasıyla Keyusiyye, İspehbediyye ve Kinhariyye olmak üzere üç kola ayrılmaktadır.⁷ Çalışmamızın zaman aralığının, büyük bir kısmı İspehbediyye kolu⁸ ile alakalıdır. Mekân aralığı ise hanedanın yegâne güç sahası olan Taberistan bölgesidir.

¹ Mustafa Rüstemi, *Hüner-i Tabarestan*, İntişarat-i Müessesesi-i Amuzeş Ali-yi Marlik, Babilsor 1392, s. 15.

² Salih Purgari, “Nigahi be Coğrafya-yi Tarih-i Taberistan der Kurun-u Evvel-i Hicri”, *ez-Zehra Üniversitesi İnsani İlimler Araştırma ve İlim Dergisi*, s. 17-18 1380, s. 35.

³ İbn İsfendiyar, Taberistan şehirlerini ikiye ayırarak ormanlık ve ovalık alan şehirleri tasnifi yapar. Ormanlık kesimde yer alan şehirler Âmul, Sârî, Mamtir (مامطير), Rudbest (رودبست), Âram (آرم), Teriçe (تریجه), Mile (میلہ), Mehrevân (مهروان) Ehlem (اهلم), Pâydeşt (پای دشت), Nâtil (ناتل) Kenev (نوک) Şalûs (شالوس), Lerasek, (لرأسك) ve Temişe şehirleridir. Dağlık kesimde yer alan şehirler ise Kelar, Rûyan, Nemar (نمار) Kecuye (كجویه) Vime (ویمه), Şelenbe (شلنبه), Vefâd (وفاد), Şarmam (شارمام) Larican, Firim ve Hezargerî (هزارگری) şehirleridir. (Bahaüddin Muhammed b. Hasan İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, tsh. Abbas İkbâl Tahran 1386, c. 1, s. 94-95.

⁴ Hüseyin Samedî, Ketabnâme-i Mâzenderân, *Sazman-ı Bername-i Ostan-ı Mâzenderân*, Sârî 1372, c. 1, s. 7.

⁵ Salih Purgari, “Nigahi be Coğrafya-yi Tarih-i Taberistan,” s. 42.

⁶ Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of The Sâsânîan Empire*, New York: Published Tauris, 2008, s. 287-303.

⁷ Muhammed Hasan Han İtimadü’s-Saltana, *et-Tedvîn fi Ahval-i Cibal-i Şervîn*, tsh. Mustafa Ahmedzade, İntişarat-i Fikr-i Rûz, Tahran 1373, 121; Erdeşir Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, tsh. Muhammed Şükrî Fûmeşî, Neşr-i Resâneş, Tahran 1388, c. 1, s. 450-465; Erdoğan Merçil, “Bâvendiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 214; Akif Rençber, “Bâvendilerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)”, *İran Çalışmaları Dergisi*, c. 3, s. 1, 2019, s. 71.

⁸ Bâvendilerin bu şubesinde hükümdarlar sırasıyla şu şekildedir: Hüsamüddevle Şehriyâr b. Kârîn (466-503/1073-1109), Necmüddevle Kârîn b. Şehriyâr (503-509/1109-1115), Fahrü’l-Mülk Rüstem b. Kârîn (509-511/1115-1117), Alâü’d-Devle Ali b. Şehriyâr (511-536/1117-1141), Nasîrü’d-Devle Şah Gazi Rüstem (536-558/1141-1163), Alâü’d-Devle Hasan b. Rüstem (558-567/1163-1173), Hüsamüddevle Erdeşir (567-602/1173-1205), Şemsü’l-Mülk Şah Gazi (602-606/1205-1209). (Erdeşir Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 467-537).

Bâvendîlerin İspahbediye kolu Sârî merkezli olmak üzere Gilan, Rey ve Kumis'e kadar yani Taberistan sınırlarını da aşarak hüküm sürmüştür. Bu sebeple bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan Harezmsahlıların çatışma sahasını kapsamaktadır.⁹

Taberistan, Selçukluların idaresine girene dek öncelikle 3/9.-4/10. asırlar arasında Zeydîler adı verilen devletin hâkimiyeti altına girdi.¹⁰ Daha sonra Büveyhîler, Samanîler ve Ziyarîler arasındaki savaşlarda sürekli el değiştirdi. Taberistan, 360/971'de Ziyarîlerin idaresine girdikten sonra 370/981'de Büveyhî lideri Adudüddin tarafından ele geçirildi.¹¹ Selçuklu Devleti kurulduktan sonra yaşanan hızlı fetih hareketleriyle Taberistan'a kadar ulaşılmış, bu bağlamda Tuğrul Bey, Kutalmış'a Taberistan'ın fetih icazetini ve bölgenin idaresini tevdi etmiştir.¹²

426/1035'de Gazneli Mesud, Âmul'e kadar gelerek Ziyarîlerin tasarrufunda olan Gurgan ve Taberistan'ı hâkimiyeti altına aldı.¹³ Ancak bir müddet sonra Selçuklular, Gaznelileri mağlup ederek topraklarını ilhak etmek amacıyla harekete geçtiler. 433/1042 yılından yerel hâkim Enuşirvan'ın itaatini arz etmesi ve yüz bin dinar vergi vermesi şartıyla barış yapıldı. Böylece bölgenin bir kısmı Selçuklu idaresi altına girdi. Bununla beraber Pâdüşpânîler ve bazı yerel hanedanların bağımsızlıkları devam ediyordu.¹⁴ Bu olay, Bâvendîlerin Keyusiye kolunun son temsilcisi II. Kârin (419/1028-466/1073) döneminde gerçekleşti.¹⁵

İspahbediye kolunun ilk hükümdarı olan Hüsamüddin Erdeşîr, Sultan Melikşah ile iyi geçinerek makamını korumayı başarmıştır.¹⁶ Öyle ki Maraşî'nin belirttiğine göre Melikşah, Hüsamüddin'e "peder" diye hitap etmekteydi.¹⁷ Buna karşılık Hüsamüddin Erdeşîr ile Muhammed Tapar arasındaki ilişkiler İsmailîler ile mücadele kapsamında savaş yapılmasına neden olacak kadar bozulmasına rağmen daha sonra diplomatik ilişkiler ön plana çıkartılarak yoluna koyulmuştur.¹⁸ Sultan Sencer döneminde ise Büyük Selçuklu Devleti Bâvendî hükümdarı Alâüddin Ali'ye karşı oldukça saldırgan bir tutum sergilemiştir. Buna karşılık Bâvendîler açık bir savaş yapmaktan çekinerek bazen diplomatik çözümler üretmeye çalışmış, bazen de savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda savunmaya geçip, mevcut durumu muhafaza etmişlerdir. Sencer'in esareti sonrası ortaya çıkan yeni siyasi durumdan oldukça iyi istifade eden Bâvendî hükümdarı Şah Gazi Rüstem, topraklarını genişletmenin yanında Taberistan'daki diğer yerel hanedanların da itaatini sağlamıştır.¹⁹

Bu çalışmada: Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışıyla ortaya çıkan yeni siyasi şekillenmeden başlanılarak 1210 yılında Harezmsahlıların Taberistan'a hâkim olmalarına kadar geçen süreçte Bâvendîlerin İspahbediye kolunun Harezmsahlıların ve Selçuklu Devleti sonrası karışıklıktan istifade eden Selçuklu bakiyesi komutanlar ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu analiz etme amacı güdülmüştür.

⁹ Akif Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 71.

¹⁰ Abdurrafi Hakikat, *Tarih-i Conbiş-i Serbedaran ve Diger Conbişha-yi İraniyan der Kurun-u Heştom Hicri*, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1363, s. 98-99.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 39, s. 322.

¹² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksü-Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 105.

¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, c. 8, s. 53-54; Reşidüddin Fazlullah, *Cami Al-Tavarih Selçuklular Tarihi*, Yay. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 13; Azizullah Beyât, *Tarih-i Tatbiki-yi İran Ba Keşverha-yi Cihan*, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1384, s. 247.

¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 8, s. 94; Azizullah Beyât, *Tarih-i Tatbiki-yi İran Ba Keşverha-yi Cihan*, s. 260; Özgüdenli, "Taberistan," s. 322; Akif Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 71.

¹⁵ Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 465.

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s. 140; Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 74-75.

¹⁷ Seyyid Zahirüddin b. Seyyid Nasirüddin Maraşî, *Tarih-i Taberistan Rûyan ve Mâzenderân*, tsh. Muhammed Hüseyin Tesbihi, Müessese-i Matbuat-i Şarki, Tahran 1345, s. 32; Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 76.

¹⁸ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 35-36; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 468-469; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 86-88.

¹⁹ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 483-492; Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", s. 88-89.

Bu bağlamda yerel güç olmaktan öteye geçemeyen Bâvendîlerin, hâkim otoriteyle münasebetlerinin yanı sıra kendi iç dinamiklerinin anlatısı da ele alınacaktır. Ayrıca bu çalışmada neden-nasilci tarih metodunun da doneleri dolaylı yoldan kullanılmıştır. Ülkemizde yerel tarih bağlamında İrani unsurların Türk devletleriyle münasebetleri yeterince ortaya konulmadığı için bu çalışma mezkûr hususa dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

1. Oğuzların Durumu ve Harezmsahlılarla İlk Temas

Sultan Sencer'in Oğuz esareti sonrası ortaya çıkan yeni duruma Selçuklulara bağlı devletlerin tepkisi Mehmet Altay Köymen tarafından üç kategoride tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre Bâvendîler, “*Durumdan kendi lehine istifadeye kalkışanlar*” kategorisine dâhil edilmiştir. Bâvendîlerin durumu aynı zamanda Oğuz hâkimiyetini tanımayanlar sınıfına da girmektedir.²⁰

Büyük Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde vuku bulan Oğuz isyanı sonrası Oğuz beylerinin Bâvendî lideri Şah Gazi Rüstem ile irtibata geçtiklerini ve hâkimiyet sahalarını genişletmek için ona işbirliği teklifinde bulduklarını görüyoruz. Bu münasebetle Oğuz liderleri Korkut ve Tuti Beyler Şah Gazi Rüstem'e bir mektup göndererek anlaşma teklif ettiler. Amaçları Taberistan topraklarını kullanarak Irak'ın fethini gerçekleştirmektir. Rüstem Gazi'ye Irak ve komşu eyaletlerden sağlanacak gelirleri paylaşma vaadinde bulunan Oğuz beyleri, aynı zamanda Horasan ganimetlerini de vaat ediyorlardı. Ancak Rüstem Gazi bu teklifi kabul etmedi.²¹ Harezmsah Atsız'ın Oğuz isyanı sonrası yaşanan karışıklıkta müttefik arayışı içinde olduğu bu münasebetle Bâvendî lideri Rüstem Gazi'ye teklif götürdüğü kaynaklarda ifade edilmiştir. Oğuzların teklifinden önce olduğu anlaşılan bu istekle Atsız'ın başarılı olduğunu belirtebiliriz.²²

551-552/1157-1158'de üç ila dört bini süvari olmak üzere toplam on iki bin kişilik askeri birlikle Şah Gazi Rüstem Oğuzlar üzerine sefere çıktı. Gürgan'a ulaşan bu ordu içinde Gilan, Rûyan, Kazvin, Damgan ve Bistam askerleri bulunmaktaydı. Onlara Yutak ve Kebûdcâme askerleri de dâhil oldular. Savaş başlamadan önce Oğuz beyleri Şah Gazi Rüstem'e bir elçi göndererek Harezmsah Atsız'ın üç fersah uzakta olduğunu, kendisinin bu sebeple Nişabur sınırına kadar güvende olacağını bildirmelerine rağmen Şah Gazi, savaşmak niyetinde olduğunu belirtmiştir. Savaşın en çetin geçtiği zamanda Yutak ve Kebûdcâme askerlerinin saf değiştirmesi dönüm noktası olmuş bu adı geçen iki askeri birlik Rüstem'in mağlup olmasına ve yaklaşık dört bin Taberistan kuvvetinin ölmesine neden olmuştur.²³

Oğuzlara mağlup olmalarına rağmen 547/1153 sonrası Taberistan hâkimi Bâvendîler, etkili bir siyaset izlediler. Bölgelerinde meydana gelen otorite boşluğu ve birden fazla iktidar ortağının ortaya çıkması Bâvendîler için fırsat oldu. Zira Sencer'in esir düşmesinden sonra Selçuklu toprakları Oğuzlardan başka Bâvendî lideri Rüstem Gazi'nin eline geçti. Rüstem Gazi'nin Oğuz beylerinin teklifini reddetmesinden birkaç yıl sonra Oğuzlar Gürgan civarından çekildiler. Gürgan'ın idaresi Rüstem Gazi tarafından, mevcut siyasî ortamdan istifadeyle ortaya çıkan feodal beylerden biri olan Emir İhtiyareddin Aytak'a verildi. Aytak, vassal sıfatıyla Rüstem Gazi'ye bağlandı. Oğuzlarla sürekli olarak çarpışan Bâvendîler 551/1157'de önce Aytak'ın Oğuzlara yenilmesi, ardından da Rüstem Gazi'nin kuvvetlerinin mağlubiyetiyle geri çekilmek zorunda kaldılar. Taberistan'dan taze kuvvet toplayan Rüstem Gazi, tekrar Oğuzlar üzerine saldırdı ve bu defa onları Horasan'a kaçmaya mecbur etti.²⁴

Sencer'in esareti ve ölümü sonrası ortaya çıkan otorite boşluğunda -Harezmsahlıların Horasan'a hâkim olmalarına kadar geçen süreçte- Bâvendîlerle münasebete geçilmesi bakımından bir takım emirlerin ismi ön plana çıkmaktadır. Bunlarda biri Müeyyed Ayaba, diğeri ise İhtiyareddin Aytak'tır. Emir Aytak 552/1157-1158'de on bin süvariye Taberistan'dan hareket ederek Horasan'a doğru yola

²⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, TTK Yayınları, Ankara 2011, c. 2, s. 427.

²¹ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 96.

²² Maraşî, *Tarih-i Taberistan Rûyan ve Mâzenderân*, s. 19; Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, c. 2, s. 13; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, çev. Ekber Necef- Ahmed Annaberdiyev, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 314; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, c. 2, s. 426.

²³ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 97; Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, s. 19; Borzger, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 494.

²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 266-324; Agacanov, *Selçuklular*, s. 327.

koyuldu. Müeyyed ile görünürde iyi ilişkiler içinde olan Aytak, aslında ona karşı gayri samimi duygular içindeydi. Birkaç defa iki tarafın adeta birbirlerini test eden karşılıklı mektuplaşmalarından sonra savaş yapıldı. Aytak, canını zor kurtarıp Şah Gazi Rüstem'e sığındı. Bu sırada Rüstem ile kardeşi Ali arasında iktidar çekişmesi vardı. Aytak, Şah Gazi Rüstem nezdinde itibar kazanmak için kardeşini öldürüp başını Rüstem'e yolladı. Ancak Rüstem bu işin kendi iç meseleleri olması nedeniyle kardeşinin başkası tarafından öldürülmesini kabullenmeyerek Aytak'ı Taberistan'da barındırmadı. Aytak, Horasan'da yağma faaliyetlerine devam ettiği için Mahmud Han ve Müeyyed'in müdahalesi sonucu 1158'de tekrar Taberistan'a sığındı. Öfkesi geçen Rüstem, onunla barış yaparak tekrar kendi tarafına çekti. Bu bağlamda Aytak, birçok değerli malın yanı sıra oğlunu da Bâvendî sarayına rehin olarak gönderdi.²⁵ Yerleşik ve sağlam bir otoritenin olmayışı Aytak gibi beylerin manevra yapmalarına imkân sağlamaktaydı. Şah Gazi Rüstem ise burada sadakatinden emin olmak için Aytak'ın oğlunu rehin olarak yanında tutmayı tercih etmiş. Böylelikle onu kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.

İspehbud Şah Gazi Rüstem, Oğuzlara mağlup olduktan sonra 552/1157-1158'de topladığı yaklaşık on iki bin kişilik bir kuvvet ile Damgan tarafındaki Bâtıniler üzerine sefer düzenledi. Sekiz ay bu bölgede kalıp Kumis, Damgan ve Bistam'ı idaresi altına aldı.²⁶ Şah Gazi seferdeyken Pâdüşpanî lideri Üstundar Keykavus ve Merdavis'in oğlu Gorşasb Fahrü'd-Devle Âmul ve Esterâbâd'ı yağmalamıştı. Şah Gazi Rüstem her ikisinin de cezalandırılması için harekete geçerek önce Gülpayagan'ı yağmalattı. Ardından da iki kez savaştığı Keykavus'un ordusundan Âmul'deki hükümdarlık sarayını yağmalatmada parmağı olan dört yüz kişiyi meydana ateşe atarak infaz ettirdi.²⁷

2. Bâvendî-Harezşahlı Münasebetlerinde İttifak Safhası

Karışık ortamdan faydalanarak ortaya çıkan bir diğer Oğuz beyi Yağmur Han'ın genişleme siyaseti ne Rüstem Gazi'yi, ne de onun müttefiki Harezşah İl Arslan'ı memnun ediyordu. 554/1160'da Aytak'ın kışkırtmasıyla İl Arslan, Yağmur Han'a saldırdı. Geri çekilen Yağmur Han, topladığı kuvvetlerle işin esas sorumlusu olan Aytak üzerine yürüdü. Aytak derhal metbu Rüstem Gazi'den yardım talebinde bulundu. Ancak Oğuzlara karşı başarı elde edilemedi.²⁸ Görüldüğü gibi, Bâvendîler Taberistan'dan sonra Gürgen'ı vassalı aracılığıyla ele geçirip bölgede etkin bir siyaset izlemeye başladılar. Birinci derecede Oğuzlar ile Taberistan ve civarının hâkimiyeti noktasında siyaset güden Bâvendîlerin kısmen başarılı olduğunu belirtmek gerekir.

559/1163-1164'de genişleme siyaseti bağlamında Şah Gazi Rüstem, Sabık Kazvinî'yi donanımlı bir ordunun başında Damgan'a yolladı. Bölge bu sırada Müeyyed'in kontrolünde Tunkuz adında bir memlukün idaresindeydi. Sabık Kazvinî baskın yoluyla Tunkuz'u mağlup ederek Damgan'ın yanı sıra Bistam ve Câcerm vilayetlerini de idaresi altına aldı. Bâvendîler böylece Simnan'dan Nişabur sınırına kadar olan sahayı hâkimiyetleri altına aldılar. Ancak Türklerin yağmalarına mani olamadılar.²⁹ Bu olaydan kısa bir süre sonra Şah Gazi Rüstem uzun süredir muzdarip olduğu nikris hastalığından dolayı 559/1163 yılında altmış yaşındayken vefat etti.³⁰

Şah Gazi Rüstem'in ölümünden kısa bir süre önce Müeyyed, Nişabur, Beyhak ve Tus'u istila ettikten sonra İspehbud'a mektup yazarak hizmetine girmek istediğini bildirmişti. Rüstem, onun sözüne itimat edilemeyeceğini düşünerek teklife olumsuz karşılık verdi. Aynı zamanda Horasan'ı hâkimiyet altına almak için bir yıl sürecek hazırlıkların başlatılması talimatını verdi. Bu arada Rey'de

²⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 265-266; Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 55-56.

²⁶ Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, s. 19-20; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 265; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 32-33.

²⁷ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 494-497.

²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 292; Agacanov, *Selçuklular*, s. 327.

²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 9, s. 329-330; Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, 21-22; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 106-107.

³⁰ İbnü'l-Esir'e göre Şah Gazi Rüstem'in ölüm tarihi 8 Rebiülevvel 560/23 Ocak 1165 dir. Zahirüddin Maraşî ise Rüstem'in ölüm yılını 558 olarak kayda geçmiştir. (İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 10, s. 332; Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, s. 24.

bulunan Sungur İnanç ile iletişime geçerek hem akrabalık bağı hem de ittifak kurma girişiminde bulunmuştu. Ancak ömrü vefa etmeyince bu arzusu yarım kaldı.³¹

Şah Gazi Rüstem dönemi Bâvendîlerin siyasi güç ve toprak bakımından en kudretli olduğu dönemdir. Buna rağmen Bâvendîler çeşitli ittifaklar ile daha da güçlenme yolunu tercih etmediler. Rey’de Irak Selçukluları ile temasa geçip ittifak kurarken Oğuzlardan ve Müeyyed Ayaba’dan gelen teklifler kabul edilmemiştir. İki ittifak teklifi de Şah Gazi Rüstem dönemine tesadüf eder. Anlaşıldığı kadarıyla Şah Gazi Rüstem, ayakları yere basan, maceradan uzak bir siyasi anlayışla hareket etmiştir. Müeyyed Ayaba’nın samimi olamayan ve güven vermeyen siyaseti, Oğuzların organize harekettten uzak ve yağma endeksli faaliyetleri böyle bir ittifak için gerekli güven ortamını sağlamaktan uzak görünmektedir.

Babası Şah Gazi Rüstem öldüğünde Hasan, Bihşehr’in sekiz km kuzeyinde yer alan Rekvend (رکوند) köyünde gözetim altındaydı. Bâvendî devlet erkânından Mecidüddin Dârâ, Emir Ali Sabikuddevle Kazvinî, Seyyid Haşim Alevî ve Emir Sorhab gibi ileri gelenler Onu bulunduğu yerden Sârî’ye getirterek tahta oturtular.³² Hasan, başkent Sârî’ye ulaşmadan önce yoldayken gönderdiği süvari birliği marifetiyle kardeşi Nasîrî’l-Mülk Keykavus’u öldürtmüştü. Daha sonra başka bir taht iddiacısı olan amcası Hüsamüddin Şehriyâr’ı öldürmek için yolladığı suikast birliği başlangıçta başarı elde edemese de daha sonra saklandığı Firuzkûh kalesinin kutvaline yaptıkları baskı sonucu Şehriyâr’ı teslim alıp öldürdüler.³³ Hasan, babasının ölümünü birkaç gün gizledikten sonra Bâvendî tahtına oturduğunu ilan etti. Tahtın hâkimiyetini tam anlamıyla tesis etmek için beklemişti. Zira Bâvendî hizmetinde bulunan Aytak, taht değişikliğini fırsat bilerek Müeyyed ile ittifak yaptı ve Horasan’da birlikte mücadele girişiler.³⁴

Şerefî’l-Mülk Hasan (559/567-1163/1173) tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak babasının dostlarından Nasîrî’l-Mülk’ü ve Alâü’l-Devle Ali’nin oğlu Şehriyâr’ı astırdı. Daha sonra Emir Ali Kazvinî’yi öldürttü. Öte yandan Esterâbâd havalisinde bazı kalelerde isyan meydana geldi. Ancak bu isyan fazla büyümeden asiler şehir meydanında kılıçtan geçirilerek isyan sonlandırıldı.³⁵

Bu arada bir süre Horasan’ı kasıp kavuran yağmalar ile ön plana çıkan ve Taberistan’a da nüfuz etmeye çalışan Oğuzlar, 560/1164-1165’den sonra tedricen siyasi önemlerini kaybetmeye başladılar. Organize hareket etmedikleri ve müşterek bir lidere sahip olmadıkları için çözüme yaşamışlardı.³⁶

Müeyyed ve Aytak daha önce düşman olmalarına rağmen ortak çıkarları gereği ittifak yaptılar. Onların hedefi esas itibariyle Horasan olmasına rağmen Gûrgan ve Taberistan’a da hâkimiyetlerini kabul ettirmeye çalışmaktaydılar. 560 Cemaziyülevvel/Ocak-Şubat 1165’de Müeyyed’in Nesa’ya saldırısını Harezmsâh İl Arslan püskürttü. Müeyyed, Nişabur’a geri döndü. Harezmsâh kuvvetleri daha sonra Dihistan’a yönelince Aytak, çaresizce Müeyyed’e sığındı. Bu ittifak nedeniyle Taberistan tarafından gelebilecek tehditlere karşı bir askeri birlik Müeyyed tarafından gönderildi. Bu arada Dihistan Harezmsâhluların eline geçti.³⁷

18 Safer 561/24 Aralık 1165’de Sungur İnanç, Irak Selçuklu hükümdarı Arslan’a yenilince maiyetindeki üç bin kişilik asker ile beraber Bâvendîlere sığındı. İspehbud Hasan onu gayet iyi bir şekilde karşılayıp bir süre misafir etti. Daha sonra Müeyyed’in huzuruna giderek ondan Rey’i geri almak için yardım istedi. Bu arada İspehbud Hasan da dört bin kişilik süvari ve piyade birliğiyle ona yardım ederek Rey’i geri almasını sağladı. Bu yardıma karşılık Sungur İnanç, Tebârek kalesini Bâvendîlere verdiği gibi Sungur İnanç ile Alâü’l-Devle Hasan arasında sıhriyet bağı ile akrabalık tesis edildi. Buna göre Sungur İnanç’ın kızı Alâü’l-Devle Hasan’ın oğlu ile evlendirildi. İspehbud Hasan, kalenin güvenliği sağlamak üzere üç yüz seçkin savaşıyı görevlendirdi. 564-565/1168-1169’da Sungur İnanç ölünce Atabek İldeniz Tebârek kalesini gönderdiği elçi aracılığıyla geri istedi. İspehbud Hasan’ın olumsuz karşılık vermesi üzerine Firuzkûh’ta savaş yapıldı. Irak Selçuklu Sultanı Arslan’ın

³¹ İbn İsfendiyyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 107; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 110-111.

³² Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 502-503.

³³ İtimadü’s-Saltana, *et-Tedvin...*, s. 155.

³⁴ İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, c. 9, s. 332; Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 111.

³⁵ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2: 503.

³⁶ Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 137.

³⁷ İbnü’l-Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, c. 9, s. 332-333.

da bulunduğu ve kırk gün süren bu savaşta Irak kuvvetleri bir sonuç elde edemedi Rey'e geri döndü.³⁸

567/1172'de Harezmsah İl Arslan ölünce tahta Sultanşah çıktı. Ancak Tekiş bu oldubittiye müsaade etmeyerek Sultanşah ve annesini Dihistan tarafına sürdü ve Harezmsah tahtına oturdu.³⁹ Bunun üzerine Taberistan'a sığınan Sultanşah, Bâvendî lideri Hasan tarafından gayet iyi karşılandı. Sultanşah, annesi ile beraber Temişe'ye gelerek Alâü'd-Devle'ye haber yollayıp atalarının arasındaki dostluğa ve birlikteliğe vurgu yapmakla birlikte ondan yardım talebinde bulundu. Hasan, derhal Temişe'ye asker sevk etmenin yanı sıra Sultanşah'ın maiyetinin iaşesini temin ve ihtiyaçlarını gidermek için çeşitli meslek erbablarını Temişe'ye yolladı. Daha sonra Sultan Şah'ın Taberistan'a huzura getirilmesi için ekâbirden kimseler görevlendirildi. Bu arada Selçukluların çözülme sürecinde nüfuzu artan emirlerden biri olan Müeyyed Ayaba, Sultanşah'a Taberistan'a gitmemesi yönünde haber yolladı. Müeyyed, Sultanşah'ı ikna etmeyi başararak kendi yanına çekmekle beraber Taberistan'a düzenleyeceği seferlerde onun imtiyazını ve gücünü kullanma yoluna da gitti.⁴⁰

Müeyyed, Horasan'dan topladığı ordunun yanı sıra Sultanşah'ın kuvvetleri ile beraber Temişe'yi kuşattı, ancak bozguna uğradı. Daha sonra Sârî'ye gelen Müeyyed, şehri tahrip etti. Bu arada Müeyyed'in kardeşi Kuştem'in Taberistan'da giriştiği savaşta mağlup olup Sârî'ye çekilmesinden sonra Müeyyed'de Temişe'ye ardından da Gurgan'a kaçtı. Bâvendî tahtında yaşanan değişikliklerle başa geçen Hüsamüddeve Erdeşîr, kardeşi Rüstem'i vekili olarak Müeyyed'e göndererek Nişabur'u kendisine vermesini istedi. Ancak Müeyyed tekrar Taberistan'a gelerek Esterâbâd civarında Devini (د وینی) şehrinde bulunan Velin kalesini imar etti ve buraya bir miktar askeri kuvvet konuşlandırıp Nişabur'a geri döndü.⁴¹ Bu bilgiler ışığında, Bâvendîlerin hâkimiyet sahalarının zaman zaman daraldığını ifade etmek mümkündür.

Müeyyed öncülüğündeki Horasan askerlerinin başkent Sârî'de yaptıkları tahribat oldukça büyük çaplıydı. Zira Hasan'ın ölümünden kısa bir süre önce gerçekleşen bu olayda şehrin derhal imar edilmesi ve ahalini zararının tanzimi emri verilmesine rağmen işlerin kendisinden sonra tahta çıkan oğlu Erdeşîr döneminde de devam ettiği bilinmektedir.⁴²

Alâü'd-Devle Hasan'ın çok sayıda Türk gulamı bulunmaktaydı. Hükümdarlığının son zamanlarında bu gulamlara karşı uyguladığı ölçsüz yaptırımlar hükümdarlığına karşı huzursuzluğun ana sebebiydi. İspahbud Hasan, bu gulamların bazılarını işkence, bazılarını ise idam ederek cezalandırıyordu. Bu sebeple gulamlar kendisine karşı intikam duygusu içindeydi. Ölümü de bu gulamların elinden gerçekleşti. Sarayında uyurken gulamları tarafından kılıçtan geçirilen İspahbud Hasan, 568/1173'de öldürüldü.⁴³ İtimadü's-Saltana'da Alâü'd-Devle döneminde Taberistan'da ziyadesiyle kötü şartların meydana geldiği ve hatalı uygulamalar nedeniyle işlerin yolunda gitmediği belirtilmektedir.⁴⁴

İspahbud II. Hüsamüddeve Erdeşîr (568-1173/602-1205) Bâvendî tahtına oturunca Müeyyed, Sultanşah ile beraber bir kez daha Sârî'ye geldi.⁴⁵ Müeyyed her fırsatta Bâvendîlerin zayıf anını kollayarak durumdan istifade etmeye çalışıyordu. Taberistan bölgesi coğrafi şartları itibariyle müşkül durumlarda sığınabilecek güvenli bir liman hüviyetinde olduğundan bölgenin ele geçirilmesi acil durumlar için hayati önem taşıyordu. Bunun bilincinde olan Müeyyed, meşruluğu sağlamak için Harezmsahlılardan hanedan mensubu veya meşru başka büyük bir hükümdarın desteğini almayı da ihmal etmiyordu. Bunun ilk örneğini Karahanlı Mahmud Han ile müttefik olup Taberistan'a sefer düzenleyerek göstermişti. Şimdiyse Harezmsahlı Sultanşah'ın itibarını kullanmaya çalışıyordu.

³⁸ Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 504-505; İtimadü's-Saltana, *et-Tedvîn...*, s. 157; Muhammed b. Ali. B. Süleyman er-Râvendî, *Râhatü's-Südûr ve Ayetü's-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, c. 2, s. 282.

³⁹ İtimadü's-Saltana, *et-Tedvîn...*, s. 158-159; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 505-506.

⁴⁰ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 115-117.

⁴¹ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 117-122.

⁴² Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 507-510.

⁴³ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 119.

⁴⁴ İtimadü's-Saltana, *et-Tedvîn...*, s. 156.

⁴⁵ Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 509.

Müeyyed'in Sultansah ile yaptığı ittifaka karşılık olarak Hüsamüddevle Erdeşir, Pâdüşpanî lideri Üstundar Keykavus ile ittifak yaptı. Bu ittifak Horasan kuvvetlerine baskın gelince Müeyyed bir kazanç elde edemeden geri döndü.⁴⁶ Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra 569/1174'de Tekiş ile yaptığı savaşı kaybeden Müeyyed esir edilip öldürüldü.⁴⁷

Tarih-i Cihan Ârâ'ya göre Müeyyed 569/1174 yılı sonlarında Taberistan'a yağma seferine çıkmıştır.⁴⁸ Ancak Cüveynî'de ifade edildiği üzere Müeyyed 9 Zilhicce 569/ 11 Temmuz 1174'de Tekiş tarafından öldürülmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Müeyyed'in birçok defa Taberistan üzerine sefer tertip etmesi nedeniyle tarihler karıştırılmıştır.⁴⁹ Yukarıda izah ettiğimiz üzere Müeyyed'in Taberistan üzerine son seferi Hüsamüddevle Erdeşir'in tahta çıktığı ilk yıl yani 568/1173'de gerçekleşmiştir.

Müeyyed'in ölümünden sonra Nişabur'da yönetimi oğlu Togaşah üstlendi.⁵⁰ Babasının aksine Bâvendîler ile münasebetleri barışçıl olan Togaşah, karşılıklı elçi teatisi sonunda İspahbud Erdeşir ile anlaşarak mevcut hukuka riayet etti.⁵¹

Öte yandan Bâvendî lideri Hüsamüddevle Erdeşir ile Harezmsah Tekiş'in son derece iyi ilişkiler içinde olduğunu, iki devlet arasında elçi teatisinin yoğun bir şekilde yaşandığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda Tekiş, Bâvendî elçilerini memnun eder ve onlarla Taberistan'a muhtelif hediyeler, gulamlar ve atlar gönderirdi. Hüsamüddevle Erdeşir, Tekiş'e mukabelede bulunarak elçiler vasıtasıyla muhtelif hediyeler gönderirdi. Hatta ilişkilerin samimiyeti iki hükümdar arasında sıhriyet bağıyla akrabalık kurulmasına kadar ilerledi. Hüsamüddevle, Tekiş'in kızına talip olunca Harezmsah, kızı Şah Hatun'un küçük olduğu için bir müddet beklenilmesi cevabını verdi. Bundan birkaç yıl sonra 576-577/1181-1182'de Taberistan'dan bir heyet Şah Hatun'u almak üzere yüz bin Nişabur altını, çeşitli kumaşlar ve mücevherat ile beraber Gürgan'a gelip sekiz ay kadar kaldı. Şah Hatun, Taberistan'a getirilip dört ay boyunca şenlikler tertip edildi. Evlilik merasimi yaşanırken Türk beylerinden olan Melik Dinar yedi bin kişi ile Gürgan'a gelerek Hüsamüddevle Erdeşir'e "*Size hizmet etmeye geldim. İzin verirseniz hizmetinize gelir, ayağınızı öperim*" diyerek haber göndermişti. Melik Dinar'a bu hususta izin verilmesine ve geri dönmeyip Gürgan'da kalması şartı koşulmasına rağmen Melik Dinar itaatten vazgeçerek vilayetleri yağmaladı. Melik Dinar'ın zaman zaman Taberistan içlerine kadar ilerleyişinin önlenmesi için Erdeşir, Tekiş'ten yardım talep etti. Tekiş'in Gürgan'a gelmesinden önce Melik Dinar bölgeyi terk etmiş olmasına rağmen taciz akınlarının bir daha yaşanmaması için Erdeşir'in elçisine Gürgan'ın kendisine verilmesini talep eden Tekiş, buna ek olarak bir hisar inşa edilmesini istedi. Daha sonra Tekiş'in Karahıtaylı Mengli ile mücadelesinde ona karşı yaptığı son seferde Hüsamüddevle Erdeşir iki bin kişilik bir kuvvet göndermişti.⁵² Her iki hükümdarın da birbirine güç dengesinde eşit olduğunu, ancak bu durumun tedrici olarak Tekiş lehine değiştiğini belirtmek gerekir. Zira Melik Dinar olayında Gürgan'ın kolayca ele geçirilmesi Hüsamüddevle'nin hâkimiyet sahasının daralması anlamına geliyordu. Ayrıca Tekiş artık kayınpeder mevkiindeydi.

Öte yandan Bâvendîler, Taberistan'ın bir diğer yerel hanedanı olan Pâdüşpanîler ile genelde dostane münasebet içindeydi. Egemenlik sahalarına karşı harici müdahalelerde birlikte hareket ediyorlardı. Bu durum Üstundar Hezaresb'in Pâdüşpanî tahtına oturmasından sonra değişti. Bu dönemde Pâdüşpanîler İsmâîlîler ile dostça geçiniyor, onların topraklarında propaganda yapmalarına müsaade ediyorlardı. Bilindiği üzere Bâvendîler ise bu batını akıma karşı intikam duygusu içindeydi. İsmâîlî fedailerinden iki kişi Bâvendî himayesinde bulunan Şirvanşah Hüdavend ve kardeşlerinden birkaçını öldürünce kurtulabilenler İspahbud Erdeşir'e sığındı. Bu olay iki hanedanın münasebetlerinin bozulmasına neden oldu. Vakit kaybetmeden Hezaresb üzerine Deylem, Rûyan ve Gil askerlerinden müteşekkil bir ordu gönderilmesine rağmen Üstundar kaçmayı tercih etti. Aynı zamanda kaçış güzergâhındaki yerleşim birimlerini de yağmalayarak viran etti. Bu sebeple bizzat İspahbud Erdeşir

⁴⁶ Erdeşir Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 510.

⁴⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. 2, s. 16-17.

⁴⁸ Kadı Ahmed Gaffarî-yi Kazvinî, *Tarih-i Cihan Âra*, Neşr-i Ketabfuruşî, Tahran 1342, s. 131-132.

⁴⁹ Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda...*, s. 131.

⁵⁰ Kazvinî, *Tarih-i Cihan Âra*, s. 132.

⁵¹ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 136; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 512;

⁵² İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2: 136-138; Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2 s. 512-514.

beraberinde on dört bin kişilik askeri birlik ile Hezaresb'i takibe koyuldu. 580/1184 yılı kış mevsimi başlarına kadar süren bu seferde bir sonuç elde edemeden Âmul'e geri döndü.⁵³

580/1184'de Irak Selçuklularını hâkimiyet mücadelesinde Atabek İldeniz'e Tuğrul ve atabeyi Muhammed'e karşı İspehbud Erdeşîr, askeri yardım gönderdi. Larican ordu komutanı Lapurî'nin desteğiyle Rey, Tuğrul'un saldırısından kurtarıldı.⁵⁴

580/1184'de Kiya Bozorg namıyla bilinen Gilan Alevilerinden Rıza b. el-Mehadî, İspehbud Erdeşîr'i ziyaret ederek ikta talebinde bulundu. İspehbud, onun manevi şahsına duyduğu hürmete binaen bu isteği geri çevirmeyerek Rûyan'ı Kiya Bozorg'a ikta olarak verdi. Hasım Pâdüşpanî lideri Hezaresb bu haberi alır almaz derhal Rûyan üzerine hareket ederek Kiya Bozorg'u öldürdü. Bu olay Erdeşîr'i iyice öfkeliyordu. Onu cezalandırmak üzere 581 baharında Kucur'a ulaşan Bâvendî kuvvetlerinden korkan Hezaresb ve kardeşi Celil, çareyi Rey'e kaçmakta buldu. Erdeşîr, ileri harekâtına devam ederek bütün Taberistan'ı boydan boya kat edip bazı kaleleri kılıç zoruyla ele geçirdi. Ercasb'ı Rûyan emirliğine getirdikten sonra başkent Sârî'ye geri döndü. Erdeşîr'in bu uzun soluklu Taberistan seferinden kısa bir süre sonra bazı emirlerin başkaldırı hazırlığı içinde olduğu haberi başkent Sârî'ye ulaştı. Vakit kaybetmeden alınan tedbir ile isyan hazırlığında olan emirler yakalanıp muhtelif kalelere hapsedildiler.⁵⁵

581/1185'de Togaşah Nişabur'da vefat edince yerine küçük yaştaki oğlu Sencerşah geçti. Ancak yönetimi aslında naibi üstlenmişti. Emirler arasında bu sebeple yaşanan karmaşa Tekiş'in Nişabur'a davet edilmesine kadar ulaştı. Genişleme siyaseti bağlamında oldukça iyi bir fırsat yakalayan Tekiş hiç vakit kaybetmeden bu çağrıya olumlu karşılık verdi. Tekiş'in Nişabur'u ele geçirmek için yardım talebine İspehbud Erdeşîr, iki bin kişilik askeri kuvvet ile destek verdi. Aynı yılda Nişabur Harezmsahlıların hâkimiyetine geçti. Müeyyed'in aile efradı Harezme götürülürken, Sencerşah'ın naibi idam edildi. Nişabur'un Harezmsahlı hâkimiyetine girmesinden kısa bir süre sonra İspehbud Erdeşîr'in hışmından korkan yerel emirlerden Keykavus Golpâygânî ve Emir Sıraceddin, Tekiş'e sığındı. Tekiş, Keykavus'u Gurgan'a emir olarak atarken, Sıraceddin'i ise Kebûdcâme üzerine sevk etti. Onun emiri öldürmesiyle yaşanan karmaşadan istifade eden Tekiş, Kebûdcâme'yi yerle bir etti.⁵⁶ Bu olay Bâvendîler ile Harezmsahlıların münasebetlerinin bozulmasında dönüm noktası teşkil eder. Zira Tekiş, adeta bir bahane arıyormuşçasına Erdeşîr ile sorunlu olan emirleri Taberistan'ın egemenliğini ihlal edecek şekilde kullanmıştır. Bu saldırgan tavır nedeniyle Bâvendî Harezmsahlı münasebetleri düşmanlık safhasına evrilmeye başlayacaktır.

3. Bâvendî-Harezmsahlı Münasebetlerinde Düşmanlık Safhası

Harezmsahlı Bâvendî münasebetlerinin geri dönülemez şekilde bozulması Irak Selçuklularının yıkılmasından hemen sonra meydana geldi. Sultan Tekiş, Gurgan civarına geldiğinde Erdeşîr'i elçi aracılığıyla yanına çağırdı. Ancak bu davete olumsuz karşılık verildiği gibi Tuğrul'u destekleyeceğini bildiren Erdeşîr, açıkça safını belli etmişti. Bu bağlamda Irak Selçuklu hükümdarı II. Tuğrul, Harezmsahlı Tekiş ile girdiği mücadelede Bâvendîlerle ittifak yaptı. 588/1193'de cereyan eden olayda Tuğrul, Bâvendî hükümdarı Hüsamüddevele Erdeşîr ile Gurgan ve çevresini Tekiş'e karşı korumak şartıyla anlaşta. Bu sayede Tekiş'in çevresiyle olan irtibatının kesilmesi ve olası yardımcı kuvvetlerin geçişine mani olmak hedeflenmişti. Ancak müttefikler başarıya ulaşamadı neticede Tuğrul öldürüldü ve Irak Selçuklu toprakları Tekiş'in eline geçti.⁵⁷ Bu zaferle kudreti artan Tekiş, kendisini sultan addeden sikkeler bastırmıştı.⁵⁸ Anlaşıldığı kadarıyla Bâvendîler, güçlü oldukları dönemde Harezmsahlılar ile eşit siyasî şartlara sahiptiler. Ayrıca ortak düşmana karşı birlikte hareket etmeleri söz konusudur. Ancak bölgede otorite boşluğunun olması ve hükümdarların hemen hemen birbirleriyle

⁵³ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2, s. 515-516.

⁵⁴ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2, s. 516.

⁵⁵ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2, s. 516-518.

⁵⁶ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, 2, s. 149-151.

⁵⁷ Maraşî, *Tarih-i Taberistan*, s. 114; Erdeşîr Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, 2: 522-523; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlı Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 121; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2001, s. 315.

⁵⁸ Aydın Taneri, *Harezmsahlı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 28.

eşit güçte olmaları, Taberistan ve çevresinde ittifak arayışlarında sürekli manevra yapılmasına imkân sağlıyordu.

Tuğrul öldürülüp Irak Selçuklularının toprakları Harezşahlıların eline geçince Hemedan'da bulunan Tekiş'in huzuruna oğlu Rükneddin Kârin öncülüğünde bir heyet ile çok miktarda değerli hediye gönderildi. Kaynaklarda bu Bâvendî heyetinin nasıl bir muameleye tabi tutulduğu bilinmemekle beraber daha sonra gelişen olayların seyrinden Tekiş tarafından pekte sıcak karşılanmadığını söylemek gerekir. Zira Tekiş bu zaferden sonra yaptığı tayinlerde Erdeşir'in hâkimiyet sahası içinde bulunan Bistam ve Damgan'ı ordu komutanlarından birine vermiştir.⁵⁹ Bu açık ihlal ile iki hanedan arasındaki düşmanlık Taberistan'ın ilhak edilmesi girişimine kadar uzanacaktır.

594/1198'de Horasan'da hazırlıklarını tamamladıktan sonra Taberistan'a geçen Tekiş, kendisine karşı yapılan ittifaklardan dolayı Bâvendîleri tedip etmeyi amaçlıyordu. Hüsamüddeve de müttefiki Tuğrul öldükten sonra tekrar Tekiş ile münasebete girmeye çalışarak oğlu Rükneddin'i ve bazı emirleri Tekiş'e gönderdi. Ancak Tekiş onlara iltifat etmedi ve emirlerine Taberistan'ın fethedilmesi talimatını verdi. Bu fetihler doğrultusunda başta Sârî olmak üzere Esterâbâd yağmalandı. Hüsamüddeve'nin geri çekilmesiyle Firuzkûh ve Üstünavend kaleleri savaş yapılmaksızın Bâvendîlerden alındı.⁶⁰

Karahıtlı tehlikesi baş gösterdiği için Harezm'e geri dönen Tekiş'in huzuruna İspehbud Erdeşir, Taberistan'ın daha fazla zarar görmesini önlemek için ikinci kez, bu defa oğlu Hasan öncülüğünde bir heyeti yolladı. Bu heyetin bir başarı elde edip etmediği bilinmemektedir. Ancak Tekiş'in 597/1201'de ölümüyle İspehbud Erdeşir, Esterâbâd ve Gûrgan'daki Harezmlî kuvvetlerini uzaklaştırarak Rey'den Sârî'ye kadar topraklara tekrar hâkim oldu. Onun bu başarısında Harezşahlılarda yaşanan taht kavgaları ve Gurlularla mücadelelerin de etkisi bulunmaktadır.⁶¹

Harezşahlıların 594/1198'de büyük bir yağma faaliyetine giriştiği Taberistan'da İspehbud Erdeşir'e karşı oğlu II. Şah Gazi Rüstem'in de bulunduğu büyük bir başkaldırı hareketi meydana geldi. Erdeşir, olayların sorumlusu olan Bahaeddin Lapurî'yi önce zindana attı. Birkaç gün sonra ise idam ettirdi. Oğlu Hasan'ı sorguya çekip zindana attırırken diğer oğlu Rüstem'i de Dârâ kalesine hapsedirdi. 602/1205'de Hüsamüddeve Erdeşir vefat ettiğinde üç oğlundan en büyüğü olan Hasan, zindandayken vefat etmişti. Ortanca oğul Rüstem, Dârâ kalesinde hapisteydi. En küçük oğlu Kârin ise Bâvendî sarayında bulunmaktaydı. Bâvendî devlet erkânı tarafından iktidara en uygun olan kişinin Rüstem Şemsü'l-Mülk (602-1205/606-1209) olduğu kararına varılması üzerine O, Dârâ kalesinden çıkartılıp derhal tahta oturtuldu. İleri derecede pimpirikli olduğu için ilk beş gün mutlu ve huzurlu bir şekilde tahta oturamadı. Nücum ilmüne düşkün olduğundan âlimlerden hükümdarlığına dair olumlu bir haber alamadığı için böyle davranmaktaydı. Hükümdarlığının yedinci günü Sâsânî hükümdarlarının yaptığı gibi eğlence tertip ettirdi. Sekizinci gün ise Bâvendî ileri gelenlerine değerli hediyeler vererek onları memleketin muhtelif yerlerine görevlendirdi.⁶²

İspehbud Rüstem'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra kardeşi Kârin ile arasında miras nedeniyle anlaşmazlık çıktı. Kârin, uzlaşmaz bir tavır sergileyerek Bâvendîlerin iç meselesini Sultan Muhammed Harezşah'a kadar götürdü. Muhammed Harezşah, Alişah'ı görevlendirerek sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi talimatını verdi. Aksi olursa zor kullanılmaktan geri durulmayacaktı. Savaş gerçekleşmesi halinde Rey ve Gûrgan yöneticileri de Alişah'a yardım edecekti. 602/1205'de Rûdbar'a gelen Alişah, iki kardeş arasındaki sorunu diplomasiyle kansız bir şekilde çözmeyi başardı.⁶³

Hüsamüddeve Erdeşir tekrar Taberistan'da hâkimiyet sahasını lehine değiştirmeyi başarmasına rağmen ölümü üzerine Taberistan'da yaşanan iktidar kavgaları ve oğlu Rüstem'in kifayetsizliği Harezşah Alâeddin Muhammed tarafından oldukça iyi kullanıldı. Sultan Muhammed Sârî, Âmul ve birçok kaleyi tahrip ettikten sonra Taberistan'ı naibi Alişah'a tevdi etti ve hutbe Taberistan'da İspehbud Şemsü'l-Mülk'ün sığındığı Kura kalesi müstesna Harezşahlılar adına okunmaya başlandı. Sultan Muhammed, Taberistan'ı büyük oranda ele geçirmiş ve itaat altına almış olsa da, çok geçmeden

⁵⁹ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 523.

⁶⁰ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 140-150.

⁶¹ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 523-527.

⁶² Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 525-537.

⁶³ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 537-538.

bölge tekrar bağımsızlığına kavuştu. Sultanın Karahıtaylı Gürhan ile yaptığı savaşta yenilip kuvvetlerinin dağılmasından sonra kendisinden uzun süre haber alınamadı. Bu suretle Harezm'de yaşanan otorite boşluğundan istifade eden Bâvendîler tekrar bağımsız oldular.⁶⁴

İspehbud Rüstem, tecrübesizliği, siyaset noktasında yetersizliği ve hâkim olduğu topraklarda olan bitenden habersiz olması nedeniyle hükümdarlığı boyunca etkisiz kaldı. Onun iktidarında İsmâîlîler, Taberistan'da daha faal oldular. Çok sayıda Bâvendî soylusu onlar tarafından suikaste maruz kaldı. 603/1206'da öldürülen İspehbud Rüstem'in kardeşi Kârin'de bunlardan biriydi.⁶⁵

Sultan Muhammed'in zaman zaman Taberistan yerel yöneticileriyle iş birliği içinde olduğunu belirtmek gerekir. Terken Hatun'un akrabası olan Kezlik Han, Sultana karşı isyan ederek Torşiz şehrine gelince, Sultan o sırada Tus yakınlarında bulunan Kebûdcâme İspehbud'undan şehri Kezlik'e karşı savunmasını istedi. İspehbud, Kezlik'i mağlup ederek onun kaçmasını sağladı.⁶⁶

606/1209-1210 yılında III. Yezdigerd'in soyundan gelen Bâvendîlerin İspehbediyye kolunun son hükümdarı Şemsü'l-Mülk Şah Gazi Rüstem, Ebu Rıza adındaki komutanına geniş yetkiler vermenin yanında onu kız kardeşiyle evlendirmişti. Bu şöhretin ve gücün verdiği etkiyle Ebu Rıza, Şah Gazi'nin yönetimini ele geçirme arzusuna kapılarak harekete geçti. Şah Gazi'yi bir av merasimi sırasında öldürünce Taberistan'da karşılıklar vuku buldu. Şah Gazi'nin kız kardeşi Ebu Rıza'nın bu hareketini kabul etmeyerek onu öldürdü. Bu sırada Sultan Alâeddin Muhammed'in komutanlarından Mengli, Taberistan'da yaşanan karışıklıklardan istifadeyle derhal bölgeye hareket ederek Şah Gazi'nin hazinelerini ele geçirdi. Şah Gazi'nin kız kardeşiyle evlenerek bölgede siyasî otoriteyi ele geçirmeyi planlayan Mengli, bu amacına ulaşamadı. Kendisini melike olarak tanıtan Şah Gazi'nin kız kardeşinin Sultan Alâeddin Muhammed'e bir elçi yollaması üzerine Alâeddin Muhammed bu davete kayıtsız kalmayarak Taberistan'ı devletin toprakları arasına dâhil etmek amacıyla harekete geçti. Naibler vasıtasıyla Melike, Harezm'e getirilerek sultanın emirlerinden biri ile evlendirildi. Böylece Taberistan savaş yapılmadan kolayca ele geçirilmiş oldu.⁶⁷ Taberistan bölgesinde Harezmşah Devleti'nin idaresi çok uzun ömürlü olmamış yaklaşık on yıl sürmüştür. Meşhur Otrar olayı sonrası gerçekleşen Moğol istilasıyla Harezmşahlılar yıkılış sürecine girerken Bâvendîlerin İspehbediyye kolu yerine Kinhariyye kolu Taberistan'da hüküm sürmeye başlamıştır.⁶⁸

4. Sonuç

Bâvendîler, Taberistan bölgesinde mukim, zamanla hâkimiyet sahalarını güney ve doğu istikametinde genişletmeye çalıştılar. Bu duruma imkân sağlayan birinci unsur elbette etkileşim içinde oldukları egemen devletin güçsüzlüğüydü. Fırsatını buldukça bu durumu sonuna kadar kullanılmışlardır.

Selçukluların yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni siyasi süreç, Şah Gazi Rüstem öncülüğünde Bâvendîlerin topraklarını genişletmesi ve güçlenmesi sonucunu doğurdu. Bu süreçte Oğuzlar ile de münasebete giren Şah Gazi Rüstem, onlarla ittifaktan uzak durarak savaş yapmayı yeğledi.

Harezmşahlılar Selçukluların yıkılış sürecinde oluşan otorite boşluğundan istifade ederek kuruluş ve genişleme safhasında Bâvendîler ile münasebetleri dostane sürdürmüştü. Daha sonra Tekiş döneminde başlangıçta dostane olan ve karşılıklı elçi teatisi ve hediyeleşmeler ile canlı tutulan ilişkiler, Türkmen akınlarının da etkisiyle Harezmşahlılar lehine değişmiştir. Tekiş, zamanla Bâvendîlere karşı düşmanca bir politika gütmeye başlamıştır. Tekiş önderliğindeki Harezmşahlıların, bağlı oldukları Karahıtaylılara başkaldırısı başarılı olmuştu. Ayrıca Irak Selçuklularının yıkılmasıyla

⁶⁴ İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, c. 2, s. 150-172.

⁶⁵ Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, c. 2, s. 538.

⁶⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. 2, s. 55; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, s. 171.

⁶⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. 2, s. 57-58; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, tsh. Abdül-Hüseyin Nevaî, Emir Kebir, Tahran 1364, s. 490; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 37.

⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 10, s. 220-221; Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, c. 4, s. 482-486; İbrahim Kafesoğlu, *Harizmşahlar...*, s. 275-285; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 272-273; Jean Poul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 182-188; Merçil, "Bâvendîler", s. 216.

daha da güç kazandılar. Bu sebeple Bâvendîlerin hareket alanı daralmaya başladı. Irak Selçuklularının yıkılışıyla ziyadesiyle güçlenen ve onların topraklarını ele geçiren Harezmsahlılar, Bâvendîlere karşı saldırgan tutumlarının dozajını artırmıştır. Tekiş'in ölümüyle Bâvendîler bir aralık toparlansa da Harezmsah Alâeddin Muhammed döneminde kaçınılmaz son Bâvendîler adına gerçekleşti. Nihayetinde Harezmsahlılar, Bâvendîlerin içinde bulunduğu zayıf durumdan istifadeyle topraklarını ilhak ettiler.

Kaynakça

Abdurrafi Hakikat, *Tarih-i Conbiş-i Serbedaran ve Diger Conbişha-yi İraniyan der Kurun-u Heştom Hicri*, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1363.

Abdülkerim Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1990.

Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*. c. 4, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.

Akif Rençber, "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", *İran Çalışmaları Dergisi*, c. 3, s. 1, 2019, Ss. 67-90.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, c. 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Aydın Taneri, *Harezmsahlılar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Azizullah Beyât, *Tarih-i Tatbiki-yi İran Ba Keşverha-yi Cihan*, Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1384.

Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Erdeşir Borzger, *Tarihi-i Taberistan*, Tsh. Muhammed Şükrî Fûmeşî, c. 2, Neşr-i Resâneş, Tahran 1388hş.

Erdoğan Merçil, "Bâvendîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, Ss. 214-216.

Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, Tsh. Abdü'l-Hüseyn Nevaî, Emir Kebir, Tahran 1364.

Hüseyn Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2001.

Hüseyn Samedî, *Ketabnâme-i Mâzenderân*, c. 1, *Sazman-ı Bername-i Ostan-ı Mâzenderân*, Sârî 1372.

İbn İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, Tsh. Abbas İkbâl, c. 1-2, Tahran 1386.

İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Ahmet Ağırakça vd., c. 9-10, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlılar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Jean Poul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

Kadı Ahmed Gaffarî-yi Kazvinî, *Tarih-i Cihan Âra*, Neşr-i Ketabfuruşî, Tahran 1342hş.

Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, c. 2, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Muhammed b. Ali. B. Süleyman Râvendî, *Râhatü's-Südûr ve Ayetü's-Sürûr*, Çev. Ahmed Ateş, c. 2, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Muhammed Hasan Han İtimadü's-Saltana, *et-Tedvin fi Ahval-i Cibâl-i Şervîn*, Tsh. Mustafa Ahmedzade, İntişarat-ı Fikr-i Rûz, Tahran 1373hş.

Mustaf Rüstemi, *Hüner-i Tabarestan*, İntişarat-ı Müessese-i Amuzeş Ali-yi Marlik, Babilsor 1392.

Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, Ss. 322-323.

Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of The Sâsânîan Empire*. Published Tauris, New York 2008.

Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

Reşidüddin Fazlullah, *Cami Al-Tavarih Selçuklular Tarihi*, Yay. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksü-Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Salih Purgari, “Nigahi be Coğrafya-yi Tarih-i Taberistan der Kurun-u Evvel-i Hicri.” *ez-Zehra Üniversitesi İnsani İmler Araştırma ve İlim Dergisi*, s. 17-18, 1380, Ss. 33-56.

Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*. Çev. Ekber Necef-Ahmed Annaberdiyev. Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

Seyyid Zahirüddin b. Seyyid Nasirüddin Maraşî, *Tarih-i Taberistan Rûyan ve Mâzenderân*, Tsh. Muhammed Hüseyin Tesbihi, Müessese-i Matbuat-i Şarki, Tahran 1345.

Haçlıların Tunus’a Müdahalesi: VIII. Haçlı Seferi ve Yansımaları

Geliş Tarihi: 01/10/2019

Kabul Tarihi:18/12/2019

Atıf Bilgisi: Ödemiş, Ayşe; “Haçlıların Tunus’a Müdahalesi: VIII. Haçlı Seferi ve Yansımaları”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 183- 195.

Ayşe ÖDEMİŞ*

Öz

VIII. Haçlı Seferi (Tunus Haçlı Seferi), 1270 yılında Fransa Kralı IX. Louis önderliğindeki grubun Tunus eksenli Haçlı hareketidir. Haçlıların, başlangıç itibarıyla “kutsal topraklara yardım” sloganıyla harekete geçtiği seferin, Tunus üzerine yapılması dikkat çekicidir. 1270 Haçlı Seferi rotasının Kuzey Afrika oluşunda, Fransa Kralı Louis’in kardeşi Charles d’Anjou’nun etkisi büyüktür. Ancak Haçlıların, Kuzey Afrika’ya yönelmelerinin nedenleri bununla sınırlı değildir. Kral Louis’in dinî ve siyasî kaygıları, Charles d’Anjou’nun Akdeniz ve Bizans hâkimiyeti düşüncelerinin yansımaları, Tunus Seferi’ni şekillendirmiştir.

Tunus Haçlı Seferi için bir hezimet mi, yoksa düzenlenme amacına hizmet mi etti? Sorusu üzerinde durulmalıdır. Haçlılar, daha önce tanımadıkları, iklimini ve coğrafyasını bilmedikleri Tunus’ta, henüz savaşmadan, kısa sürede ordusunun önemli bir kısmını ayrıca liderini hastalıktan kaybetmiştir. Her ne kadar Charles d’Anjou seferi tamamlasa da neticeleri uzun vadede kutsal toprakları etkileyecektir. Çalışmamız, Tunus Haçlı Seferi’nin sebepleri, gelişimi ve yansımaları üzerinde dururken, seferin arka planına da özellikle değinmeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: VIII. Haçlı Seferi, Tunus, IX. Louis, Charles d’Anjou, Kuzey Afrika.

Intervention of Crusaders to Tunisia: VIII. The Crusade and Reflections

Abstract

VIII. The Crusade (The Tunisian Crusade), in 1270, it is the Tunisian-oriented Crusader movement of the group led by the King of France IX. Louis. It is noteworthy that the crusaders campaign on Tunisia, which was initially mobilized with the slogan of “aid to the holy land”, was carried out on Tunisia. 1270 when the Crusade was North African, brother of the King of France Louis, Charles d’Anjou had a great influence. However, the reasons for the Crusaders orientation towards North Africa are not limited to this. The religious and political concerns of King Louis and the reflections of Charles d’Anjou’s ideas of the Mediterranean and Byzantine domination have shaped the Tunisian Expedition.

Was Tunisia a crusade for the Crusade or did it serve its purpose? The question should be emphasized. Tunisian Expedition, which they did not know before, do not know the climate and geography, without a fight, yet a significant portion of his army and the leader has lost from the disease. Although Charles de’Anjou has completed the expedition, the consequences will affect the holy land in the long term. While our study focuses on the causes, development and reflections of the Tunisian Crusade, it also aims to address the back ground of the expedition.

Keywords: VIII. The Crusade, Tunisia, IX. Louis, Charles d’Anjou, North Africa.

* Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Orcid No: 0000-0002-2097-2697, e-mail:odemisayse@hotmail.com

Giriş

Haçlı Seferleri, Avrupa dünyasının “*Hıristiyanlık motifleriyle dinî örtüye bürünen, tamamıyla siyasi*” hareketi olarak kısmen tanımlanabilir. Seferlerin ekonomik, siyasi ve dinî çeşitli sebepleri mevcuttur.¹ 1095’in Kasım ayında Papa II. Urban’ın başkanlığıyla Clermont’ta toplanan konsül, Haçlı hareketinde önemli bir rol oynar. Konsülün 27. gününde halka ve din adamlarına hitaben verdiği vaazda Papa, Frank Şövalyelerini; “Müslüman boyunduruğu altındaki Doğu Hıristiyanlarını özgürlüğe kavuşturmak ve Kudüs Şehri’ndeki İsa’nın mezarını kurtarmak için ant içmeye çağırıştır.”²

Papa tarafından yapılan bu ilk çağrı sonrasında 1096-1293 yıllarını kapsayan dönemde sekiz büyük Haçlı Seferi gerçekleşir. Genel itibariyle seferlerin kutsal topraklar ekseninde Türk ve İslam ülkelerine yönelik olduğu görülmektedir. Ancak sefer sırasında amacından saparak, Bizans üzerine yapılan IV. ve Tunus’u hedef alan VIII. Haçlı Seferi bu genellemenin dışındadır.³

Hedefinden sapan bu seferlerden biri VIII. Haçlı Seferi’nin mimarı Fransa Kralı IX. Louis’dur. İlk Haçlı Seferi (1249-54) mağlubiyeti sonrasında ülkesine dönen IX. Louis’in kutsal topraklara olan ilgisi devam etmiştir. Bu ilgi, 25 Mart 1267 tarihi itibariyle Louis’in St. Denis Kilisesi’nde ikinci defa haçlı yemini etmesini sağlar. Ancak seferin güzergâhı kutsal topraklar yerine küçük bir liman şehri olan Tunus olur.⁴ Haçlıların, Kuzey Afrika’ya yönelerek 1270 yılında Tunus üzerine gerçekleştirdiği bu seferin, gelişimi ve yansımaları makale kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.Fransa Kralı IX. Louis (1226-70), Haçlı İdealleri ve VIII. Haçlı Seferi’nin Gelişimi

25 Nisan 1214’te⁵ doğan IX. Louis, Kastilyalı Blanche ve Fransa Kralı VII. Louis’in oğludur.⁶ Louis, fiziki yapısı itibariyle; “*uzun boylu, ince yapılı, beyaz tenli ve sarışın*” olarak tasvir edilir ve son derece dindar bir Hıristiyan niteliğini taşır. Henüz on iki yaşında iken tahta çıkan Louis, uzun bir süre annesinin naipliği altında ülkeyi yönetmiştir.⁷

Kral IX. Louis, 1244 yılı Aralık ayında ölümcül bir hastalığa yakalanır ve eğer hayatı kurtulur da iyileşirse, Haçlı Seferine çıkmaya yemin eder. Nitekim hasta yatağından kalkmayı başaran Louis, adağını gerçekleştirmek amacıyla Haçlı Seferi hazırlıklarına başlar.⁸ Louis’in Haçlı ideali, 1245-1270 yıllarını kapsayan dönemdeki dış politikasında önemli yer tutar. Onun Haçlı seferi düzenleme amacı Kilise ve halk baskısından ziyade Hıristiyanların yararını gözetme, Müslüman tehdidi karşısında Avrupa’da birliği ve barışı korumak olarak görülür. Ancak bu amaçlarla yola çıkan Louis’in liderliği Haçlı hareketinin sonunun başlangıcı olacaktır.⁹

IX. Louis’in, Haçlı ele alması öncesinde mevcut durumdan dolayı Batı tarafından bir Haçlı Seferinin gerekliliği vurgulanmaktadır.¹⁰ Papa IV. Innocentius’un 1245’te Lyon’da, Avrupa Kilisesinin kendi içinde büyük sorunlarının yanı sıra İmparator II. Friedrich ile aralarındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmak için topladığı konsülde bu gereklilik yer bulmuştur.¹¹

¹ Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *Haçlı Seferleri Tarihi-Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 2-3.

² Jonathan Riley-Smith, “The Crusading Movement and Historians”, *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford University Press, New York, 1995, s.1.

³ Salim Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 10, Sayı 20, 2017, s. 16.

⁴ Michael Lower, “Conversion and St. Louis Last Crusade”, *Jnl of Ecclesiastical History*, Cambridge University Press, Vol. 58, No. 2, 2007, s. 211.

⁵ Jean de Joinville, *Bir Haçlı’nın Hatıraları*, Çev: Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 63.

⁶ Georges Goyau, “Louis IX”, *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 9, Robert Appleton Company, New York, 1910, s. 368.

⁷ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, Çev: Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 579.

⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 3, Çev: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 218.

⁹ Joseph R. Strayer, “The Crusades of Louis IX”, *A History of The Crusades*, Vol. 2, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, London, 1969, s. 487-488.

¹⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri*, s. 219.

¹¹ Işın Demirkent, “Haçlılar”, *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, 541.

Konsüle katılan Piskopos Galeran ve Antakya Patriği Albert tüm Kudüs Krallığı'nın gittikçe kötüleşen durumundan dolayı Doğu'ya süratle yardım gönderilmesi gereğini vurgular.¹² XIII. yüzyılın Haçlı düşüncesinin de geneline baktığımız vakit Papalığın temel amacının, Kudüs'ü yeniden ele geçirmek ve Latin Krallığı'nın güvenliğini sağlamak olduğu görülür.¹³ Her ne kadar sorunlarla uğraşsa da, bu düşüncenin de etkisiyle olsa gerek Doğu'dan gelen yardım çağrılarına Papa IV. Innocentius kayıtsız kalmaz. Fransa Kralı Louis'in, daha önceden kendisine ilettiği Haçlı Seferi isteğini uygun bularak, Frascati Kardinal-Piskoposu Eude'yu Fransa'ya Haçlı Seferi vaazı vermek için gönderir. Üç yıl süren hazırlık ve anlaşmalar sonunda¹⁴ yola çıkan IX. Louis liderliğindeki Haçlı Ordusu, 1248'de Kıbrıs'a gelir, burada yapılan müzakereler neticesinde VII. Haçlı Seferi'nin, Mısır üzerine yapılması kararı verilir. 1249'da Dimyat'ı ele geçiren Haçlılar güneye ilerlerken, Nil sularının yükselişi nedeniyle birkaç ay saldırı için gecikirler. Müslüman Ordusu ise bu sırada toparlanmış ve mücadeleye hazır hale gelmiştir. Mansure Şehri dışında yapılan savaş pahalya mal olsa da Haçlıların üstünlüğü ile sonuçlanır. Ancak Haçlılar Mısır'da Memlûkler karşısındaki nihai mücadeleyi kaybederler. Kral ve yoldaşları esir düşerken, muazzam denilebilecek bir fidye karşılığında özgür kalabilmişlerdir.¹⁵

Kral Louis'in ilk Haçlı Seferi, kutsal toprakların askerî bir felakete sürüklenmesi sonucunu doğurur. Kralın esaretten kurtulduktan sonra dört yıl Akkâ'da bulunması kısmî bir telafi olsa bile kaybedilen askerî güç aynı oranda yerine konamaz.¹⁶ Bölgedeki diğer sorunlar da dikkat çekicidir. Franklar, III. Haçlı Seferi'nden bu yana, Akkâ ve Sûr'da küçük özerk topraklara sahip olurlar ancak yönetimde dengeyi sağlayamamaları, Venedik, Cenova ve Pisalılar arasındaki ticarî rekabeti arttırmak suretiyle Latin Doğu'ya zarar verir hale gelir.¹⁷

Louis, kutsal topraklarda iken Kastilyalı Blanche'nin ölümü, Gascony, Flander ve Hainoult'taki karışıklıklar nedeniyle 1254'te Fransa'ya döner. Ancak Doğu'daki Müslüman saldırıları ve Frank devletlerinin durumu onu endişelendirmeyi sürdürür.¹⁸ IX. Louis, Fransa'ya döndükten sonraki zaman zarfında (1254-1270), kendisine vekil olarak Acre'de (Akkâ) bıraktığı Geoffrey de Sergines'in yönetimindeki Fransız garnizonuna yardımlarına devam eder. Bu yardımlar hem askerî hem de maddî yönde gerçekleşir. Louis, Hıristiyanlığın Doğu'daki son toprak parçasına bu dönemde yaklaşık 4 bin Livres Tournois göndermiştir. 1249'daki ilk Haçlı Seferinin başarısızlığını üstlenen IX. Louis, "*dindar vicdanını rahatlatmak ve başarılı bir sefer ile kendini affettirmek*" çabasıdadır ancak bu kolay olmaz, kral iç politikacıların engellemeleriyle karşılaşır.¹⁹

1254-1267 yıllarını kapsayan IX. Louis'in ikinci seferi arifesinde konuyla bağlantısı kurulabilecek dönemin mevcut vaziyetine ve Haçlı Seferi düşüncesine değinmek gerekirse; bu dönemde, bir önceki yüzyılda var olan Haçlı coşkusu artık yoktur. Papa ile Kilise adamları, Haçlı seferlerinin politik yansımaları ve dünyevî güç hırsları nedeniyle itibar kaybetmiş görünmekte, dinî propagandalar, gerçekleşen birkaç Haçlı seferinde nispeten işe yarasada, insanları Haçlı seferine ikna etmek gittikçe zorlaşmaktadır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında süregelen hadiseler bu durumu gösterir. IV. Haçlı Seferi'nin ardından Konstantinapolis'te kurulan Latin İmparatorluğu'nun, elli yıllık varlığı 1261'de son bulur ve Papalık, VIII. Michael Palaiologos'un, Konstantinapolis'i oldukça kolay kurtarmasına tepkilidir. Papa IV. Urban, Doğu'nun Latin İmparatorluğu'nun neredeyse savaşmadan teslim oluşu karşısında, mağlup Kral II. Baudoin'in de ısrarıyla Konstantinapolis'i geri alabilmek için bir Haçlı Seferi çağrısına başlamıştır. Bu seferin harcamaları için Papa tarafından konulan vergi ödemesi, İngiltere ve her ne kadar sonradan kabul etse de Fransa tarafından ekonomik yetersizlikler bahane

¹² Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 211; Runciman, *Haçlı Seferleri*, s. 219.

¹³ R. Stephen Humbergs, "XIII. Yüzyılda Eyyûbiler, Memlûkler ve Latin Doğu", Çev: Mustafa Kılıç, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, 2007, s. 361.

¹⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri*, s. 219; Demirkent, "Haçlılar", s. 541.

¹⁵ Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, Çev: Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s. 85; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 216.

¹⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri*, s. 239.

¹⁷ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 276.

¹⁸ Jean Richard, *Haçlı Seferleri (c.1071-c.1291)*, Translated by: Jean Birrell, Cambridge University Press, 1999, s. 354.

¹⁹ Strayer, "The Crusades of Louis...", s. 508.

edilerek reddedilir. Ayrıca bakıldığında Almanya, II. Frederick'in ölümünden (1250) beri istikrardan yoksundur; Aragon Krallığı, Sicilya ile ilgilenmekteyken, Konstantinapolis ona uzak bir hedeftir. Belki de bu nedenlerle, Venedik'in yardım tekliflerinin ve II. Frederick'in oğlu Manfred'in (tahta geçişinin Papa tarafın onaylanması ve toprak elde etme arzusunadaki) hevesli tutumu dışında Papa istediği desteği bulamaz.²⁰

Kutsal topraklarda ise durum Latin Hıristiyanları için daha kötüye gitmektedir. Aslında temeli prensliklere dayanan Outremer'deki (deniz aşırı) Frank Devletlerinin kırılma yapısı öteden beri devam etmektedir. Louis bölgede kaldığı müddet boyunca şövalyelerinin de yardımıyla mevcut yapıyı ve savunma mekanizmasını güçlendirmeye çalışır.²¹ Ancak bu çabaların etkisi uzun sürmez. Çünkü Frank Devletlerini, Louis'in Fransa'ya dönüşünden sonraki birkaç yıl zarfında tekrar Moğol ve Müslüman tehdidi sarmıştır.²²

Moğolların XIII. yüzyıldaki büyük istila hareketi Hıristiyan ve Müslüman dünyada derin bir karmaşa ortamı meydana getirir.²³ 1256'da Orta Asya'dan çıkan Hülagû liderliğindeki büyük Moğol ordusu, İran'da görülür ve Alamut Kalesi'nin zaptından²⁴ sonra Bağdat'a hareket eder. Binlerce insanın Moğollarca katledildiği "Bağdat Kuşatması" sonrasında Abbasi Halifeliği düşer (1258) ve Müslüman birliği bundan büyük ölçüde etkilenir. Bağdat'ın ardından Şam ve Halep'te teslim olur, sıra Antakya'ya geldiğinde Bahemond, Moğol üstünlüğünü kabul edip, anlaşma yollarını aramıştır. Moğol istilasının bu dönemde Yakındoğu'daki Hıristiyanları oldukça zorladığı görülür.²⁵

Bu durum karşısında Latin yerleşimciler, Memlûk sultanı Kutuz'dan yardım isterler. Memlûkler de bu dönemde Moğollarla mücadele etme siyasetini benimsemişlerdir. 1260'ta Kutuz'un, Aynicâlût'ta kazandığı zafer ile Moğolların güneyde ilerleyişi durur. Ancak o kazandığı zafere sevinemez bile,²⁶ çünkü aynı yıl Kutuz'u tahtından edip öldürdükten sonra I. Baybars, Mısır Memlûk Sultanı olur. Mısır ve Suriye'de hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan ayrıca 1265'te Hülagû'nun ölümünden sonra Moğol tehdidinin de azalmasıyla Baybars, Doğu'daki Hıristiyanlar için çok büyük bir tehdit haline gelir. Latinlerin hâkimiyetindeki kalelerini birer birer ele geçirmeye başlar; Kaysâriye ve Arsuf 1265, Safed 1267, Yafa ile Antakya ise 1268'de I. Baybars önderliğindeki Memlûk Ordusu tarafından fethedilmiştir. Antakya'nın fethi, Doğu'daki Haçlı krallığı için son derece ağır neticelenir. Hızla çöküşe geçen krallıktaki Templier Şövalyeleri Bagras ve La Roche de Russol Kalelerini mücadele vermeksizin Sultan'a teslim ederler. Sonrasında ise bölgeden ayrıldıkları bilinmektedir.²⁷

1260'ların sonuna gelindiğinde artık Haçlı Devletleri eski gücünden çok uzaktır. Franklar, kuzeyde Tapınak Şövalyelerinin kontrolünde olan Hacılar Kalesi, Akkâ, Sûr, Trablus, Markab ve Lazkiye'de tutunabilmişlerdir. Kudüs'te taht kavgaları, ticarî rekabet, merkezi otoritenin zayıflığı ve her Haçlı Devletinin bağımsız olarak hareket edişi, askerî tarikatların yönetime müdahil oluşu bu sonu hazırlamıştır.²⁸

Kutsal topraklarda Sultan Baybars tehlikesi devam ederken, Papa IV. Clement 1266'da yeni bir Haçlı Seferi çağrısında bulunur. Upper Rhine bölgesinden Almanlar, Haçlı Seferi vaazlarına olumlu

²⁰ John J. Norwich, *Bizans-Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS. 1082-1453)*, Çev: Selen Hırçın Riege), C. 3, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 194-198; Dana C. Munro, "The Popes and the Crusades", *Proceeding of the American Philosophical Society*, Vol. 55, No. 5, 1916, s. 355, <https://www.jstor.org/stable/984051>, 23.01.2019, 11: 39; J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Çev: Fethi Aytuna), İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2017, s. 214; Elizabeth Siberyy, *Criticism of Crusading (1095-1274)*, Clarendon Press-Oxford, New York, 1985, s. 142.

²¹ Louis, kutsal topraklarda kaldığı sürede boş durmamış, bozulan savunma mekanizmasını yeniden güçlendirmek ve inşa etmek çabasında olmuştur. Yafa ve Akkâ'nın kalelerini bu noktada restore ettirmiştir. Bkz. Richard, *Haçlı Seferleri...*, s. 353.

²² Margaret Wade Labarge, *Saint Louis-Most Christian King of France*, Printed in the United States of America, Toronto, 1958, s. 226.

²³ W. B. Stevenson, *The Crusades in the East*, Cambridge at the Universty Press, California, 1907, s. 333.

²⁴ Abdülkadir Yuvalı, "Hülagû", *DİA*, C. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 473.

²⁵ Labarge, *Saint Louis-Most Christian...*, s. 226-27.

²⁶ Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s.22-23; Stevenson, *The Crusades in...*, s.233-34; Demirkent, "Haçlılar", s. 542.

²⁷ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 229-34; Strayer, "The Crusades of Louis...", s. 508.

²⁸ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 637.

karşılık verirler. 1267 yılı başlarında sefere çıkan Almanlar hakkında, Kudüs'e ulaştıkları ve Kutsal Mezar Kilisesi'ni ziyaret ettikleri bilinmekle beraber, muhtemeldir ki IX. Louis'in Haçlı birliklerini beklediklerinden dolayı herhangi bir askerî girişimlerinden söz edilmez. Çok büyük bir kısmı da 1269-70 periyodunda Almanya'ya geri dönerler.²⁹

Fransa Kralı IX. Louis ise 1266 senesinin sonuna doğru Papa IV. Clement'e, Doğu'ya bir Haçlı girişimi isteğini ilettikten³⁰ sonra 25 Mart 1267'de Haçlı Seferi ilanını St. Denis Kilisesi'nde düzenlenen seremonide duyurur.³¹ Bu seremonide Louis ile üç oğlu, bazı baronlar birlikte Haçlı yemini etmişlerdir.³² Ancak kronikler, Kraliyet Konsülü'nde Haçlı Seferi fikrinin, Fransa'ya denizaşırı seferin kârının az olacağı ve birkaç baron dışında, kraliyet ailesi de (Louis'in kardeşi Alfonse belki de günahlarının bağışlanması arzusunda olduğu için Haçlı seferi fikrini desteklemesine rağmen) dâhil olmak üzere oy birliğiyle bu fikre karşı çıktığı yönünde detaylar verir. Louis tarafından bir elçi kardeşi Sicilya Kralı Charles d'Anjou'ya³³ gönderilir. Charles d'Anjou, bu sefer düşüncesine sıcak bakmamış görünmektedir.³⁴ Charles, elçinin mektubunda yer alan; *“eğer kendisi gelemese asker, silah, hayvan ve gemi göndermesi”* noktasındaki IX. Louis'in yardım isteğini erteler. Ancak Charles'in, Kral'a olan çeşitli meblağlardaki borçları bu yardım talebini geciktirmesinde onu zorlamaktadır. Ayrıca Charles'in, Bizans seferi için Fransa tarafından sağlanacak askerî desteğe ihtiyacı vardır.³⁵

Diğer taraftan Louis'in en yakınlarından biri olan John de Joinville'nin de ona destek verip vermediği tartışmalıdır. Goldsmith'e göre; Joinville'nin kral ve lordlar arasında Haçlı Seferi bağlamında anlaşmalar yaptığı, askerlerin gemilerle taşınması yolundaki görüşmeleri de kendisinin yürüttüğü yönündeki bilgiler dikkate alınmaz.³⁶ Joinville'nin hatıratında bu konuya yer vermiş olduğu bilgilere bakılacak olursa, onun Haçlı Seferini desteklemediği varsayımına ulaşmak mümkündür. Haçlı yemini etmesi için kendisine çok baskı yapıldığını kaleme alan Joinville, onlara verdiği cevabı şöyle aktarır:

“Denizaşırı ülkede Tanrı'nın ve kralın hizmetindeyken ve döndükten sonra, Fransa kralının ve Navarre Kralının çavuşları benim insanlarımı mahvettiler ve fakirleştirdiler; böylece, ben ve onlar daha fakir olacağız. Onlara şunu söyledim: Eğer İsa'ya hoşnut edecek şeyi yapmak istersem, insanlarıma yardım etmek ve onları savunmak için burada kalacağım ve insanlarımin zararına ve mahvına olacağını, oldukça açık bir şekilde görüyorken, hac yolculuğunda bedenimi tehlikeye atarsam, insanların kurtarmak için kendi bedenini feda eden İsa'ya kızdırırım.”

Joinville, Kral Louis'in büyük bir günah işlediğini, o sırada komşuları ile barış halinde olan Fransa'nın, kralın ayrılışıyla birlikte durumunun kötüleşeceğini düşünür. Ayrıca Krala, Haçlı Seferi düzenlemesi için destek verenlerin de büyük günah işlediklerini çünkü IX. Louis'in sağlığının, değil ata binmeye, arabayla taşınmaya dahi elverişsiz olduğunu da nakleder.³⁷

Louis, iç politikada beklediği desteği bulamasa dahi Avrupa Devletleri ve Katolik Kilisesi'nin yardımlarından ümitlidir. Ancak Papa dışında maddi yardım hususunda desteklenmek yerine, kendisi

²⁹ Allan Murray, “Crusade of 1267”, *Crusades Encyclopedia*, Vol. I, (Ed. Alan V. Murray), California, 1911, s. 311.

³⁰ Linda Goldsmith, “Crusade of Louis IX. of France de Tunis”, *Crusades Encyclopedia*, Vol. I, (Ed. Alan V. Murray), California, 1911, s. 319.

³¹ Lower, “Conversion and St. Louis's...”, s. 211.

³² Goldsmith, “Crusade of Louis IX...”, s. 319.

³³ Charles d'Anjou (1227-1285): “Napoli ve Sicilya Kralı”, Fransa Kralı VII. Louis ve Kastilyalı Blanche'nin oğludur. 1246'da Provens Kontu IV. Raymod Berengar'ın mirasçısı ve kızı Beatrice ile evlenmiş, bu evlilikten dolayı Provence Kontu unvanını almıştır. 1248 Mısır Memlûkleri üzerine yapılan Haçlı seferinde kardeşi Fransa Kralı IX. Louis'e eşlik eden Charles, 1250'de Provence geri dönmüştür. Bkz. Corliss K. Slack, *Historical Dictionary of The Crusades*, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, and Oxford, 2003, 61; Andreas Kiesewetter, “Charles I of Anjou”, *Crusades Encyclopedia*, Vol. I, (Ed. Alan V. Murray), California, 1911, s. 238.

³⁴ Strayer, “The Crusades of Louis...”, s. 509; William Chester Jordan, *Louis IX and the Challenge of the Crusade*, Princeton University Press, Princeton, 2015, s. 214.

³⁵ Labarge, Saint Louis-Most Christian..., s. 230-240.

³⁶ Goldsmith, “Crusade of Louis IX...”, s. 319.

³⁷ Jean de Joinville, Bir Haçlının..., s. 252-53.

Haçlı Seferinin harcamalarına katlanmak zorunda kalır. Örneğin; Haçlı Seferinde kendisiyle birlikte savaşması amacıyla eski asi baronları ikna eden İngiltere Prensi Edward, babasının sarayındaki İngiliz güçlerinin liderliği adına 70 bin Livres Tournosis ödünç alır. Louis'in doğrudan yaptığı yardımlar yanında Kilise ile dolaylı olarak da kral ve Lordlara maddi desteği söz konusudur.³⁸

Louis'in harcamalar için ayırdığı bütçe kısıtlı olmasına karşın Papalık tarafından hibe edilen miktar önemli derecededir. Papalık, Fransa'daki kilise gelirlerinin onda birini ayrıca üç yıllığına krallık sınırlarındaki piskoposluk bölgesinin gelirlerinin yirmide birini Louis'in harcamalarına tahsis eder. Bu gelir paylarına ilaveten papa tarafından sağlanan çeşitli özel bağışlar da Haçlı Seferi için ayrılır. Haçlı Seferi vergilendirmelerinden muaf tutulan manastırlar, kendilerine sağlanan imtiyazları Louis'e bağışlarlar. Fransa Kralı IX. Louis bilinen diğer adıyla Saint Louis, 1267'de Haçlı seferi için başladığı bu hazırlıkları, kutsal topraklara yardım düşüncesiyle sürdürürken ve Latin yerleşimciler Baybars tehdidi karşısında yardım beklemekteyken niçin 1270'de sefer, hedefinden saparak Tunus üzerine yapılmıştır? Louis, Abaka (Moğol II. Kağanı) ile birlikte Baybars üzerine saldırıyı planlamıştır. Ancak 1270'de Abaka'nın, Mısır üzerindeki emellerini askerî baskılar nedeniyle askıya alışı, Louis'in planını da sekteye uğrattır.³⁹

Gerçekte Louis'in, Steven Runciman'ın ifadesiyle: “*Bu dindarca teşebbüsü, kralın kardeşi Charles d'Anjou tarafından tamamıyla çığırından çıkarılmış ve akaamete mi uğratılmıştır?*”⁴⁰ Fransa'nın Tunus'u işgali Abun-Nasr'ın eserinde yer verdiği gibi dinî bir arzunun ötesinde finansal kazanç elde etme isteği ile mi paraleldir?⁴¹ Fransa için Tunus'un askerî ve stratejik kazancı az mıdır? Lower'in değindiği gibi; “XIX. yüzyılın sonlarından itibaren tarihçiler de buna dayanarak Charles'in, kralın planını saptırdığını iddiasındadırlar.” Charles d'Anjou niçin ve nasıl seferin güzergâhını Tunus'a çevirmeye Louis'i ikna etmiştir? Açıktır ki Tunus'a yapılacak bir sefer Charles'in çıkarlarına fayda sağlamaktadır. Charles'in temel amacı⁴² Doğu'da Anjevin Hanedanlığı'nın hâkimiyet alanını genişletmek ve güçlendirmektir. Louis'in liderliğini üstlendiği Haçlı Seferi ise onun amacına ulaşmasını geciktirmesi yüzünden bir engel gibi durmaktadır.⁴³

Ancak Charles'in, kardeşi IX. Louis'in Haçlı seferi hazırlıklarını yürüttüğü dönemle paralellik arz edecek biçimde, kutsal topraklara yardımları göz önüne alındığında 1270 Haçlı Seferi'nin iki aşamalı bir planla mı seyredeceği yönünde şüpheler de ortaya çıkmaktadır. Sicilya'nın coğrafi konumu, kutsal topraklardaki Latin Krallığı için kaynak temini noktasında elverişli bir durum oluşturur. Hıristiyan doğu birlikleri erken dönemlerde çevrelerini kuşatan Müslüman komşularından yaptıkları ithalat ile yiyecek ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Fakat Sultan Baybars'ın fetihleri ve kötüleşen şartlar bu ithalatı zorlaştırmıştır. Nitekim 1269'da Charles, Akkâ'ya düzenli olarak tahıl yardımları yapmaya başlamıştır. Bu yardımların Louis'in Haçlı Seferi hedeflerine zemin hazırladığı düşünülmekle beraber, Sicilya ile kutsal topraklar arasındaki askerî temaslar ve yardımlaşmalar daha öncesine dayanır. Charles'in, Haçlı birliklerini Tunus üzerine sevki için kardeşi IX. Louis'i teşvik ettiği ancak daha sonrasında belki de hedefin kutsal topraklar olduğu fikri düşünülebilir. Nitekim 1269'da IX. Louis'in marangozu Honorius, Charles tarafından yanında askerî aletler ve yapı malzemeleri olduğu halde Tunus'a değil, kutsal topraklara gönderilir. Ayrıca Charles'in 1270 yılı içinde kutsal topraklara askerî

³⁸ Strayer, “The Crusades of Louis...”, s. 510; Jordan, Louis IX and the Challenge..., s. 214.

³⁹ Jordan, Louis IX and the Challenge..., s. 215; Goldsmith, “Crusade of Louis IX...”, s. 319.

⁴⁰ Runciman, Haçlı Seferleri, s. 247.

⁴¹ “VIII. Haçlı Seferi'nden bir süre önce Tunus'ta Müstansır'ın vergi tahsildarı Ebu'l-Abbas el-Lulyani yolsuzluk suçlamasıyla öldürülür. Lulyani, Tunus'ta yaşayan Fransız tüccarlardan büyük miktarda borç almış ve bu borcu ödememiştir. İnfazının ardından Müstansır'ın da bu borcu ödemeyi reddettiği ileri sürülür. İbn-i Haldun'un inancına göre tüccar temsilcilerinin, Haçlı Seferinin Tunus'a yönlendirilmesinde belirleyici etkisi olmuştur.” Bkz. Jamil M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press, 1987, s. 121-122.

⁴² “Sicilya Kralları'nın ‘Doğu Akdeniz toprakları üzerinde imparator olmak’, en uzun süre devam eden hedefleridir.” Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Steven Runciman, *The Sicilian Vespers, A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, Cambridge at the University Press, Cambridge, 1958, s. 135.

⁴³ Lower, “Conversion and St. Louis's...”, s. 212-214.

ve lojistik desteği de sürmüştür.⁴⁴ Fransa Kralı'nın da 1268 ve 1269'da Ceneviz⁴⁵ ile yaptığı anlaşmalar, Kuzey Afrika'ya bir Haçlı Seferi fikrinin nihai hedef olmadığını akla getirir. Ceneviz'den sağlanan savaş gemilerinin Haçlı Ordusunu kış boyunca bir yerde durdurması ve ikmal etmesi sonrasında ise kutsal topraklara ulaşma fikri Louis'in planının iki aşaması olduğu yönündedir. Nitekim tartışmalı olsa da Tunus'un, kutsal topraklarda hızla ilerleyen Baybars'a askerî ve lojistik yardım sağladığı noktasında veriler, Louis'in vaziyeti bir tehdit gibi algılaması ve bu tehdidi bertaraf etme düşüncesi, Haçlı Seferi güzergâhının belirlenmesinde etkin rol oynamış olabilir görüşü de mevcuttur.⁴⁶

Charles'in ilk hedefinin neden Tunus olduğu meselesi ise onun ülkesinde ve Akdeniz eksenli bölge hâkimiyeti emelleriyle ilgili olabilir. VIII. Haçlı Seferi öncesinde Charles d'Anjou'nun Sicilya tahtına geçişi, Hafsî hükümdarı Muhammed el-Müstansır ile anlaşmazlıkları ve Doğu Akdeniz politikaları bu noktada değerlendirilmesi gereken bir husustur.

Sicilya Kralları ve Papalık arasındaki anlaşmazlıklar, Normanlar döneminden beri genel olarak devam etmiştir. Ancak II. Frederich ile birlikte Sicilya'da Hohenstaufen hanedanı ve Papalar arasında hâkimiyet mücadelesi sürekli hale gelir.⁴⁷ Saltanat hayatının büyük bölümünde Papalar ile mücadele eden Frederich'in ölümünün ardından Papa Innocent, Sicilya ve Apulia Krallığı'nı ele geçirmek maksadındadır ve bunun için girişimlerde bulunur. Ancak yeni Kral Conrad bu tehlikeyi savuşturmayı başarır. 1254'de onun ölümüyle birlikte yerini henüz iki yaşındaki oğlu Conradin alır. Conradin komutanlarından Berthold naipliğinde tahta geçen Conradin'in saltanati, Manfred'in entrikalarıyla, kısa sürede 1258'de son bulur.⁴⁸

Sicilya ve Kudüs'ün Kralı unvanlarını taşıyan Conradin, amcası Manfred (II. Frederich'in gayri meşrû oğlu) tarafından tahttan uzaklaştırılır. Saltanatının ilk yıllarında Manfred, Papa ile iyi ilişkiler kursa da bu vaziyet uzun sürmez. Manfred, çok geçmeden Papa IV. Urbanus'un nefretini kazanır, geleneğe göre Sicilya Krallığı, Papalığın hâkimiyeti altında bulunması gerekmektedir. Bu nedenle Papalık, Manfred karşısında, onun yerini alması amacıyla daha uyumlu bir prens aramaya başlar. Papalığın, adayları arasında İngiltere Kralı III. Henry'nin oğlu Lancaster Dükü Edmund olmak üzere birkaç isim daha mevcuttur. Nihai olarak kararlaştırılan isim ise Provence Kontu Charles d'Anjou olur.⁴⁹

Charles d'Anjou, Papalığın kendisine yaptığı teklife uyarak İtalya'da hâkimiyet mücadelesine girmiştir. Charles, 26 Şubat 1266'da Manfred'in hayatını kaybettiği Beneventum yakınlarında gerçekleşen savaş nihayetinde onun devletini de alır. Charles d'Anjou, Sicilya'da ve İtalyan toprakları üzerinde iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, Bizans İmparatorluğu'nu fethetmek gayesiyle harekete geçmeyi planlar.⁵⁰ Ancak kardeşi Fransa Kralı IX. Louis'in, Haçlı Seferi kararı onun Konstantinopolis üzerindeki diplomatik ve askerî planlarını ertelemesine neden olur. Charles, kardeşinin kararlarının kamuoyu üzerindeki etkisi bilmekte, aynı zamanda kendisine duyduğu saygı ve hayranlık, bu seferde onu yalnız bırakmasını engellemektedir. Runciman'a göre: *“Charles, bu gerekçeler ışığında karar vermiştir; onun düşüncesi eğer Müslümanlara karşı bir Haçlı Seferine katılacaksa, ülkesi için bir*

⁴⁴ Philip B. Baldwin, “Charles of Anjou, Pope Gregory X and the Crown of Jerusalem”, *Journal of Medieval History*, 38: 4, 2012, s. 426-29. <http://www.tandfonline.com/loi/rmed20>, 23. 04. 2014, 04: 30.

⁴⁵Fransa Kralı Louis, Haçlı seferi için ordusunun gemiler vasıtasıyla taşınmasında ilk etapta Venedik ile anlaşsa da 1248'de olduğu gibi bu anlaşma uygulanamamıştır. Louis, bu defa gözünü Ceneviz'e çevirir, biri 1268'in Ekim ve diğeri Aralık aylarında iki komisyonu Ceneviz'e göndermek suretiyle ordunun denizasını ülkeye taşınması maksadıyla birkaç büyük gemi kiralama ayrıca inşa etme hususunda anlaşmaya varır. Ancak bu anlaşma yetersiz kaldığı için 1269 Nisanında yeni bir anlaşma yoluna gider. İkinci anlaşma öncesinde İtalyanlara yaptıkları masraflar için 10. 880 Pound Tournois ödenmiştir. Bkz. Labarge, Saint Louis-Most Christian..., s. 233-34.

⁴⁶ Lower, “Conversion and St. Louis's...”, s. 216-218.

⁴⁷ Seyhun Şahin, “Hohenstaufen Hanedanı-Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Petro ile Charles de Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13: 2, 2018, s. 212.

⁴⁸ Şahin, “Hohenstaufen Hanedanı-Papalık Çekişmesi...”, s. 215-216.

⁴⁹ Norwich, Bizans-Gerileme ve Çöküş..., s. 203; Runciman, Haçlı Seferleri, s. 247; Şahin, “Hohenstaufen Hanedanı-Papalık...”, s. 216.

⁵⁰ Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çev: Fikret Işıltan, 7. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 420-21.

avantaj sağlayabileceği vasıflar taşınması gerektiğidir.” Nitekim Charles, bu Haçlı seferi düşüncesini lehine çevirmeyi bilir. Charles d’Anjou, Hafsî⁵¹ hükümdarı Muhammed el-Müstansır ile anlaşmazlık içindedir. Hohenstaufen hanedanlığının Manfred ile Sicilya hâkimiyetinin son bulmasıyla birlikte iki ülke arasında gerilim artar. Tunus, Kral II. Roger’dan beri Sicilya Krallığı’na yıllık 34.300 altın Besants miktarında ödeme yapmaktadır. Fakat Müstansır, bu ödemeyi kesmek için bahaneler aramaya başlar. Bunun yanı sıra Manfred ile Conradin’in, Sicilya’dan sürgün edilen taraftarlarına sığınma imkânı vermesi ve onlara çeşitli yardımlarda bulunması, Charles’in öfkesine neden olur.⁵²

Tunus Ebû Zekeriya Dönemi’nde (1228-1249) hızlı bir ekonomik gelişim gösterir ve Hıristiyan tüccarların burada kendilerine hanlar yaptırdığı, önemli bir ticaret merkezi haline gelir. Ebû Zekeriya 1249’da öldüğünde yerini oğlu Muhammed el-Müstansır alır. Hafsîlerin en parlak dönemini yaşadığı Müstansır’ın saltanatında, ülkede nüfus artar, halkın çoğunluğu yerleşik hayata geçer. Ülkesinde imar faaliyetlerine önem veren Müstansır, pek çok bahçeler, saraylar ve su kemerleri inşa ettirir.⁵³

Müstansır’ın halife unvanı almasıyla birlikte Tunus ile Avrupalılar arasında diplomatik ve ticarî ilişkiler gelişim gösterir. Hafsî sarayı, hâkimiyetlerini kabul eden Merinî ve Abdülvadî elçileri dâhil Mısır Memlûkleri, Mekke Şeriflerinin elçileri tarafından ziyaret edilmektedir. Tunus, Akdeniz’e sahili olan devletler arasında, giderek itibarını arttırır.⁵⁴ Babasının dönemindeki Tunus’un ticarî gelişimi, Müstansır yönetiminde de devam eder. Korsanlık faaliyetlerinin, daha sonraki zamanlarda olduğu gibi henüz felaket boyutuna ulaşmadığı bu dönemde Hıristiyan Devletler, Tunus limanlarında ticarî faaliyetlerde bulunurlar.⁵⁵ Mesina Boğazı’nın Akdeniz ticaretindeki önemini ve ülkesinin bu konumunu oldukça iyi kullanan Müstansır; rakipleri Venedik, Ceneviz, Sicilya ve Aragon ile barış anlaşmaları yapar, ticaretin bozulmaması için sorunları çözmeyi ve bunun için para ödeme dâhil çözümler aramayı tercih eder. Bu bağlamda dönemin büyük ticarî güçleri Ceneviz, Venedik, Pisa önemli ticarî imtiyazlar tanır.⁵⁶

Müstansır, ülkesinde ticarî faaliyet yürüten Hıristiyanların, kendisine sığınan mültecilerin ibadet haklarını özgür bırakır.⁵⁷ Hafsî hükümdarı, ülkesi adına hizmet etmesi için paralı Hıristiyan askerlerini destekler. Tunus’ta etkisi yaygın olan bu güçlerin çoğu, Aragon Kralı I. James’in tarafından gönderilmekte olup, Haçlı Seferi sırasında da Hıristiyan Haçlılar karşısında Tunuslu Müslümanların korumasını üstlenirler. Esasen Aragon Kralı I. James ve Sicilya Kralı Charles d’Anjou’un Akdeniz merkezli ülke politikaları ve rekabetleri, Tunus’ta iki ülkeyi karşı karşıya getirir.⁵⁸

Müstansır’ın Hıristiyanlara karşı takındığı hoşgörülü tavır, Charles’in kardeşi IX. Louis’i iknasında önemli etkisi olmuştur. Louis’in dindarlığı ve Müstansır’ın Hıristiyanlığı benimseyeceğine olan inancı, askerî yönden eksik de olsa Haçlı seferi fikrini körüklemiş gibidir. 1248’de ilk Haçlı Seferi için Kıbrıs’ta bulunan Louis’e, Kudüs’ün fethinde müttefiklik teklifini sunan Moğol Kağan’ın elçisi gelir. Kral, Doğu Hıristiyanlarına, Moğollar vasıtasıyla yardım edebileceğini düşünmektedir. Louis teklife cevaben yanlarında Hıristiyanlık hakkında bilgi ve doküman bulunduğu halde bir keşiş grubunu Kağan’a göndermiş ancak dinî anlamda istediği sonucu alamamıştır. Bu durumun kısmen bir benzeri Tunus’ta yaşanır. 1269’da Haçlı Seferi hazırlıkları devam ederken Paris’e gelen Dominikan Roman Martin, daha sonra (muhtemel olarak Kasım 1269 veya Mart 1270’de) Tunus’a gönderilir. Müstansır’ın din değiştirmesi hususunda çabalayan Ramon, raporunda onun bu konuda istekli olduğunu vurgular.⁵⁹

⁵¹ Ifrikiyye ve Doğu Cezayir’de hüküm süren Berberî asıllı bir hanedandır (1228-1574). Muhamed Razûk, “Hafsîler”, *DİA*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 125.

⁵² Runciman, *Sicilian Vespers...*, s. 141.

⁵³ Razûk, “Hafsîler”, s. 125-126; İsmail Yiğit, *Endülüs (Gırnata Sultanlığı) ve Kuzey Afrika İslam Devletleri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 288-89.

⁵⁴ Yiğit, *Endülüs (Gırnata Sultanlığı)...*, s. 288-89.

⁵⁵ Aziz Semih İter, *Şimali Afrika’da Türkler*, Vatan Gazete-Matbaa, Kütüphane, C. 1, İstanbul, 1936, s. 43.

⁵⁶ Lower, “Conversion and St. Louis’s...”, s. 216-217.

⁵⁷ Runciman, *Sicilian Vespers...*, s. 141.

⁵⁸ Michael Lower, Tunus in 1270: “A Case Study of İnterfaith Relations in the Late Thirteenth Century”, *The International History Review*, Vol. 28, No. 3, 2006, s. 507-508.

⁵⁹ John V. Tolan, *Seracens-Islam in the Medieval European Imagination*, Columbia University Press, New York, 2002, s. 202-203; Runciman, *Haçlı Seferleri*, s. 248; Labarge, *Saint Louis-Most Christian...*, s. 241.

Ancak Hafsî Hükümdarının Hıristiyanlığı tercih edeceğine ilişkin konuya dair farklı veriler mevcuttur. Kuzey Afrika’da misyonerlik faaliyetleri yürüten Ramon, Tunus’ta bulunduğu sırada Müstansır’ın onu aralıklıda olsa kabulü ve Hıristiyanlık hakkında bilgi almasını yanlış anlamış, din değiştirme yönünde olduğu noktasında görüş elde etmiştir. Ramon’un bu görüşü ya da yanlış anlamayı kendisine iletmesi neticesinde Louis, Müstansır’ın Hıristiyanlığa meylettığı fikrine kapılır. Müstansır ve halkının kendisin gayretiyle Hıristiyanlığı tercih etmesi Louis için büyük bir kazanç olacaktır. Louis, diğer motivasyonların da katkısıyla, kutsal topraklar yerine ilk olarak Tunus üzerine sefer düzenler.⁶⁰

2. Haçlıların Tunus’a Gelişi: Kuşatma ve Hastalık

Haçlılar, 1270 yılının baharında Fransa’nın güneyindeki Aigues-Mortes Liman’ında bir araya gelirler. Ancak burada Haçlılar bazı sorunlarla karşılaşılır; ilki patlak veren büyük bir fırtına, diğeri ise Fransa’nın kuzeyinden gelen Katalan ve Provençal yaya askerleriyle aralarında çıkan tartışmanın ciddi bir savaşa dönüşmesidir.⁶¹

Her şeye rağmen 1 Temmuz 1270’de ordusuyla Aigues-Mortes’ten denize açıldığında Louis’in yanında üç oğlu, karısı, damadı Navarra Kralı Thibaut, yeğeni Robert d’Artois, Bretagne ve La Marche Kontları, Flandre Kontluğu varisi ve birçok Fransız asil bulunmaktadır.⁶² Louis’in ikinci Haçlı Seferindeki ordusunun askerî gücü 1248’deki ilk seferine oranla belirgin miktarda düşüktür. Tunus Haçlı Seferi’ne katılan asker sayısı on binden azdır.⁶³

Haçlı Ordusu, 2 Temmuz’da Sandinya’ya gelirler ve burada Aigues-Mortes’teki fırtınadan dolayı yaralanan askerlerinin tedavisi için Louis, Cagliari Kalesi’nde bir müddet kalmak ister. Ancak kale kumandanı muhtemel bir Ceneviz-Fransız saldırı tehdidine karşı bu talebi reddeder.⁶⁴ 17 Temmuz günü oldukça sıcak olan Tunus’ta herhangi bir muhalefet ile karşılaşmadan az bir kuvvetle kıyıya çıkarlar. Çok geçmeden Haçlılar temiz su bulma ihtiyacıyla, Kartaca’ya hâkim olmayı başarır ve şehrin dışında kamp kurarlar. Coğrafya hususunda yeterli bilgiye sahip olmayan Haçlılar, Hafsî Hükümdarı’nın da Hıristiyanlığı kabul etmek şöyle dursun, başşehrini savunmaya hazırlayarak iyice güçlendirdiğini görürler. Belki de bu nedenle Louis, saldırıya geçmeden önce kardeşi Charles’in ordusuyla yardıma gelmesini beklemeye karar vermiştir.⁶⁵

Bu sırada Tunus askerlerinin Haçlı kampına saldırıları devam etmektedir. Ancak onların yapamadığını iklim yapar. Nitekim Afrika sıcağı geceleri kısmen düşse de Haçlı Ordusunu oldukça zorlar. Askerlerin, yünlü giysileri ayrıca örgülü zincirlerden zırhları onları sıcak karşısında daha da perişan hale getirmektedir. Kampta sağlıklı yiyecek, yeterli su eksikliği ve tropikal iklimdeki sağlığa uygunluk yokluğu çok geçmeden ordu içinde dizanteri ve ateşli hastalıkların salgın halinde yayılmasına neden olmuştur. Ordunun yarısı hastadır, üstelik liderlerin de onlardan farkı yoktur.⁶⁶

Kralın ikinci oğlu John Tristan 3 Ağustos’ta hastalıktan ölür. Papanın elçisi Ralph de Grosparmi onu takip eder (4 Ağustos). Louis’in en büyük oğlu ve tahtın varisi Philip’te hastadır ancak o, bu hastalıktan kurtulmayı başarır. Fransa Kralı Louis ise oğlu kadar şanslı değildir, Louis, hastalık nedeniyle 25 Ağustos günü ölmüştür.⁶⁷ Kralın ölümünden sonra kemikleri bir tabuta konularak taşınır ve kendisi tarafından daha önce seçilerek vasiyet edilen Fransa’daki St. Denis’te gömülür.⁶⁸

⁶⁰ Yiğit, Endülüs (Gırnata Sultanlığı)..., s. 289.

⁶¹ Lower, “A Case Study of...”, s. 507.

⁶² Runciman, Sicilian Vespers..., s. 142.

⁶³ Strayer, “The Crusades of Louis...”, s. 515.

⁶⁴ Jordan, Louis IX and Challenge..., s. 216; Lower, “A Case Study of...”, s. 507.

⁶⁵ Labarge, Saint Louis-Most Christian..., s. 241; Goldsmith, “Crusade of Louis IX...”, s. 320; Runciman, Sicilian Vespers..., s. 143.

⁶⁶ Labarge, Saint Louis-Most Christian..., s. 242; Runciman, Sicilian Vespers..., s. 143.

⁶⁷ Runciman, Sicilian Vespers..., s. 143; Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 238; Labarge, Saint Louis-Most Christian..., s. 242; Goldsmith, “Crusade of Louis IX”, s. 320.

⁶⁸ Joinville, Bir Haçlının..., s. 257.

3. Charles de Anjou'nun Haçlı Liderliği

IX. Louis, Kartaca'da iken kardeşi Charles d'Anjou'yu beklediği için Tunus üzerine saldırıyı erteler. Charles'in ise, Konstantinapol seferi için hazırladığı gemilerinin Sicilya'da bir araya gelmesi zaman alır. 13 Temmuz'da Palermo'ya gelen Charles, burada gemilerinin ulaşmasını bir ay beklemek zorunda kalır. Charles, 24 Ağustos öğleni Trapani'den donanmasının başında denize açılıp, Tunus'a yetiştiğinde ise kardeşi Louis'in öldüğünü öğrenir.⁶⁹

Charles d'Anjou, Haçlı liderliğini üstlenerek Tunus için mücadeleye devam etme kararındadır. Louis'in ölümüyle tahtta yerini alan, yeni kral Philip'te ona destek vererek bu karara uyar. Charles, liderleri ölmüş ve cesareti kırılmış Haçlıları toparlamaya çalışmıştır ancak hastalıktan ayrıca yıpratma saldırılarından oldukça güçsüz durumdadırlar. Yine de Haçlılar, Charles'in liderliğinde Tunus karşısında kısmî başarılar sağlar.⁷⁰

Charles d'Anjou'nun çabaları, Haçlı Ordusunu daha büyük bir felakete uğramaktan kurtarır. Her iki tarafı da yıpratın ve pek çok kayıp verilen bu kuşatmada yaklaşık dört ay Tunus'ta kalan Haçlılar, sonbaharda Müstansır ile yapılan anlaşma nihayetinde ülkeden ayrılırlar.⁷¹ İngiltere Prensi Edward'ın da aracılığıyla, 30 Ekim 1270 tarihinde gerçekleşen anlaşma gereğince Charles, önemli kazanımlar elde eder. Bu anlaşmaya göre:

-Haçlı liderlerine savaş harcamaları için 210 bin Ounces altın ödenecek, bu ödemenin 1/3'ü Charles'e verilecektir.

-Tutsakların değişimi gerçekleştirilecek, Tunus'taki tüm mülteciler (pro-Staufen) sınır dışı edilecektir.

-Tunus Devleti'nin eskiden beri Sicilya'ya ödediği haraç iki katına çıkarılacak ve mevcut borçlar beş yıl içinde ödenecektir.

-Tunus'ta yerleşik Hıristiyan ahalinin kendi Kiliselerinde dua etme ve vaaz verme özgürlüğü sağlanacaktır. Ayrıca Tunus'ta Fransa, Sicilya ve Navarre Krallarının ticarî çıkarları teminat altına alınacaktır.

Haçlılar ve Hafsî Devleti arasında yapılan bu anlaşma on yıl sürmüş, 1280'de yenilenmiştir.⁷²

4. VIII. Haçlı Seferi'nin Sonuçları Bakımından Kutsal Topraklar ve Avrupa'ya Yansımaları

VIII. Haçlı Seferi hakkında Fransa Kralı IX. Louis'in ilk Haçlı Seferine oranla bilgi daha azdır. Bunun bir sebebi olarak belki de seferin kutsal topraklardaki Latin yerleşimciler için askerî önem arz etmemesi gösterilebilir.⁷³ Nitekim Louis'in Haçlı Seferi, hasta yatağında dahi "*Kudüs, Kudüs*" diye sayıkladığı ve kurtarmak için onca çaba gösterdiği kutsal topraklara hiçbir faydası sağlamaz. 11 Kasım 1270 tarihinde Tunus topraklarından ayrılan Haçlı Ordusu, Doğu Akdeniz'e hareket etmek için yola çıkmıştır. Fransa'nın yeni Kralı Philip Paris'e dönerken, Outremer'e ulaşmak maksadında olan orduya, kralın diğer kardeşi Alphonse de Poitiers'in ilkbaharda liderlik etmesi kararı alınır. Ancak 15 Kasım gecesinde donanma büyük bir fırtına yüzünden mahvolur. Kırk gemisini ve bin adamını kaybeden Haçlı Ordusu, seferi sonlandırır. İçlerinden yalnızca İngiltere Prensi Edward elinde kalan üç gemiyle yoluna devam etmiştir. Ancak Edward'ın da kutsal topraklarda az sayıdaki askerî gücüyle kısa zamanda geri çekilmek zorunda kalması, Franklar için daha da zor günlerin işaretidir.⁷⁴

Louis'in Haçlı Seferi için harekete geçtiğini öğrenen Baybars, 1270 Mayısında bu ciddi tehdit karşısında Mısır'da hazırlıklara başlar. Fakat Louis'in ölümü ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile

⁶⁹ Runciman, *Sicilian Vespers...*, s. 142.

⁷⁰ Labarge, *Saint Louis-Most Christian...*, s. 243; Goldsmith, "Crusade of Louis IX...", s. 320.

⁷¹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 249; İbn Ebû Dinar, *Mu'nis fî Ahbari İfrıkiyye ve Tunis*, Beyrut: Dârü'l-Mesire; Tunis: Müessesetu Saidan, 1993, s. 158.

⁷² Goldsmith, "Crusade of Louis IX...", s. 320-21; Runciman, *Sicilian Vespers...*, s. 143; Lower, "A Case Study of Interfaith Relations...", s. 506; Labarge, *Saint Louis-Most Christian...*, s. 243-44; Abun-Nasr, *A History of...*, s. 122.

⁷³ Jordan, *Louis IX and the Challenge...*, s. 215.

⁷⁴ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 640-42; Goldsmith, "Crusade of Louis IX...", s. 321; Runciman, *Haçlı Seferleri*, s. 249.

Haçlı tehdidini bitmiş görünmesi onu yeniden Franklar üzerine sevk eder. Akkâ ve Sûr arasındaki anlaşmazlıkların kısmen son bulduğu dönemde Baybars'ın, Haşhaşiler vasıtasıyla tecrübe ve iktidar gücü önemli biri olan Sûr hâkimi Philip'i öldürtmesi, Haçlı Devletleri açısından çok ağır olur.⁷⁵

Louis, Haçlı Seferine çıkarken muhtemelen başarısız olacağını ve liderlik ettiği Haçlı çağı ideallerinin biteceğini tahmin edemezdi.⁷⁶ Denilebilir ki 1270 Haçlı Seferi, her ne kadar Tunus üzerine olsa da, Müslümanların elinden Kudüs'ü kurtarmak için seferler düzenleyerek (ki bu seferlerin maliyeti için çeşitli vergiler koyan) neredeyse bir asır çabalayan ancak bir türlü istedikleri orduyu toplayıp emellerine ulaşamayan Hıristiyanların, bu doğrultuda Doğu'ya son ciddi hücum girişimidir.⁷⁷

Haçlıların Tunus'ta başına gelenler, Doğu'da Müslümanlar tarafından rahatlamaya, Hıristiyanlar tarafında ise büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Nihai vaziyette bu üzüntüde oldukça haklıdır çünkü Avrupa güçleri, İsa'nın mezarının kurtarılması için yeni bir sefere artık çıkmayacaktır.⁷⁸

Sonuç

Tunus, coğrafi konumu ve Akdeniz ticaretinde etkin olan limanlarıyla önemini her zaman koruyan bir beldedir. XIII. yüzyılın başlarında Hafsî hanedanlığının yönetimine giren Tunus'ta yabancı devletler ile siyaseten iyi ilişkiler kurulmuş ve İtalyan Şehir devletleri gibi büyük ticarî güçlere imtiyazlar verilmiştir. 1270 yılında gerçekleşen VIII. Haçlı Seferi'nin rotası Tunus olur. Seferin mimarı kaynakların belirttiği üzere Haçlı düşüncesini dinî bir vazife ve kutsal bir amaç olarak gören Fransa Kralı IX. Louis'dir. Louis'in asıl hedefinin kutsal topraklar olduğu ve kardeşi Sicilya Kralı Charles d'Anjou'nun amaçları doğrultusunda bu hedefi Tunus'a çevirdiği genel görüşlerdendir. Diğer taraftan kimi araştırmacılar seferin sadece Tunus eksenli değil ikinci bir güzergâh olarak kutsal toprakları da hedef aldığı noktasında tahminlerde bulunurlar.

IX. Louis iç politikada karşılaştığı engeller ve genel olarak dönemin Haçlı düşüncesine olan isteksizliğine rağmen sefer için hazırlıklarını tamamlar. İlk Haçlı Seferine oranla daha az olan askeriyle Tunus'a ulaştığında Hafsî hükümdarı Müstansır'ın beklenilen aksine ülkesini savunmak için ciddi bir hazırlık yaptığını görürler. Louis, bu durumda kardeşi Charles d'Anjou'yu bekleme kararı alır. Haçlılar Tunus'a ayak bastıktan kısa müddet sonra yıpratma hücumları, salgın hastalık ve temiz su bulunamaması gibi nedenlerle zor duruma düşerler. Liderleri dâhil askerinin önemli bir kısmını kaybeden Haçlıları Tunus'a ulaşan Charles d'Anjou toparlar.

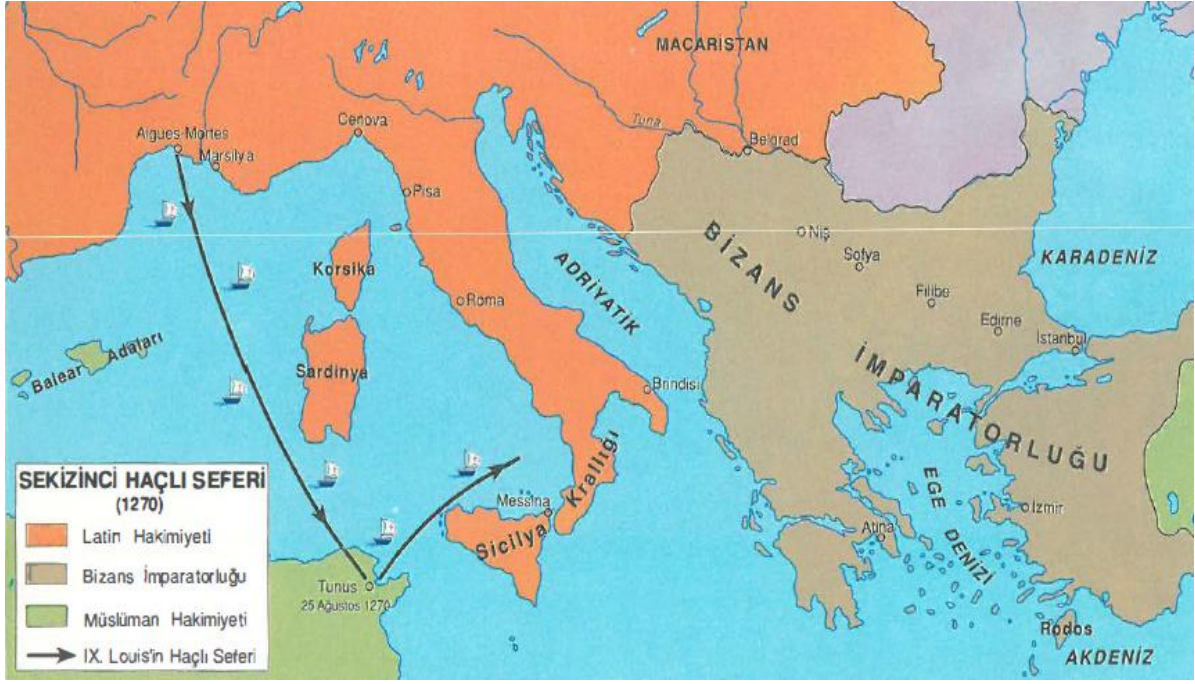
Sonuç olarak siyasî, dinî veya ticarî sebeplerle Tunus'a yapılan VIII. Haçlı Seferi'nde IX. Louis hayatını kaybetmiş ve Charles d'Anjou, Müstansır ile anlaşma imzalayarak ülkesine dönmüştür. Her ne kadar Haçlıların bir kısmı yola devam etse de onlar da istedikleri başarıyı sağlayamamışlardır. Seferin nihayetinde imzalanan anlaşmada Charles önemli kazanımlar elde eder. Bu yönüyle sefer Haçlılar için bir hezimet olurken, Charles d'Anjou'nun hedeflerine hizmet etmiş görünür. Nitekim VIII. Haçlı Seferi, Doğu'daki Latin yerleşimciler için hiçbir fayda sağlamamış, bölgede hızla ilerleyen Memlûk Sultanı Baybars'ın işini kolaylaştırmıştır. Bu tarihten sonra Franklar için Avrupa'dan büyük ölçekte bir sefer düzenlenmemiştir.

⁷⁵ Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 239.

⁷⁶ Jordan, Louis IX and Challenge..., s. 216-17.

⁷⁷ Ahmet Refik Altınay, *Haçlılar*, (Hazırlayan: Güray Kırpık), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 103-104.

⁷⁸ Runciman, Haçlı Seferleri, s. 249; H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, Çev: Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 66.

Şekil 1. “VIII. Haçlı Seferi’nin Güzergâhı”, Bkz. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 238.

KAYNAKÇA

- Abdülkadir Yuvalı, “Hülagû”, *DİA*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 473-75.
- Ahmet Refik Altınay, *Haçlılar*, (Hazırlayan: Güray Kırpık), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Allan Murray, “Crusade of 1267”, *Crusades Encyclopedia*, Vol. I, (Ed. Alan V. Murray), California, 1911, ss. 311.
- Andreas Kiesewetter, “Charles I of Anjou”, *Crusades Encyclopedia*, Vol. I, (Ed. Alan V. Murray), California, 1911, ss. 238-39.
- Aziz Semih İlter, *Şimali Afrika’da Türkler*, C. 1, Vatan Gazete-Matbaa, Kütüphane, İstanbul, 1936.
- Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (Çev: Mustafa Daş), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.
- Corliss K. Slack, *Historical Dictionary of The Crusades*, The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland, and Oxford, 2003.
- Dana C. Munro, “The Popes and the Crusades”, *Proceeding of the American Philosophical Society*, Vol. 55, No. 5, 1916, ss. 348-356. <https://www.jstor.org/stable/984051>, 23.01.2019, 11: 39.
- Elizabeth Siberyy, *Criticism of Crusading (1095-1274)*, Clarendon Press-Oxford, New York, 1985.
- Georges Goyau, “Louis IX”, *The Catholic Encyclopedia*, Vol. 9, Robert Appleton Company, New York, 1910, ss. 368-71.
- George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, 7. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, Çev: Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Işın Demirkent, “Haçlılar”, *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 525-546.
- Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *Haçlı Seferleri Tarihi-Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss. 1-19.

- İbn Ebû Dinar, *Mu'nis fi Ahbari İfrıkiyye ve Tunis*, Beyrut: Dârü'l-Mesire; Tunis: Müessesetu Saidan, 1993.
- İsmail Yiğit, *Endülüs (Gırnata Sultanlığı) ve Kuzey Afrika İslam Devletleri*, C. 1, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2017.
- Jamil M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press, 1987.
- Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, Çev: Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Jean Richard, *The Crusades (c.1071-c.1291)*, Translated by: Jean Birrell, Cambridge University Press, 1999.
- John J. Norwich, *Bizans-Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS. 1082-1453)*, C. 3, (Çev: Selen Hırçın Riegel), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2013.
- John V. Tolan, *Seracens-Islam in the Medieval European Imagination*, Columbia University Press, New York, 2002.
- Jonathan Riley-Smith, "The Crusading Movement and Historians", *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford University Press, New York, 1995, ss. 1-12.
- J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Çev: Fethi Aytuna, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2017.
- Joseph R. Strayer, "The Crusades of Louis IX", *A History of The Crusades*, Vol. 2, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, London, 1969, ss. 487-518.
- Linda Goldsmith, "Crusade of Louis IX. of France de Tunis", *Crusades Encyclopedia*, Vol. I, (Ed. Alan V. Murray), California, 1911, ss. 318-321.
- Margared Wade Labarge, *Saint Louis-Most Christian King of France*, Printed in the United States of America, Toronto, 1958.
- Michael Lower, "Conversion and St. Louis's Last Crusade", *Jnl of Ecclsiastical History*, Cambridge University Press, Vol. 58, No. 2, 2007, ss. 211-231.
- Michael Lower, "Tunus in 1270: A Case Study of İnterfaith Relations in the Late Thirteenth Century", *The International History Review*, Vol. 28, No. 3, 2006, ss. 504-514.
- Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, Çev: Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.
- Muhammed Razûk, "Hafsîler", *DİA*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 125-128.
- Philip B. Baldwin, "Charles of Anjou, Pope Gregory X and the Crown of Jerusalem", *Journal of Medieval History*, 38: 4, 2012, ss. 424-442. <http://www.tandfonline.com/loi/rmed20>, 23.01.2014, 04: 30.
- Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- R. Stephen Humphreys, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu", Çev: Mustafa Kılıç, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/I, 2007, ss. 359-378.
- Salim Koca, "Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 10, Sayı 20, 2017, ss. 15-35.
- Seyhun Şahin, "Hohenstaufen Hanedanı-Papalık Çekişmesi ve Aragon Kralı III. Petro ile Charles de Anjou'nun Sicilya'ya Müdahalesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13: 2, 2018.
- Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 3, Çev: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Steven Runciman, *The Sicilian Vespers, A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, Cambridge at the University Press, Cambridge, 1958.
- Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, Çev: Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2014.
- W. B. Stevenson, *The Crusades in the East*, Cambridge at the University Press, California, 1907.
- William Chester Jordan, *Louis IX and the Challenge of the Crusade*, Princeton University Press, Princeton, 2015.

Endülüs Gayrimüslimlerinin Siyasi ve Sosyokültürel Faaliyetleri

Geliş Tarihi: 16/09/2019

Kabul Tarihi:18/12/2019

Atıf Bilgisi: Şanal, Enes; “Endülüs Gayrimüslimlerinin Siyasi ve Sosyokültürel Faaliyetleri ”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 196-213.

Enes ŞANAL*

Öz

İber Yarımadası'nın Müslüman tarafından fethedilmesinden önce Hristiyan hâkimiyeti altındaki bu coğrafyada Yahudiler baskı ve tahakküm altında yaşamaktaydı. Vizigotlar devrinde Katolik inancını benimsemek ya da ülkeyi terk etmek arasında tercihe zorlanan Yahudiler kimi rivayetlere göre bölgenin Müslümanlarca fethini olumlu karşılamışlardı. İslam fethiyle birlikte Endülüs coğrafyası büyük bir değişim yaşadı. Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin bir arada yaşamasını sağlayan Müslüman devlet ricali, aynı zamanda gayrimüslimleri tolerans ve hakkaniyet umdelerine sıkı sıkıya bağlı İslami bir anlayışla yönetiyordu. Bunun sonucunda Endülüs'teki gayrimüslimler hemen her alanda özgürce faaliyet göstermişlerdi. Bu çalışma, İslam hâkimiyeti altında yaşayan Endülüs gayrimüslimlerinin siyasi, sosyal ve kültürel yaşama katılımları ve Endülüs medeniyetinin gelişmesinde farklı sahalarda göstermiş oldukları yararlılıklar hakkında malumat vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, İspanya, Gayrimüslim, Convivencia, Yahudi, Hristiyan, Sakâlibe.

Political and Sociocultural Activites of Andalusian Non-Muslims

Abstract

The Jews used to live under the tyranny of the Christian command on the Iberian Peninsula before its conquest by the Muslims. Having been forced to make a choice between converting to Catholicism or leaving the country during the rule of Visigoths, the Jews have been reported by some to have welcomed the Muslim conquest of the land. With the Muslim conquest, the Andalusian geography underwent vast amount of change. The Muslim government, which enabled the Muslims, Christians and Jews to live together, was also governing the non-Muslims with fair and tolerant Islamic mentality. As a result, the non-Muslims were freely active in almost all domains. This study aims to provide an insight into the participation of non-Muslims in the political, social and cultural activities and the progress the Andalusian civilization has shown in various fields.

Keywords: al-Andalus, Spain, non-Muslim, Convivencia, Jew, Christian, al-Saqaliba.

---

* Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Orcid No: 0000-0001-7603-490X, e-mail: enes.sanal91@gmail.com

Giriş

Endülüs'te gayrimüslimlerin yaşamlarını sürdürmeleri için İslam idaresi altında birtakım görev ve sorumlulukları yerine getirmeleri gerekmekteydi. “Zimmet Akdi” İslam hâkimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlerin himayesi için yapılan bir antlaşmaydı. Zimmet tabiri gayrimüslimlerin İslam hâkimiyeti altında himaye edilmelerini sağlayan antlaşmaya verilen ad olup bu antlaşmayı yapan gayrimüslimlere ise zimmî adı verilmekteydi¹. Zimmîlik çoğunlukla sulh antlaşmasıyla yahut harpta mağlup olarak Müslüman idarenin yönetimini kabul etmek şeklinde gerçekleşmekteydi². *Zimmet Antlaşması* başka bir deyimle *Daimi İkâmet Antlaşması* gayrimüslimlere cizye ve harac ödemek şartıyla Müslüman topraklarında devamlı yaşama hakkı tanıyordu³. Cizye veren gayrimüslimler askerlikten muaf oldukları gibi cihada katılmaktan da muaf tutuluyorlardı⁴.

İslam medeniyetinde Müslüman-gayrimüslim ortak yaşamının ilk örneği Hz. Muhammed yaşarken ortaya çıkmış ve gayrimüslimlere karşı güdülecek siyaset de İslam'ın temel esaslarına dayandırılmıştı. Endülüs'ün fethinden sonra Vizigot Devleti'nin sonndan bir önceki kralı Witiza'nın oğulları babalarından kalmış olan şehirlerle alakalı olarak Tarık b. Ziyad ile antlaşma yapmışlardı⁵. Ayrıca Emevîlerin Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr, azatlısı Tarık ile beraber Endülüs'ü fethedip halife emriyle Dımaşk'a dönerken Endülüs'ün ilk valisi olan Musa'nın oğlu Abdülaziz b. Musa da güney bölgesinin yerel yöneticisi Theodomiros ile antlaşma yapmıştı. İddiaya göre Theodomiros Levante şehrinin hükümdarıydı⁶. Bu antlaşma 713 yılı Nisan (h. 94 - Recep) ayında imzalanmış olup Tudmir (Theodomiros) Antlaşması olarak bilinmektedir⁷. Antlaşma metninde şu ifadeler yer almaktadır:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla... Abdülaziz'den Theodomiros'a...

Theodomiros barışı kabul etmiş; bunun karşılığında kendisine Allahın ahdi ve zimmeti verilmiştir. Üzerine ittifak edilen şartlara uyduğu sürece onun ve onun idaresindeki herhangi bir Hristiyanın malına dokunulmayacak; kendileri, çocukları ve kadınları öldürülmeyecek, esir edilmeyecek; dinlerini yaşama konusunda herhangi bir engellemeyle karşılaşmayacaklar, kiliselerine dokunulmayacaktır... ”⁸.

İki yönetici arasında imzalanan bu antlaşmayla Endülüs'te Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ortak yaşama anlayışı ilk defa gündeme geldi. Kimi araştırmacılar bu antlaşmanın bir arada yaşama kültürünün Endülüs'teki ilk örneklerinden olduğunu iddia etmektedir⁹. Tudmir Antlaşması'ndan başka Müslümanlarla Endülüs'ün meskûn halkı arasında benzer antlaşmalar da yapıldı. Ancak Tudmir Antlaşması Endülüs'te bir arada yaşama kültürünün (Convivencia)¹⁰ temelini oluşturan antlaşmadır.

1. Endülüs'te Gayrimüslim Unsurlar ve Siyasi Faaliyetleri

İslam fethi öncesi İber Yarımadası'nda Hristiyan ve Yahudi unsurlar yaşıyordu. Fetih sonrası Endülüs'ün demografik yapısında önemli değişiklikler meydana geldi. Üç farklı din ve birçok etnik

¹Gülnehal Bozkurt, “İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. III, sayı 1-4, 1987, s. 117.

² Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2011, s. 50.

³ Şemsettin Ulusal, *İslam Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 55-56.

⁴ Alejandro Garcia Sanjuan, “Tolerancia, Convivencia y Coexistencia en al-Andalus, Mito o Realidad?”, *Desperta Ferro*, sayı 7, s. 43.

⁵ Mehmet Özdemir, “Gayrimüslimlerin Dini Hayatları Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXIII, 1992, s. 209.

⁶ Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, (çev. Yusuf Yazar), Rehber Yayınları, Ankara, 1. Baskı, 1990, s. 48.

⁷ Charles Tieszen, *Christian Identity amid Islam in Medieval Spain*, Leiden, 2013, s. 28.

⁸ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 67.

⁹ Hazar İbdah, Lawrence Woods, “Learning from al-Andalus”, *Interreligious Insight*, 2004, s. 2.

¹⁰ Convivencia tabiri 711-1492 yılları arasında Endülüs'te Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında gerçekleşen siyasal, sosyal, iktisadi, dini ve kültürel etkileşimi ifade eden bir terimdir. Bkz. Enes Şanal, *Convivencia: Endülüs'te Bir Arada Yaşama Kültürü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

unsurun bir arada yaşamaya başladığı kozmopolit bir ülke olan Endülüs'teki Yahudiler ve Hristiyanların yanı sıra Sakâlibe hakkında malumat verilecektir.

1.1. Yahudiler

Endülüs toplumunun en önemli gayrimüslim unsurlarından birisi olan Yahudiler, İber Yarımadası'nda İslam öncesi dönemde Hristiyan idareciler tarafından kötü muameleye maruz kalmış, İslam fethiyle beraber büyük bir özgürlük ortamına kavuşmuşlardı. Öyle ki Vizigotlar devrinde Yahudilere karşı dini baskı sonucunda Fas bölgesine kaçan birçok Yahudi de İslam fethiyle beraber Endülüs'e geri dönmüştü¹¹.

Endülüs Yahudileri için kaynaklarda *el-Yehud*, *el-Zimmîyyun*, *el-İslamîyyun* gibi ifadeler kullanılmaktaydı¹². *el-İslamîyyun* söylemi daha ziyade İslam dinine geçmiş Yahudileri ifade etmek için kullanılmış, Yahudiler ise kendilerini *Sefarad/Sefardim* olarak adlandırmışlardı¹³. Endülüs Yahudileri cemaat halinde bir örgütlenmeye gitmişlerdi. Bu cemaatlerin liderlerine *Nasi* ve *Nagid* gibi unvanlar verilmekteydi. “Başkan, lider, komutan, yönetici” gibi anlamlar ihtiva eden *Nasi* kelimesi, Tevrat içerisinde zikredilen bir tabir olup Romalılar devrinde Filistin'deki Yahudi cemaatinin başı olarak görülmekteydi¹⁴. Endülüs'te önde gelen devlet adamlarından Yahudi Hasday b. Şaprut, Endülüs Emevî hükümdarı III. Abdurrahman tarafından *Nasi* olarak atanınca Yahudiler özerk bir cemaat yapısına kavuşmuş oldular. *Nagid* tabiri ise “nüfuz ve güç sahibi, zengin adam” anlamına gelen bir kelime olup Tevrat'ta “saray başkanı, haznedar, ordu komutanı” gibi anlamlarda kullanılmış ve zamanla İslam hâkimiyeti altında yaşamakta olan Yahudilerin cemaat başkanı anlamına gelecek şekilde kullanılmıştı¹⁵. XX. yüzyılın önde şarkiyatçılarından olan Goitein, *Nagid* unvanının *Reisü'l-Yehud* yani “Yahudilerin başkanı” anlamında da kullanıldığını belirtmektedir¹⁶. Yine o, *Nagid* unvanının ilk kez XI. yüzyılda Tunus hükümdarı Badis ve oğlunun doktorluğunu yapmış olan Abraham b. Ata'ya verildiğini iddia etmektedir¹⁷. XI. yüzyıldan itibaren *Nagid* unvanının *Nasi* unvanının yerine kullanıldığı bilinmektedir¹⁸. *Nagid* kendi cemaatiyle ülke idaresi ve toplum arasında bir köprü vazifesinde olup, polis ve vergi memurunun görevlerini üstlenmesinin yanında Yahudi din mahkemesinin hükümlerini gerçekleştirirdi¹⁹. Yahudiler Endülüs toplumunda diğer dini ve etnik gruplarla beraber yaşamakla beraber Kurtuba, Tuleytula, Gırnata ve diğer şehirlerde “*Juderias*” adlı yerlerde de yaşam sürüyorlardı²⁰.

İslam fethi öncesi İber Yarımadası'nda Yahudilere karşı Hristiyan devlet ricali tarafından gösterilen hasmane tutum, Endülüs'ün tekrar Hristiyanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra da devam etmişti. Nitekim X. Alfonso döneminde Yahudi karşıtı düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelere göre Yahudilere dinlerini yaymaları, Hristiyanlarla aynı sofrada oturmaları, birliktelikte bulunmaları ve onları eğitmeleri de mümkün olmayacaktı²¹. Hristiyan İspanya'da yaşayan Yahudilerden Hristiyan olmaya zorlanan Yahudilere “yan kesici, lanetlik, cehennemlik” anlamlarına gelen ve İspanyolca “domuz” kelimesinden türetilmiş olan *Marrano* adı verilmekteydi²². Hristiyan hâkimiyeti altındaki yaşamlarının aksine Endülüs Yahudileri tarihleri boyunca özgürlük ortamında Müslüman hoşgörüsü

¹¹ Yom Tov Assis, “The Jews of the Maghreb and Sepharad: A Case Study of Inter-Communal Cultural Relations Through the Ages”, *El Presente*, c. II, 2008, s. 11.

¹² Sinan İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 34.

¹³ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 34.

¹⁴ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 184.

¹⁵ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 185-186.

¹⁶ Shelomo Dov Goitein, *A Mediterranean Society*, c. II, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1971, s. 23.

¹⁷ Goitein, *A Mediterranean.*, s. 24.

¹⁸ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 186.

¹⁹ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 191.

²⁰ Sanjuan, “Tolerancia, Convivencia.”, s. 43.

²¹ Mehmet Özdemir, “Hristiyan İspanya'da Yahudi Aleyhtarlığı (VI-XIV. Yüzyıllar)”, *Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum)*, Ankara, 2012, s. 248.

²² Lütfi Şeyban, *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 128.

altında yaşamışlardı. Bu hoşgörü Yahudilere büyük bir nüfuz kazandırmış ve onların “Altın Çağ” yaşamalarında ana etken olmuştur.

Yaklaşık sekiz asır İslam hâkimiyeti altında kalan Endülüs coğrafyasında bu süre zarfında birçok İslam devleti hüküm sürmüştü. VIII-XV. yüzyıllar arasında, gayrimüslimler Müslüman devlet ricalinin göstermiş olduğu hakkaniyet ve hoşgörü anlayışının sayesinde siyasi, dini, kültürel ve iktisadi yaşamda özgürce faaliyet göstermişlerdi. Diğer bölgelerle kıyaslandığında Endülüs'teki gayrimüslimlerin devlet mekanizmasında daha etkin bir rol oynadığı göze çarpmaktadır. Bu minvalde Endülüs devlet idaresinde görev almış en önemli Yahudi devlet adamları hakkında genel malumat vereceğiz.

Hasday b. Şaprut (ö. 975): Aslen Yahudi olan Hasday b. Şaprut 910 yılında Kurtuba şehrinde doğdu. Sâid el-Endelüsî kendisinden “Hasday b. Şebrut el-İsraîlî” adıyla bahsetmektedir²³. Çocukluğunda iyi bir tahsil gören Hasday b. Şaprut daha sonraları tıp ve fizik sahalarında kendisini geliştirmekle kalmadı aynı zamanda Arapça ve Latince öğrendi²⁴. 940 yılında Endülüs sarayına giren Hasday b. Şaprut Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman'ın (912-961) itimadını kazanıp, tıp alanındaki mahirliği sayesinde halifeye yakınlaştı. Ortaçağ'ın en önemli Müslüman müelliflerinden İbn Ebû Usaybia, Hasday b. Şaprut'a halifenin özel doktorluğu görevi tevdi edildiğini zikretmektedir²⁵.

Zamanla devlet içerisinde nüfuzunu artıran Hasday b. Şaprut III. Abdurrahman'ın kendisine itimadının bir nişanesi olarak bazı devletlere elçi olarak gönderilmişti. Barselona şehri idarecisi Sunyer'e elçi olarak gönderilmesi onun ilk elçilik görevi olarak kabul edilmektedir²⁶. Sonraki elçilik görevinde ise 955 yılında Leon Kralı III. Ordone'nun Endülüs'e elçi göndermesinden sonra III. Abdurrahman tarafından Leon Krallığı'na gönderilen Hasday b. Şaprut dostluk antlaşmasının şartlarını krala iletmişti²⁷. Bunun haricinde diğer Leon kralları Ramiro ve Sancho ile de görüşmeler yaptı.

Hazar Kralı Yahudi Yosef'e mektup yazan Hasday b. Şaprut kendisini Endülüs'ün dış ticaret işlerini yürüten kişi olarak tanıtmıştı²⁸. Mektubunda Endülüs'ün yer altı ve yer üstü zenginliklerinden bahseden Hasday b. Şaprut burada “bizim yurdumuz” ve “hükümdarımız” gibi ifadeler kullanarak Endülüs devlet idaresine bağlılık duyduğunu da göstermişti²⁹.

O devirde Endülüs Emevî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında diplomatik bir yakınlık meydana geldi. Bizans İmparatoru VII. Konstantin (913-959), Halife III. Abdurrahman'a başta Dioscorides'in Grekçe tıp eseri *De Materia Medica* olmak üzere birçok hediyeler göndermişti³⁰. Halifenin bu eseri tercüme ettirmek istemesiyle beraber Hasday b. Şaprut eseri Arapça'ya tercüme etmiş ve eser Endülüs'te tıbbın ilerlemesinde önemli rol oynamıştı³¹. Eserde tıp ilminin haricinde bitkilere dair birtakım malumat da mevcuttu³². Ayrıca Hasday b. Şaprut'un VII. Konstantin'in eşine İbranice bir mektup yazdığına dair de malumat bulunmaktadır³³.

Tıp alanında mahir olan Hasday b. Şaprut'un sahadaki hizmetleri bununla sınırlı değildi. Leon Krallığı'ndan el-Gordo (Şişman) lakabıyla bilinen I. Sancho obezite rahatsızlığı çekiyordu. Rivayete

²³ Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem*, (çev. Ramazan Şeşen), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 23.

²⁴ Vivian V. Mann, Thomas Glick, Jerrilynn D. Doods, *Convivencia Jews, Muslims, and Christians in Medieval Spain*, New York, 1992, s.16.

²⁵ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâ'ti'l-Elubbâ*, Tahkik: Nizar Rıza, Mektebetü'l-Hayat, Beyrut, 1965, s. 498.

²⁶ Roger Collins, *Caliphs and Kings: Spain, 796-1031*, Malden, 2012, s. 176.

²⁷ Özdemir, *Siyasi Tarih.*, s. 137.

²⁸ Yitzhak Baer, *A History of the Jews in Christian Spain*, c. I, Illinois, 2001, s. 29.

²⁹ Özdemir, *Siyasi Tarih.*, s. 121.

³⁰ İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ.*, s. 494.

³¹ Moshe Perlmann, “Hasdây b. Shaprût”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. III, Leiden, Londra, 1986, s. 259.

³² Said Abdullah Salih el-Beşerî, *el-Hayatü'l-İlmiyye fî Asrîl Hilafe fî el-Endelüs*, Camiatü'l Ümmü'l Kura, Mekke, 1997, s. 70.

³³ Raymond P. Scheindlin, “el-Yehud fî İsbanya el-Muslime”, *el-Hadaratü'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye fî'l-Endelüs*, (ed. Selma el-Hadra el-Ceyyusi), c. I, Dirasatü'l-Mektebetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1999, s. 304.

göre büyükannesi I. Sancho'nun obezite tedavisi için Hasday b. Şaprut'tan yardım talep etti³⁴. Ortaçağ Hristiyan İspanya'sının en önemli tarihçilerden olan Toledo başpiskoposu Rodrigo Jiménez de Rada, amcasının I. Sancho'ya Endülüs Emevî hükümdarı III. Abdurrahman'dan bu şişmanlığın nasıl tedavi edilebileceği hususunda yardım istemesini tavsiye ettiğini zikretmektedir³⁵. Rodrigo Jiménez de Rada'nın şahadetine göre yardım talebinin üzerine I. Sancho Kurtuba'ya gitmiş, burada hoş bir karşılama sonrasında tedavi edilmiş ve böylece eski çevikliğine ve soğukkanlılığına geri dönmüştü³⁶. Hristiyan İspanya'da I. Sancho'nun rahatsızlığına çare bulunamamış olması ve Endülüs'ten yardım talep edilmesi esasen bu devirde Endülüs'ün tıp sahasında ne denli ileri seviyede olduğunu göstermesi bakımından dikkate şayandır.

Hasday b. Şaprut devlet idaresi ve ilmi faaliyetlerde bulunmasının yanında *Nasi* unvanı alarak Endülüs Yahudilerinin her türlü gelişmesine destek oldu. Meşhur bilim tarihçisi George Sarton'a göre Hasday b. Şaprut sayesinde İsrail'in entelektüel merkezi Babil'den Kurtuba'ya taşındı³⁷. Meyer Kayserling ise Hasday b. Şaprut'un dönemini Yahudi kültür tarihinin parlamasının başlangıcı olarak kabul etmektedir³⁸.

Yakub İbn Djau (ö. 1000): Endülüs'te devlet idaresine yakın olmuş şahsiyetlerden birisi de Yakub İbn Djau idi. Ortaçağ'ın en önemli İbranice kaynaklarından olan *Sefer ha-Kabbalah* adlı eserinde Abraham İbn Daud, Yakub İbn Djau'nun kardeşi Yusuf b. Djau ile birlikte ipek üretimi ve satışıyla uğraştığından bahsederek Endülüs Emevî Halifesi II. Hişam'ın (976-1010) yanı sıra vezir el-Mansur ve İbn Ebû Amîr gibi devlet adamlarına hediyeler takdim ettiğini zikretmektedir³⁹. Zaman içerisinde devrin veziri el-Mansur'a yakınlaşan Yakub b. Djau sonraları "Nasi" olarak atandı. Ortaçağ Yahudi tarihçiliğinin öncü isimlerinden Ben-Sasson Yakub'un bu neviden liderliğe atanan ilk Yahudi olduğunu ifade etmektedir⁴⁰. Ancak Hasday b. Şaprut'un daha önceleri buna benzer bir liderliği elde ettiği de unutulmamalıdır. Elde ettiği makam ve itibar sayesinde nüfuz kazanan Yakub İbn Djau kölelere sahip olmuş ve birçok âlimi himaye etmiş önemli bir şahsiyetti.

İsmail b. Nagrila (ö. 1056): Endülüs'te devlet idaresinde görev alan gayrimüslimler arasında en nüfuzlu şahsiyetlerden birisi olan Yahudi asıllı İsmail b. Nagrila 933 yılında dünyaya geldi. İbn İzârî kendisinden *İsmail b. Negzala* şeklinde bahsetmektedir⁴¹. Genç yaşlarda iyi bir tedrisattan geçen İsmail b. Nagrila Arapça, Latince ve Berberice öğrendi⁴². Abraham İbn Daud'un şahadetine göre İsmail b. Nagrila Müslümanların eserlerini ve dillerini iyi biliyordu⁴³. Farklı alanlarda meziyet sahibi olan İsmail b. Nagrila âlim, şair, gramerci ve hahamdı⁴⁴. Mantık, felsefe, astronomi ve matematik alanlarında kendisini geliştirdi⁴⁵. Malakka şehrinde bulunduğu sırada bir kadının Gırnata emiri Habus b. Maksin'e yazacağı mektup için kendisinden yardım istemesiyle mektubu yazmıştı. Emir'in veziri Ebû'l-Abbas b. el-Arif'in yazıyı beğenmesiyle İsmail b. Nagrila'ya hizmetinde çalışma teklifinde bulunulmuş, İsmail b. Nagrila da bu teklifi kabul ederek Gırnata'ya gidip Zîrî Devleti (1013-1090) hizmetinde çalışmaya başlamıştı⁴⁶.

³⁴ Michael Barry, *Homage to Al-Andalus: The Rise and Fall Islamic Spain*, Dublin, 2016, s. 83.

³⁵ Rodrigo Jiménez de Rada, *Historia de los Hechos de España*, Alianza Editorial, Madrid, 1989, s. 200.

³⁶ Rada, *Historia de los.*, s. 200.

³⁷ Ahmed İsa, *Müslümanların Rönesansa Katkısı*, (çev. Emre Miyasoğlu), Mahya Yayınları, İstanbul, 2012, s. 54.

³⁸ Meyer Kayserling, "Hasdai Abu Yusuf Ibn Shaprut", *The Jewish Encyclopedia*, c. VI, New York, Londra, 1905, s. 249.

³⁹ Abraham İbn Daud, *Sefer ha-Kabbalah*, (İspanyolca'ya çeviren: Jaime Bages Tarrida), Granada, 1922, s. 53-54.

⁴⁰ H. H. Ben-Sasson, "The Flowering of Centralized Leadership and the Rise of Local Leadership", *A History of the Jewish People*, (ed. H. H. Ben-Sasson), Harvard University Press, Cambridge, 1976, s. 429.

⁴¹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, c. III, Darü'l-Kitabü'l İlmîyye, Tahkik: G. S. Colin, Levi Provencal, Beyrut, 2009, s. 264.

⁴² Mann, Glick, Doods, *Convivencia Jews.*, s. 19.

⁴³ Abraham İbn Daud, *Sefer ha.*, s. 56.

⁴⁴ Ross Brann, "Ibn Naghrela Samuel", *The Islamic Civilization*, (ed. Josef W. Meri), c. I, New York, 2006, s. 361.

⁴⁵ İsmail Hakkı Ünal, Nesimi Yazıcı, Mehmet Özdemir, *İslam Kültüründe Hoşgörü*, Ankara, 2015, s. 101.

⁴⁶ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 82.

Zîrî Devleti'nde 1021 yılında Habus idareyi ele alınca İsmail b. Nagrila'nın konumunu yükseltmişti. Zîrî Hanedanı'nın son emiri Abdullah b. Bulukkîn, sürgündeyken kaleme aldığı *et-Tibyân* adlı eserinde İsmail b. Nagrila'da mal toplama hırsının açıkça görüldüğünü zikretmektedir⁴⁷. İbn İzarî emirin ona vezirlik ve buna ilaveten kâtiplik görevlerini tevdi ettiğini zikretmektedir⁴⁸. İslam dünyasında ilk Yahudi vezir olarak kabul edilen İsmail b. Nagrila'dan Sâid el-Endelüsî şu sözlerle bahsetmektedir:

“Granada meliki Emir Badîs b. Hayyus es-Sinhâci'nin hizmetinde çalışan ve devleti idare eden İbnü'n-Nağrîle denen İsmail b. Yûsuf el-Kâtib vardır.”⁴⁹

İsmail b. Nagrila 1027 yılında Nagid unvanı almıştı. Kimi araştırmacılara göre bu unvanla birlikte İsmail b. Nagrila Endülüs'te yaşayan bütün Yahudilerin liderliği konumunu elde etmişti⁵⁰. İsmail b. Nagrila Endülüs'teki dindaşlarını himaye ediyordu. Nitekim İbn Hazm ile dinini ve Yahudileri savunmak için fikri tartışmalar yaşaması buna bir örnek teşkil etmektedir⁵¹. Talmud'a İbranice bir giriş yazan İsmail b. Nagrila gramer alanında da başta *Riches* olmak üzere yirmi iki eser hazırlamıştı⁵².

Endülüs'te yaklaşık sekiz asırlık İslam hâkimiyet devrinde devlet mekanizması içerisinde görev almış gayrimüslimler arasında İsmail b. Nagrila çok önemli bir simadır. Zira İslam âleminde gayrimüslimlerin devlet mekanizmasında elçilik, kâtiplik ve buna benzer görevleri elde etmiş olmalarına karşı, Endülüs'te vezirlik gibi hükümdardan sonra en önemli makamı Yahudi bir şahsiyetin elde etmiş olması dikkate şayan bir vakadır.

Yusuf b. Nagrila (ö. 1066): İsmail b. Nagrila vezirliği sırasında kendisinden sonra oğlunu yerine geçirmek için hazırlıklar yapmıştı. Yusuf b. Nagrila iyi bir tahsil görüp Yahudilik ve şiir alanlarında kendisini yetiştirmişti⁵³. İsmail b. Nagrila vezirlik makamını oğluna verdiğinde Yusuf b. Nagrila genç yaşta idi.

Vezir olduktan sonra günden güne devlet içerisinde nüfuzunu artıran Yusuf b. Nagrila'nın zamanla üstünlük iddiası anlamına gelebilecek tavırlar içerisinde bulunduğu ve Müslüman bir devletin vezirinin yapmasının uygun olmadığı halde sarayda partiler verdiğine dair malumat mevcuttur⁵⁴. Yahudi tarihinde önde gelen araştırmacılardan olan Mark R. Cohen onun hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Yahudi vezir Yusuf Müslümanlara patron gibi davranmakta, tebaanın İslam karşısında mütevazı - gerçekte aşağılanmış- duracağına dair antlaşmayı ihlal etti.”⁵⁵

Kazandığı büyük güç sayesinde Yusuf b. Nagrila'nın bulunduğu makamı suistimal ederek İslam dinine ve kutsallarına karşı istihza edici söylemler içerisine girmesi Endülüs'te gerek devlet ricalinde gerekse halkta hoşnutsuzluk yarattı. Ayrıca onun Zîrî Devleti hükümdarı Badîs b. Habbus'un veliahdı olacağı tahmin edilen Bulukkîn'in zehirlenmesine ve daha sonra bir Yahudi devleti kurmak amacıyla yer tahsisi şartıyla el-Meriyeye emiri Tucibî'ye Gırnata şehrini teslim ettirmeye razı olduğuna dair iddialar da bulunmaktadır⁵⁶. Berberiler Yahudileri tedip etmek için kumpas hazırlıklarına koyuldu⁵⁷. Yusuf b. Nagrila'nın İslam dinini sahte bir din olarak telakki etmesi ve Kur'an-ı Kerim ile alay eden

⁴⁷ Abdullah b. Bulukkîn, *et-Tibyân*, (The Tibyan: Memoirs of Abdullah b. Buluggin Last Zirid Amir of Granada), (çev. Amin Tibi), Brill, Leiden, 1986, s. 55.

⁴⁸ İbn İzarî, *el-Beyânü'l-Muğrib.*, c. III, s. 264.

⁴⁹ Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem.*, s. 220.

⁵⁰ Ross Brann, *Power in the Portrayal*, New Jersey, 2002, s. 25.

⁵¹ Baer, *A History of the Jews.*, s. 32.

⁵² Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, (çev. Yusuf Yazar), Rehber Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1990, s. 275.

⁵³ Mann, Glick, Doods, *Convivencia Jews.*, s. 19.

⁵⁴ İlhan, *Fetihden Murâbitlar.*, s. 103.

⁵⁵ Mark R. Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağ'da Yahudiler*, (çev. Ahmet Fethi), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 222.

⁵⁶ Cumhur Ersin Adıgüzel, “Zirîler”, *TDVİA*, c. XXXIV, İstanbul, 2013, s. 462.

⁵⁷ Reinhart Dozy, *Spanish Islam*, Londra, 1913, s. 652.

sözleri sebebiyle Elbiralı Ebu İshak öncülüğündeki Müslümanlar tarafından 1066 yılında saldırıya uğramıştır⁵⁸. Yusuf b. Nagrila yüzünü kömürle karartmış halde bir evde yakalanıp öldürüldü⁵⁹.

İsmail b. Nagrila ve Yusuf b. Nagrila'nın elde ettiği vezirlik makamına gelmiş olan başka Yahudi devlet adamlarının da olduğu rivayet edilmektedir. Nitekim Sarakusta emiri Tucibiler hizmetine giren *Ebû'l-Fadl Hasday b. Hasday*'ın el-Mu'temin'in vezirliğini yaptığına dair iddia mevcuttur⁶⁰.

1.2. Hristiyanlar

Hristiyanlar Endülüs toplumunda çok önemli bir yere sahipti. Kaynaklarda Endülüs'te İslam hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyanlar için “Nasranî”, “Rumî” ve “Mesihî” gibi ifadeler zikredilmektedir⁶¹. Endülüs'ün fethinden önce bölge Hristiyan hâkimiyeti altındaydı. İslam fethinden sonraki asırlarda Endülüs'te Reconquista Hareketi aşamalı olarak başarılı olmuş ve Müslüman hâkimiyeti altındaki topraklar yeniden Hristiyan hâkimiyeti altına girmişti. Endülüs toplumunun da önemli bir kısmını oluşturan Hristiyanlar yaşamın her alanında aktif bir rol oynamışlardı.

Endülüs'te İslam hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyanlar tıpkı Yahudiler gibi müşterek hareket eden organize bir yapıda yaşıyorlardı. Hristiyanların kendi aralarında seçmiş oldukları ve devlet nezdinde onları temsil edecek olan liderlere *Kûmis* (Latince: Comes) adı verilmekteydi⁶². *Kûmis* kelimesi Latince “kont, âmir, hâkim” gibi anlamlar ihtiva eden Comes kelimesinin Arapçaya dönüşmesiyle oluşmuş olup terim anlamı olarak Endülüs'teki Hristiyan azınlıkların lideri daha sonraki tarihi süreçlerde ise bahsedilen Hristiyanların önde gelenleri için kullanılan bir tabirdir⁶³. *Kûmis* seçimi belirli bir kural dâhilinde yapılıyordu. Buna göre zimmiler adayları seçiyor, emir ve halife ise belirlenen kişinin tayin işini gerçekleştiriyordu⁶⁴. *Kûmis*lerin dindaşlarına ve devlet ricaline karşı birtakım sorumlulukları vardı. Görevleri arasında *Müstahric* olarak dindaşlarından vergi toplamak vardı⁶⁵. Elçilerin kabul edilmeleri, tercümanlık gibi görevlere ek olarak *Kûmis* Hristiyanların kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda yargıçlık görevini ifa ediyordu⁶⁶.

*Kûmis*lik makamının Endülüs'te ne zaman ortaya çıktığına dair Endülüs müelliflerinin eserlerinde bazı malumat bulunmaktadır. İbnü'l-Kutiyye Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman'ın Vizigot prensi Artibas'ı Endülüs'teki Hristiyanların cemaat lideri olarak görevlendirdiğini zikretmektedir⁶⁷. Kurtuba şehri ve çevresinde mülkleri olan Artibas Vizigot Kralı Witiza'nın oğluydu⁶⁸. Bazı tarihçiler Artibas'ın Endülüs'teki ilk *Kûmis* olduğunu ileri sürmüşlerdir⁶⁹. Endülüs'te Hristiyanları temsil eden *Kûmis* zaman içerisinde güç kazanmıştı. Endülüs Emevî Devleti hükümdarı I. Hakem devrinde *Kûmis* olan Rebi b. Teodolfo'nun vergi toplarken sadece Hristiyanların değil aynı zamanda Müslümanların da vergilerini toplaması dikkate şayan bir olaydır⁷⁰.

Endülüs'te Hristiyanların Müslüman Araplarla etkileşimi sonucunda ortaya yeni bir topluluk çıkmıştı. *Mozaraplar* adı verilen topluluk Endülüs'te İslam idaresi altında yaşayan ve Arap dili, kültürü ile gündelik yaşamından etkilenmiş olan Hristiyanlardı. *Mozarap* kelimesi, muadili olarak kullanılan *Müsta'rib* kelimesinin İspanyolcaya dönüşmüş şeklidir⁷¹. Bu tabir “Araplaşmış” anlamında

⁵⁸ İmamüddin, *Endülüs Siyasi.*, s. 276.

⁵⁹ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 111.

⁶⁰ Roger Garaudy, *Endülüs'te İslam*, (çev. Cemal Aydın), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 129.

⁶¹ Miguel de Epalza, “el-Mustaribun: Akliyye Mesihyye Meheme fi Endelüs el-Muslime”, *el-Hadaratü'l-Arabiyye'l-İslamiyye fi'l-Endelüs*, (ed. Selma el-Hadra el-Ceyusi), Dirasatü'l-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1999, s. 233.

⁶² Pedro Chalmeta, “*Kûmis*”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. V, Leiden, 1986, s. 376.

⁶³ Câsim el-Ubûdî, “*Kûmis*”, *TDVİA*, c. XXVI, Ankara, 2002, s. 370.

⁶⁴ el-Ubûdî, “*Kûmis*”, s. 370.

⁶⁵ Chalmeta, “*Kûmis*”, s. 376.

⁶⁶ el-Ubûdî, “*Kûmis*”, s. 370.

⁶⁷ İbnü'l-Kutiyye, *Tarihu İftitâhi'l-Endelüs*, (Early Islamic Spain, çev. David James), New York, 2009, s. 76.

⁶⁸ Richard Hitchcock, *Mozarabs in Medieval and Early Modern Spain*, Hampshire, 2008, s. 25.

⁶⁹ Francisco Javier Simonet, *Historia De Los Mozarabes De Espanas*, Madrid, 1897-1903, s. 111.

⁷⁰ el-Ubûdî, “*Kûmis*”, s. 370.

⁷¹ Hitchcock, , *Mozarabs in.*, s. 9.

kullanılan Arapça kökenli bir kelimedir⁷². İspanyolca eserlere baktığımız zaman “muzaravesi, muztarabes, moçarabes, mozarabos” gibi ifadelerle zikredilen bu kavram kuzeyde Hristiyan İspanya’daki Hristiyanlarla Araplaşmış Hristiyanları ayırmak amacıyla birçok tarihçi tarafından istihza edici bir üslupla kullanılmaktaydı⁷³. Mozarab tabiri XI. yüzyılda Leon vesikalarında “Muzaraves” şeklinde geçtiği rivayet edilmektedir⁷⁴. Francisco Javier Simonet 1860 yılında neşretmiş olduğu *Historia de los Mozarabes* eserinde bu kavramı kullanmıştı. Bir başka araştırmacı Hans Wehr de bu tabiri “asimile olup Arap haline dönüşmüş” şeklinde tanımlamıştı⁷⁵. Araplaşmış Hristiyanlara Mozarap adı verilirken Arap dili ve kültüründen etkilenmiş Endülüs Yahudileri için de Ross Brann “Araplaşmış Yahudiler” tabirini kullanmıştı⁷⁶.

Mozaraplar Endülüs’te İslam hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyanlar iken Hristiyanların ele geçirmiş olduğu topraklarda yaşamayı sürdüren Müslümanlara ise *Müdeccen* adı veriliyordu. Hristiyan hâkimiyeti altında yaşayan Müdeccenler ile İslam hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyan Mozaraplar yaşam standartları ve özgürlükler bakımından kıyaslandığında İslam hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyanların her açıdan daha özgür ve müreffeh bir yaşam sürdükleri görülmektedir. Hristiyan İspanyası’nda Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso, hâkimiyeti altında yaşayan Müdeccenlere iyi davranacağına dair taahhütte bulunmuş ancak sonraki süreçlerde Müdeccenler haklarını kaybetmekle kalmamış aynı zamanda Murcia ve Valencia şehirlerindeki isyanlar neticesinde şehrin ileri gelen Hristiyanlarının da tazyikiyle bu insanlar Benî Ahmer Devleti’ne sürgün edilmişlerdi⁷⁷. Hristiyan hâkimiyeti altında yaşamakta olan Hristiyan olmayan unsurların içerisinde buldukları durumdan şikayetçi oldukları bilinmektedir. Öyle ki IX. yüzyılda Hristiyan idaresi altındaki Hristiyan olmayan birçok insan Müslüman bölgelere göç etmeyi tercih etmişlerdi⁷⁸. Ancak İslam hâkimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlerin Hristiyan İspanya’sına göç ettiklerine fazla şahit olunmamıştır.

Mozaraplar Arap dili ve kültüründen etkilenip Arapça öğrenerek Arapça adlar almaya başlamışlardı. Bu etki öylesine artmıştı ki Kurtuba’da Mozarap gençler dini metinler çalışmasında Arapçayı tercih etmekteydi⁷⁹. Kurtuba şehrinde militan gruplara sahip İspanya Fedâileri Hareketi⁸⁰ lideri Alvarus Mozarapların İslamiyet karşısında Hristiyanlığın değer kaybettiğini görünce duruma tepki göstermişti⁸¹. Ayrıca Mozaraplar tarafından Arap şiiri ve romanına büyük ilgi duyulmasından hicap duyduğunu dile getirmişti⁸². Endülüs’te Arap dili ve kültüründen etkilenenler Hristiyanlarla sınırlı kalmamış Yahudiler de Arap etkisi altında kalmıştı. Zira kimi araştırmacılar Endülüs’teki medeniyetin kuzeydeki Hristiyan topraklarına yayılmasında Arap kültüründen etkilenmiş olan Hristiyanlar ve Yahudilerin aracı olduğunu iddia etmektedir⁸³. Hristiyanların Arap kültüründen etkilenmeleri sadece Arap dili ve gündelik yaşamı noktasında olmadı. Öyle ki İber Yarımadası’nda

⁷² Pedro Chalmeta, “Mozarab”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. VII, New York, Leiden, 1993, s. 247.

⁷³ Jorge Jirola, “Müsta’rib”, *TDVİA*, c. XXXII, İstanbul, 2006, s. 123.

⁷⁴ Chalmeta, “Mozarab”, s. 247.

⁷⁵ Alwyn Harrison, *Andalusî Christianity: The Survival of Indigenous Christian Communities*, Exeter, 2009, s. 18.

⁷⁶ Ross Brann, “The Arabized Jews”, *The Literature of Al-Andalus*, (ed. Maria Rosa Menocal, Raymond P. Scheindin, Michael Sells), New York, 2000, s. 435.

⁷⁷ Ebru Yener, “Ortaçağ’ın Aydınlik Yüzü: Endülüs”, *Doğu Batı*, yıl 8, sayı 33, 2005, s. 223.

⁷⁸ Angus MacKay, *Spain in the Middle Ages*, Hampshire, Londra, 1977, s. 20.

⁷⁹ Chase F. Robinson, *The New Cambridge History of Islam*, c. I, Cambridge Histories Online Cambridge University Press, 2011, s. 608.

⁸⁰ İspanya Fedâileri ya da Kurtuba Fedâileri Hareketi IX. yüzyılda Endülüs’te müslümanlara karşı faaliyet göstermiştir. Bkz. Allan Cutler, “Dokuzuncu Yüzyıl İspanyol Fedâileri Hareketi ve Batı Hristiyanlarının Müslümanlara Yönelik Misyonerlik Faaliyetlerinin Kökenleri”, (çev. Levent Öztürk, Fatmatüz Zehra Kamacı), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı VII, 2003, s. 85-113.

⁸¹ Robinson, *The New*, s. 608.

⁸² Charles Tieszen, *Christian Identity amid Islam in Medieval Spain*, Leiden, 2013, s. 35.

⁸³ Sanaa Osseiran, *Cultural Symbiosis in Al-Andalus*, Beyrut, 2004, s. 197.

Hristiyan aristokrat aileler çocuklarını sünnet ettiriyorlardı⁸⁴. Ayrıca Mozaraplar Müslümanların yeme-içme kültürlerinden de büyük ölçüde etkilenmişlerdi⁸⁵.

Endülüs'te İslam hâkimiyeti altında Yahudiler gibi devlet idaresinde görev almış Hristiyanlar da mevcuttu. Bu bağlamda Endülüs'te siyasi sahada öne çıkan Hristiyanlar hakkında da malumat vereceğiz.

Sid (Rodrigo Diaz de Vivar) (ö. 1099): Endülüs tarihine baktığımızda gayrimüslimler arasında ilginç faaliyetleriyle Sid göze çarpmaktadır. Gerek Endülüs tarihi gerekse İspanya tarihinde önemli bir yere sahip olan Sid'in asıl adı Rodrigo Diaz de Vivar'dır. Sid mahlası Arapça "es-Seyyid" kelimesinden türetilmiştir⁸⁶. Bu tabir "efendi" anlamı taşımaktadır⁸⁷. Endülüslü müverrih İbn Bessâm kendisinden "Kenbîtûr" adıyla bahsetmektedir⁸⁸. Ortaçağ İspanyol kroniği olan *Primera Cronica General* eserinde ise "El-Çid" şeklinde geçmektedir⁸⁹. Onun vefatından yaklaşık kırk yıl sonra yazılan *Poema de Mio Cid* adlı kahramanlık eserinde ise "Çid el-Campeador" ve "Çid el-Bivar" şeklinde zikredilmektedir⁹⁰.

1043 yılında Burgos şehrinde dünyaya gelen Sid gelecekte Kastilya kralı olacak olan II. Sancho ile birlikte tahsil gördü⁹¹. Kastilya Kralı I. Fernando'nun 1065 yılındaki ölümüyle oğulları arasında çıkan taht kavgaları, aynı zamanda Sid'in tarih sahnesinde görülmeye başladığı zamandır. Bir süre sonra VI. Alfonso'nun hizmetine giren Sid hükümdar tarafından İşbiliye'deki Abbâdî hükümdarı el-Mu'temid'e vergi tahsil etmek üzere gönderildi⁹². Bir süre sonra VI. Alfonso tarafından Kastilya topraklarından kovulan Sid İslam hâkimiyeti altındaki Saragutsa (Zaragoza) şehri hükümdarının hizmetinde bulundu⁹³.

Murabıtlar Devleti 1092 yılında Belensiye (Valencia) şehrini ele geçirdikten iki yıl sonra Sid şehri ele geçirdi. Onun 1094-1099 yılları arasında şehrin yöneticiliği ve lortluğunu yaptığı kaydedilmektedir⁹⁴. Belensiye kaybedilince Müslümanlar Murabıt hükümdarı Yusuf b. Taşfin'den yardım istediler. Murabıtların şehri muhasarası başarısız olduysa da daha sonraki Kunsîcre Savaşı'nda Murabıtlar zafer kazanmış ve bu savaşta Sid'in oğlu ölünce Sid de üzüntüden hastalığının ilerlemesiyle 1099 yılında vefat etmişti⁹⁵. Çıkarı uğruna kimi zaman Hristiyanların yanında Müslümanlara karşı kimi zamansa Müslümanların yanında Hristiyanlara karşı mücadele eden Sid paralı asker ve savaşçı olarak meşhur olmuştu. Onun yaşamını ele alan birçok edebi eser kaleme alınmıştı. Ölümünden kırk yıl sonra kaleme alınan *Poema de Mio Cid* haricinde XVII. yüzyıl yazarı Guiller de Castro'nun *Las Mocededes del Cid* ve Pierre Corneille'nin *Le Cid* adlı eserleri önemlidir⁹⁶. *Poema de Mio Cid* adlı edebi eserin Arap tarihi destanlarından etkilenerek kaleme alındığına dair iddia mevcuttur⁹⁷.

Endülüs'te devlet idaresinde etkili olmuş gayrimüslim şahsiyetler Sid ile sınırlı değildi. Sid'e benzer özellikleri olan *Mahomet b. Abenadalill* başlangıçta Gırnata'da Müslümanların hizmetindeyken daha sonra 1290-1291 yıllarında Aragon Kralı III. Alfonso'ya askerlik yapıp onun ardılı olan II.

⁸⁴ Jirola, , "Müsta'rib", s. 123.

⁸⁵ Abdulvahid Thanoon Taha, "Religious Tolerance and Respect for the Rights of Minorities in Al-Andalus", 38. *ICANAS/Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, c. I, Ankara, 2008, s. 622.

⁸⁶ David Nicolle, *el-Cid and The Reconquista 1050-1492*, Londra, 1996, s. 3.

⁸⁷ Maria Rosa Menocal, *Dünyanın İncisi*, (çev. İhsan Durdu), İstanbul, 2006, Etkileşim Yayınları, s. 41.

⁸⁸ İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî Mehasini Ehli'l-Cezire*, Tahkik: İhsan Abbas, c. III, Beyrut, 1997, s. 95.

⁸⁹ Müellifi Meçhul, *Primera Cronica General*, s. 508.

⁹⁰ Anonim, *Poema de Mio Cid*, (ed. Ramon Menendez Pidal), Madrid, 1913, s. 206-207.

⁹¹ Edward D. English, "Rodrigo Diaz de Vivar", *The Encyclopedia of the Medieval World*, New York, 2005, s. 626.

⁹² Richard Hitchcock, "Al-Sid", *Encyclopaedia of Islam*, c. IX, Leiden, 1997, s. 533.

⁹³ English, "Rodrigo Diaz.", s. 626.

⁹⁴ MacKay, *Spain in.*, s. 18.

⁹⁵ Lütfi Şeyban, *Reconquista Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 109.

⁹⁶ Mehmet Özdemir, "Sid", *TDVİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, s. 147.

⁹⁷ Abdulvahid Zennûn Taha, *Dirasat fî Hadarati'l Endelüs ve Tarihihâ*, Beyrut, 2004, s. 170.

James'e ise elçilik hizmetinde bulunmuştu⁹⁸. Bir başka önemli şahsiyet ise Endülüs Emevî hükümdarı III. Abdurrahman devrinde 949 yılında Bizans İmparatorluğu'na elçi olarak giden *Rabi b. Zeyd* adlı Mozarap piskopos idi⁹⁹. İşbiliye emiri el-Mutezid b. Abbâd'ın veziri ise *Sisnando Davides* adlı bir Mozarap idi¹⁰⁰.

Yukarıda zikrettiğimiz devlet mekanizmasında gayrimüslim şahsiyetlere baktığımızda yüksek makamları elde etmelerinin tesadüf olmadığı hakikattir. Endülüs'te Müslüman devlet ricali din ve ırk farkı gözetmeksizin liyakat ve sadakat çizgisinde gayrimüslimlere de yönetimde hak tanımıştı. İslam hâkimiyeti altındaki diğer bölgelerdeki gayrimüslimler sınırlı bir nüfuz elde edebilirken Endülüs'te gayrimüslimlerin hükümdardan sonra en yetkili merci olan vezirlik makamını defalarca elde edebilmiş olmaları aslında Endülüs'te gayrimüslimlere gösterilen hoşgörülü ve hakkaniyetli yönetim anlayışının bir tezahürü olarak görülmelidir.

1.3. Sakâlibe

Endülüs toplumunu oluşturan bir diğer önemli unsur ise Sakâlibe idi. Ortaçağ'da kaleme alınmış İslam kaynaklarında Sakâlibe, Slavlar ve Slav kökenli köleler için kullanılmıştı. Ancak diğer taraftan bu tabir Endülüs'te toplumsal bir grubu ifade etmek için kullanılmaktaydı. Kelime kökeni olarak Sakâlibe kelimesi Grekçe'deki "s(k)labos" kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olup Avrupa'nın doğu ve güney kısımlarında yaşayan insanları tanımlamak için kullanılmaktadır¹⁰¹. İslam kaynaklarında Sakâlibe hakkında birtakım malumat mevcuttur. Örneğin el-Ömerî *Mesâlikü'l-Ebsâr* adlı eserinde bu topluluktan "Saklab", yaşadıkları coğrafyadan ise "Saklab toprakları" olarak bahsetmiş ve bu toprakların da İslam ülkesinin kuzeyinde yer alan bir bölge olduğunu belirtmiştir¹⁰². Bir başka değerlendirme ise Endülüslü seyyah Ebû Hamîd Muhammed el-Gırnatî'nin seyahatnamesinde mevcuttur. O, seyahati esnasında Sakâlibe bölgesine gittiğini ve burada Türkçe konuşan ve Türkler gibi ok atan *Gurkuman* adıyla bilinen bir halkın yaşadığını zikretmektedir¹⁰³.

Sakâlibe unsurunun özelliklerine dair Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Buldân* eserinde birtakım malumat mevcuttur. Yâkût el-Hamevî eserinde Sakâlibe'nin İbnü'l-Arabî'ye göre beyaz, el-Ömerî ve Ebu Mansur'a göre kırmızı renkte olduğunu nakletmektedir¹⁰⁴. Reinhart Dozy eserinde Sakâlibe adı verilen bu kölelerin Germen kavimler tarafından Slavyofil kavimlerle yaptığı mücadelelerde ele geçirilip İspanya'ya getirildiklerini ileri sürmektedir¹⁰⁵. Lapidus ise bahsedilen kölelerin Kuzey İspanya, Almanya ve Slav topraklarından ele geçirildiğini belirtmektedir¹⁰⁶. İbn Havkal Sakâlibe'nin Yafes'in soyundan gelen bir kabile olduğunu zikredilmektedir¹⁰⁷. Sakâlibe'nin ayrı bir ırk olduğunu savunan araştırmacılar olmakla birlikte kimi araştırmacılar onların Slav kökenli bir topluluk olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁰⁸. Peter Golden Sakâlibe'yi İslam topraklarında başta Abbasî Devleti'nde faaliyet gösteren gulamlara benzetmiş ve bu topluluğun Endülüs Emevî Devleti hizmetinde bulunduğunu ifade etmiştir¹⁰⁹.

⁹⁸ Brian A. Catlos, "Mahomet Abenadalill: A Muslim Mercenary in the Service of the Kings of Aragon", *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon*, (ed. Harvey H. Hames), Leiden, Boston, 2004, s. 257.

⁹⁹ Barry, *Homage to.*, s. 86.

¹⁰⁰ Şeyban, *Reconquista.*, s. 348.

¹⁰¹ Ahmet Taşağıl, "Sakâlibe", *TDVİA*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 3.

¹⁰² el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 26.

¹⁰³ Ebû Hamîd Muhammed el-Gırnatî, *Gırnatî Seyahatnamesi*, (Tuhfetu'l-Elbâb ve Nubhetu'l-A'câb, çev. Fatih Sabuncu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 53-55.

¹⁰⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, c. III, Darü's-Sadr, Beyrut, 1977, s. 416.

¹⁰⁵ Dozy, *Spanish Islam*, s. 430.

¹⁰⁶ Ira M. Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, c. I, (çev. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 513.

¹⁰⁷ İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, (10. Asırda İslam Coğrafyası, çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 103.

¹⁰⁸ Ross Brann, "The Moors?", *Medieval Encounters*, sayı 15, 2009, s. 308.

¹⁰⁹ Peter Golden, "Al-Sakâliba", *The Encyclopaedia of Islam*, c. VIII, Leiden, 1995, s. 872.

Endülüs'te Sakâlibe unsurunun devlet içerisinde yer almaya VIII. yüzyılda başlamış, daha sonraları ise muhafız, cariye, harem ağası ve harem hizmetçisi gibi görevlerde bulunmuşlardı¹¹⁰. Endülüs'ün en haşmetli yıllarında dahi Sakâlibe devlet nezdinde önemli yer edinmişti. Öyle ki Endülüs Emevî Devleti'nin en büyük hükümdarı III. Abdurrahman'ın saltanat yıllarında 939 yılında Leon Krallığı ile yapılacak olan savaşta *Necdet* adlı bir Sakâlibe ordunun en yetkili kişisi olarak görev aldı¹¹¹. Yine III. Abdurrahman devrinde *Yâsir* ve *Temâm* adlı kişilere Divanü'l-Ceyş ve el-Hidmetü'l-Sultaniyye görevleri tevdi edilmişti¹¹². Bir diğer Endülüs Emevî hükümdarı II. Hakem devrinde ise Kurtuba şehrindeki ordu başında *Faik* ve *Cü'zer* adlı komutanları olan Sakâlibelerden oluşuyordu¹¹³. Sakâlibe unsuru devlet mekanizmasında yer almasının yanında Endülüs toplumunda da zamanla nüfuz kazanmıştı. Zira Endülüs'te büyük zenginlik kazanıp özel mülklere ve kölelere sahip olan ordu ve idare mensupları olduğu bilinmektedir¹¹⁴.

2. Endülüs'teki Gayrimüslimlerin Sosyokültürel Faaliyetleri

Etrafı Hristiyan devletlerle çevrili bir coğrafyada sekiz asır İslam hâkimiyeti altında kalan Endülüs'ün demografik yapısı çok dinli ve çok kültürlü bir yapı arz ediyordu. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler gündelik yaşamda sürekli etkileşim halindeydi. Farklı dinlerin bir arada yaşadığı, farklı dillerin konuşulduğu, gelenek ve göreneklerin çeşitlilik arz ettiği Endülüs toplumu farklı renk ve tonları barındıran canlı bir hüviyetteydi.

Müslümanların İber Yarımadası'nı fethetmesinden sonra burada meskûn bulunan Hristiyanlar ve Yahudilere ek olarak Müslüman fatihler de yeni toplumda yerini aldı. Fetihden sonraki asırlarda üç farklı din ve birçok etnik unsuru bünyesinde barındıran bu coğrafya gündelik yaşamdan, iktisadi faaliyetlere, dini yaşamdan bilimsel faaliyetlere kadar geniş yelpazede kültürel bir harmanlanma devrine sahne oldu. Bu sürecin en yoğun yaşandığı sahalardan birisi hiç şüphesiz gündelik yaşamda farklı dini ve etnik unsurların faaliyetleri olmuştur. Kültürlerin etkileşimleri farklı dinlerden izdivaçlarla olabildiği gibi dini yaşamdaki gelenek göreneklerin taklit edilmesi şeklinde de olabiliyordu.

2.1. Festivaller, Bayramlar, Eğlence Kültürü

Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler Endülüs'te muhtelif dini ve örfi bayramlar kutluyorlardı. Kimi zaman bu bayramlarda farklı dinlerin mensupları müşterek faaliyetler içinde bulunuyordu. Hristiyanların geleneksel kutlamaları olan yeni yıl eğlencesine Müslümanlar da iştirak ediyor, Hristiyanlarla hediyeleşerek birlikte yemekler yiyorlardı¹¹⁵. Hristiyanların da İslam dünyasındaki Nevruz bayramından esinlenerek kutladıkları "*Neyruz*" adlı bayramda eğlence alanı süslenip o güne özgü kek ve meyveler hazırlanır, Müslümanlar da bu eğlencelerde kiliselere girmekte bir beis görmezdi¹¹⁶. *Asir* adlı verilen festivalde bağ bozumu vesilesiyle üzümler toplanır, şarkılar söylenir ve danslar edilirdi¹¹⁷. Hristiyan bayramı olan *St. John Baptist Kutlaması* da Müslümanların iştirak ettiği bir etkinlik olarak göze çarpıyordu¹¹⁸. Bu bayram İslamiyette Yahya Peygamber, Hristiyan âleminde ise Vaftizci Yahyâ adıyla maruf şahsiyetin doğumu hatrasına tertip ediliyordu¹¹⁹. *Mihrican Bayramı* ise Müslümanların tertip ettiği ve Hristiyanların sıklıkla iştirak ettiği şiir ve at yarışlarının yapıldığı şenlikler arasındaydı¹²⁰. Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından müşterek kutlanan *Kipur Bayramı* bir

¹¹⁰ Taşağıl, "Sakâlibe", s. 3.

¹¹¹ Özdemir, *Siyasi Tarih.*, s. 125.

¹¹² Şevket Yıldız, *Kurtuba: VIII-XIII. Yüzyıllar*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 146-147.

¹¹³ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara, 2012, s. 22.

¹¹⁴ Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, (çev. İhsan Durdu), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s. 228.

¹¹⁵ Osseiran, *Cultural Symbiosis.*, s. 95.

¹¹⁶ İlhan, *Fetihden Murâbitlar.*, s. 168.

¹¹⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul, 2014, s. 221.

¹¹⁸ Osseiran, *Cultural Symbiosis.*, s. 95.

¹¹⁹ Mahmut Aydın, "Yahya", *TDVİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, s. 232.

¹²⁰ Özdemir, *Endülüs*, s. 221.

başka ifadeyle Kefaret Bayramı hakkında kilise vesikalarında bu bayrama iştirak etmelerinden dolayı Hristiyanlara tenkitler mevcuttur¹²¹.

Zengin bir eğlence kültürüne sahip olan Endülüs toplumunda satranç yaygın bir oyundu. Rivayete göre satrancı Endülüs'e musikîşinas Ziriyab tanıtmış ve satranç kelimesi de Arapçaya “*Skitrandj*” adıyla geçmişti¹²². Satrancın Endülüs'ten Hristiyan İspanya'ya ve dünyaya yayıldığı rivayet edilmektedir. Satranç haricinde *Kırk Oyunu* da denilen *Dama* Endülüs'te revaçta olan bir oyundu.

2.2. İzdivaçlar

Endülüs'te farklı dinlere mensup şahsiyetlerin aralarında yaptığı siyasi izdivaçlar Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bağlantı kurma aracı oluyordu. Bu izdivaçlar iki ülkenin devlet ricali arasında gerçekleşiyordu. Endülüs'ün fethine müteakiben ilk Endülüs valisi olarak görev icra eden Abdülaziz b. Musa en önemli siyasi izdivaçlardan birisini yaptı. Vizigot Devleti yıkılıp son kralı Roderick ölünce eşi Egilona dul kaldı. Endülüs tarihinin önde gelen müelliflerinden Makkarî Egilona'dan *Umm-Asim* şeklinde bahsetmektedir¹²³. Abdülaziz b. Musa Egilona ile evlendi. Bu izdivaçta Egilona'nın Abdülaziz b. Musa'nın konumundan faydalanma düşüncesinin bulunma ihtimali vardı. Kimi araştırmacılar da bu doğrultuda görüş beyan etmişlerdi. Richard Hitchcock Egilona'nın bu izdivaçta kocasının statüsünde tanımlanmak ya da farklı çıkarlar sağlamak gibi düşüncelerde olabileceği ihtimalini belirtmektedir¹²⁴. İbnü'l Kutıyye Abdülaziz ile Egilona'nın camiye yakın bir yer olan Santa Rufina Kilisesi'nde yaşadıklarını zikretmektedir¹²⁵. Ayrıca Egilona'nın kocasına taç takıp onu Hristiyan bir krala benzetmek istemesi üzerine Abdülaziz, İslam'a aykırı olduğunu söyleyerek eşinin bu isteğini reddetmişti¹²⁶. Bu izdivaç Endülüs'te farklı dinlere mensup şahsiyetler arasında gerçekleşen en önemli izdivaçlardan birisiydi.

Abdülaziz ve Egilona izdivacı dışında da Endülüs'te bazı siyasi izdivaçlar yapıyordu. Tarık b. Ziyad'ın arkadaşı ve bunun yanında Austria idarecisi Munusa ise Don Pelayo'nun kızıyla izdivaç etmişti¹²⁷. Endülüs'te Reconquista hareketinin başlatıcısı olan Pelayo'nun kızıyla Endülüs'ün fethini gerçekleştiren Tarık b. Ziyad'ın arkadaşının evlenmesi dikkate şayan bir durumdur. Emevîlere bağlı Balj ordusunun lideri konumunda bulunan Abdülcabbar b. Nadir ise Teodomiro Gandarez'in kız kardeşiyle evlendi¹²⁸. Vizigot Devleti'nin sondan bir önceki kralı Witiza'nın torunu Sarah da Emevî Halifesi Hişam'ın isteğiyle İsa b. Muzahim ile izdivaç etmişti¹²⁹.

Endülüs'te siyasi evlilikler fethin akabinde daha sıklıkla görülse de daha sonraki asırlarda da siyasi evlilikler yapıldığını müşahade etmekteyiz. Endülüs Emevî Devleti emiri Abdullah Vascone prensesi Enneca ile evlenmiş, bir asır sonra X. yüzyılda ise el-Mansur Pamplona kralının kızıyla evlenmişti¹³⁰. Endülüs Emevî hilafetini kuran ve devletin en güçlü hükümdarı olan III. Abdurrahman da Hristiyan Bask prensesinin torunuyla, oğlu el-Kaham ise Basklı bir kız ile izdivaç etmişti¹³¹. Endülüs'te Müslüman devlet ricaliyle gayrimüslimler arasında evlilikler olabildiği gibi İber Yarımadası'ndaki Hristiyan idareciler de Müslüman kadınlarla evlenebiliyorlardı. Kastilya-Leon Kralı VI. Alfonso Endülüs'te Mülûkü't-Tavâif döneminde İşbiliye şehri hükümdarı el-Mutemid'in Zeyda adlı torunuyla evlenmişti¹³². Endülüs'te İslam hâkimiyeti Kastilya kraliçesi İzabella ve Aragon kralı Ferdinand'ın izdivacıyla bu iki krallığın birleşmesi sayesinde sona erdi.

¹²¹ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 168-169.

¹²² Rachel Arie, “Singular and Plural: the Heritage of al-Andalus”, *The Unesco Courier*, 1991, s. 19.

¹²³ Makkarî, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratib*, (The History of the Mohemmedan Dynasties in Spain, çev. Pascual de Gayangos), c. II, Londra, 2002, s. 30.

¹²⁴ Richard Hitchcock, *Mozarabs in Medieval and Early Modern Spain*, Hampshire, 2008, s. 14.

¹²⁵ İbnü'l-Kutıyye, *Tarihu İftitâhi'l.*, s. 53.

¹²⁶ Ünal, Yazıcı, Özdemir, *İslam Kültüründe.*, s. 95.

¹²⁷ Osseiran, *Cultural Symbiosis.*, s. 217.

¹²⁸ Osseiran, *Cultural Symbiosis.*, s. 216.

¹²⁹ Osseiran, *Cultural Symbiosis.*, s. 217.

¹³⁰ Osseiran, *Cultural Symbiosis.*, s. 217.

¹³¹ Lindsey Marie Vaughan, *Convivencia: Christians, Jews and Muslims in Medieval Spain*, University of Tennessee Honors Thesis, Knoxville, 2003, s. 9.

¹³² Vaughan, *Convivencia: Christians.*, s. 9.

Endülüs toplumunda kadın Ortaçağ'daki diğer toplumlarla kıyaslandığı zaman daha ayrıcalıklı ve daha özgür bir konumdaydı. Endülüslü annenin çocuğunun tahsilini sağlayıp ona dini ritüeller ile gelenek ve görenekleri öğretmek gibi sorumlulukları bulunuyordu¹³³. Ortaçağ Hristiyan Avrupa'sında kadın değersiz bir varlık olarak görünürken Endülüs kadını özgür bir ortamda toplumda çeşitli meslekleri icra edebiliyordu. Nitekim Endülüs'te öğretmenlik, şarkıcılık, müzayedecilik, kuaförlük ve tekstil işi yapan kadınların olduğu zikredilmektedir¹³⁴. Endülüs'ün Müslüman kadınları hakkında John G. Jackson'un şu ifadeleri dikkate şayandır:

“(…)Hristiyan Avrupa'da halkın %99'u cahildi ve krallar dahi okuma yazma bilmiyordu. Bu sırada Müslüman İspanya'da Morisko (Müslüman) kadın doktorlar, avukatlar, profesörler vardı.(…)”¹³⁵

İslam hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyanlar ve Yahudiler dini yaşamlarında büyük bir hoşgörü ve serbestlik içindeydi. Müslüman devlet ricali gayrimüslimlerin dini ritüellerine karışmıyordu. Ancak Hristiyan İspanya'da Müslümanların cami inşa etmesi yasaktı¹³⁶. Örneğin 1501 yılında yürürlüğe giren kraliyet fermanı Arapça kitapların yakılması, Arapçanın yasaklanması gibi hükümler içermiş ve bu yasakları uygulamayanlara ölüm cezası verilmesi kararlaştırılmıştı¹³⁷. Tarihçiler Endülüs'te farklı dinlere karşı Müslümanların gösterdiği hoşgörüyü defaatle vurgulamışlardır. Örneğin James Reston Jr. Müslümanların Endülüs'te gayrimüslim unsurlara özgürlük verip onlara ibadethane açma konusunda yardımcı olduklarını ve Endülüs hoşgörüsünün Avrupa'yı aydınlatan fener olduğunu dile getirmişti¹³⁸. İspanyol yazar Blasco Ibanez Endülüs'te Müslümanlar tarafından Hristiyanların kiliselerine ve Yahudilerin havralarına saygı duyulduğunu dile getirmişti¹³⁹. Endülüslü Mâlikî fakih el-Karafi Ehl-i Kitap olan Hristiyan ve Yahudilere karşı takınılması gereken tavrı şu sözlerle vurgulamıştı:

“(…) Ehl-i Kitabın güçsüzlerine yumuşak davranmamız, fakirleri gözetmemiz, aç olanları doyurmamız, çıplak olanları giydirmemiz, onlara seslenirken nezaket göstermemiz, eza ve ceza olasılığını ortadan kaldırmamız, her işlerinde onlara nasihat etmemiz, onları eziyet eden kişilere karşı korumamız; ailelerini, mallarını, ırzlarını, tüm haklarını ve çıkarılarını savunmak; kısacası güzel ahlakın gerektirdiği her şeyi onlara uygulamamız bizim görevlerimizdir¹⁴⁰(…)”.

2.3. İlmî Faaliyetlerde Gayrimüslimlerin Rolü

İslam fethi öncesinde Hristiyan ve Yahudi unsurları bünyesinde barındıran İber Yarımadası'nda fetih sonrası Müslüman fatihlerin de buraya gelmesiyle üç büyük din ve birçok ırktan oluşan karma bir toplum oluştu. Farklı kültürlerin etkileşimi ilmi sahada büyük bir etki yaratmıştı. Bu etkileşim neticesinde yaşanan kültürel filizlenme Endülüs medeniyetinin çekirdeğini oluşturdu. Zamanla Endülüs beynelmilel bir ilmi cazibe merkezi haline gelmiş, başta Avrupa'daki âlimler olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinden âlimlerin ilim tahsil etmek için geldikleri bir irfan beldesi haline gelmişti.

Endülüs'ün ilmi cazibe merkezi haline gelmesiyle Avrupa'nın dört bir yanından gelen âlimlere ek olarak buraya muhtelif din ve devlet adamları da ilim tahsil etmek için geliyordu. Müslüman âlimlerden ilim tahsil etmek için daha sonra Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tacını takacak olan Şarلمان'ın Endülüs'e geldiği iddiası mevcuttur¹⁴¹. Bunun haricinde Bavyera Kralı Filib Endülüs Emevî hükümdarı I. Hakem'e mektup göndererek göndereceği heyete Endülüs hakkında başta kültür ve hukuk alanında olmak üzere kendilerine faydalı olabilecek malumat talep etmişti¹⁴². Fransız Kralı

¹³³ Marie Jesus Fuente, “Christian, Muslims and Jewish Woman in Late Medieval Spain”, *Medieval Encounters*, sayı 15, s. 321.

¹³⁴ Osseiran, *Cultural Symbiosis.*, s. 278.

¹³⁵ Dario Fernandez Morera, *The Myth of Andalusian Paradise*, Delaware, 2016, s. 139.

¹³⁶ Antonella Liuzzo Scorpo, *Friendship in Medieval Iberia*, Burlington, 2014, s. 162.

¹³⁷ Feridun Bilgin, “Gırnata'nın İşgali (1492) Sonrasında Endülüs'teki Müslümanların Asimilasyonu”, *Mukaddime*, sayı II, 2010, s. 60.

¹³⁸ Morera, *The Myth.*, s. 85.

¹³⁹ Garaudy, *Endülüs'te.*, s. 25-26.

¹⁴⁰ İlhan, *Fetihten Murâbitlar.*, s. 303-304.

¹⁴¹ İsa, *Müslümanların Rönesansa.*, s. 279.

¹⁴² Selim Taha et-Tikritî, “Avrupalılar İlim Almak İçin Endülüs'e Heyetler Göndermişlerdi”, (çev. İsmail Cerrahoğlu), *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, sayı 75-76, c. VII, 1968, s. 185.

VI. Lui dayısının kızı olan Prenses Elizabeth'in riyasetinde bir heyeti, İngiltere Wels eyaletindeki Kral George da kızının riyasetindeki heyeti Endülüs'e eğitim görmeleri için göndermişti¹⁴³.

Gerbert d'Aurillac'ın adını Endülüs'e ilim tahsil etmek için Avrupa'dan gelen önemli şahsiyetler arasında hassaten zikretmek yerinde olacaktır. Takriben 949-950 yıllarında Akitanya'da dünyaya gelen Gerbert erken yaşlardaki dini tahsilini Saint Geraud Manastırı'nda tamamlayıp seyahati sonunda 967 yılında Barselona Kontluğu'na ulaştı¹⁴⁴. Daha sonra 967-970 yılları arasında Endülüs'te bulunan Gerbert burada astronomi, doğa bilimleri ve matematik sahasında Müslümanlardan dersler almakla yetinmeyip Arapça da öğrenmişti¹⁴⁵. Ayrıca Kurtuba ve İşbiliye'deki ilim merkezlerine ziyaretlerde bulundu¹⁴⁶. Ademar de Chabannes adlı tarihçi bu ziyaretleri esnasında kendisine refakat etmiş ve Gerbert Endülüs'teki Müslümanların ilmi faaliyetlerine ilgi duyarak buradaki ilmi Avrupa'ya yayma isteğine kapılmıştı¹⁴⁷. Zira Arap rakamlarını Endülüs'te öğrenen Gerbert Avrupa'ya Arap rakamları ve kurallarını öğreten şahsiyet olarak tarihe geçmişti¹⁴⁸. Daha sonra Endülüs'ten ayrılan Gerbert 999 yılındaki papalık seçimiyle II. Sylvester adıyla papa oldu. Endülüs'te yetişerek Hristiyan dünyasının en yüksek mertebesi olan papalık makamına oturması hasebiyle II. Sylvester dikkate şayan bir şahsiyettir.

Endülüs'te yetişmiş gayrimüslim âlimler burada özgürce ilmi faaliyetlerini sürdürdüler. Gayrimüslim âlimlerin Endülüs'te farklı ilim dallarına yaptıkları katkılar büyük önemi haizdir. Devlet kademesinde görev almış gayrimüslimler dahi ilmi çalışmalar yapmıştı. Örneğin yukarıda bahsettiğimiz Hasday b. Şaprut üst düzey bir diplomat olmasının yanında tıp alanında da mahirdi. Buna benzer birçok örnek Endülüs tarihinde mevcuttur. Hristiyan ve Yahudi âlimler sadece Endülüs'te ilmi faaliyetler yapmakla kalmamışlar, buradaki ilmi birikimin Avrupa'ya intikalinde de büyük rol oynadılar.

Endülüs'ün en stratejik şehirlerinden birisi olan Tuleytula şehrinin 1085 yılında Hristiyanların eline geçmesi sadece siyasi olarak değil medeniyetlerin etkileşimi bağlamında da önemli bir olaydı. Şehrin Hristiyanların eline geçmesiyle şehirde *Toledo Tercüme Okulu/Toledolu Mütercimler Okulu* (Colegio de Traductores Toledanos) adıyla bir müessesen kuruldu. Bu müessesenin kurulması ve gelişmesinde şehrin başpiskoposu Raymond'un (Francis Raymond de Savvetat) büyük katkısı oldu. Endülüs medeniyetinin Avrupa'ya tesirinde etkili olan Toledo Tercüme Okulu'nun mütercimleri ağırlıklı olarak Hristiyan ve Yahudi kökenliydi. Buraya İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa gibi bölgelerden âlimlerin geldiği bilinmektedir¹⁴⁹.

Buradaki en önemli mütercimler arasında Hristiyan olan *Cremonalı Gerhard* başta gelmektedir. İtalya'nın Cremona şehrinde doğan ve Toledo'ya seyahat edip 1187 yılındaki ölümüne kadar burada yaşayan Cremonalı Gerhard'ın Arapça'dan Latince'ye tercüme ettiği eserlerin en önemlileri İbn Sina'nın *el-Kanun fi et-Tıbb*, ez-Zehravî'nin *el-Tasrif limen'Acize'an et-Tasnîf* ve Ebû Bekir er-Râzî'nin *Kitâb el-Tekâsîm* eserleridir¹⁵⁰. Kendisinin tıp, astronomi, felsefe ve matematik sahasında yetmiş iki eseri Arapça'dan Latince'ye tercüme ettiği bilinmektedir¹⁵¹. Bir diğer önemli mütercim olan *Michael Scot* ise Toledo bulunmuş ve Bitrucî'nin astronomiye dair *Kitâbü'l-Hay'i* adlı eseriyle İbn-i Sînâ'nın *Kitâbu'l-Hayavân* adlı eserlerini tercüme etmişti¹⁵². Buna ek olarak İbn Rüşd'ün Avrupa'da *Great Commentary on the De Caelo* ve *Great Commentary on the De Anima* adlarıyla bilinen eserini

¹⁴³ et-Tikritî, "Avrupalılar İlim.", s. 184-185.

¹⁴⁴ Marco Zuccato, "Gerbert of Aurillac", *Medieval Science, Tecnology, and Medicine*, (ed. Thomas Glick, Steven J. Livesey, Faith Wallis), New York, Londra, 2005, s. 192.

¹⁴⁵ A. Z. Taha, *Dirasat fi.*, s. 210.

¹⁴⁶ Johann Peter Kirsch, "Sylvester II", *The Catholic Encyclopedia*, c. XIV, New York, 1913, s. 371.

¹⁴⁷ Abdurrahman Bedevî, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, (çev. Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 8.

¹⁴⁸ et-Tikritî, "Avrupalılar İlim.", s. 187.

¹⁴⁹ Olcay Öztunalı, "Toledo Çevirmenler Okulunda Gerçekleştirilen Çalışmaların Kültürlerarası Yeri ve Önemi", *DTCF Dergisi*, sayı 57-2, s. 1324.

¹⁵⁰ Fuat Sezgin, *Tanımayan Büyük Çağ*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 142-143.

¹⁵¹ Öztunalı, "Toledo Çevirmenler.", s. 1332.

¹⁵² Alparslan Açıkgenç, "İslâm Bilim Geleneğinin Batı Bilim Geleneğinin Doğuşundaki Rolü", *Yeni Türkiye*, sayı:8-8, 2016, s. 18.

tercüme etti¹⁵³. Avrupa’da *Averroizm* adıyla İbn Rüşdçülük akımının gelişmesinde büyük katkısı olmuştu. Nitekim George Sarton Latin aklının uyanışı ve Batı felsefesinin İbn Rüşd’ten etkilenmesinde Michael Scot’un katkısından sarıh şekilde ifade etmiştir¹⁵⁴. *Chesterli Robert* ise İngiliz kökenli olup Muhammed Mûsâ el-Harizmî’nin cebir kitabını tercüme edip cebir mefhumunu ve bununla alakalı matematiksel işlemleri Avrupa’ya tanıtan kişi olmuştu¹⁵⁵. Hermanus Dalmata ile birlikte Kur’an-ı Kerim’i Latince’ye ilk kez tercüme eden de kendisiydi¹⁵⁶.

Sonuç

Endülüs coğrafyasının İslam hâkimiyeti altına girmesinden sonra bölgede meskûn bulunan gayrimüslimlerin yaşam standartlarında önemli değişiklikler meydana geldi. Vizigotlar devrinde Yahudiler din değiştirme ya da ülkeyi terk etme arasında tercihe zorlandı. Devrin koyu Katolikleştirme cereyanlarından etkilenen Vizigot devlet ricali hâkimiyeti altındaki Aryanizm inancını benimsemiş olan Hristiyanlara dahi baskı uyguladı. Siyasi istikrarsızlık ve iktisadi bunalıma bir de dini hoşgörüsüzlük eklenince Vizigot ahalisi büyük hoşnutsuzluk yaşadı.

Müslümanların fethi neticesinde gayrimüslim unsurlar siyasi, sosyokültürel ve dini yaşamda büyük bir serbestlik elde ettiler. Bunda Endülüs’ün Müslüman idarecilerinin benimsemiş olduğu İslam’ın gayrimüslimlere karşı nasıl davranılması gerektiğine dair umdeler etkili oldu. Hristiyan ve Yahudi halk İslam hâkimiyeti altındaki Endülüs’te siyasi ve sosyokültürel yaşamda aktif rol oynadılar.

Yahudiler tarihleri boyunca hâkimiyeti altında yaşadıkları Yahudi olmayan devletlerin idari mekanizmasında kâtiplik, elçilik gibi kısıtlı mevkileri elde edebilirken Endülüs’te tarihlerinde görmedikleri bir mertebeyi, hükümdardan sonra en yetkili görev olan vezirlik mevkisini din değiştirmeden elde edebilmişlerdir. Bu da Müslüman Endülüs’ün devlet ricalinin din ve ırk farkı gözetmeksizin liyakati esas alarak gayrimüslimlere göstermiş oldukları itimadın alametifarikasıdır.

Endülüs’ün tarihin en büyük medeniyetlerden birisi olarak telakki edilmesinde kendisinden önce var olan bilim geleneklerini potasında eritmekle kalmayıp bilimsel inkişafı gerçekleştirmesi temel saik oldu. İslam hâkimiyeti altındaki gayrimüslimler siyasi, içtimai, dini ve bilhassa kültürel yaşamda interaktif faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu durum da çok dinli ve çok kültürlü bir medeniyetin inşasında mihenk taşı olmuştu. Endülüs’te tahsil gören gayrimüslim âlimlerin kendi çağdaşlarına büyük katkıları dokunduğu gibi asırlar boyunca onlardan tevarüs eden ilmi birikim gerek Avrupa’nın fikri gelişiminde gerekse insanlığın ilmi gelişimine ön ayak olmuştu. Endülüs medeniyetinin canlı ve renkli bir toplum olmasında gayrimüslimlerin rolü büyüktü. Ayrıca Endülüs’ün parlak bir medeniyet olarak inkişaf etmesinde gayrimüslimlerin etkisi olduğu gibi bu medeniyetin Avrupa’ya tesirinde hiç şüphesiz onların payı bulunuyordu.

Kaynakça

Abdullah b. Bulukkîn, *et-Tibyân*, (The Tibyan: Memoirs of Abdullah b. Buluggin Last Zirid Amir of Granada), (çev. Amin Tibi), Brill, Leiden, 1986.

Abraham İbn Daud, *Sefer ha-Kabbalah*, (İspanyolcaya çeviren: Jaime Bages Tarrida), Granada, 1922.

Açıkgenç, Alparslan, “İslâm Bilim Geleneğinin Batı Bilim Geleneğinin Doğuşundaki Rolü”, *Yeni Türkiye*, sayı:8-8, 2016, s. 1-24.

Adıgüzel, Cumhuriyet Ersin, “Zîrîler”, *TDVİA*, c. XXXIV, İstanbul, 2013, s. 462-463.

Anonim, *Poema de Mio Cid*, (ed. Ramon Menendez Pidal), Madrid, 1913.

Arie, Rachel, “Singular and Plural: the Heritage of al-Andalus”, *The Unesco Courier*, 1991, s. 15-19.

Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2011.

¹⁵³ Thomas E. Burman, “Michael Scot and the Translators”, *The Literature of Al-Andalus*, (ed. Maria Rosa Menocal, Raymond P. Scheindin, Michael Sells), New York, 2000, s. 406.

¹⁵⁴ George Sarton, *Introduction to the History of Science*, c. II, Baltimore, 1931, s. 491.

¹⁵⁵ Sezgin, *Tanınmayan Büyük.*, s. 193.

¹⁵⁶ Sezgin, *Tanınmayan Büyük.*, s. 193.

- Assis, Yom Tov, “The Jews of the Maghreb and Sepharad: A Case Study of Inter-Communal Cultural Relations Through the Ages”, *El Presente*, c. II, 2008, s. 11-30.
- Aydın, Mahmut, “Yahya”, *TDVİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, s. 232-234.
- Baer, Yitzhak, *A History of the Jews in Christian Spain*, c. I, Illinois, 2001.
- Barry, Michael, *Homage to Al-Andalus: The Rise and Fall Islamic Spain*, Dublin, 2016.
- Ben-Sasson, H. H., “The Flowering of Centralized Leadership and the Rise of Local Leadership”, *A History of the Jewish People*, (ed. H. H. Ben-Sasson), Harvard University Press, Cambridge, 1976, s. 421-438.
- el-Beşerî, Said Abdullah Salih, *el-Hayatü'l-İlmiyye fi Asril Hilafe fi el-Endelüs*, Camiatü'l Ümmü'l Kura, Mekke, 1997.
- Bozkurt, Gülnihal, “İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. III, sayı 1-4, 1987, s. 115-155.
- Brann, Ross, *Power in the Portrayal*, New Jersey, 2002.
- _____ “The Arabized Jews”, *The Literature of Al-Andalus*, (ed. Maria Rosa Menocal, Raymond P. Scheindin, Michael Sells), New York, 2000, s. 435-454.
- _____ “The Moors?”, *Medieval Encounters*, sayı 15, 2009, s. 307-318.
- _____ “Ibn Naghrela Samuel”, *The Islamic Civilization*, (ed. Josef W. Meri), c. I, New York, 2006, s. 361.
- Burman, Thomas E., “Michael Scot and the Translators”, *The Literature of Al-Andalus*, (ed. Maria Rosa Menocal, Raymond P. Scheindin, Michael Sells), New York, 2000, s. 404-411.
- Catlos, Brian A., “Mahomet Abenadalill: A Muslim Mercenary in the Service of the Kings of Aragon”, *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon*, (ed. Harvey H. Hames), Leiden, Boston, 2004, s. 257-302.
- Chalmeta, Pedro, “Mozarab”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. VII, New York, Leiden, 1993, s. 246-249.
- _____ “Kûmis”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. V, Leiden, 1986, s. 376-378.
- Cohen, Mark R., *Haç ve Hilal Altında Ortaçağ'da Yahudiler*, (çev. Ahmet Fethi), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Collins, Roger, *Caliphs and Kings: Spain, 796-1031*, Malden, 2012.
- Cutler, Allan, “Dokuzuncu Yüzyıl İspanyol Fedâileri Hareketi ve Batı Hristiyanlarının Müslümanlara Yönelik Misyonerlik Faaliyetlerinin Kökenleri”, (çev. Levent Öztürk, Fatmatüz Zehra Kamacı), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı VII, 2003, s. 85-113.
- Dozy, Reinhart, *Spanish Islam*, Londra, 1913.
- Ebû Hamîd Muhammed el-Gırnatî, *Gırnatî Seyahatnamesi*, (Tuhfetü'l-Elbâb ve Nubhetü'l-A'câb, çev. Fatih Sabuncu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.
- English, Edward D., “Rodrigo Diaz de Vivar”, *The Encyclopedia of the Medieval World*, New York, 2005, s. 626.
- Epalza, Miguel de, “el-Mustaribun: Akliyye Mesihyye Meheme fi Endelüs el-Muslime”, *el-Hadaratü'l-Arabiyye'l-İslamiyye fi'l-Endelüs*, (ed. Selma el-Hadra el-Ceyyusi), Dirasatü'l-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1999, s. 233-265.
- Fuente, Marie Jesus, “Christian, Muslims and Jewish Woman in Late Medieval Spain”, *Medieval Encounters*, sayı 15, s. 319-333.
- Garaudy, Roger, *Endülüs'te İslam*, (çev. Cemal Aydın), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Goitein, Shelomo Dov, *A Mediterranean Society*, c. II, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1971.
- Golden, Peter, “Al-Sakâliba”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. VIII, Leiden, 1995, s. 872-881.
- Harrison, Alwyn, *Andalusî Christianity: The Survival of Indigenous Christian Communities*, Exeter, 2009.
- Hitchcock, Richard, *Mozarabs in Medieval and Early Modern Spain*, Hampshire, 2008.
- _____ “Al-Sid”, *Encyclopaedia of Islam*, c. IX, Leiden, 1997, s. 533.

- Ibdah, Hazar, Woods, Lawrence, “Learning from al-Andalus”, *Interreligious Insight*, 2004.
- İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî Mehasini Ehli'l-Cezire*, Tahkik: İhsan Abbas, c. III, Beyrut, 1997.
- İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâ'ti'l-Enbbâ*, Tahkik: Nizar Rıza, Mektebetü'l-Hayat, Beyrut, 1965.
- İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, (10. Asırda İslam Coğrafyası, çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014.
- İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, c. III, Darü'l-Kitabü'l-İlmiyye, Tahkik: G. S. Colin, Levi Provencal, Beyrut, 2009.
- İbnü'l-Kutiyye, *Tarihu İftitâhi'l-Endelüs*, (Early Islamic Spain, çev. David James), New York, 2009.
- İlhan, Sinan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- İmamüddin, Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, (çev. Yusuf Yazar), Rehber Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1990.
- İsa, Ahmed, *Müslümanların Rönesansa Katkısı*, (çev. Emre Miyasoğlu), Mahya Yayınları, İstanbul, 2012.
- Jirola, Jorge, “Müsta'rib”, *TDVİA*, c. XXXII, İstanbul, 2006, s. 123-124.
- Kayslering, Meyer, “Hasdai Abu Yusuf Ibn Shaprût”, *The Jewish Encyclopedia*, c. VI, New York, Londra, 1905, s. 248-249.
- Kirsch, Johann Peter, “Sylvester II”, *The Catholic Encyclopedia*, c. XIV, New York, 1913, s. 371-372.
- Lapidus, Ira M., *İslam Toplumları Tarihi*, c. I, (çev. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Lewis, Bernard, *Müslümanların Avrupa'ya Keşfi*, (çev. İhsan Durdu), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.
- MacKay, Angus, *Spain in the Middle Ages*, Hampshire, Londra, 1977.
- Makkari, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratib*, (The History of the Mohammedan Dynasties in Spain, çev. Pascual de Gayangos), c. II, Londra, 2002.
- Mann, Vivian V., Glick, Thomas, Doods, Jerrilynn D., *Convivencia Jews, Muslims, and Christians in Medieval Spain*, New York, 1992.
- Menocal, Maria Rosa, *Dünyanın İncisi*, (çev. İhsan Durdu), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Morera, Dario Fernandez, *The Myth of Andalusian Paradise*, Delaware, 2016.
- Müellifi Meçhul, *Primera Cronica General*, Madrid, 1906.
- Nicolle, David, *el-Cid and The Reconquista 1050-1492*, Londra, 1996.
- Osseiran, Sanaa, *Cultural Symbiosis in Al-Andalus*, Beyrut, 2004.
- el-Ömerî, *Mesalikü'l-Ebsâr: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara, 2012.
- _____*Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul, 2014.
- _____*“Gayrimüslimlerin Dini Hayatları Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları”*, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXIII, 1992, s. 203-238.
- _____*“Hristiyan İspanya'da Yahudi Aleyhtarlığı (VI-XIV. Yüzyıllar)”*, *Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum)*, Ankara, 2012, s. 239-256.
- _____*“Sid”*, *TDVİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, s. 146-147.
- Öztunalı, Olcay, “Toledo Çevirmenler Okulunda Gerçekleştirilen Çalışmaların Kültürlerarası Yeri ve Önemi”, *DTCF Dergisi*, sayı 57-2, s. 1323-1339.
- Perlmann, Moshe, “Hasdây b. Shaprût”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. III, Leiden, Londra, 1986, s. 259.
- Rada, Rodrigo Jiménez de, *Historia de los Hechos de España*, Alianza Editorial, Madrid, 1989.
- Robinson, Chase F., *The New Cambridge History of Islam*, c. I, Cambridge Histories Online Cambridge University Press, 2011.

- Sanjuan, Alejandro Garcia, “Tolerancia, Convivencia y Coexistencia en al-Andalus, Mito o Realidad?”, *Desperta Ferro*, sayı 7, s. 42-45.
- Sarton, George, *Introduction to the History of Science*, c. II, Baltimore, 1931.
- Scorpo, Antonella Liuzzo, *Friendship in Medieval Iberia*, Burlington, 2014.
- Scheidlin, Raymond P., “el-Yehud fi İsbanya el-Muslime”, *el-Hadaratü'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye fi'l-Endelüs*, (ed. Selma el-Hadra el-Ceyyusi), c. I, Dirasatü'l-Mektebetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1999, s. 301-316.
- Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Simonet, Francisco Javier, *Historia De Los Mozarabes De Espanas*, Madrid, 1897-1903.
- Şanal, Enes, *Convivencia: Endülüs'te Bir Arada Yaşama Kültürü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Şeyban, Lütfi, *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- _____, *Reconquista Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Taha, Abdulvahid Thanoon, “Religious Tolerance and Respect for the Rights of Minorities in Al-Andalus”, *38. ICANAS/Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, c. I, Ankara, 2008, s. 617-624.
- Taha, Abdulvahid Zennûn, *Dirasat fi Hadarati'l Endelüs ve Tarihihâ*, Beyrut, 2004.
- Taşgılı, Ahmet, “Sakâlibe”, *TDVİA*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 3-4.
- Tieszen, Charles, *Christian Identity amid Islam in Medieval Spain*, Leiden, 2013.
- et-Tikritî, Selim Taha, “Avrupalılar İlim Almak İçin Endülüs'e Heyetler Göndermişlerdi”, (çev. İsmail Cerrahoğlu), *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, sayı 75-76, c. VII, 1968, s. 184-188.
- el-Ubûdî, Câsim, “Kûmis”, *TDVİA*, c. XXVI, Ankara, 2002, s. 370-371.
- Ulusal, Şemsettin, *İslam Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Ünal, İsmail Hakkı, Yazıcı, Nesimi, Özdemir, Mehmet, *İslam Kültüründe Hoşgörü*, Ankara, 2015.
- Vaughan, Lindsey Marie, *Convivencia: Christians, Jews and Muslims in Medieval Spain*, University of Tennessee Honors Thesis, Knoxville, 2003.
- Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemül-Buldân*, c. III, Darü's-Sadr, Beyrut, 1977.
- Yener, Ebru, “Ortaçağ'ın Aydınlık Yüzü: Endülüs”, *Doğu Batı*, yıl 8, sayı 33, 2005, s. 217-229.
- Yıldız, Şevket, *Kurtuba: VIII-XIII. Yüzyıllar*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Zuccato, Marco, “Gerbert of Aurillac”, *Medieval Science, Technology, and Medicine*, (ed. Thomas Glick, Steven J. Livesey, Faith Wallis), New York, Londra, 2005, s. 192-194.

1261 Sonrası Bizans-Ceneviz İlişkileri ve Cenevizlilerin Galata'ya Yerleşme Süreci

Geliş Tarihi: 04/11/2019

Kabul Tarihi:19/12/2019

Atıf Bilgisi: Tanrıverdi, Ünal; “1261 Sonrası Bizans-Ceneviz İlişkileri ve Cenevizlilerin Galata'ya Yerleşme Süreci”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 214-226.

Ünal TANRIVERDİ*

Öz

Bizans İmparatoru VIII. Mikhael 1261'de Ortodoks'un başkenti olan İstanbul'u Lâtinlerden geri aldığıında, şehre 'Yeni Konstantin' sıfatıyla girse de durum öyle değildir. İmparator sınırlarını büyütme yerine var olan sahasını etrafındaki ateş çemberinden korumaya çalıştı, zira Bizans nefretiyle büyümüş Avrupa, saldırgan bir politika sergilemekteydi. İmparatorun bu hususta nihaî amacı Batı kuvvetlerinin birleşmesini engellemek ve nitekim uyguladığı politikalarla bunu başarabildi. İlk olarak Ceneviz, akabinde Venedik ile ilişkilere başladı. Mikhael, imparatorluk döneminde İtalyanlar ile arasındaki bağılıklarını dengeleyebilmişti. Ne var ki bu durum, halefi II. Andronikos zamanında geçerli değildi. İmparator'un kötü politikası sonucunda Bizans-Ceneviz ilişkisi adeta Cenevizlerin isteği doğrultusunda ilerleyecek ve Ceneviz'in isteklerine boyun eğecekti. Bu çalışma da 1261-1303 yılları arası Bizans-Ceneviz ilişkisi ve Cenevizlerin Galata'ya yerleşme süreci incelenecek ve dönemin genel panoraması oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: “Bizans”, “Ceneviz”, “Venedik”, “Galata”.

Byzantine-Genoa Relations after 1261 and the Process of Genoese Settlement in Galata

Abstract

When Byzantine Emperor VIII. Mikhael Reconquest Istanbul which is capital of Orthodox from Latin in 1261. He entered in the city with a title 'New Constantine' but situation was different than this. Emperor has tried to save his borders from with hunt instead of growing his land areas. His greatest aim was restrain the western Powers become a coalition In that context. He firstly built a relations with Genoa after that his focus was on the Venice. His policies was reached success. Otherwise, it is impossible to stop Europe that its union was built on Byzantine hatred. Mikhael emperial period has could balanced relation between Italian states. However his successor II. Andronikos couldn't achieve that. As a result of the awful policy of the Emperor the Byzantine Genoese relations would proceed in the line of wishes of Genoese and submit to the Genoese wishes. In this study, Byzantine-Genoese relationship between 1261-1303 and the process of setting in Galata will be examined and general panorama of the period will be tried to be created.

Keywords: “Byzantium”, “Genoa”, “Venice”, “Galata”.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilimdalı, Orcid No: 0000-0002-2036-7040, unaltanriverdi@gmail.com

1. İmparator VIII. Mikhael Döneminde Bizans-Ceneviz İlişkileri

XIII. yüzyılda Akdeniz dünyası önemli olaylara şahitlik etti. Bunlardan belki de en önemlisi İstanbul'un 1204 yılında Lâtinler tarafından zaptıydı. Bilindiği üzere Bizans İmparatorluğu bu saldırı sonucunda yıkılmadı ancak başkentini terk ederek varlığını İznik'te devam ettirdi. Bizans tahtının sahibi VIII. Mikhael Paleologos, (1258-1282) İstanbul'u yeniden alma düşüncesinde olsa da henüz bu düşünceyi tek başına gerçekleştirebilecek bir güce sahip değildi. İmparatorun yeniden başkente dönebilmesi için ittifak yapabileceği takviye bir güce ihtiyacı vardı. Akdeniz'in önemli tacir devletlerinden Ceneviz, XIII. asrın ortalarında Doğu Akdeniz'deki rakibi Venedik ile giriştiği mücadelesini 1258 yılında kaybedince, bölgedeki zenginliklerden mahrum kaldı ve gözünü kuzeye çevirdi. Bu yeni politikayla birlikte Ceneviz'in Karadeniz sularında dolaşabilmesi için İstanbul sularından geçiş izni olmalı veya bölgede limanın olması gerekliydi. Bu sebeple İstanbul'un Bizans tarafından geri alınması, Ceneviz için de son derece mühimdi.

Paralel düşünceye sahip bu devletler Ceneviz elçileri Guglielmo Visconti ve Guarnieri Giudice'nin vasıtasıyla 13 Mart 1261'de İmparator ile görüşüp Nymphaion (Nif-Kemalpaşa¹) antlaşmasını imzaladı.² Antlaşma gereği Ceneviz, Bizans'ın İstanbul'u geri alabilmesi için ihtiyacı olan donanma desteğini verecek, Bizans İmparatoru ise İstanbul'un alınması akabinde Cenevizlerin hâlihazırda sahip olduğu yerlere ek olarak Santa Maria Kilisesi etrafı ve Venedik'e tahsis edilen alanları verecekti.³ 10 Haziran 1261 tarihinde Ceneviz Cumhuriyeti tarafından da onaylanan Ceneviz-Bizans sözleşmesi, İstanbul'un alınmasını hedeflese de ittifakın bu konuda herhangi bir katkısı olmamıştır.⁴ Zira Bizans, İstanbul'u 25 Haziran'da ani bir baskınla geri aldı.⁵ Mikhael, şehir alındıktan üç hafta sonra yani 15 Ağustos'ta *Yeni Constantin* sıfatıyla şehre girdi ve Cenevizlere de antlaşma gereği elde ettikleri bölgelerini verdi.⁶ İlâveten Ceneviz, İstanbul dışında Bizans dinî koşullarını tanımak kaydıyla İzmir bölgesi, Sakız, Midilli, Girit ve Negrepoint adalarında da gümrük vergisi vermeden ticaret yapma iznini aldı. Bu imtiyazlara karşılık Ceneviz, kendi filosu ve Pisa dışında Karadeniz'e başka bir kuvvet sokmayacak ve Bizans'a lojistik destek sağlayacaktı. Bu antlaşma ile Ceneviz'in, Karadeniz ve Kuzey Ege sularından istediği verimi alma fırsatı doğdu.⁷

¹ *Nymphaion*, Manisa bölgesindedir. W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 480.

² Cecily J. Hilsdale, 'The Imperial Image at the End of Exile: The Byzantine Embroidered Silk in Genoa and the Treaty of Nymphaion (1261)', Vol. 64, *Dumbarton Oaks Papers*, Harvard University Press, 2010, s. 154-155; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK., Ankara 2015, s. 415; Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus And The West, 1258-1282*, Harvard University Press, London 1959, s. 88-89; Robert Lopez-Irving Raymond, *Medieval Trade In The Mediterranean World*, Columbia University Press, 1995, s. 127; Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 36.

³ Bizans ve Cenevizler arasında ilk imtiyaz antlaşması 1155 tarihinde yapıldı ve Cenevizler, Haliç kıyısında ve Galata'da nispi ikamet iznini 1170'te aldı. Buna ek olarak 1192-1202 tarihlerinde sınırlarını genişletme imkânı buldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Magdalino, *Ortaçağda İstanbul: Altıncı ve On üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi*, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 122; Merav Mack, *The Merchant of Genoa: The Crusades, the Genoese and the Latin East, 1187-1220*, University of Cambridge, 2003, s. 34; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, Metis Yayınları, İstanbul 1990, I, s. 27; Cameron, *Bizanslılar*, s. 57.

⁴ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 480.

⁵ İstanbul'daki Lâtin kuvvetler, Karadeniz'deki Kefken Adasını kuşatmak üzere şehirden ayrılmıştı. Bu sebeple Mikhael İstanbul'u takviye bir güç almadan geri aldı. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 37; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, TTK, Ankara 2008, III, 244-245.

⁶ Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 121.

⁷ Steven Runciman, 'Deniz Kuvvetinin Ortaçağ Tarihindeki Rolü', *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1943, s. 162-163; Warren Treagold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford 1997, s.740.

Bizans'ın İstanbul'u aldığı yıl içerisinde Papalık makamına IV. Urbanus seçildi ve doğudan gelen bu haberlerle adeta yıkıldı. Papa, Bizans ile ittifak yaptığı gerekçesiyle Ceneviz'i antlaşmanın ardından aforoz etti.⁸ Akabinde İstanbul'a karşı yapılacak Haçlı Seferi zeminini oluşturmaya çalıştı. Venedik ise Doğu Akdeniz'deki Memlûk tehdidi ve İstanbul'un kaybından dolayı ticarî buhran içerisindeydi ve Güney Ege sularındaki kilit bölgelerini de kaybetmek istemiyordu, bu sebeple Papa'nın sefer gayretine müteakip donanma desteği sağladı. Ne var ki Papa, İtalya coğrafyasında istenilmeyen ve Roma ile sık sık ayrı düşen II. Friedrich'in oğlu Sicilya Kralı Manfred ile masaya oturmak istemedi.⁹ Böylece Haçlı seferi başlamadan sonlandı.

Bizans-Ceneviz antlaşmasındaki maddelerden birinin içeriği de Cenevizlerin, Venedik'in Ege bölgesinden çıkartılmasında Bizans kuvvetlerine yardım edeceğini kapsamaktaydı. Her ne kadar Ceneviz, Bizans'a destek vermişse de bu destek güçleri isteksiz ve yetersizdi. 1264'e geldiğinde Venedik güçleri Spezzia civarında, Bizans-Ceneviz donanmasını karşıladı ve yendi.¹⁰ Mikhael ise yenilginin faturasını Ceneviz'e kesti, zira Ceneviz filosu yeteri kadar destek vermemişti. İmparatorun güveni sarsıldı hatta Ceneviz kolonisini şehirden çıkartıp Herakleia (Ereğli) bölgesine nakledilmesi emrini verdi.¹¹ Ayrıca bu gergin dönemde İstanbul'daki Ceneviz *podestasi* (vali) Guglielmo Guercio, merkezi hükümetinden bağımsız olarak Sicilya Kralı Manfred ile İstanbul'daki Lâtin İmparatorluğu'nun yeniden tesisi için anlaşmıştı. Valisinin teşebbüslerinden haberdar olan Ceneviz Cumhuriyeti yaşananlar sonrası Guercio'yu görevinden aldı. Yaşanan durum için Ceneviz, elçi De Camilla aracılığıyla İmparatorluktan af diledi ve Galata (Pera)¹² tarafında yaşama hakkı talep etti.¹³ Mikhael, gelişmeler karşısında duruşunu bir müddet bozmadı. İmparator, İtalyanlara bağlı kalmak istemiyordu ama onlarsız da edemiyordu. Çünkü Batı bloğuna¹⁴ karşı takviye elzemdi. Bu dönemde Venedik ile ittifak kurmak istedi ancak Venedik görüşmelerde isteksizdi.¹⁵ Mütemediyen bir güce ihtiyacı olan Bizans, isteksiz Venedik'e güvenemeyeceğini biliyordu. Bu nedenle Ceneviz ile 1267'de tekrar görüşmelere başladı. İmparator, batı bloğuna karşı dengeleme politikası gereğince Cenevizlerin İstanbul'da önceden istediği Galata'da yaşamasını belirli şartlar dâhilinde kabul etmek zorunda kaldı.¹⁶ Tabi ki bu gelişme halk için de sevindiriciydi, çünkü kent ahali tarafından kötü niyetli, propagandacı olarak bilinen Cenevizler, artık İstanbul'da değil Galata'da yaşayacaklardı. Ayrıca Bizans, başkentin restorasyonu için de Ceneviz ile iş birliği yapacaktı.¹⁷ Ceneviz açısından da bu gelişme son derece olumluydu çünkü Galata ile İstanbul boğazında kendisine ait bir arazisinin

⁸ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 418; Marie-Luise Favreau-Lilie, 'Genoa', (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 501-505.

⁹ Manfred'in hakîm olduğu saha Bizans'a komşuydu. Ayrıca Manfred'in Bizans topraklarında: Kuzey Yunanistan ve Arnavutluk bölgesinde üsleri vardı. Manfred, yeterli kuvvet alacağı takdirde Bizans sahalarını gasp edebilirdi. Kısacası Haçlı seferinin nihaî sonucuna varması için Manfred ile uzlaşma sağlanması gerekmektedir. Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Yayınları, İstanbul 2000, s. 177.

¹⁰ Ceneviz donanmasının 42 gemilik filosu olmasına rağmen isteksiz tavrı sebebiyle 32 gemilik Venedik filosu karşısında başarısız oldu. Bu durum Mikhael'i öfkeliendirdi, antlaşmayı da feshetmesine sebep oldu. Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 162; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 420; John Julius Norwich, *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (1082-1453)*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2013, s. 200.

¹¹ Cenevizler, 1264-1267 arasında bu bölgede ikamet etti. Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, s. 37; Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 37.

¹² Pera kelimesi Grekçede karşı taraf olarak anlamlandırılırdı. İlber Ortaylı, 'Galata', *DİA*, XIII, s. 303-307.

¹³ Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 37-38.

¹⁴ Batı güçleri: Papa, Fransa Kralı, Sicilya Kralı, Kastilya Kralı, İngiltere Kralı, Aragon Kralı, Charles d'Anjou, ve Ancona komünleri açıkça Bizans İmparatorluğu'na karşı düşmandı. Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 178.

¹⁵ Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 179.

¹⁶ İmparator Galata surlarının yıkılmasını, vassali olmalarını, ayrıca boğazdan geçen Ceneviz gemilerinin Blekhernai sarayını selamlayarak geçmelerini istedi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 489; Steven A. Epstein, *Genoa The Genoese 958-1528*, The University of North Carolina Press, 1996, s. 68; Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 170-171; Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latin*, Harvard University Press, Cambridge 1972, s. 69; Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 37.

¹⁷ Hilsdale, 'The Imperial Image', s. 156.

olmasının yanı sıra, yeni alınan bu topraklar Karadeniz'e de açılan bir kapıydı. Yeni kazanılan Galata limanının bir diğer avantajı da büyük tonajlı gemilerin yanaşabilmesiydi.¹⁸

1.1. Galata'nın Tarihsel Süreci Hakkında

Galata, ilk çağ döneminde ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte bölgeye *Sykai* (incirlik), *Pera* (karşı taraf), ayrıca Akropolites'e göre Galatas (sütçü) olarak da adlandırılırdı.¹⁹ İlk olarak başkent in karşısında kasaba durumunda olan Galata, imparator Justinyen döneminde gelişme gösterdi. Bu sebeple bölgeye *Justinianopolis* de denildi. Bizans başkentini 1403'te ziyaret eden Clavijo ise Cenevizlerin bölgeyi Galata, Bizanslıların da Pera olarak adlandırdığını belirtir.²⁰ Ne var ki tüm bilgilerle birlikte şu an söylenen Galata kelimesinin menşinin nereden geldiği tam olarak bilinmemektedir.²¹

İmparator Constantın (324-337) Galata bölgesini sur ile çevreledi, II. Tiberios (578-582) döneminde de Haliç'in kontrolünü sağlamak amaçlı hisar yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca stratejik bölge olan bu hisarı Haçlılar 1204'te kale olarak kullandı ve şehre buradan saldırdı.²² Bu tarz tehlikeli durumları engellemek için Mikhael, surları yıktırttı ve yeni sur yapımına da izin vermedi.²³ İlaveten tehditleri önleyebilmek adına bölgede Bizans garnizonu da hazır bulunurdu. Galata'da Cenevizler ilk olarak 1160-1170 yılları arasında nispi yaşama hakkını almıştı ama bölge sönük halini XIII. sonunda atmaya başlayacaktır. Cenevizlere bölgede 1267 yılında ikamet izni verilince sur içerisinde son derece lüks ve geniş yapılar yapıldı.²⁴ Galata'daki Ceneviz kolonisi fırın, hamam, saray, ev, dükkân yapma hakkına sahipti. Cenevizler, bölgeye yerleşmeye başladıktan sonra, Bizans kültürü ve dilini benimsemediler, aksine yaşayış biçimleri ve dillerini muhafaza ettiler.²⁵ Cenevizlerin hâkimiyet sahası ilk zamanlar bugünkü Bankalar Caddesi, Karaköy Meydanı ve deniz kıyısıydı. Galata Kulesi'nin civarı,²⁶ ilk dönemler Bizans hâkimiyetindeydi. Zamanla Ceneviz sahası, Azapkapı-Tophane boyunca genişledi.²⁷ Ancak yukarıda zikredildiği üzere Bizans-Ceneviz ilişkisi bozulunca koloninin genişlemesi 1267'ye kadar durdu.²⁸

1.2. Bizans İmparatoru VIII. Mikhael'in Siyasî Hamleleri

Bizans- Ceneviz ilişkilerinin bu denli gelişmesi üzerine Venedik yeniden harekete geçmiş, Karadeniz sahasının zenginliğine pay sahibi olmak ve Güney Ege'de varlığını korumak adına yeniden Mikhael ile iyi ilişkiler kurma girişimlerini başlattı. Venedikliler, Bizans'ın Ceneviz muahedesinden sonra 1 Kasım 1267'de Bizans ile görüştü. Ayrıca Venedikli elçiler Mikhael'in gönlünü kazanmak için

¹⁸ XII. yüzyılda kullanılan 100-150 ton ağırlığındaki gemiler yerine ilk kez Ceneviz, tonajları 250-500 tona ulaşan gemiler kullanmış ve bölgeye yanaşabilmiştir. Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, s. 38-39.

¹⁹ Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 163.

²⁰ Ruy Gonzales De Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyehat*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 50.

²¹ Birçok rivayet vardır. Birincisi süt üretiminden kaynaklı grekçe Gala teriminden geldiği, ikincisi İtalyan gemilerinin yük aldığı veya indirdiği iskeleye calata denildiği için buranın da böyle seslendirildiği düşüncesi ve üçüncüsü de bölgede Galatia'lı ailenin oturmasından dolayı Galat mahallesi denildiği rivayetleri vardır. Cyril Mango, 'Galata', *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 815-816.

²² Haliç'e zincir buradan gerilirdi. Haçlılar bu bölgeyi ele geçirince zincirleri kaldırarak gemilerin Haliç bölgesine sevk etmesini sağladı ve Lâtin işgali kaçınılmaz oldu. Haçlıların İstanbul kuşatması hakkında detaylı bilgi için bkz. Brett Edward Whalen, 'Constantinople Siege of' (1204), (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 289.

²³ Semavi Eyice, *Galata ve Kulesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1969, s. 10.

²⁴ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 510.

²⁵ Aueril Cameron, *Bizanslılar*, Çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 16.

²⁶ Galata Kulesi'ni Cenevizler 1349'da inşa etti. İki devlet de kuleyi farklı isimlendirirdi. Bizans kaynaklarında *Büyük Burç*, Cenova kaynaklarında ise *İsa Kulesi* olarak anıldı. Eyice, *Galata ve Kulesi*, s. 22; Semavi Eyice, 'Galata', *İstanbul Ansiklopedisi*, XI, 5882-5886.

²⁷ Bölgenin tarihsel süreci ve topografyası hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Besim Darkat, 'İstanbul', *İslam Ansiklopedisi*, V, 1138-1214; Alexander Van Millingen, *Byzantine Constantinople: the Walls Of The City And Adjoining Historical Sites*, Elibron Classics, London 1899; Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Ülker Sayın, YKY., İstanbul 2001.

²⁸ Eyice, *Galata ve Kulesi*, s. 12; Eyice, 'Galata', s. 5883.

İmparatora ‘*Yeni Constantinus*’ olarak hitap etti.²⁹ Sonuç olarak Bizans ile Venedik, 4 Nisan 1268 tarihinde antlaştı.³⁰ Lâkin bu antlaşma Venedik açısından yetersizdi. Ayrıca bu dönemde İmparator Mikhael, Bizans sularındaki hararetili Ceneviz-Venedik ilişkisinin de yatıştırıcısı rolünü üstlendi.

Bizans-Ceneviz-Venedik üçgeninde nispi bir sulh sağlandı. Lâkin Batı’da sular durulmuyordu, Haçlı seferi için 1266’da son derece mühim gelişmeler yaşandı. Çünkü istenilmeyen Manfred, Benevento bölgesindeki savaşta öldü. Batı cephesinde ise olası İstanbul seferinin lideri Charles d’Anjou,³¹ gelişmeler ardından Manfred’in hakim olduğu sahalara ele geçirdi.³² Böylece Charles ve II. Baoudouin³³ önderliğindeki Batı, Konstantinapolis’e plânlı bir şekilde karadan ve denizden ilerleme fırsatı yakaladı.

Venedik *Doge*’u Reniero Zeno, 30 Haziran 1268 tarihinde Bizans antlaşmasını onayladıktan hemen sonra öldü. Mikhael ise bu antlaşmanın devam etmesi için çabaladı ve yeni Doge Lorenzo Tiepolo’ya elçiler yolladı. İmparatora göre beş yıllık yeni antlaşma Batılı güçlerin birleşmesini ve deniz yoluyla Bizans’a saldırmasının önüne geçecekti.³⁴ Görüşmeler neticesinde Ağustos 1270’te antlaşma tazelendi. İmparator’un siyasi hamleleri iyi gitmekteydi zira Charles d’Anjou tarafından Eylül 1269’da Venedik’e yapılan kutsal ittifaka katılma çağrısı da Venedik tarafından sulhunu bozulamayacağı gerekçesiyle reddedilecekti. Böylelikle Mikhael ateş çemberinden kurtulmayı şimdilik başardı.

İmparatorun, Ceneviz ittifakı ve Venedik’le de beş yıllık mütarekesi, Charles liderliğindeki Haçlı Seferi fikrini düşündüğü şekilde sarsmamıştı. İmparator bunun üzerine, siyasi manevra yaparak, Papa IV. Clemens³⁵ ile görüşüp, köprü kurmaya çalıştı. Ancak imparator, istediği ilişkiyi kuramadı. Bir sonraki Papa, 1271’de X. Gregorius oldu. Yeni gelen Papa, Clemens’in aksine Bizans ile yakınlaşma taraftarıydı, amacı kiliselerin birleşmesi ve İmparatorun Roma’ya bağlılığını sağlamaktı. Mikhael, görüşmeler sonucunda 1274’teki Lyon Konsili’nde bağlılığını bildirme teklifinde bulundu.³⁶ İmparatorun birleşmedeki asıl amacı Anjou tehdidine karşı Papa’nın desteğini sağlamaktı. Ayrıca Bizans, Charles’in saldırgan siyasetinden dolayı Venedik’in tarafsız kalacağını da biliyordu. Böylece Mikhael’in siyasi manevrası, Batı ittifakını deldi ve nispi açıdan başkente saldırı tehdidini önledi.

Karadeniz’in anahtarı konumunda olan İstanbul, Venedik için de mühimdi. Ayrıca Venedik idaresi, Cenevizlerin Galata bölgesinde iyice kurumsallaştığının farkındaydı.³⁷ Bu sebeple, Bizans’a elçi yolladı, ince ustalıkla istediklerine kavuşma arzusundaydı.³⁸ Yapılan görüşme bir antlaşma olarak değil, imparator tarafından imzalanan bir ferman niteliği taşıdı, ayrıca bu ferman ile Venediklilere

²⁹ Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 180; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 452.

³⁰ Beş yıllık bir antlaşmadır. Bu antlaşmanın önemli detayları ise şunlardır: tarafların her ikisi de düşmanları ile birlikte olmayacaktı. Venedik, Bizans aleyhine lojistik destek sağlamayacaktı. Savaş esirleri serbest kalacak ve istedikleri yerlerde ikamet etme izni verilecekti. Bizans ise Venedik’in Girit, Koron ve Modon hakimiyetlerine saygı gösterecek, akabinde Bizans bu bölgelerde kendi kilisesini kurabilecek, rahip atayabilecek ve halk özgürce ibadet edebilecekti. Işın Demirkent, ‘1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış’, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy.36, İstanbul 2000, s. 149.

³¹ Charles d’Anjou hakkında detaylı bilgi için bkz. Andreas Kiesewetter, ‘Charles I of Anjou (1226-1285)’, (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 238-239.

³² Charles, Manfred’in Ege bölgesindeki adalarını ve limanlarını ele geçirdi, ayrıca Ocak 1267’de Korfu’yu gasp etti.

³³ İstanbul Lâtin İmparatorluğu’nun son kralıydı.

³⁴ Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 181.

³⁵ Papa IV. Clemens de Ceneviz’i Bizans ile yakın olmasından dolayı aforoz etmişti. Epstein, *Genoa*, s. 153.

³⁶ Aphrodite Papayianni ‘Michael VIII. Palaiologos’, (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 823-824; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 290.

³⁷ Bu bölge dışında Ceneviz’in Karadeniz’de Amasra, Sinop, Samsun, Fatsa, Trabzon, Balıklava Finogonya (Kefken), Suğdak’ta Ege’de ise İmroz, Taşoz, Edremit, Kadı İskelesi ve Midilli’de ticarî kolonilerine sahipti. Aldo Gallotta, ‘Ceneviz’, *DİA*, VII, 363-365; Lopez-Raymond, *Medieval Trade*, s. 127; Serdar Çavuşdere, *Orta Çağ’da Venedik, Papalık ve Türkler 1243-1353*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 40-41; David Jacoby, ‘Italian Trade in Anatolia Eight-Thirteenth Century’, *Orta Çağ’da Anadolu’da Kültürel Karşılaşmalar: 12-15. Yüzyıllarda Anadolu’da İtalyanlar Sempzoyum Bildirileri*, Koç Üniversite VEKAM, Ankara 2006, s.18-19.

³⁸ Elçiler, İmparatorun huzurunda manevî açıdan destekleyici *Romalıların İmparatoru* gibi sözlerle hitap etti. Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 186.

başkent sınırları içerisinde ticarî ve konut alanı da verildi.³⁹ Başkent dışında Selanik'te⁴⁰ de eş imtiyaz sağladı.⁴¹ Selanik'te Ceneviz-Venedik mücadelesinde şimdilik Venedik üstündü.

Batı'da sular durulmuyordu. Epeiros'ta Bizans hâkimiyetini tanımayan despot, 1279'da Charles ile ittifak sağladı. Akabinde Anjou, kuvvetleriyle 1280 sonbaharında⁴² Makedonya'ya inip Berat kalesini almak istedi. Yaşananlar karşısında önlemini alan Bizans kuvvetleri, Charles'ın birliklerini 1281'de bertaraf etti. Charles, başarısızlığı sonrası deniz yoluyla hareket etmek istedi ve bu yüzden Venedik ile ilişki kurmak istedi.

1280'den sonra Venedik ile Bizans ilişkileri de düşünülenden kötü gidiyordu; fermanla belirtilen vaatler, Ege'deki korsanlık faaliyetleri, Karadeniz'de Ceneviz'in daha kârlı olması, Venedik açısından son derece kötü bir durumdu. Ancak Bizans-Venedik ilişkisinin sonlanmasına bu etkenler sebep olmadı. Aynı dönemde Venedik'te doge olan Giovanni Dandolo (1280-1289) Haçlı Seferi fikrine sahip çıkan bir şahıstı. Ayrıca papalık makamına da aynı düşüncelere sahip IV. Martinus geldi.⁴³ Böylece Charles'ın uzun süredir istediği Haçlı birliği 1281'de Orvieto antlaşmasıyla sağlandı. Akabinde Papa, Mikhael'i aforoz etti ve haçlı birlikleri Korfu'da 1 Mayıs 1282'de buluştu, amaçları işgalci imparator Mikhael ve yandaşı Ceneviz'i yok etmektir. Ne var ki Batı'nın birleştiği bu dönemde, Sicilya halkı Fransızlara karşı ayaklandı.⁴⁴ Mikhael'in de destek verdiği isyan Mart 1282'de başladı ve tüm Fransızların ölümüne kadar devam etti. Böylece İstanbul'a düşünülen Haçlı Seferi plânı bir kez daha suya düştü. Ayrıca Venedik'in başarısız Haçlı Seferine destek vermesinden ötürü Bizans ile var olan antlaşması da son buldu. İmparator ise Batı'da yaşanan Haçlı Seferi hakkındaki gelişmeler, Sicilya isyanını ve Avrupa'da gerçekleşen diğer olaylarla ilgili malumatı da Ceneviz podestası Alfranco Cassona'dan aldı. Bu yaşanan hadiseler Bizans-Ceneviz dostluğunu derinleştirdi.⁴⁵ Kısa bir süre sonra Mikhael, Aralık 1282'de öldü. Tahta yirmi dört yaşındaki oğlu II. Andronikos (1282-1328) geldi.⁴⁶ Andronikos babasının düşüncesinin tersine dinî düşünceleri siyasete alet etmedi, ortodoksluğun koruyucusu sıfatıyla tahta geçti.⁴⁷

Sonuç olarak Bizans İmparatoru VIII. Mikhael'in nihaî amacı Batı kuvvetlerinin birleşmesini engellemektir. Bu hususta ilk olarak Ceneviz ile münasebete girdi ve Galata bölgesinde ikamet izni verdi. Venedik'e de belirli imtiyazlar sağladı. Mikhael, imparatorluk döneminde İtalyan devletler ile arasındaki ilişkilerini dengeleyebilmişti. Halefi İmparator Andronikos döneminde ise bu durum geçerli değildi. İmparator'un kötü politikası sonucunda Bizans-Ceneviz ilişkisi, Cenevizlerin isteği doğrultusunda ilerleyecek adeta devlet içinde devlet konumunda olan bir yapı meydana gelecekti.

2. İmparator II. Andronikos Döneminde Bizans-Ceneviz ilişkisi

Cenevizler bu döneme kadar antlaşma şartlarına sadık kalmaya çalıştı zira Mikhael döneminden beri Kuzey Ege ve Karadeniz kıyılarında önemli kazanç elde etmişti. Ayrıca yerli halk ve Ceneviz arasında ufak tefek anlaşmazlık olsa da şehrin öbür yakasında olduklarından dolayı dikkat çekmiyordu. Venedik ise 1282'de Haçlı birliğine destek vererek İstanbul'daki halkına güvenlik

³⁹ Droungarios Kapısı'ndan (Balıkpazarı Kapısı) Aziz Akindynos ve Bakire Meryem kilisesi boyunca Perama Kapısı'na (Odun Kapısı) dek uzanan bölgeyi verdi. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 487-488; Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 186-187; Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 58-59.

⁴⁰ Selanik ve İstanbul, Avrupa'ya giden ürünlerin kilit noktasıydı. Ayrıca başkentten sonra ikinci önemli kentti. XIV. asırdan sonra Bizans devleti, bölgedeki para akışını sadece izleyecekti. Detaylı bilgi için bkz. Angeliki E. Laiou-Cecile Morrison, *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, New York 2007, s. 206.

⁴¹ İmparator, Girit, Modon ve Koron'da Venedik hakimiyetini de tanıdı. Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 186.

⁴² Ağustos 1280'de Papa III. Nicolaus'un ölümü ile Papalık makamı altı ay boş kaldı. Anjou boşluktan yararlanarak, kuvvetlerini ilerletebilmiştir.

⁴³ Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 196.

⁴⁴ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, 333.

⁴⁵ Ayrıca Charles Anjou, Bizans'a karşı sefer hazırlığındayken Ceneviz'e ittifak çağrısında bulduysa da reddedildi. Zira Charles, Ceneviz'in en önemli iki gelir bölgesine: Afrika ve Bizans sahasına karşı, saldırgan tavırlar içindeydi. Epstein, *Genoa*, s. 143; Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 488.

⁴⁶ Treagold, *A History of the Byzantine State*, s. 749.

⁴⁷ Cecily J. Hilsdale, *Byzantine Art and Diplomacy in a Age of Decline*, Cambridge University Press, 2014, s. 187.

sorunları yaşattırıldı. Zira Batılılar sevilmiyordu, yaşanan son gelişmeler de bu nefretin tuzu biberi oldu. Venedik, İstanbul'daki halkının güvenliği ve Kuzey Ege, Karadeniz sahasında var olmak adına Bizans ile anlaşma sağlamak zorundaydı. Neticede Venedik-Bizans arasında 1285'te sulh sağlandı.⁴⁸

Andronikos, askerî politikalarında imparatorluk tarihinin en acı, en kötü hatalarından birisini yaptı. Ceneviz ve Venedik'e güvenip donanmanın gereksiz ve masraflı bir alan olduğu düşüncesini savunarak denizcilik alanındaki tüm askerî gelişmeleri durdurdu ve kaderine terk etti.⁴⁹ Bizans idaresinde bulunan denizci mürettebat ise civar bölgelere giderek Türklerin, Cenevizlerin, Venediklilerin himayesi altına girdi.⁵⁰

Ceneviz-Venedik mücadelesi için 1294 tarihi çok mühimdi. Zira Suriye-Filistin bölgesindeki zenginliklerinin aktarıldığı liman Akkâ şehri Memlûkler tarafından alınınca Venedik için adeta yıkım olmuştu. Bu sebeple yeni arayışlar içerisinde olan Venedik, gözünü Ceneviz'in hâkim olduğu Karadeniz'e dikti. Ceneviz-Venedik mücadelesi⁵¹ böylece Adriyatik ve Doğu Akdeniz'den sonra şimdi de Karadeniz için başlayacaktı. İlk olarak bu iki devlet İskenderun körfezinde karşı karşıya geldi ve savaşta Ceneviz galip geldi. Girit ve Modon'daki Venedik ticaret filosunu batırdı. Ruggiero Morosini kumandasındaki yetmiş beş gemilik Venedik filosu ise 1296'da Ceneviz'den intikam almak adına Bizans kıyılarına doğru ilerledi. Gelişmelerin yaşandığı bu yılda İstanbul ve Batı Anadolu'da zelzeleler meydana gelmekteydi. Manevî açıdan kötü olan Bizanslılar depremden bir hafta sonra yani 22 Temmuz'da Venedik'in Galata saldırısı haberini aldılar.⁵² Ayrıca bölgedeki Bizans halkının da evlerini yakıp yıktılar. İmparator her ne kadar tarafsız kalmak istese de halkının tehlikeye girmesi ve masumların zarar görmesi üzerine savaşa dahil oldu ve kentteki Venediklileri tutsak etti. Mücadelede zayıf veren Venedik güçleri çekilmek zorunda kaldı.⁵³ Bizans'ın mücadeleye dahil olmasından sonra Venedik-Ceneviz arasındaki çatışma 25 Mayıs 1299'da sonlandı.⁵⁴ Ancak Bizans, Venedik ile hâlâ savaş durumundaydı. Karşılıklı görüşmeler yapıldı fakat istenilen sonuç alınamadı. İlâveten Venedik, sulh yoluyla değil de İmparatorluğu korkutarak anlaşmaya çalıştı. Venedik kuvvetleri 21 Temmuz 1302'de başkent sularına girdi, sahil bölgesine ve Prens Adalarına saldırdı. Donanmasını yok eden Andronikos'un elinden hiçbir şey gelmedi, yanında ne Ceneviz ne de başka bir kuvvet vardı. Akabinde Venedik, Bizans'la 4 Ekim 1302'de zoraki antlaşma yaptı.⁵⁵

Venedik'in, Ceneviz ve Bizans ile mücadelesi ve anlaşmazlıkları kimsenin işine gelmedi. Aksine maddî açıdan hepsi de zarara girdi. Ceneviz'in ise durumu biraz farklıydı. Zira hâlâ Karadeniz ve Kuzey Ege'de hâkimiyetine devam etmekteydi ve donanmasız Bizans'ın kendilerine muhtaç

⁴⁸ Bu on yıllık bir antlaşmaydı ve VIII. Mikhael'in 1277'de yapmış olduğu antlaşmayla neredeyse aynıydı. Ne var ki yapılan bu antlaşmalar sadece göstermelikti. Bizans'ın güveni kalmamıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 202.

⁴⁹ İmparatorun bu politikası korsanların da işine geliyordu. Durum o kadar vahimdi ki başkentteki sahil halkı saldırılara karşı içerilere çekilmiştir. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 498.

⁵⁰ Demirkent, '1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik', s. 152.

⁵¹ Doğu Akdeniz'de barınamayacağını anlayan Venedik, gözünü kuzeye yani Karadeniz'e dikti. Ne var ki bölgeye ulaşmak için ya Bizans ile iyi ilişkiler kurmalı ya da Ceneviz'i bölgeden zorla çıkarmalıydı. Venedik ise tercihini savaştan yana kullandı. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu*, s. 688; Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 498-501; Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 204-207.

⁵² Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, Çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 140; Laiou, *Constantinople and the Latin*, s. 104; Treagold, *A History of the Byzantine State*, s. 748.

⁵³ Venedikli Amiral Ruggiero Morosini, önce boğaza gelerek boşaltılan Galata bölgesine saldırdı, ardından İstanbul'a saldırmak istedi. Ne var ki amiral, Bizans'ın büyük direniş göstermesinden dolayı geri çekilmek zorunda kaldı. Geri dönerken Foça bölgesini yağmaladı. İmparator Andronikos ise bu yaşananlar karşısında Venedik mallarına el koydu. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 499; Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 206-207.

⁵⁴ Venedik, Giovanni Soranzo liderliğinde filo ile 1296'da Karadeniz'e açılarak Ceneviz'e ağır hasarlar yaşattı ve Kefe'deki Ceneviz kolonisini yaktı. İlâveten Sakız Adası'nda Bizans gemisini yakaladı. Ceneviz Lamba Doria önderliğindeki filoyla bu yaşananlar karşısında Dalmaçya kıyısında 7 bin Venedikli katletti ve 5 bin de esir aldı. Tutsaklar arasında Marco Polo'da vardı. Bu mücadeleler iki devlet için yıkım demektir. Savaş bu sebeple kimin kazanıldığı belirlenmemekle birlikte 25 Mayıs 1299'da yirmi beş yıllık barış antlaşmasıyla son buldu. Epstein, *Genoa* s. 183; Laiou, *Constantinople and the Latin*, s. 108.

⁵⁵ Nicol, *Bizans ve Venedik*, s. 208.

olduklarının farkındaydı. Ayrıca Cenevizli Benedetto ve Zaccaria⁵⁶ ailesi Bizans'ın yumuşak siyasetinden⁵⁷ yararlanarak İzmir bölgesindeki şap madenlerini kullanma izni, Foça ve Sakız Adası'nı⁵⁸ da on yıllığına kendisine bağlama imkânı buldu. Şunu da belirtmek gerekir, bölgelere Cenevizler zorla girdi ve Bizans'ta bu duruma göz yumdu.⁵⁹ Cenevizlerin asıl bel bağladığı ve kâr ettiği bölge ise hâlâ Karadeniz'dir.

Ceneviz'in Karadeniz'de en önemli limanı Kefe idi.⁶⁰ Burası Kuzey Çin ve Güney Rusya ticarî yolunun limanıydı. Ayrıca Kefe'den sevk edilen değerli eşya ve insan ticareti sayesinde XIV. asrın başlarında Ceneviz, ticarî kâr hacmi açısından rakip devletlerin üstüne geçti. Çünkü Don-Volga nehirleri aracılığıyla içerilere giriyor hatta Hazar Denizi'nde de rol oynuyordu. Bölgeden 100 çeşit değerli eşya getiriliyordu.⁶¹ Ceneviz XIV. yüzyılın ortalarına doğru Karadeniz'de Venedik mücadelesinin dışında Tatarlarla da uğraşacaktı.⁶² Bölgeyi korumak adına bu sebeple Don nehri ve Azak denizi arasında *Tana*'da ileri bir karakol kurdu.⁶³

İmparatorluk, İtalyanlara Mikhael döneminde nispî bağlılık kurmuşken Andronikos'un kötü politikaları sonucunda bu durum muhtaçlık seviyesine geldi.⁶⁴ Ayrıca her ne kadar İstanbul geri alınmışsa da gelir düzeyi gittikçe azalmaktaydı. Bu suretle bölgeye gelen İtalyan yatırımcılar, Bizans'a maddî destek vermekteydi. Bu durum İstanbul Türkler tarafından alınana kadar böyle devam edecek, İtalyanlar özellikle Ceneviz-Venedik kolonileri zenginleşecekti. Ayrıca Karadeniz ve Ege'deki ticarî zenginlik uğruna iki devlet mücadele edecek, Bizans ise sadece izleyecekti. Hassas ve kırılğan Bizans ekonomisi, Venedik-Ceneviz mücadelesi içinde adeta yok olacaktı.⁶⁵

⁵⁶ Zaccaria ailesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mike Carr, 'Trade or Crusade? The Zaccaria of Chios and Crusades against the Turks' *Contact and Conflict in Frankish Greece And The Aegean 1204-1453*, (ed. Nikolaos Chrissis-Mike Carr), Ashgate Press, 2004, ss. 115-135; Alice-Mary Talbot, 'Zaccaria', *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, 2217-2218.

⁵⁷ Cenevizli aile Zaccaria, Bizans'ın etkisiz hareketleri sonucunda Sakız adası, Tenodos'a saldırıp işgal ettiler. Zira Ortodoksluğun savunucusu sıfatıyla çıkan İmparator ilk olarak hedefini Anadolu sahasındaki Türklerle çevirmişti. Bu sebeple Zaccaria ailesi bölgede rahat hareket etme fırsatı doğmuştur. Bizans İmparatorluğu bu zaman içerisinde Moğolların da Anadolu'ya girip, Türkiye Selçuklu Devleti'ni yok etmesi ile bölgedeki siyasî boşluktan yararlanan bağımsız Türk beylikleriyle uğraştı. İlâveten Zaccaria ailesi, Sakız adası ve İzmir bölgesini aldığı için, İmparator aslında burada Türklerle savaşmayacağından dolayı memnundu. Epstein, *Genoa*, s. 184; Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 110; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 453; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çev. Orhan Şaik Gökyay, TTK, Ankara 1944, s. 14-23; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s. 299-301; Zerrin Günel Öden, 'XIII. Yüzyılda Bizans Anadolu'sunun Etnik Kompozisyonu Üzerine', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy.36, İstanbul 2003, s. 147.

⁵⁸ Sakız Adası Zeytinyağı, şarabı ve ağaç sakızı ile meşhurdur. Özellikle tuz, şarap, sakız ticareti Venediklilere yasaklanınca, Cenevizler bu ürünlerde tek satıcı olmuştur. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 209.

⁵⁹ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 517; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 453.

⁶⁰ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000, s. 2.

⁶¹ David Jacoby, 'Genoa, Silk Trade and Silk Manufacture in the Mediterranean Region (1100-1300)', *Commercial Exchange Across the Mediterranean*, Ashgate, 1988, s. 27.

⁶² Laiou-Morrison, *The Byzantine Economy*, s. 207; Michel Balard, 'The Greek of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries', *Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries*, vol. 49, *Dumbarton Oaks Papers*, 1995, s. 24-25.

⁶³ Epstein, *Genoa*, s. 143; Bernard Hamilton, 'The Latin Empire and Western Contacts with Asia', *Contact and Conflict in Frankish Greece And The Aegean, 1204-1453*, (ed. Nikolaos Chrissis-Mike Carr), Ashgate Press, 2004, ss. 43-64; Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe*, s. 193.

⁶⁴ Kalus-Peter Matschke, 'The Late Byzantine City', *The Economic History of Byzantium*, (ed. Angeliki E. Laiou), *Dumbarton Oaks*, Washington 2001, II, 465.

⁶⁵ Matschke, *The Late Byzantine City*, s. 466; Serdar Çavuşdere, 'Ege'de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. Yüzyıllar)', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2009, sy. 46, s. 284-286.

2.1. Katalanların Bizans Sınırlarına girmesi ve Ceneviz Kolonisinin Genişlemesi

XIV. yüzyılın başında Andronikos, Doğu'da askerî meziyetleri üstün, gaza anlayışına sahip Türkler ile mücadele etmek durumundaydı. Ne var ki askerî kuvvetinin bunlara karşı hiçbir şansı yoktu. Andronikos bu dönemde Roger de Flor⁶⁶ liderliğindeki Katalan birliğini bölgeye çağırıldı. Cenevizler durumdan memnun değillerdi, asi ve kural tanımayan bu grup karşısında sahip oldukları stratejik noktaların ve imtiyazlarının tehlikeye girmesinden dolayı çekiniyordu. Böyle de oldu: Katalanlar yirmi bin duka karşılığında Ceneviz gemileriyle İstanbul'a gelmişti, ancak bu ücreti ödememesi üzerine İstanbul'da çatışma yaşandı. Bir başka rivayette de Cenevizler, Katalanların kıyafetleriyle dalga geçmesinden sonra çatışmanın başladığını ileri sürülür. Sebebi bilinmeyen bu çatışmada 3 bin Cenevizli öldürülmüştü. İmparator Andronikos ise Cenevizlerin bu zamana kadar gösterdiği kural tanımayan hareketlerinden ötürü yaşanan hadiselerde sessiz kaldı, fakat Katalanlar, Galata bölgesine yağma girişimlerinde bulununca Andronikos duruma müdahale ederek durdurmuştur.⁶⁷ Kendi topraklarını idare edemeyen ve merkezî otoritesi bozulmuş Bizans için Katalanlar büyük tehdit olmaya başladı. Ceneviz önce Bizans ile paralel düşüncedeydi, ancak ticarî güzergâh üzerinde bulunan Katalanlar ile baş edemeyeceğini anladıkları vakit sulh sağlama yoluna gittiler.⁶⁸ Katalanlar ise Bizans sahasını özellikle Gelibolu bölgesini 1311'de yağma ettikten sonra boşaltmıştır.⁶⁹

Galata kolonisinin hem Katalan hem de Venedik saldırılarına karşı savunmasız olması sebebiyle Ceneviz elçileri Guido Embriaco ve Accursio Ferrario, İmparator'dan sur yapımı konusunda izin istedi. Görüşmeler olumlu sonuçlandı ve Ceneviz, Mart 1303'te İmparator'dan aldığı izinle sur ve hendek yapımına yoğunlaşacaktı.⁷⁰ Surla deniz arası mesafe 60 metre olacak ve etrafında yerleşim olmayacaktı. Ayrıca Cenevizler, bölgelerini korumak amaçlı surların önüne 15 metre derinliğinde hendek kazabilecekti.⁷¹ Ancak surlar Bizans açısından son derece tehlikeli ve dikkat edilmesi gereken bir konuydu. Ceneviz de bu durumu bildiği için sınır bölgelere sıralı yüksek evler yapmış daha sonra aralarını duvarlar ile kapatmıştır. Bu oldubitti sonrası Bizans sessiz kalmıştır.⁷² Surlar⁷³ Azapkapı, Şişhane, Galata Kulesi, Tophane arasında 2800 metre boyunca ve 2 metre yüksekliğinde yapıldı ve 12 kapı eklendi. Surların yüzeyinde Cenova Cumhuriyetini temsil eden aslan figürleri de konuldu.⁷⁴ Surların ne zaman bittiği konusunda kesin bilgi verilmemektedir.⁷⁵ Ayrıca bölgede gözetleme kulesi de yapıldı. Galata Kulesi denilen bu yapı 1348'de yapılmaya başlandı. 1303 antlaşmasının diğer detayları ise Ceneviz kendi ölçüsünü kullanabilecek, tuz ve sakız dışında diğer ürünlerde vergiden muaf tutulacak ve Galata bölgesinde her türlü imar izni de verilecekti. Ayrıca bu antlaşma Cenevizlere İzmir bölgesinde de yaşama hakkını veriyordu.⁷⁶

Galata'ya yerleşen Cenevizler, bu küçük sahada kendi usullerinde idari teşkilatlanmaya gitmişlerdir. Koloni her ne kadar 1267 yılından beri bölgede varlığını devam ettirmişse de esasen

⁶⁶ Katalanlar hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Yusuf Ayönü, *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009; David Jacoby, 'Catalan Company', (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 229-230.

⁶⁷ Ayönü, *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, s. 33-34; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 161.

⁶⁸ Ceneviz ilk olarak Bizans kuvvetleriyle birlikte Katalanlara saldırmış Berenger de Entanča adındaki Katalan komutanını tutuklamıştır. Ne var ki Ceneviz kuvvetleri mühim nokta olan Gelibolu mevkiinde Katalanlar ile mücadele etmişse de başarı sağlayamamıştır. Ticarî çıkarlarını korumak adına sulh etmek istemişlerdir. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 505; Ayönü, *Katalanların Anadolu* s. 71-72.

⁶⁹ Katalanlar buradan Venediklilerin bulunduğu Eğriboz adasına geçmiş, ada halkına büyük sorunlar yaşatmıştır. Francisco de Moncada, *The Catalan Chronicle of Francisco de Moncada*, Çev. Frances Hernandez, Texas Western Press 1975, s. 47; Treagold, *A History of the Byzantine State*, s.751.

⁷⁰ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 508.

⁷¹ Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 38-39; Eyice, *Galata ve Kulesi*, s. 11; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 453.

⁷² Eyice, *Galata ve Kulesi*, s. 13; Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, s. 320.

⁷³ Surlar hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Fatma Kuş, *Galata Surları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Tarihî Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul 2009; Esra Okur Coşkunay, 'Galata Surları'nın Yıkım Süreci', *Tasarım Kuram Dergisi*, sy. 26, İstanbul 2018, ss. 33-58.

⁷⁴ Millingen, *Byzantine Constantinople*, s. 189-190.

⁷⁵ Eyice, *Galata ve Kulesi*, s. 18.

⁷⁶ Laiou, *Constantinople and the Latin*, s. 148-152; Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 38.

1303'te Cenova Cumhuriyetinden gelen 277 maddelik kanunname ile resmen Bizans'a bağlı bir koloni olmuştu.⁷⁷ Cenevizlerin yaşadığı Galata bölgesini *Podesta* (vali) yönetiyordu. Galata'nın idarî ve adli gücünü elinde bulundurmasının dışında otoritesi tüm Bizans sınırları içerisindeki Ceneviz halkını kapsamaktaydı.⁷⁸ Podestanın maaşı değişmekteydi. Örneğin Pera'daki 400 *hyperper*⁷⁹ iken, Andorra'da 50 *hyperperdi*.⁸⁰ Podesta, merkez tarafından atandığı vakit Bizans sarayına gidip yemin ederdi. Bizans İmparatorunun ondan beklediği ise iki devletin uyum içinde hareket etmesini sağlamaktı. Bizans idaresinde önemli bir konumu olan Podestanın Büyük amiralden sonra geldiği bilinmektedir ve Avrupa devletlerinin de en ayrıcalıklısıydı. Devlet merasimlerinde de hazır bulunan Podesta, İmparatorun sofrasına oturma hakkına sahipti. Ayrıca Podestanın elçilik görevi de vardı.⁸¹

Galata'daki Ceneviz yapısının büyük ve küçük danışma kurulları vardır. Büyük danışma üyesinin yirmi dört üyesi varken küçük danışma kurulunun 6 üyesi vardır. Seçilenlerin yarısı soylulardan yarısı halktandı. Üyelerin temel görevi ise Podestaya yardım etmektir. Gerek Galata gerek başkent bölgesinde bulunan Cenevizler, Galata'daki mahkemelerce yargılanırdı ve yargıç görevini de gören Podesta idi. Bu mahkemeler, Bizans ve Cenevizlerin birlikte karıştığı davalara bakabilirdi ancak gerek görülürse Bizans mahkemeleri duruma el atabilirdi. Podesta genel olarak ticarî konularla uğraşırdı. Ayrıca bu konuda yardımcı olacak ticaret bürosu da (*officium mercanciae*) bulunurdu. Cenevizler ilerleyen zamanlarda boğazdan geçen gemilerden 300 bin *hyperper* ticarî gümrük geliri kazanırken, Bizans'ın sadece 30 bin kazanmaktaydı. Podestanın devlet başkanı gibi yetkileri vardı. Bu sebeple Galata bölgesinde Cenevizler, *Palazzo del Comune* (Podesta Sarayı) adında bir nevi saray yaptı. Saray kıyıdan uzak bir bölgede Bankalar Caddesinde inşa edilmiştir. Bu yapı 1315'te yangında zarar görse de onarılmış ve eklemeler yapılmıştır. Günümüzde Bereket Han olarak bilinen yapı sarayın bir bölümüdür. Bu saray günümüzdeki Palazzo di San Giorgio Sarayına benzerdir. Bizans, Galata kolonisine dinî açıdan da son derece serbestlik tanıdı. Ceneviz ikamet ettiği bölgelerde kendi kilisesini kurabilecek ve kendi din adamını atayabilecekti. Ceneviz bölgesinde kalan Bizans kiliselerinin ise İstanbul patriğinin otoritesinde kalacağı kararlaştırılmıştır.⁸²

Sonuç olarak XIV. asra gelindiğinde imparatorluğun maddî ve coğrafi açıdan gittikçe küçülmesinin dışında II. Andronikos'un politikasının yetersiz olması ve donanmasını yok etmesinden dolayı Ceneviz ile baş edemez duruma gelmiştir. Galata bölgesi imtiyaz bölgesi olmaktan çıkmış, kanunları olan, meclisi olan bir devlet konumunu almıştır. Galata Cenevizleri ilerleyen dönemler de başına buyruk tavırları ve Bizans siyasetine de yön verme girişimlerinde bulunacak ve imparatorluğun geleceğine yön verecektir.

Sonuç

İmparator VIII. Mikhael, rakipleri karşısında ayakta durabilmek adına siyasî manevralar yapmış bu hususta ilk olarak Ceneviz ile ilişkiler kurmuştur. Yapılan bu antlaşma her iki devlet için de son derece kârlıydı. Bizans bu ittifak sayesinde donanma takviyesi sağladı ve Batı'daki gelişmelerden Ceneviz vasıtasıyla haberdar oldu. Ceneviz ise antlaşma neticesinde, Karadeniz'in anahtarı konumundaki Galata'da yaşama hakkı elde etti ve Karadeniz vasıtasıyla bölge zenginliklerini aktararak hiç olmadığı kadar varlıklı bir devlet oldu. Ayrıca Bizans-Ceneviz ilişkileri akabinde, Venedik Ege sahillerindeki çıkarlarını korumak, Karadeniz'in zenginliklerine pay sahibi adına Bizans ile arasını iyi tutmaya çalıştı. Sonuç olarak VIII. Mikhael, İtalyan devletler ile iyi ilişkiler kurarak hem deniz üzerinden oluşacak Haçlı Seferi fikrini engelledi hem de Venedik-Ceneviz rekabetini dizginlemeye çalıştı.

İmparator VIII. Mikhael, Ceneviz ve diğer devletlerin imparatorluk aleyhindeki hareketleri dizginleyebilecek kudretteydi. Ne var ki halefi II. Andronikos, sergilediği haricî ve askerî politikasının

⁷⁷ Ne var ki Ceneviz her zaman kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş hatta 1387 yılında Galata Cenevizleri olarak Osmanlı ile anlaşmaya gitmişlerdir. Bizans'ın son yüzyılında ise tamamen bağımsız bir devlet vasfındadır. Eyice, *Galata ve Kulesi*, s. 11; Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 39-40; Cyril Mango, *The Oxford History of Byzantium*, Oxford University Press, New York 2002, s. 70.

⁷⁸ Ancak Kefe bu durumun dışındaydı. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 512.

⁷⁹ Bizans para birimidir.

⁸⁰ Epstein, *Genoa*, s. 190-191.

⁸¹ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 512-514; Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 39-40.

⁸² Epstein, *Genoa*, s. 190; Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 39-40.

kötü olması sebebiyle etrafındaki güçlere boyun eğmek zorunda kaldı. Bu hususta ilk olarak donanmayı lağvederek Ceneviz'e bağlılığını artmasına sebep oldu. Ayrıca II. Andronikos Türkler ile mücadele etmek için Katalan askerlerini çağırdı ancak Katalanlar asi ve kural tanımayan birlik olduğundan dolayı Bizans topraklarına saldırdı. Bizans sınırlarında görüldüğü üzere II. Andronikos döneminde siyasî boşluk hakimdi. Bu boşluktan özellikle Cenevizli Zaccaria ailesi, Katalanlar, Venedikler, Cenevizler ve Türkler ya imtiyaz alarak ya da toprak kazanarak yararlandı. Ayrıca II. Andronikos yanı başındaki Ceneviz'in neredeyse her istediğini yaparak Galata'da genişleme imkânı sundu. Galata Cenevizleri ilerleyen dönemlerde adeta Bizans siyasetinde en önemli aktör rolüne gelecektir.

Cenevizler ise Doğu Akdeniz'de Venedik ile giriştiği mücadelede başarısız olmuş ve gözünü Kuzey'e yani Karadeniz'e çevirmişti. Karadeniz'e ulaşmak için Bizans ile ittifak kurması gerekliydi. Öyle de oldu. VIII. Mikhael ile antlaşmasına müteakip Kuzey Ege ve Karadeniz'e hâkimiyet sağladı. Bölgedeki zenginlikleri dünyaya aktararak XIII. asrın sonu ve XIV. yüzyılın başında sahip olduğu ticarî kâr hacmi diğer İtalyan devletlerinden üstün konuma geldi. Ceneviz için her şey çok iyi gitmekteydi. Bu sebeple ilk dönemler dışında Bizans ile uyumunu her zaman korumaya çalıştı. II. Andronikos'un çok güvendiği Cenevizler hem Venedik'in saldırısı hem de Katalan birliklerin saldırısı akabinde 1303 antlaşması ile Galata'daki kolonilerini genişletme imkânı ve sur yapma olanağı sağladı. Böylece Bizans istemeyerek de olsa devlet içinde devlet yarattı.

Kaynakça

- A. Epstein, Steven *Genoa; The Genoese 958-1528*, The University of North Carolina Press, 1996.
- A. Vasiliev, Alexander; *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Alfa Tarih, Çev. Tevabil Alkaç, İstanbul 2017.
- Akropolites, Georgios; *Vekayinâme*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Ayönü, Yusuf; *Katalanların Anadolu ve Trakya'daki Faaliyetleri (1302-1311)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009.
- Balard, Michel; 'The Greek of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries', *Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries*, vol. 49, Dumbarton Oaks Papers, 1995, ss. 23-32.
- Cameron, Aueril; *Bizanslılar*, Çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- Carr, Mike; 'Trade or Crusade? The Zaccaria of Chios and Crusades against the Turks' *Contact and Conflict in Frankish Greece And The Aegean 1204-1453*, (ed. Nikolaos Chrissis-Mike Carr), Ashgate Press, 2004, ss. 115-135.
- Coşkunay, Esra Okur; 'Galata Surları'nın Yıkım Süreci', *Tasarım Kuram Dergisi*, sy. 26, İstanbul 2018, ss. 33-58.
- Çavuşdere, Serdar; 'Ege'de Türk-İtalyan Hububat Ticareti (13.-14. Yüzyıllar)', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 46, Ankara 2009, ss. 275-303.
- Çavuşdere, Serdar; *Orta Çağ'da Venedik, Papalık ve Türkler 1243-1353*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- Darkat, Besim; 'İstanbul', *İslam Ansiklopedisi*, V, 1138-1214.
- De Clavijo, Ruy Gonzales; *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyehat*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007.
- Demirkent, Işın; '1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy.36, İstanbul 2000, ss. 137-154.
- E. Laiou Angeliki- Morrison, Cecile; *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, New York 2007.
- E. Laiou, Angeliki; *Constantinople and the Latin*, Harvard University Press, Cambridge 1972.
- Eyice, Semavi; 'Galata', *İstanbul Ansiklopedisi*, XI, 5882-5886.
- Eyice, Semavi; *Galata ve Kulesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1969.
- Gallotta, Aldo; 'Ceneviz', *DİA*, VII, 363-365.

Geanakoplos, Deno John; *Emperor Michael Palaeologus And The West, 1258-1282*, Harvard University Press, London 1959.

Hamilton, Bernard; 'The Latin Empire and Western Contacts with Asia', *Contact and Conflict in Frankish Greece And The Aegean, 1204-1453*, (ed. Nikolaos Chrissis-Mike Carr), Ashgate Press, 2004, ss. 43-64.

Hilsdale, J., Cecily; *Byzantine Art and Diplomacy in a Age of Decline*, Cambridge University Press, 2014.

Hilsdale J., Cecily; 'The Imperial Image at the End of Exile: The Byzantine Embroidered Silk in Genoa and the Treaty of Nymphaion (1261)', Vol. 64, *Dumbarton Oaks Papers*, Harvard University Press, 2010, ss. 151-199.

Jacoby, David; 'Catalan Company', (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 229-230.

Jacoby, David; 'Genoa, Silk Trade and Silk Manufacture in the Mediterranean Region (1100-1300)', *Commercial Exchange Across the Mediterranean*, Ashgate, 1988, ss. 11-40.

Jacoby, David; 'Italian Trade in Anatolia Eight-Thirteenth Century', *Orta Çağ'da Anadolu'da Kültürel Karşılaşmalar: 12-15. Yüzyıllarda Anadolu'da İtalyanlar Sempzoyum Bildirileri*, Koç Üniversitesi VEKAM, Ankara 2006, ss. 7-24.

Kalus- Matschke, Peter; 'The Late Byzantine City', *The Economic History of Byzantium*, (ed. Angeliki E. Laiou), Dumbarton Oaks, Washington 2001, II, ss. 463-497.

Kiesewetter, Andreas; 'Charles I of Anjou (1226-1285)', (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 238-239.

Kuş, Fatma; *Galata Surları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul 2009

Lopez, Robert-Raymond, Irving; *Medieval Trade In The Mediterranean World*, Columbia University Press, 1995.

Luisse Favreau-Lilie-Marie; 'Genoa', (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 501-505.

M. Nicol, Donald; *Bizans ve Venedik*, Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Yayınları, İstanbul 2000.

M. Nicol, Donald; *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, Çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Mack, Merav; *The Merchant of Genoa: The Crusades, the Genoese and the Latin East, 1187-1220*, University of Cambridge, 2003.

Magdalino, Paul; *Ortaçağda İstanbul: Altıncı ve On üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinapolis'in Kentsel Gelişimi*, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Mango, Cyril; *The Oxford History of Byzantium*, Oxford University Press, New York 2002.

Mango, Cyril; 'Galata', *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, 815-816.

Millingen, Alexander Van; *Byzantine Constantinople: the Walls Of The City And Adjoining Historical Sites*, Elibron Classics, London 1899.

Moncada, Francisco de; *The Catalan Chronicle of Francisco de Moncada*, Çev. Frances Hernandez, Texas Western Press 1975.

Norwich, John Julius; *Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (1082-1453)*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.

Ortaylı, İlber; 'Galata', *DİA*, XIII, 303-307.

Ostrogorsky, Georg; *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK., Ankara 2015.

Öden, Zerrin Günal; 'XIII. Yüzyılda Bizans Anadolu'sunun Etnik Kompozisyonu Üzerine', *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy.36, İstanbul 2003, ss. 143-150.

Öztürk, Yücel; *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000.

Pachymeres, Georges; *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

Papayianni, Aphrodite; 'Michael VIII. Palaiologos', (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 823-824.

Runciman, Steven; ‘Deniz Kuvvetinin Ortaçağ Tarihindeki Rolü’, *III.Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1943, ss. 156-164.

Runciman, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi*, TTK, Ankara 2008, III.

Talbot, Alice-Mary; ‘Zaccaria’, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, 2217-2218.

Treagold, Warren; *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford 1997.

Turan, Osman; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

Turan, Şerafettin; *Türkiye-İtalya İlişkileri*, Metis Yayınları, İstanbul 1990, I.

W. Heyd; *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Whalen, Brett Edward; ‘Constantinople Siege of’ (1204), (ed. Alan V. Murray), *The Crusades an Encyclopedia*, I, 289.

Wiener- Wolfgang, Müller; *Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Wiener, Wolfgang Müller; *İstanbul’un Tarihsel Topografyası*, Çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Wittek, Paul; *Menteşe Beyliği*, Çev. Orhan Şaik Gökyay, TTK, Ankara 1944.

Selçuklu Kuşatmalarında Mancınığın Rolü

Geliş Tarihi: 27/04/2019

Kabul Tarihi:18/12/2019

Atf Bilgisi: Köklüner, Ozan; “Selçuklu Kuşatmalarında Mancınığın Rolü ”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 227-238.

Ozan Köklüner *

Öz

Savaş, Orta Çağ'da devletlerin sorunlarını çözmek ve güçlü kalmak için kullandıkları en önemli yöntemlerden birisidir. Bu sebeple savaşlar var oldukça askeri teknolojiler de bu duruma paralel olarak gelişim göstermektedir. Şehirlerin yüksek surlarla çevrildiği bir savunma stratejisinin uygulanması da farklı savaş makinelerinin geliştirilmesine neden oldu. Çalışmamızın esasını oluşturan mancınık da bu savaş aletlerinin en önemlilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir surlarını ve kaleleri tahrip etmek amacıyla icat edilen mancınıklar sadece taş fırlatarak surları tahrip etmek amacıyla kullanılmadı. Aynı zamanda müdafaa yapan tarafı dehşete düşürmek ve direncini kırmak amacıyla da yararlandı. Akrepler, veba taşıyan fareler ve insan ölümleri müdafaa yapan tarafı dehşete düşürmek için mancınık yardımıyla adeta bir biyolojik silaha dönüşen savaş unsurlarıydı. Selçuklu ordusunda ise mancınıklar sadece tahrip gücüyle ön plana çıkmakla kalmadı. Hakimiyet sembolü olan bir savaş makinesi olarak da görüldü. Çalışmamız mancınıkların Selçuklu muhasaralarındaki potansiyelini gözler önüne sermenin yanında bu aletin hakimiyet sembolü olarak siyasetteki rolünü de değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Kuşatma, Mancınık, Savaş Makineleri

---

Role of the Catapult at Seljuks Sieges

Abstract

War was the most popular option to end conflicts and political problems during middle ages. As long as the war went on, military technology developed increasingly. Encircling cities with giant walls triggered the development of siege engines. One of this siege machines known as catapult lies in the core of our investigation. The catapult was not only used to break walls by throwing large Stone pieces but to spread terror among defenders. Scorpions, plague carrying rats, corpses served as a biologic weapon material for catapults against defending army. When it comes to Seljuks. Catapults were not mere siege weapons but a symbol of sovereignty. Our article focuses on the role of catapults in Seljukid political struggle along with its use in military expeditions.

Keywords: Seljuks, Siege, Catapult, War Machines

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,0000-0003-3473-0856, ,okoklunar@gmail.com

Giriş

Orta Çağ'ın siyasi durumu insanları şehir ve kaleleri merkezine alan bir savunma sistemi kurmaya mecbur bıraktı. Bu sebeple Orta Çağ'da şehirler işgale uğramamak için yüksek surlarla çevrildi. Surlar da askerler ve çeşitli savaş aletleriyle savunulurdu. Düşman surları aştığı takdirde iç kalede yeni bir savunma hattı meydana getirilir ve savunma burada devam ederdi. Güçlü surlara sahip şehir ve kalelerin savunma sisteminin en önemli noktalarından biri olması sebebiyle kuşatmayı yapan taraf da bu sistemi etkisiz hale getirecek stratejiler üretti. Bu sebeple mancınık, arrâde, kuşatma kulesi, koç başı gibi savaş aletleri orduların önemli bir parçası olarak uzun yıllar boyunca kullanıldı. Bahsettiğimiz savaş aletleri, ordulara sadece yıkıcı bir güç sağlamakla kalmıyor ayrıca düşmana göz dağı verilmesine de katkı sağlıyordu. Dolayısıyla mancınık ve benzeri kuşatma silahlarına sahip olan bir ordu, savaşlar için önemli bir güç ve avantaj elde etmiş oluyordu.

A - Mancınığın Tarihsel Süreci

1- Mancınığın Tanımı

Mancınık; germe, bükme, çekme veya da karşılıklı ağırlık kullanmak suretiyle bir direğin mihverdi etrafından dönmesiyle işleyen veya dengeli bir hareketle büyük bir güç kullanarak taş, ok ve nefit gibi cisimler fırlatan savaş aletidir.¹ Daha basit bir tanımla ise mancınık; uzak mesafelere taş güller ya da büyük oklar fırlatılabilen bir kuşatma aracıdır.² Mancınığın başlıca vasfı surları yıkmaktır.³ Orta Çağ savaş makinelerinin en önemlisi olarak değerlendirebileceğimiz mancınıklar, zamanının hava saldırı gücü olarak da tanımlanabilir. Mancınıklar genellikle büyük ölçüdeki taş ve okları uzak mesafeden fırlatarak kuşatmayı gerçekleştiren tarafın surları aşmasına oldukça büyük yarar sağlamaktadır.

Orta Çağ'da savaşın devletler tarafından sorunlarını çözmek ve güçlü kalmak için izlediği en önemli yol olarak görülmesi farklı savaş makinelerinin geliştirilmesine ve böylelikle de kuşatmaların şiddetlenmesine neden oldu. Nitekim bu duruma Orta Çağ'ın ünlü tarihçisi İbn Haldun da işaret etmektedir.⁴ Bu nedenle taş ve ok fırlatmak amacıyla kullanılmaya başlayan mancınıklar zamanla farklı maddelerin tahrip gücünü kullanabilmek için geliştirildiler. Surları savunmaya gönüllü olan askerlerin direncini kırmak için mancınık yardımıyla atılan akrepler, veba taşıyan fareler ve cesetler kuşatmalarda adeta bir biyolojik silah olarak kullanıldılar.⁵ Suyla söndürülemeyen yanıcı maddelerin de gülle şeklinde surlara fırlatılması da mancınığın tahrip gücünü kuşatmanın merkezine alan önemli etkenlerdendi.

2- Bir Savaş Makinesi Olarak Mancınığın Tarihçesi

Mancınığın ilk olarak M.Ö. 5-4. yüzyıllarda Çin'de yapıldığı, Çinliler vasıtasıyla Türk ve Arap hükümdarlar tarafından kullanıldığı ve onlar aracılığıyla da Bizans ve Avrupa'ya ulaştığı bilinmektedir.⁶ İbn Kesir ve Fahr-i Müdebber gibi İslam tarihçileri ise mancınığın ilk olarak Nemrut tarafından, Hz. İbrahim'i ateşe atmak için yapıldığını kaydetmişlerdir.⁷ İcadı günümüze oldukça uzak

¹ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 319.

² Çağatay Yücel, Savunma ve Saldırı Sistemi Olarak Kulelerin Tarihsel Gelişimi, *"The Journal of Academic Social Science Studies"*, S. 70, 2018, s. 421.

³ Nebi Bozkurt, "Mancınık", *DİA*, C.27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 564 ; Yücel, *a.g.m.*, s. 421.

⁴ "Savaş ve öldürüşlerin her çeşidi, kavimlerin yeryüzünde zuhurundan ve Tanrı'nın varlıkları yarattığı günden beri devam etmektedir. İnsanların birbirinden öç almak istemeleri savaşların ve öldürüşlerin başlıca kaynağıdır. Beşer cinsinin her biri, diğerinden öç almak hususunda, mensup olduğu uruk ve kavmin kendisini korumasından ve onların yardımlarından faydalanmaktadır. Her iki taraf da mensuplarını öç almaya teşvik edip kandırdıktan ve her iki taraf saf saf olarak bir araya toplandıktan sonra , kendilerini korumalarının bir sonucu olarak, tabiatıyla savaş cereyan eder. Bu, beşer için tabii bir hal olup, hiçbir kavim ve nesil bundan hali değildir. Bu öç alma duygusu çoğunlukla gayret, kızgınlık ve herhangi bir hususta yarışmaktan , yahut karşılıklı düşmanlıktan, veyahut Tanrı yolunda olan dargınlık ve dini koruma arzusundan, yahut da korumak istediği devlet için olan dargınlıktan ileri gelir." İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, C.2., MEB Yayınları, İstanbul 1996, s. 37.

⁵ Bozkurt, "Mancınık", s. 567 ; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 320.

⁶ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 320 ; Bozkurt, "Mancınık", s. 564.

⁷ Bozkurt, "Mancınık", s. 564 ; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 320 – 321.

ve net olarak belirlenemeyen bir tarihte icat edilen mancınık, birçok devlet tarafından kullanıldı ve geliştirildi. Hunlar, Avarlar, Romalılar, Sasaniler, Moğollar, Timurlular, Osmanlılar gibi birçok devlet, ordularını ve askeri stratejilerini çeşitli kuşatma aletleri ile desteklediler. Mancınığın birçok devletin bünyesinde yer aldığını ve farklı devletlerin katkılarıyla git gide geliştirildiğini dile getirmek bu hususta yeterli olacaktır.⁸

3- Mancınık Modelleri

Orta Çağ'ın güçlü Türk ve İslam devletleri mancınığı kullandılar ve bu savaş makinesini geliştirdiler. Bu devletlere örnek olarak Emeviler, Selçuklular, Memlukler, Harezmsahlar, Osmanlılar ve Timurluları saymak mümkündür. Devletlerin farklı şartlara göre bu savaş makinesini geliştirdikleri hatta ona zaman zaman tıpkı bir insan gibi isim verdikleri bilinmektedir.⁹ Bozkurt, İbni Erenbuga ez-Zeredkâş adlı müellifin mancınıklar hakkında detaylı bilgiler verdiği “el-Enîk fi'l-menâcenîk” adlı eserinden naklen mancınıkların hârbî, zeyyâr, efrencî, sultânî, iki yaylı keskencil, arrâde, Türkî gibi ana gruplara ayrıldığını dile getirmektedir.¹⁰ Mancınık-ı arûs, mancınık-i dîv, mancınık-ı gûrîvar, mancınık-ı revân, mancınık-ı gâv, el-Arabî, el-Fârîsî, et-Türkî, er-Rûmî, el-Francesî, eş-şeytânî, Kara Buğra, el-mansûrî, el-mağribî, el-garbî, el-harbî, kavsü'l-ziyâr, es-sultanî, köşkencîr ve el-lu'ub ise adları özel olarak zikredilen mancınık modelleridir.¹¹ Mancınığın küçük boyutta olan ve daha küçük çaplı hasarlara yol açan modeline ise arrâde adı verilmektedir.¹² Farklı devletlere ait olan bu mancınık modelleri hakkında tahrip gücü haricinde detaylı bilgi almak zordur. Çünkü devrin kaynakları savaş ve kuşatmalarda mancınıkların kullanıldığını yazmakla birlikte tahrip gücü dışında fazla bilgi vermemiştir. Bu durum da modeller hakkında detaylı bilgi bulmamızı zorlaştırmaktadır. Mancınıklar 55 kg civarında ağırlığa sahip olan taşları fırlatmakta, arrâdelere ortalama bir insan başı büyüklüğünde taşları fırlatmaktadır.¹³ Bununla birlikte mancınık kullanımının arrâde kullanımından daha yaygın olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.¹⁴ Bir Selçuklu mancınığının atış mesafesi 300 metre ile 1600 metre arasında değişmektedir.¹⁵ Araplar, mancınık kullanımında görevli kişileri “cânîk” ve “mancınîk” olarak adlandırdılar.¹⁶ Selçuklularda ise bu görevliler “mancınık-dârân” ve “arrâde-dârân” şeklinde isimlendirildi.¹⁷

B- Selçuklularda Mancınığın Kullanımı

1- Kale ve Şehir Kuşatmalarında Kullanılması

Selçuklularda mancınık kullanımı ile ilgili ilk kayıt Tuğrul Bey döneminde göze çarpmaktadır. İbnü'l Esir, Tuğrul Bey'in Kazvin şehrini kuşattığında şehri taş ve ok yağmuruna tuttuğundan bahsetmekte fakat mancınık kelimesinden bahsetmemektedir.¹⁸ Mancınık kullanımı gerçekleşmeden şehre taş fırlatmak olanaksız olduğu için müellifin bu cümlesini mancınığın kullandığı ilk kayıt olarak kabul edebiliriz. Kazvin kuşatmasının ardından Tuğrul Bey, o dönemde oldukça stratejik bir öneme

⁸ Mancınığın farklı devletler tarafından kullanılması ve geliştirilmesi hakkında bkz: Osman Gazi Özgüdenli – İbrahim Duman, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Bir Ok Mancınığı: Kuşkencîr”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, İstanbul 2016, s. 94 – 95 ; Eyyûbîlerin mancınıklar yardımıyla kullandığı ve suda sönmeyen petrol hakkında bkz: Erkan Göksu, “Mârdî et-Tarsûsî'nin “Tabsîratu Erbâbil-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb” Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.43, Erzurum 2010, s. 296.

⁹ Mancınıkların isimlendirilmesini konusunda en önemli örneklerden biri, Erzurum hakimi Cihanşah'ın, Celaleddin Harezmsah'a hediye ettiği mancınığı “Kara Buğra” olarak isimlendirmesidir.

¹⁰ Bozkurt, *Mancınık*, s. 564.

¹¹ Detaylı bilgi için bkz: Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 323 – 324.

¹² M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.3, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 272.

¹³ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 273.

¹⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 273.

¹⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 274.

¹⁶ Bozkurt, “*Mancınık*”, s. 564.

¹⁷ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 326.

¹⁸ İbnü'l Esir, *el Kâmil fi't-Târîh*, C.9, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 388.

sahip olan Malazgirt şehrini kuşattı.¹⁹ Tuğrul Bey, Bizanslıların kuşatma sırasında esir aldıkları Selçuklu askerlerini surların üzerinde öldürmeleri sonrasında Hoy²⁰ şehrini kuşatmak amacıyla inşa ettirdiği mancınığın Malazgirt'e getirilmesini emretti.²¹ Bu mancınık kurulduğunda şehirde korku yayıldı.²² Tuğrul Bey'in Malazgirt önlerinde kurduduğu bu mancınığın kullanılması için 400 kişi görevlendiriliyordu ve gece-gündüz 50 kg ağırlığında taşlar fırlatılıyordu.²³ Mateos, oldukça korkutucu olduğunu dile getirdiği bu mancınığın ilk atışında surlarda bulunan üç askerin öldüğünü, bir askerin ise şehrin içine düştüğünü zikretmiş ve bu hasarın Bizans tarafında zaten mevcut bulunan korkuyu artırdığından bahsetmiştir.²⁴ Mancınığın savaşa dahil olmasıyla şehrin surlarına Bizanslıları tedirgin edecek derecede hasar verildi. Yapılan atışlardan sonra Bizans saflarından bir rahip ortaya çıktı ve mancınığı yok etmek için ona rakip bir makine kurdu.²⁵ Bu makineyle atılan taşın Selçuklu mancınığının baş tarafını kırmasıyla başarı sağlanmış olsa da Selçuklular birkaç gün içinde mancınığı hem tamir hem de tahkim ettiler.²⁶ Böylelikle zarar görmesi oldukça zorlaştırılan mancınık, Selçukluların en önemli kozlarından biri olarak kuşatmada kullanılmaya devam edildi. Mancınığın verdiği zarardan dolayı, onun yok edilmesini zaruri gören Bizans komutanı Vasil,²⁷ mancınığı yakmayı başarabilen askeri altın, gümüş ve atlarla ödüllendireceğini, İmparator'un ise bu başarıyı sağlayan kişiye rütbe ve mevki vereceğini vaat etti.²⁸ Bunun üzerine görevi kabul eden bir Bizans askeri, postacı kılığına girerek Selçuklu ordusunun arasına karıştı ve gizlediği üç şişe nefi kullanarak mancınığı ateşe vermeyi başardı.²⁹ Mancınığı yakan asker ise yakalanmadan Malazgirt şehrine geri döndü ve söz verildiği gibi ödüllendirildi. Bu olayın üzerine Bizans tarafında öyle büyük bir umut meydana geldi ki, Bizans askerleri surların üzerine kurdukları mancınığa bir domuz yerleştirdiler ve onu Selçukluların üzerine fırlattılar. Domuzu fırlattıktan sonra ise surların üzerinden "*Ey Sultan, bunu kendine karı yap, biz de Malazgirt şehrini çeyz olarak sana veririz.*" dediler.³⁰ Yaşanan bu olayın Bizans tarafında büyük bir başarı, Selçuklu tarafında ise büyük bir utanç meydana getirdiği açıktır. Mancınığın yakılması üzerine Tuğrul Bey, yeni bir mancınık inşa ettirmedi ve bir süre daha şehri kuşatma altında tuttuktan sonra ele geçiremeden geri döndü. Böylelikle Malazgirt'in Selçuklular

¹⁹ Malazgirt'in ele geçirilmesi hem Bizans İmparatorluğu'na karşı sınırlarda güçlü kalmak hem de Ermenilerin desteğini almak için önemliydi. Bu sebeple Tuğrul Bey'in Malazgirt kuşatmasını başarıyla tamamlaması iki devlet için de oldukça mühimdir.

²⁰ Hoy, günümüzde İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti'nde bulunan bir şehirdir. Urmiye Gölü'nün kuzeybatısında, Çaldıran Ovası'nın güneydoğusunda yer alır. Sultan Alp Arslan da Malazgirt'e yakın olması sebebiyle Bizans ordusuyla karşılaşmadan önce savaş hazırlıklarını Hoy'da gerçekleştirdi. Ayrıca bkz: Fatih Işıkli, *Malazgirt ve Mirykefalon Savaş Mukayesesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 69.

²¹ Tuğrul Bey, bu mancınığı Malazgirt'e yakın bir Selçuklu üssü olan Bitlis'ten getirtmiştir.

²² Selçuklu ve Bizans tarihleri söz konusu olduğunda değerli bir müellif olan Urfalı Mateos, Tuğrul Bey'in ordusunu "zehirli ve öldürücü bir rüzgar" olarak tanımlamakta, bunun yanı sıra da Tuğrul Bey'in ordusuna "Tanrı'nın gazabı" demektedir. Mateos'un yanı sıra değerli bir müellif olan Abû'l-Farac da Tuğrul Bey'in askerlerinin devamlı bir suretle yağma ve kan dökmekle meşgul olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeler, Bizans tarafında hissedilen Tuğrul Bey ve Türk korkusunun yazıya aktarılmış halidir ve mancınık da zaten oldukça güçlü halde bulunan bu korkuyu daha da güçlendirmiştir. Detaylı bilgi için bkz: *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952 – 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 – 1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 85, 100 ; Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.1., TTK Yayınları, Ankara 1950, s. 300.

²³ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 34 ; Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 273 ; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 328 ; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyâset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 37.

²⁴ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 101.

²⁵ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 101 ; Sevim, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 34 ; Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi...*, s. 37.

²⁶ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 101; Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi...*, s. 37.

²⁷ Mateos, Komutan Vasil'i dindar ve mücadeleci bir kişi olarak tanıtmaktadır. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 101.

²⁸ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 101 ; Sevim, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 33 ; Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi...*, s. 37.

²⁹ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 102 ; Sevim, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 33 ; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 327 ; Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi...*, s. 37.

³⁰ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 102.

tarafından ele geçirilmesi engellendi. Bu şehir, bilindiği üzere ilerleyen yıllarda Tuğrul Bey'in halefi Sultan Alp Arslan tarafından fethedildi. Tuğrul Bey'in Malazgirt kuşatmasını çalışmamız için özel kılan neden ise mancınının ordular arasında büyük bir güç sembolü olduğunu, mancınının verdiği hasarın askerler üzerinde yoğun bir psikolojik baskı oluşturduğu, mancınının yok edilmesi halinde güç dengelerinin nasıl değiştiğini ve zaferi tayin ettiğini gözler önüne sermesidir. Nitekim mancınının yok edilmesi, o ana kadar korku içinde olan endişeli Bizans ordusunun Selçuklularla dalga geçecek duruma gelmesini ve Tuğrul Bey gibi mücadeleci bir hükümdarın zafer arzusundan vazgeçmesini sağlamıştır. Tuğrul Bey ve ordusunun zafer arzusundan vazgeçmesinin Bizans açısından büyük bir başarı olduğunu söylemek gerekir.³¹ Onu ve ordusunu zafer arzusundan ayıran yegane olay ise mancınının etkisiz hale getirilmesi oldu.

Tuğrul Bey döneminde başka bir mancınık kaydına 1056 yılında, Halife Kaim bi- Emrillah ile aralarında yaşanan politik bir meselede rastlanmaktadır. Halife'nin Bağdat'taki Selçuklu askerleriyle sorun yaşadığını dile getirmesi üzerine Tuğrul Bey, Bağdat'a yöneldi ve sorunları çözdükten sonra Arslan Besasiri'ye saldırmak amacıyla Musul'a yöneldi. Tuğrul Bey, Bağdat'ta kaldığı süre boyunca mancınıkların da ordusundan ayırmamıştır.³² Ayrıca burada tarihi kayıtlarda Tuğrul Bey'in ordusunda mancınık yapmakla görevli ustaların bulunduğu da dile getirilmiştir.³³ Buradan hareketle Selçuklu ordusunda mancınık ustalarının bulunduğu ve bu ustaların gerekirse savaş alanında da mancınık inşa edebileceğini söyleyebiliriz.

Sultan Alp Arslan'ın da savaş stratejilerinde amcası Tuğrul Bey gibi mancınıklar kullandığı bilinmektedir. Sultan Alp Arslan siyasi, dini ve coğrafi açıdan önemli bir şehir olan Ani'yi³⁴ kuşattığında mancınıkları ve savaş kulelerini kullandı. Ele geçirilmesi oldukça zor olan ve kuvvetli bir müdafaa hattına sahip olan Ani'nin karşısında ağaçtan bir burç inşa ettiren Sultan Alp Arslan, bu burcun üzerine bir mancınık yerleştirilmesini emretti ve bu mancınının yaptığı atışlar sayesinde surların bir kısmı yıkıldı fakat Selçuklu ordusu şehri ele geçirmeyi başaramadı.³⁵ Kuşatmanın ilerleyen zamanlarında bölgede meydana gelen deprem, şehrin surlarının yıkılmasına neden oldu ve Selçukluların önündeki en güçlü engel de böylelikle ortadan kalktı.³⁶ Sultan Alp Arslan böylelikle Ani şehrini ele geçirdi ve "Ebu'l Feth" lakabını aldı.³⁷ Alp Arslan, zafer kazandıktan sonra "Onların Allah'ı, zaptedilmez şehirlerini bugün elime teslim etti" diye bağırmıştır.³⁸ Bu kuşatmada mancınıklar ve savaş kuleleri önemli bir potansiyele sahipti. Mateos, kuşatmada kullanılan mancınının bir ok mesafesinde atış yaptığını kaydetmektedir.³⁹

³¹ Nitekim Tuğrul Bey, zamanının en güçlü hükümdarlarından biriydi ve sadece Hristiyan dünyasında değil İslam alemi içinde de saygı duyulan ve kendisinden çekinilen bir karakterdi. Tuğrul Bey'in Halife nazarındaki değeri için bkz: Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, Çev. Erdoğan Merçil, TTK Yayınları, İstanbul 1977, s. 37.

³² İbnü'l Esir, *İslam Tarihi*, c.9, s. 475 ;Göksu, *Türk Kültüründe Silah...*, s. 329.

³³ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 329.

³⁴ Ani, bugün Kars sınırları içinde bulunmaktadır. Sultan Alp Arslan döneminde ise Bizans'ın en güçlü şehirlerinden biriydi. Şehrin etrafı nehir ile çevriliydi ve şehre bu nehrin üzerine kurulmuş bir kapıdan girilmekteydi. Şehrin surlarının dağların üzerine kurulmuş olması da şehrin ele geçirilmesini oldukça zorlaştırmaktaydı. Coğrafi açıdan güçlü bir şehir olan Ani'de şehri savunmaya gönüllü kalabalık bir Ermeni nüfusu bulunuyordu. Detaylı bilgi için bkz: Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, s. 316 – 317 ; Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 18 Ayrıca bkz: Sezai Yazıcı, *Seyyahların Gözünden Ani*, Eflal Ajans Yayınları, Ankara 2017, s. 32.

³⁵ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s. 155 ; Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 18.

³⁶ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 330.

³⁷ Osman G. Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1140 – 1157)*, C.1, İSAM, İstanbul 2017, s. 142 ; Mustafa Demir, *Selçuklular Tarihi*, Melisa Yayınları, İstanbul 2015, s. 120 ; Ali Sevim, "Sultan Alp – Arslan", *Belleten*, C.30, S. 118, TTK, Ankara 1966, s. 42. ; Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklular", *DİA*, C.36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 392.

³⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu ...*, C.3, s. 19.

³⁹ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 330.

Sultan Alp Arslan'ın kuşatmaları arasında mancınıklar için Urfa kuşatması ayrı bir öneme sahiptir. Sultan Alp Arslan, 1070 yılında Urfa'yı kuşattı.⁴⁰ Şehri ele geçirmek için mancınıklar kurdu ve Urfa askerleri de buna karşılık şehri korumak amacıyla surların üzerine mancınıklar yerleştirdiler.⁴¹ Burada Sultan Alp Arslan'ın şehri kuşattıktan sonra mancınık kurdurması dikkat çekmektedir. Kaynakların bu doğrultuda verdiği bilgi, Selçukluların savaş zamanında mancınık inşa edecek kadar donanımına sahip olduğunu göstermektedir. 2 ay kadar süren kuşatma sırasında iki taraf anlaşmayı tercih etti ve Alp Arslan 50 bin dinar karşılığında kuşatmayı kaldırma kararı aldı.⁴² Bu anlaşmada farklı bir nokta vardır. Müdafiler, Sultan'ın kuşatma silahlarını yakmadıkça parayı ödemeyeceklerini, ancak bu şekilde güvende hissedeceklerini dile getirdiler.⁴³ M. A. Köymen, Alp Arslan'ın 50 bin dinar karşılığında kuşatma silahlarını yakmayı kabul etmesi üzerine bir mancınığın parasal değerini hesaplamaya çalışmış ve 1500 dinar civarında olduğunu tahmin etmiştir.⁴⁴

Sultan Alp Arslan'ın Haleb kuşatması, mancınığın sadece bir savaş aleti olmaktan öte bir unsur olduğunu gözler önüne sermesi bakımından mühimdir. Alp Arslan'ın vasalı olan Haleb Emiri Mahmud, Haleb'e gelmekte olan Sultan Alp Arslan'ı karşılamak yerine surların üzerine mancınıklar yerleştirdi ve savunma tedbirleri aldı.⁴⁵ Bunun üzerine Sultan Alp Arslan şehri kuşattı. Alp Arslan, Halife'ye gönderdiği mektupta şöyle demektedir: “*Kendisine yakın geldiğim halde, onun bu yaptığı çirkin bir harekettir. Bize bağlılığı ve sorumluluğu olan bir kişi, bizim kendi ileri gelenlerimizden olmaktan vazgeçip, bizim geldiğimizi görüp, karşılayacak iken, hisarına girip oturup, hisar üzerine mancınıklar ve savaş aletleri kurar ve bizim ile savaş esaslarını başlatır, bunun gibi fesat ederse, biz onu kendi hâline bırakmayız. Hizmetimize getirmeyip huzurumuza ulaştırmadıkça, bizim sultanlar arasında ne hizmetimiz ve hürmetimiz ve hükümdarlar içinde ne kadar şerefimiz ve rağbetimiz kalır.*”⁴⁶ Sultan Alp Arslan bu sözlerle, Sultan'ın karşılanmaması kadar mancınık kurulmasının da savaş sebebi olduğunu dile getirmektedir. Haleb Emiri ve Sultan Alp Arslan arasında yaşanan bu politik kriz, mancınığın sadece bir savaş aleti olarak görülmediğini, siyasi bir unsur olduğunu da gözler önüne sermektedir. Bu siyasi krizden hareketle, Sultandan başka birinin mancınık inşa etmesinin veya da Sultan'ın yakınlarında mancınık kurdurmasının istiklal teşebbüsü olduğu düşünülebilir.⁴⁷ Hatta bu kuşatma sırasında mancınıklardan birinin fırlattığı taş, Sultan Alp Arslan'ın atının başına çarparak ölümüne neden oldu. O gün mancınıkla yapılan bu atış, taşı biraz daha yükseğe fırlatmış olsaydı belki de Selçukluların tarihi bambaşka bir seyir izleyecek, 1071 yılında gerçekleştirilen Malazgirt Meydan Savaşı vuku bulmayacaktı. O. Turan, Malazgirt Meydan Savaşı'nı Türk – İslam dünyasının yükselişinin sembolü olarak tasvir etmektedir.⁴⁸ Bu açıdan Haleb Emiri'nin izlediği siyaset oldukça mühimdir.

Sultan Alp Arslan'ın karşılaştığı mancınıklar yalnızca Urfa ve Haleb'te ona karşı kullanılanlarla sınırlı kalmadı. Dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan Malazgirt Meydan Savaşı'nda da mancınıklar, iki ordunun da stratejilerini belirlemesinde önemli bir etken oldu. Selçuklu ordusuna karşı kalabalık olduğu üzerinde kaynakların hemfikir olduğu Bizans ordusunda önemli sayıda mancınık bulunmaktaydı.⁴⁹ Bu mancınıklardan en önemlisi ise 100 arabanın taşıdığı, iplerini 1200

⁴⁰ Mateos, Sultan Alp Arslan'ın ordusunu, vaktiyle amcası Tuğrul Bey'in ordusuna yaptığı gibi şehrin etrafını sarmış korkunç bir ejderhaya benzetmekte ve halkın bu ejderha karşısında büyük bir korkuya kapıldığını söylemektedir. Detaylı bilgi için bkz: *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 139.

⁴¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 82, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 140.

⁴² Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 83 ; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi...*, s. 140 ; Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 275 ; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti...*, s. 151 ; Göksu, *a.g.e.*, s. 332 ; Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, s. 315.

⁴³ Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mir'atü'l-zaman fi Tarihi'l-ayan'da Selçuklular*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011, s. 166.

⁴⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 276.

⁴⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 84.

⁴⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 84.

⁴⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 276 ; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 336.

⁴⁸ Osman Turan, *Türkler Anadolu'da*, Hareket Yayınları, İstanbul 1973, s. 26.

⁴⁹ Malazgirt Savaşı için hazırlanan Bizans ordusu hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 92 ; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti...*, s. 151 – 152 ; Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri...*, s. 315 ; Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti*, s. 177 ; Levon Panos Dabağyan, *Türk Cihan Hakimiyetine Açılan Yol*, Karadağ Yayınları, İstanbul 2006, s. 84 - 85

kişinin çektiği ve 90 kg civarında taş fırlatan bir mancınıktı.⁵⁰ Buna karşın Selçuklu ordusunda bu güçte bir mancınık yoktu.⁵¹ Savaş ve ordu yönetiminde oldukça başarılı bir hükümdar olan Sultan Alp Arslan da Bizans ordusundaki mancınıkların oluşturduğu tehlikenin farkındaydı. Bu sebeple Bizanslıların mancınıkları kurmasına ve kullanmasına fırsat vermemek üzere yakın savaş içeren bir strateji kurdu ve bunu da askerleriyle paylaştı.⁵² Stratejiyi başarıyla uygulayan Selçuklu ordusu bu mancınıkları etkisiz hale getirmiş olmalıdır. Çünkü Selçuklu zaferiyle sonuçlanan Malazgirt Meydan Savaşı'nın ardından yukarda adı geçen büyük mancınının Selçuklulara karşı kullanıldığı veya akibeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden bu mancınının savaş sırasında yok edilip, edilmediğini yahut ilerleyen zamanlarda kullanılıp, kullanılmadığını bilmiyoruz.

Sultan Melikşah, Kavurd'a karşı verdiği mücadeleyi kazandıktan sonra onun topraklarıyla birlikte mancınıklarına da el koydu.⁵³ Kavurd'un davullarıyla birlikte mancınıklarını da Sav-Tekin'e vermesi, davulun hakimiyet sembollerinden biri olması dikkate alınacak olursa mancınının da ona denk bir anlam taşıdığı düşünülebilir. 1073 yılında Kavurd'u bertaraf eden Sultan Melikşah, 1074 yılında Tirmiz⁵⁴ şehrini kuşatma kararı aldı. Melikşah'ın Tirmiz'i ele geçirmesinde en önemli rolü mancınıklar üstlenmiştir. Selçuklu ordusuna karşı direnmekte olan halk, mancınıkların şehre verdiği zarar ve üzerlerinde bıraktığı korkudan dolayı teslim olmayı kabul etti.⁵⁵

Melikşah döneminde Selçuklu emirlerinden Musul hakimi Müslim b. Kureş'in Harran'ı kuşatması sırasında da mancınıklar kullanıldı. Şehri savunmakta olan İbn Cebele, ilginç bir şekilde surlarda meydana gelen oyukların üzerine mancınıklar kurdurdu. Hatta düşmanlarına haber gönderen İbn Cebele, Selçukluların surlardan kopardığı her taş parçasının yerine bir mancınık koyacağını dile getirdi ve Selçuklulara karşı direndi. Selçuklular şehre girince surlardaki mancınıkları ateşe vermeyi zaruri gördüler ve bu sayede İbn Cebele'nin savunma hattını etkisiz hale getirdiler.⁵⁶ Sultan Melikşah'a isyan eden Tekiş de Serahs şehrini kuşattığında, şehrin direncini kırmak için mancınıklar kullandı. Sultan'ın üzerine geldiğini öğrenen Tekiş, geri çekilme kararı aldığı zaman mancınıkları ateşe verdikten sonra oradan uzaklaştı.⁵⁷ Selçukluların önde gelen komutanlarından olan ve Anadolu seferleri sırasında mühim işler başaran Afşin Bey'in de mancınık kullandığı bilinmektedir.⁵⁸ Son verdiğimiz örneklerle birlikte Melikşah döneminde mancınının güçlü emirler tarafından yaygın olarak kullanıldığı gözler önüne serilmektedir.

Melikşah'ın oğulları Berkyaruk ve Muhammed Tapar'ın arasında geçen mücadelede de mancınıklar kullanıldı. Muhammed Tapar, kardeşi Berkyaruk'a mağlup olduğunda İsfahan⁵⁹ şehrine

⁵⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu, Selenge Yayınları, s. 112 ; Hamdullah Müstevfî – i Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 35 ; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 92 ; Claude Cahen, "İslam Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı", *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 210 ; Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 273 ; Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 60 ; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 336 ; Sevim, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 54 ; Faruk Sümer – Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 21.

⁵¹ Köymen, *Büyük Selçuklu...*, s. 273.

⁵² Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 100 ; Dabağyan, *Türk Cihan Hakimiyetine...*, s. 121.

⁵³ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 337.

⁵⁴ Tirmiz, günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde bulunan tarihî bir şehirdir. Ceyhun nehrinin kıyısında inşa edilmiştir. Şehir tarım ve ticaret açısından kullanışlıdır. Detaylı bilgi için bkz: Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", *DİA*, C.41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 200 – 202.

⁵⁵ İbnü'l- Esir, *İslâm Tarihi*, C.10, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, s. 92 ; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 128 ; Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, s. 82.

⁵⁶ Göksu, *Türk Kültüründe Silah...*, s. 338.

⁵⁷ Göksu, *Türk Kültüründe Silah...*, s. 338.

⁵⁸ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 339.

⁵⁹ İsfahan, bugün İran sınırları içinde bulunan aynı zamanda eyalet ismini de taşıyan şehirdir. Jeopolitik açıdan İran'ın orta kısmında yer almaktadır. Selçuklulara ve Safevîlere başkentlik yapması bakımından tarihsel olarak önemli bir yerleşim merkezidir. Detaylı bilgi için bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 497 – 498.

çekildi ve şehrin savunmasını güçlendirmek, kardeşine bir kez daha zafer şansı vermemek için şehrin surlarına mancınıklar yerleştirilerek savunma hattını güçlendirdi.⁶⁰

Mancınıklar, Selçuklu savaş stratejileri ve hakimlerin otoritesini göstermesi bakımından o kadar mühim bir unsur haline geldi ki, Sultan Melikşah'a iltifat etmek amacıyla yazılan bir şiirde ona şu şekilde hitap edilmektedir: “*Ordun ile Ceyhun’u sel gibi geçtin / Dağlar, tepeler ve ovalar demir dalgaları ile doldu/ Mancınıkların taşları düşman kalelerini açtı/ Şark-garp ve İran-Turan senin gelişine amade oldu/ Hiçbir padişah senin zaferlerine erişemedi...*”⁶¹ Şair Mu’izzi tarafından kaleme alınan şiirden yola çıkılarak, o dönemde mancınının önemli bir güç ve otorite sembolü olduğu söylenebilir. Orta Çağ kuşatma makineleri arasında mancınık kadar düşmanı telaşa düşüren başka bir silah olmadığını söyleyebiliriz. Mancınıkla atılan taşların tahrip gücü ve çıkardığı ses, her ne kadar askerler üzerine tedirginlik yaratıyor olsa da bu mancınıklarla şehirlere atılan cesetler ve hayvanlar, muhtemeldir ki taşlardan daha fazla dehşet uyandırmaktadır. Şehrini savunmayı ve düşmanı son direncine kadar savaşmayı göze alacak şekilde motive olmuş askerler dahi gökyüzünden yağın yüzlerce akrep veya farenin surlara düşmesiyle dehşete kapılabilir. Bu korku, mancınının sadece bir kuşatma aleti değil aynı zamanda da kuvvetli bir psikolojik savaş silahı olduğunu göstermektedir.

Büyük Selçuklu hanedanına mensup Kutalmışoğulları tarafından kurulan Türkiye Selçuklu Devleti’nde de mancınık kullanımı oldukça yaygındı. Hatta bu hükümdarlardan Alaeddin Keykubad’ın kuşatma savaşlarındaki mancınık kullanımını geliştirdiği görülmektedir. Bu detaylara aşağıda değineceğiz.

Türkiye Selçuklu Devleti’nin hükümdarlarından I. Kılıç Arslan’ın 1097 yılında gerçekleştirilen Malatya, I. Mesud’un 1143 yılındaki Malatya, II. Kılıç Arslan’ın oğullarından Ankara meliki Mesud’un Kastamonu, I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in 1207 yılındaki Antalya, I. İzzeddin Keykavus’un 1212 – 1213 yılında Ankara, Hancin, Kançin, Şam ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Amid kuşatmalarında mancınıklar kullanıldı ve bu mancınıklar kuşatmaların zafere ulaşmasında önemli etkenlerden biri oldu.⁶²

Sultan Alaeddin Keykubad zamanında, mancınıklar hakkında önemli gelişmelerin olduğunu yukarıda dile getirdik. Alaeddin Keykubad’ın Alaiye⁶³ kalesini kuşattığı zaman inşa ettirdiği mancınığı ünlü Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî: “*yüksekliğine göğün hayran kaldığı, kara bulutların altında saklanan bir dağ*” olarak tasvir ederek önemli bir konuma yerleştirildiğini söyler ve sonrasında kuşatmada kullanılan mancınıklarla ilgili olarak şöyle der; “*attığı taşla Elbruz dağına bile sıkıntıya düşürebilecek dağ gibi bir mancınık, arabayla çıkarılmış, ayrıca kalenin etrafına 100 büyük mancınık yerleştirilmiştir.*”⁶⁴ İbn Bîbî’nin bu ifadesi hem kuşatmanın şiddeti hakkında bilgi vermekte, hem de Alaeddin Keykubad döneminde kuşatma makinelerine büyük yatırım yapıldığını ve onların yoğun olarak kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Nitekim kuşatıldığında adı Kalonoros olan kale, Selçukluların eline geçtikten sonra Alaiye adını aldı ve kale bir şehre dönüştürüldü. Bu hazırlıklardan Alaeddin Keykubad’ın şiddetle kuşatma altına aldığı kalenin Sultan’ın nazarında oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan Alaeddin Keykubad’ın Kahta kuşatması da mancınıklar söz konusu olduğunda önemlidir. Kahta’yı kuşatan Selçuklu kuvvetleri, burayı ele geçirmek için kale kapısının karşı hizasına “mancınık-ı mağribî” adıyla anılan bir mancınık yerleştirdiler.⁶⁵ Bu mancınık, şehri düşürmek için kurulan mancınıkların ortasında bulunmakla birlikte özel bir model olarak zikredilmektedir. İbni

⁶⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, s. 39 – 40 ; Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 168 ; Bozkurt, “*Mancınık*”, s. 564.

⁶¹ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 340.

⁶² Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 363.

⁶³ Alaiye, Antalya yakınlarında, Akdeniz sahili kıyısında bulunan, Selçukluların eline geçmeden önce Kalonoros olarak anılan ve Kyr Vart tarafından idare edilen kaledir. Alaeddin Keykubad’ın ilk zaferi burayı fethetmek oldu ve kaleyi aldıktan sonra burayı bir şehre dönüştürdü. Kalonoros adı ise Alaiye olarak değiştirildi. Kalenin şehir haline getirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz: *Anonim Selçukname*, Çev. Halil İbrahim Gök – Fahrettin Coşguner Atif Yayınları, Ankara 2014, s. 41 ; Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 335 – 336.

⁶⁴ İbni Bîbî, *Selçuk Nâme*, C.1, Ed. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 259 – 261 ; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 341 – 342.

⁶⁵ İbni Bîbî, *Selçuk Nâme*, s. 292.

Bîbî'nin ifadesine göre bu mancınıkların darbeleriyle surların yıkılması, Selçuklu ordusuna zaferi kazandırmıştır.⁶⁶ Şehir kuşatması haricinde Selçuklulara saldırmak üzere Melik Eşref tarafından gönderilen on bin kişilik kuvvetin de önemli bir kısmı Selçuklu mancınıkları tarafından yok edilmiştir.⁶⁷ Tahrip gücünü net olarak açıklayamadığımız bu mancınık, bir diğer Selçuklu devleti olan Türkiye Selçukluları tarafından geliştirilmiştir.⁶⁸ Sultan Alaeddin Keykubad döneminde mancınığın da önemli unsurlardan biri olduğu siyasi bir kriz yaşandı. Harezmşahlar ve Selçuklular arasında yaşanan siyasi krizin bir savaşa dönüşmesindeki en önemli unsurlardan biri de “Kara Buğra” adıyla anılan mancınıktır. Bu konuya aşağıda değineceğiz.

Türkiye Selçukluları'nın önemli rakiplerinden olan Bizans İmparatorluğu da Selçuklulara karşı mancınığın gücünden faydalandı ve onları bu suretle yıpratmayı denedi. Bu konuda en iyi örnek Bizans kuvvetlerinin İznik muhasarasıdır ki önemli Bizans tarihçilerinden Anna Kommena, yoğun mancınık atışlarının Selçukluları oldukça zor durumda bıraktığını ve Bizans kuvvetlerinin onları “başlarını mazgallardan çıkaramayacak derecede” baskı altına aldığını söylemektedir.⁶⁹

2- Devletler Arasında Armağan Olarak Kullanılması

Mancınık, Anadolu tarihi bakımından oldukça önemli olan Yassıçimen Savaşı öncesinde Selçuklular ve Harezmşahlar arasında yaşanan siyasi krizde önemli bir unsur oldu.⁷⁰ Celâleddin Harezmşah'ın Gürcistan'ı ele geçirdiği sırada Türkiye Selçukluları da Trabzon Rum İmparatorluğu ile mücadele etmekteydi. Bu mücadelenin galip tarafı da Türkiye Selçukluları oldu. Anadolu'da Selçuklular, Anadolu'nun doğusunda Harezmşahlar, güneyinde ise Memlûkler, Orta Asya'yı istila ettikten sonra İran tarafına yönelen Moğollara en yakın ve en güçlü olan Türk-İslam Devletleri idi. Üç devlet de yaklaşmakta olan tehlikenin bilincinde olmakla beraber Celaleddin Harezmşah, Moğollarla savaşmayı tercih ederken, Alaeddin Keykubad ise onlarla dostça ilişkiler kurma yolunu tercih etti.⁷¹ Halefi Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde gerçekleşen Köseadağ Savaşı ve ardından gelişen olaylar göz önüne alındığında bu karar oldukça yerinde durmaktadır.

Celaleddin Harezmşah'ın Memlûklerle mücadeleye girmesi ve Ahlat'ı kuşatması, Selçuklular, Memlûkler ve Hârezmşahların arasında siyasi bir kriz meydana getirdi. Ahlat kuşatmasının nedeni, Memlûklerin Ahlat valisi Hacib Ali'nin, Selçuklulara gönderilen Harezmşah elçilerine geçit

⁶⁶ İbni Bîbî, *Selçuk Nâme*, s. 296.

⁶⁷ İbni Bîbî, *Selçuk Nâme*, s. 293 – 294.

⁶⁸ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 343.

⁶⁹ Anna Kommena, İznik kuşatmasındaki mancınık atışları hakkında “Barbarlar öyle yılgınlık içindeydiler ki, İznik surlarının mazgallarından başlarını bile çıkaramıyorlardı.” demektedir. İznik'teki muhasara ve mancınıkların şiddeti hakkında detaylı bilgi için bkz: Anna Kommena, *Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990, s. 328.

⁷⁰ Bu siyasi krizin önemini tam olarak kavrayabilmek için Celaleddin Harezmşah'ın o dönem ki mevcut durumundan ve Alaeddin Keykubad'ın kararlarından bahsetmek gereklidir. Celaleddin Harezmşah, Moğollara mağlup olduktan sonra Gürcistan'a geldi ve burada Harezmşahlar Devleti'ni yeniden inşa etti. Moğollara mağlup olmasına rağmen o yıllarda kahramanlığıyla şöhret bulmuş bir Türk hükümdarı olan Celaleddin Harezmşah için kaynaklar, zamanın Rüstem'i ifadesini kullanmaktadır. Harezmşahlar Devleti, Celaleddin'in babası Sultan Muhammed'in iktidarı sırasında Moğollara karşı ağır bir yenilgi almış ve istilaya uğramış olsa da Celaleddin Mengübürti'nin direnişi, Cengiz Han'ın bile saygısını kazanmıştır. Cengiz Han, Sind nehri civarında cesurca savaşan ve Moğolların elinden kurtulmayı başaran Celaleddin'i oğullarına örnek göstermiş ve öyle bir oğula sahip olan bir babanın şanslı olduğunu dile getirmiştir. Cüveynî, Celaleddin Harezmşah için “*atın eyerini taht, keçeyi yatak, zırhı elbise, miğferi taç yapmış olan padişah*” ifadesini kullanarak onun ne kadar mücadeleci ve savaşçı bir hükümdar olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu açıdan Celaleddin Harezmşah cesur, mücadeleci ve savaşçı yönleri ön planda olan bir hükümdar olarak karşımıza çıkmıştır. Dönemin süper gücü olan Moğollara karşı, o ana kadar kimsenin başaramadığı bir şekilde direniş gösteren tek hükümdar olarak da bugün yerini korumaktadır. Onun gösterdiği bu direniş ve mücadele, devrinde onu büyük bir üne kavuşturdu. Detaylı bilgi için bkz: Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 148 ; Mustafa Şahin, “Bir Yeniden Diriliş Öyküsü: Parvan Savaşı”, *Turkish Studies*, S. 11, Ankara 2016, s. 126 ; Aydın Taneri, *Celâlî'd-dîn Hârezmşah ve Zamanı*, KB Yay., Ankara 1977, s. 84 – 85 ; Buket Yaşa Şahin, *Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Devleti Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 26 – 27.

⁷¹ İbni Bîbî, *Selçuk Name*, s. 449 ; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 377.

vermemesi idi.⁷² Celaleddin Harezşah 1229 yılında Ahlat'ı kuşatma altına aldığı Memluklerin Erzurum Meliki Cihanşah da Celaleddin Harezşah'ın huzuruna geldi ve onun tabiiyetine girdi.⁷³ Erzurum Meliki Cihanşah, Sultan Celaleddin'in huzuruna geldiğinde, ona çeşitli hediyelerle birlikte "Kara Buğra" adını taşıyan bir mancınık da hediye etti.⁷⁴ Harezşahlar o sırada şehri her biri sekiz kişi tarafından çalıştırılan mancınıklarla kuşatmışlardı.⁷⁵ Kara Buğra'nın da bu kuşatma gücünü artırdığına şüphe yoktur. Burada mancınının bir savaş makinesi olarak kullanımının yanında hükümdarlar arasında bir hediye ve düşmanlara karşı bir gözdağı verme aracı olarak da kullanıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca mancınıkların da hükümdarlara sağladığı prestije göre tıpkı insanlar gibi özel isimlerle adlandırıldığını görmekteyiz. Kaynaklar, Kara Buğra'nın tahrip gücü ya da fiziksel görünüşü hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Ancak Cihanşah'ın hediye ettiği Kara Buğra adlı bu mancınık, iki devletin arasında meydana gelen krizin Yassıçimen Savaşı'na taşınmasına neden olan önemli unsurlardan biri oldu. Çünkü Cihanşah, Memlûklerin ve onların müttefiki olan Selçukluların düşmanı durumundaki Harezşahlara önemli bir savaş gücü sağlayan bu makineyi hediye ederek Memlûk tabiiyetinden çıkmış ve Harezşah saflarına katılmış oluyordu. Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın Ahlat muhasarasının kaldırılması isteğinin Harezşahlar tarafından reddedilmesi ve Celaleddin'in gönderdiği fetihnamelerde Anadolu ve Suriye'yi ele geçireceğini söylemesi de Moğol tehdidi altında bulunan Türk- İslâm devletlerini Yassıçimen Savaşı'nda karşı karşıya getirdi.⁷⁶ Dönemin güçlü devletleri 1230 yılında Yassıçimen mevkinde karşı karşıya geldi.⁷⁷ Selçuklu – Memluk ittifakına karşı Harezşahlar ve onlara yeni tabii olmuş bulunan Cihanşah ve Hacib Ali'nin kuvvetleri karşılaştı ise de Harezşahlar bu savaşı kaybetti. Anadolu'nun bundan sonraki tarihsel süreci bakımından oldukça önemli olan bu savaş sonrasında Celaleddin Harezşah tarih sahnesinden çekilirken, Moğollar ile Türkiye Selçukluları sınır komşusu haline geldiler. Bu da yeni bir sürecin başlangıcı oldu. Selçuklular ve Memlukler daha da güçlendiler. Demek ki Anadolu ve etrafındaki devletlerin önündeki tarihsel sürecin aniden değiştiği Yassıçimen Savaşı'nın sebeplerinden birisi de işte bu dile getirdiğimiz Kara Buğra adlı mancınıktır.

Sonuç

Tarihe baktığımızda mancınıkların gerek savaş alanında gerek ise kuşatmalarda etkili bir güç olarak ortaya çıktığını ve uzun bir zaman boyunca da varlıklarını korumuş olduklarını görüyoruz. Bir ordunun mancınık sahibi olması ona her daim büyük bir üstünlük sağlamıştır. Bu üstünlük, Tuğrul Bey'in mancınık kullandığı Malazgirt kuşatması esnasında düşmanına yaşattığı korkuda, Sultan Alp Arslan'ın Urfa kuşatması sırasında mancınıklarını yakması şartıyla barışın sağlanmasında ve yine Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt Meydan Savaşı öncesinde stratejisini Bizans'ın mancınıklarını etkisiz kılmak üzere tasarlamasında görülmüştür. Mancınının sağladığı gücün farkında olan devletlerin bu savaş aletine önem vermesi ve yatırım yapması sonucunda birçok mancınık modelinin ortaya çıkması ise mancınının devletler tarafından ne kadar önemsendiğini göstermektedir.

Bahsettiğimiz kuşatmalar esnasında mancınıkların uyguladığı şiddetin muhasarayı gerçekleştiren tarafa büyük yararı olmuş olsa da psikolojik etkiler de göz ardı edilmemelidir. Psikolojik savaş bir ordu tarafından ne kadar etkili kullanılırsa, o ordunun gücü de bu duruma paralel olarak o denli artacaktır. Bu açıdan baktığımızda mancınıklar oldukça kullanışlı psikolojik savaş silahlarıdır. Görüntüleri ve kullanımlarıyla düşmanın üzerinde büyük bir korku bırakmış oldukları tarihi vakalardan anlaşılmaktadır. Örneğin; Sultan Alp Arslan'ın da Bizanslı Komutan Vasil'in de savaş sırasında mancınıkları hedef almaları başka bir şekilde açıklanamamaktadır.

⁷² Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 366.

⁷³ Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizşah*, s. 67 ; Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 366.

⁷⁴ Şehabeddin Ahmedünnesevî, *Celâlüttin Harezşah*, Çev. Necip Asım, TTK Yayınları, İstanbul 1934, s. 118 ; Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 366.

⁷⁵ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 349.

⁷⁶ Celaleddin Harezşah, Anadolu ve Suriye'yi ele geçirmek istiyordu. Celaleddin Harezşah'ın bu arzusunu dile getirmesi ve o süreçte yaşanan olaylar hakkında detaylı bilgi için bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 366 -377. Alaeddin Keykubad'ın savaş öncesi uyarıları ve izlediği siyaset hakkında detaylı bilgi için bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 368 ; Süleyman Özbek, "Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçimen'den Köseadağ'a", *Çeşm-i Cihan: Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1., Bartın 2018, s. 8 – 9.

⁷⁷ Yassıçimen Savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında...*, s. 369 – 371.

Muhasara aletleri arasında tahrip gücüyle ön plana çıkan bir silah olduğunu dile getirmiş olduğumuz mancınık, bazı durumlarda tıpkı ok gibi hakimiyet alameti olarak da diğer muhasara silahlarından ayrılmaktadır. Nitekim hakimiyet alameti olarak Cihanşah ile Celaleddin Harezmsah arasında gerçekleşen hediyeleşmede kullanılması sonucunda Selçuklular, Memlukler ve Harezmsahlar arasındaki siyasi krizin artmasına da neden olmuştur. Dolayısıyla mancınık, tahrip gücü yüksek bir savaş makinesi ve kudret göstergesi olmasının yanında zaman zaman da hakimiyet sembolü olarak görülmüştür. Bu kapsamda tıpkı bir insan gibi adlandırılmıştır. Sahip olduğu bu özelliklerle Selçukluların askeri ve siyasi gücüne de oldukça büyük katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, Çev. Erdoğan Merçil, TTK, İstanbul 1977.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. Mürsel Öztürk, C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Anna Kommena, *Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990.
- Anonim *Selçukname*, Çev. Halil İbrahim Gök – Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.
- Bozkurt, Nebi, “Mancınık”, *DİA*, C.27, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 564-567.
- Cahen, Claude, “İslam Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı”, *Türkler*, C.6, Çev. Zeynep Kerman, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 77 – 100.
- Dabağyan, Levon Panos, *Türk Cihan Hakimiyetine Açılan Yol*, Karadağ Yayınları, İstanbul 2006.
- Göksu, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- Göksu, Erkan, “Mârdî et-Tarsûsî'nin “Tabsıratu Erbâbîl-Elbâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fî-l-Hurûb” Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.43, Erzurum 2010, s. 291 – 307.
- Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.1., TTK Yayınları, Ankara 1950.
- Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989.
- Hamdullah Müstevfi – i Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Işıklı, Fatih, *Malazgirt ve Mıryakefalon Savaş Mukayesesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, C.2., MEB Yayınları, İstanbul 1996.
- İbni Bîbî, *Selçuk Nâme*, C.1, Ed. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996
- İbnü'l Esir, *el Kâmil fi't-Târih*, C.9, Çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.3, TTK Yayınları, Ankara 2016.
- Muhammedcanov, Abdullah, “Tirmiz”, *DİA*, C.41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 200 – 202.
- Özbek, Süleyman, “Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Kösedag'a”, *Çeşm-i Cihan: Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1., Bartın 2018, s. 2 - 17.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1140 – 1157)*, C.1, İSAM Yayınları, İstanbul 2017.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Selçuklular”, *DİA*, C.36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 371 – 375.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “İsfahan”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 497 – 502.
- Özgüdenli, Osman Gazi – İbrahim Duman, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Bir Ok Mancınığı: Kuşkencîr”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, İstanbul 2016, s. 93 – 108.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

- Sevim, Ali – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyâset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Sevim, Ali , “Sultan Alp – Arslan”, *Belleten*, C.XXX, S. 118, Ankara 1966, s. 205 -243.
- Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mir'atü'z-zaman fî Tarihi'l-ayan'da Selçuklular*, Çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Sümer, Faruk – Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Şahin, Mustafa, “Bir Yeniden Diriliş Öyküsü: Parvan Savaşı”, *Turkish Studies*, S. 11, Ankara 2016, s. 115 – 130.
- Şahin, Buket Yaşa, *Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Devleti Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Şehabeddin Ahmedünnesevî, *Celâlüttin Harezemşah*, Çev. Necip Asım, TTK Yayınları, İstanbul 1934.
- Taneri, Aydın, *Celâlü'd-dîn Hârizmşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.
- Turan, Osman, *Türkler Anadolu'da*, Hareket Yayınları, İstanbul 1973.
- Turan, Osman, *Selçuklu Tarihi ve Türk – İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952 – 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 – 1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Yazıcı, Sezai , *Seyyahların Gözünden Ani*, Eflal Ajans Yayınları, Ankara 2017.
- Yücel, Çağatay, Savunma ve Saldırı Sistemi Olarak Kulelerin Tarihsel Gelişimi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 70, (2018), s. 417 – 434.

Türkiye Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıcarslan ile Eşi Gumaç Hatun'un Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile Münasebeti

Geliş Tarihi: 15/11/2019

Kabul Tarihi:25/12/2019

Atf Bilgisi: Sayın, Sedat; “Türkiye Selçuklu Sultanı Iv. Rükneddin Kılıcarslan ile Eşi Gumaç Hatun'un Mevlânâ Celâleddîn-İ Rûmî ile Münasebeti”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 239- 247.

Sedat Sayın *

Öz

Mevlânâ İran edebiyatının en önemli âlim ve sûfî şairlerindendir. 1209'da Belh'te dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Sultânü'l-ulemâ lâkabıyla tanınan babası Bahâeddin Veled'den aldıktan sonra eğitimine Halep ve Şam'da devam etmiştir. Babasının vefatından sonra babasının müritleri tarafından varis olarak görülmüş ve müderrislik yapmıştır. Mevlevilik, XIII. yüzyılda Konya'da kurulmuş, temeli Mevlânâ'nın fikirlerine dayanan bir tarikatır. Tasavvufi yorumlardan oluşan Mevlevilik Mevlânâ'nın görüş ve düşünceleri etrafında oluşmuştur. Mevlânâ başta Selçuklu Sultanları ve hânedanın diğer mensupları olmak üzere zamanın Selçuklu yöneticileriyle çok yakın münasebetler kurmuştur. Hatta bazı hükümdar ve Selçuklu yöneticilerinin onun müridi olduğu da bilinmektedir. Bu münasebetler sayesinde hükümdar ve emîrler, Mevlânâ'nın sohbetlerinde bulunmuş, onun düşüncelerinden büyük nispette etkilenmiştir. Bu çalışma dönemin siyasî olayları çerçevesinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, IV. Rükneddin Kılıcarslan ve eşi Gumaç Hatun'un hayatı üzerinde durulduktan sonra Mevlânâ ile aralarındaki ilişkiler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: IV. Rükneddin Kılıcarslan, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Gumaç Hatun, Mevlevilik.

Rûmî's Relationships With The Turkey Saldjuq Sulṭān Rukn Al-Dīn Kīlīdj Arslan IV and His Wife Gomaç Khatun

Abstract

Djalāl al-Dīn Rūmī is one of the most important wise and sufi poets of Iranian literature. He was born in 1209 in Balkh. After receiving his first education from his father Bahā' al-Dīn Walad, known as Sulṭān al-'ulema', he continued his education in Aleppo and Damascus. After his father's death, he was seen as an heir by his disciples and acted as a muderris. Mawlawiyah is a sect established in Konya in the 13th century, the foundation of which is based on the ideas of Rūmī. The Mawlawiyya, which consists of Şūfistic interpretations, has been formed around the views and thoughts of Rūmī. He contacted very close relations with the Saldjuq rulers of the time, especially the Saldjuqid Sulṭāns and other members of the dynasty. It is even known that some sovereign and Saldjuq rulers were his disciples. Thanks to these relations, the sovereigns and amīrs were found in the religious conversations of Rūmī and were greatly influenced by his thoughts. Within the framework of the political events of the period, this study will focus on the life of Rūmī, Rukn al-Dīn Kīlīdj Arslan IV and his wife Gomaç Khatun and their relations with Rūmī.

Keywords: Rukn al-Dīn Kīlīdj Arslan IV, Djalāl al-Dīn Rūmī, Gomaç Khatun, Mawlawiyya.

* Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı. Orcid No: 0000-0002-7150-2687, e-mail: sedat.sayin@bahcesehir.k12.tr.

Giriş

Mutasavvıf ve düşünür Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1209 yılında Horasan'a bağlı Belh şehrinde doğmuştur. Babası, dönemin tanınmış İslâm âlimlerinden biri olan Bahâeddin Veled (ö. 628/1224), annesi ise Mümine Hatun'dur (ö. 621/1224). Mevlânâ ve ailesi siyasi nedenlerden ve Moğol istilasından dolayı 1207 veya 1213 yılında Belh'den ayrılmışlardır. Mevlânâ ve ailesi Nişâbur'a oradan ise Bağdat, Kûfe, Mekke daha sonrada Şam, Malatya, Erzincan, Sivas, Kayseri, Niğde yolu ile Lârende'ye (Karaman) gitmiş ve daha sonra Konya'ya yerleşmişlerdir. Dönemin ileri gelen âlimlerinden dersler alarak iyi derecede Farsça ve Arapça öğrenmiştir.¹

Mevlânâ ilk evliliğini 1226 yılında Gevher Hatun ile yapmıştır. Bu izdivaçtan Sultan Veled ile Alâeddin dünyaya gelmiştir. Mevlânâ, ikinci evliliğini Kerra Hatun ile yapmış ve bu evlilikten Muzarefeddin Emir, Alim Çelebi ve Melike Hatun isimli üç tane çocuğu olmuştur. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat (salt. 1220-1237) Bahâeddin Veled'in Konya'ya gelmesini istemiş, Bahâeddin Veled oğlu Mevlânâ ile birlikte Konya'ya gelmiştir. Selçuklu Sultanı tarafından Bahâeddin Veled'e müderrislik görevi verilmiş ve 1231 yılında Bahâeddin Veled ölünce Mevlânâ babasının yerine müderrislik yapmıştır. Mevlânâ Mevleviliğin müessisi olmuş ve binlerce kişi onun müridi sıfatını taşımıştır.²

Mevlânâ, Türkiye Selçuklu Devletinin son döneminde yaşamış, dönemin sultanları, melikleri, emîrleri ve eşleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. 1243'te yapılan Köseadağ Savaşından sonra hükümdar olan II. İzzeddin Keykavus (salt. 1246-1262) ve IV. Rükneddin Kılıcarşan'ın çocuk yaşta olmalarından dolayı Mevlânâ'nın ve sultanlarla olan ilişkileri emîrler üzerinden kurulmuştur. Bu emîrlerin en önemlileri Şemseddin İsfahanî ve Muineddin Süleyman Pervanedir. Mevlânâ Selçuklu hükümdarlarının yanı sıra onların aileleriyle de dostluk bağı kurmuştur. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi Gürcü Hatun sonradan Müslüman olmuş, âlim ve dervişlerle, özellikle Mevlânâ Celâleddin ile yakın münasebetlerde bulunmuştur. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, IV. Rükneddin Kılıcarşan ve eşi Gumaç Hatun ile yaşadığı dönemin siyasî olayları çerçevesinde teması bulunmaktadır.³

IV. Rükneddin Kılıcarşan'ın Hayatı, Mevlânâ ile ilişkisi

IV. Rükneddin Kılıcarşan 1237 veya 1240'da dünyaya gelmiş, babası II. Gıyâseddin Keyhusrev (salt. 1237-1246), annesi ise Rum kökenli bir cârîyedir. II. Gıyâseddin Keyhusrev öldüğü zaman II. İzzeddin Keykâvus, Selçuklu tahtına çıkarılmış, kardeşleri IV. Rükneddin Kılıcarşan ile II. Alâeddin Keykubad (salt. 1249-1254) ise tahtın yanındaki kürsülere oturtulmuştur.⁴

1246 yılında Moğol hükümdarı Güyük Han'ın (salt. 1246-1248) kağanlık merasimine II. İzzeddin Keykâvus davet edilmiş, ancak o yerine kardeşi IV. Kılıcarşan'ı göndermiştir. Moğolistan'daki Karakorum'a giden IV. Rükneddin Kılıcarşan, i Güyük Han tarafından kendisine verilen saltanat yarlığı ve 2000 kişilik askeri birlikle iki yıl sonra Anadolu'ya dönmüştür. IV. Rükneddin Kılıcarşan

¹ Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, İntişârât-i Donyâyi Ketâb, Tahran 1362 hş., s. 14-15; Sultan Veled, *Velednâme* (nşr. Celâl Humâî), Çâphâne-yi Stâre-yi Kum, Tahran 1376 hş., s. 23; Devletşah Semerkandî, *Tezkiretu's-şu'arâ*, *İntişârât-i Esâtîr*, Tahran 1382 hş., s. 192; Ahmet Güzel, "Mevlânâ'nın Çağına ve Çağımıza Tesirleri", *İstem*, Yıl:5, Sayı:10, 2007, s.171-192; Esengül Uzunoglu Sayın, "Mevlânâ ve Bir Gazelinin İncelemesi", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Nevşehir 2019, s. 1089; ; Özkan Dayı, "Ahilik İçin Önemli Bir Eser Olan Menâkibu'l-Ârifîn'de Adı Geçen Ahîler ve Ahîlik", *4. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, Kırşehir 2018, s. 619; Özkan Dayı, "Moğol İstilas ve İran'da Edebî Göç", *1. Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu*, Amasya 2016, s. 20.

² Eflâkî, *Menâkibu'l-ârifîn*, s. 26; İbrahim Agah Çubukçu, "Mevlâna ve Felsefesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1), Ankara 1984, s. 97-118; Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, *Mesnevî-i Ma'nevî*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 21; Uzunoglu Sayın, "Mevlânâ", s. 1090.

³ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 36, s. 117.

⁴ Faruk Sümer, "Kılıcarşan IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, Ankara 2002, s. 404.

1249 yılında Sivas'ta hükümdarlığını ilân etmiş, Erzincan, Âmid (Diyarbakir), Malatya, Harput ve Kayseri'de de hükümdar olarak tanınmıştır.⁵

İzzettin Keykâvus'un veziri Celâleddin Karatay,⁶ üç kardeşin tahta birlikte oturmasını istemiş ve bu isteğini IV. Kılıcarslan'a kabul ettirmek için sultanın yakın adamlarından biri olan Cemâleddin Hotenî'den onu ikna etmesini istemiştir. Ancak Sultan emîrlerin sözlerine uyararak abisi II. İzzeddin Keykâvus ile birlikte hükümdar olma fikrini kabul etmemiş ve gerekirse kardeşiyle savaşmayı göze alarak, Aksaray'a gelmiştir. II. İzzeddin Keykâvus'un ordusu da IV. Kılıcarslan'a saldırmışlardır. Aksaray'ın batısında bulunan Sultan Hanı yakınlarında meydana gelen bu savaşta IV. Kılıcarslan beklemediği bir yenilgi almış, sığındığı bir tepede yakın adamlarıyla birlikte yakalanmıştır. IV. Kılıcarslan 14 Haziran 1249 yılında ağabeyi II. İzzeddin Keykâvus'un yanına getirilmiştir. II. İzzettin Keykâvus kardeşini iyi karşılamış ve onunla birlikte Konya'ya dönmüştür. IV. Kılıcarslan, II. İzzeddin Keykâvus ve II. Alaeddin Keykubad'la beraber tahta oturtulmuştur.⁷

II. Alâeddin Keykubad ölünce IV. Kılıcarslan ile II. İzzettin Keykâvus'un arası açılmıştır. Kendisini koruyacaklarını bildiren Develi ve Kayseri subaşlarıyla buluşan IV. Kılıcarslan 1254 yılında Kayseri'de tahta çıkmıştır. II. İzzeddin Keykâvus tekrar bir karışıklık çıkmasını istememiş ve bu sebepten dolayı Sadreddin Konevî ile Şeyh Hümâmeddin'i Aksaray'a IV. Kılıcarslan'ın yanına göndermiştir. IV. Kılıcarslan'dan Âmid, Malatya, Elâzığ, Sivas'ı almasını ve mücadeleden vazgeçmesini istemiştir. Ancak IV. Kılıcarslan ve taraftarları Kayseri kadısı Celâleddin Habib'i II. İzzeddin Keykâvus'a yollayarak Kayseri, Kırşehir gibi şehirlerinin de IV. Kılıcarslan'a verilmesini talep etmişlerdir. Bu teklifi kabul etmeyen II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Kılıcarslan'ın orduları Kayseri civarında bulunan Ahmed Hisarı yakınlarında karşılaşmışlardır. Bu mücadeleyi kazanan II. İzzeddin Keykâvus olmuştur. II. İzzeddin Keykâvus bu mücadele sonucunda yakalanan kardeşine yine iyi davranmış ve ona Amasya'da oturmasını emretmiştir.⁸

14 Ekim 1256 tarihindeki Sultan Hanı Savaş'ında Baycu'ya yenilen II. İzzeddin Keykâvus Antalya'ya, oradan da Lâdik (Denizli) yöresine kaçmıştır. Bu olay üzerine 5 Mart 1257'de IV. Kılıcarslan tek başına Selçuklu tahtına geçirilmiştir.⁹

IV. Kılıcarslan, Baycu'nun Anadolu'yu terk etmek üzere olduğunu öğrenen II. İzzeddin Keykâvus'un Konya'ya hareket ettiğini öğrenmiş, Konya'dan ayrılıp Kayseri'ye gitmiştir. II. İzzeddin Keykâvus 1 Mayıs 1257'da Konya'ya gelmiş, kumandanı Ali Bahadır'ı IV. Kılıcarslan'ın üzerine göndermiştir. Ona karşı koyamayacağını bilen IV. Kılıcarslan veziri Muînüddin Süleyman Pervâne ile Tokat'a gelmiş, oradan da Hülâgû'nun yanına İran'a gitmiştir. Moğol hükümdarı Hülâgû'dan sultanlık yarlığını aldığı zaman Anadolu'ya yönelmiştir. IV. Kılıcarslan, her ne kadar Moğol noyanlarının yardımını alsa da II. İzzeddin Keykâvus'a karşı tekrar başarılı olamamıştır.¹⁰

1258 yılında Moğol Hakanı Selçuklu ülkesinin IV. Kılıcarslan ile II. İzzeddin Keykâvus arasında bölünmesini istemiştir. II. İzzeddin Keykâvus bu isteğe razı olmak zorunda kalmış ve antlaşma neticesinde Kızılırmak'ın doğusundaki yerler IV. Kılıcarslan'a verilmiş ve IV. Kılıcarslan'ın

⁵ Sümer, "Kılıcarslan IV", s. 405; Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzeddin Keykâvus Dönemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, Ankara 2005, s. 239-258.

⁶ Celâleddin Karatay, Anadolu Selçuklularında tanınmış bir devlet adamıdır. Daha geniş bilgi için bkz: Aydın Taneri "Celâleddin Karatay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 7, İstanbul 1993, s. 251-252.

⁷ Kerîmüddin Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 37; Murat Serdar, Murat Hanar, "Moğol Hâkimiyeti Sırasında Ermenek ve Çevresinde Yaşanan Siyasî ve Sosyal Gelişmeler (1277 – 1292)", *Ermenek Araştırmaları I*, (Ed. Hüseyin Muşmal, vd.), Palet Yayınları, Konya 2018, s.240.

⁸ Kansu Ekici, *Anadolu Selçuklu Devletinde Üç Kardeş Devri (1246–1266)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Isparta 2015, s. 62-63.

⁹ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 182.

¹⁰ Ekici, *Anadolu Selçuklu*, s. 62-63; Murat Serdar, "Malazgirt Zaferi Sonrası Anadolu'nun Fethinde Tokat'ın Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi", *İlk çağlardan Günümüze jeostratejik ve Jeopolitik Açısından Karadeniz*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s.131-132.

vezirliğine Muînüddin Pervâne getirilmiştir. Muînüddin Pervâne, II. İzzeddin Keykâvus'u tasfiye edip devleti istediği şekilde yönetmeyi düşünmüştür.¹¹

Sinop'un fethinden sonra (1262) gücü artan Muînüddin Pervâne, IV. Kılıcarşan'dan Sinop'un kendisine verilmesini istemiştir. IV. Kılıcarşan, Muînüddin Pervâne ile mücadele edemeyeceğini anlamış ve Muînüddin Pervâne'nin istediği yerine getirmiştir. Ancak Muînüddin Pervâne, IV. Kılıcarşan'ı ortadan kaldırmak için Moğollar'a IV. Kılıcarşan'ın Memlûklular ile bir ittifak yaptığını söylemiştir. Muînüddin Pervâne'in sözlerine inanan Moğollar, IV. Kılıcarşan'ın Aksaray'da öldürülmesini kararlaştırmıştır. Konya'da bulunan sultan Aksaray'a çağrılarak, burada verilen bir ziyafette öldürülmüştür. Bu olay halktan gizli tutulmuş, sultanın içkiden dolayı öldüğü ilân edilmiştir. Muînüddin Pervâne IV. Kılıcarşan'ın kişisel eşyalarını Moğol hükümdarı Abaka Han'a (salt. 1265-1282) göndermiştir.¹²

IV. Kılıcarşan Aksaray'a bir davete çağrılmış, Mevlânâ ise sultana oraya gitmemesini söylemiştir. Ancak IV. Kılıcarşan Moğolların baskısından dolayı gitmek zorunda kalmış ve oraya gittiğinde pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Mevlânâ bu elim hadise üzerine aşağıdaki şiiri yazmış ve meydana gelen olayları dizeleriyile ifade etmiştir:¹³

ن گ ف تمت مرو آن جا که آشنات منم
این سراب ف نا چشمه حیات منمدر
وگربه چشم روی صد هزار سال ز من
به عاقبت به من آیی که من تهات منم
ن گ ف تمت که به ن قش جهان مشوراضی
که ن قش بند سراپ رده رضات منم
ن گ ف تمت که منم بد حر و تو ی کی ماهی
مرو به خشک که در ی ای با صد فات منم
ن گ ف تمت که چو مرغان به سوی دام مرو
قدرت پرواز و پر و پات منم بیا که
ن گ ف تمت که تورا ره ز نند و سرد ک نند
که آتش و ت بش و گ رمی هوات منم
هلی زشت در ت و نه نند گ ف تمت که صد فت
که گم کنی که سر چشمه صد فات منم
ن گ ف تمت که مگو کار ب نده از چه جهت
جهات منم نظام گ یرد خلاق بی
اگر چراغ دلی دان که راه خانه ک جاست
منم ک دخدا که دان صد ف تی خدا و گ ر¹⁴

Sana oraya gitme demedim mi, seni tanıyan yalnız benim demedim mi? Şu yokluk serabında hayat çeşmesi benim ancak.

Kızsan da bin yıllık yola gitsen de sonunda yine bana gelirsin, varacağın yer benim ancak.

¹¹ Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 37.

¹² Murat Serdar, "12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat'ın Temel Özellikleri", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, C. I, Tokat 2014, s.640-643; Hacıgökmen, *Mevlâna Celaleddin-i Rumî'nin*, s.130-131.

¹³ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri* (Çev: Tahsin Yazıcı), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 166-167.

¹⁴ Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, *Divân-ı Kebîr II* (Kulliyât-i Şems-i Tebrizî), (tsh. Tevfik H. Subhânî), *Encumen-i Âsâr u Mefâhir-i Ferhengî*, Tahran 1389 hş., s. 391

Sana dünya hayallerine, dünya şekillerine razı olma demedim mi? Senin razı olacağın otağın şekillerini düzen benim ancak.

Sana ben bir denizim demedim mi sen bir balıksın demedim mi? Karaya kuru yerlere gitme sakın senin duru denizin benim ancak.

Sana Kuşlar gibi tuzağa gitme demedim mi? Gel ki kanatlarına uçuş gücünü veren benim ancak.

Demedim mi yol kesenler var, seni soğuturlar, havadaki ateş de ısı da benim ancak.

Kötü huylar edinarsın demedim mi? Beni kaybedersin, aslında senin saf kaynağın benim ancak.

Kulun işi gücü nasıl düzene girer acaba deme demedim mi sana? Sebepsiz, amaçsız yaratıcı benim ancak.

Bil bakalım gönlünde bir ışık varsa, evin yolu nerde? Eğer Tanrı huyluyun ev sahibin benim ancak bil.

Söyle, sana bunları hep demedim mi?

IV. Kılıcarslan ile Mevlânâ Celalettin Rûmî'nin arası çok iyidir. IV. Kılıcarslan Mevlânâ'yı sarayına davet etmiş, fikirlerini almış ve hürmet edip sohbetlerine katılmıştır. Fakat bir sohbette Mevlânâ'ya karşı yanlış bir söz söyleyerek onu üzümüştür. Türkmen şeyhlerinden Baba Marendi'yi kendisine baba edindiğini söylemiş, Mevlânâ da “*Sen kendine baba buldun ise biz de bir evlat buluruz.*” diyerek oradan ayrılmıştır. Bu olaydan sonra IV. Kılıcarslan üzülmüş ve boşluğa düşmüştür.¹⁵

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled *Dîvân*'ında IV. Rükneddin Kılıcarslan ile arasındaki ilişkiyi ve IV. Rükneddin Kılıcarslan'ın oğlu olması hasabıyla kutlama ve methiyesini şu şekilde ifade etmektedir:

Ey şah oğlun mübarek olsun; bahtı açık, başarılı ve mübarek olsun.

Büyük denizden vücuda geldi; seçilmiş inci mübarek olsun.

Bizim şehzademiz melek huyludur; bütün insanlara mübarek olsun.

Onun ömrü uzun olsun babasının himayesinde mübarek olsun.

O gün gibi yüz, gece gibi zülûf, akşam ve sabah için mübarek olsun.

Bizim şahımız şahlar şahıdır;

Şahların üstünde han ve kaan gibidir.

Yeni doğan ki ömrü uzun olsun, devletlidir, malı ve mülkü çoktur, naz ve nimet içindedir.

Ona her gün her zaman muradına uygun yeni bir kapı açılır devlete doğru.

Onun saadet çengi, saygı ve neşe içinde kıyamete kadar hep çalar.

Mülk ve saltanat kisvesinde, güzellikte ve zarafette Taraz (güzelleri) gibidir.

Bizim şahımız gibi oda padişahlar arasında yiğittir, tektir, başı diktir.

Ey senin değerinin benzeri olmayan (öbür) dünyada

Binlerce gökyüzünden ve felekten daha üstün olsun.

Ruhlar aleminde cennetlerin yüce tahtında oturan temiz cansın sen.

Burada şekil dünyasının şahı, orada ebedi saltanatın padişahısın.

Her ne kadar şeklen yeryüzüne aitsen de ruh ve mana bakımından gökyüzündensin.

Otağ gibi olan bu beden senin gölgendir. Sen eşsiz otağın gölgesindesin.

Len terani (Beni asla göremezsin) nidası olmadan Tanrı ile buluşup görüşesin sen.

Ey Tanrı'yı bilen Bilge Şah!

Senin temiz ve basiretli bir gönlün ve canın var.

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat Yayınları, Ankara 2018, s. 531-532; Hacıgökmen, *Mevlâna Celalettin-i Rumî'nin*, s. 130.

*Ey lütuf madeni, nurlar ocağı, bütün hürlerin büyük denizi!
Senin temiz göğsünde pınar gibi surlar denizin suyu kaynıyor.
Onun kaynayışı hangi taraftadır? Hep bu tarafa bak.
Mademki sonunda dost o olacak, öyleyse öğret ona; çünkü odur sevgili.
Sen mana şarabından iç; sen Hay ve Cebbar'ın cemalini gör.
Âlemin aslanı sultan Kılıcarslan!
Dünyanın ve dinin büyük direği...¹⁶*

Mevlânâ'nın, IV. Rükneddin Kılıcarslan'a göndermiş olduğu bir mektuba rastlamak mümkün olmamıştır. Bu tarihlerde sürgünde olan II. İzzeddin Keykavus'a bile mektup göndermiş olan Mevlânâ, IV. Rükneddin Kılıcarslan'a mektup göndermemesinin sebebi, Mevlânâ ile Muineddin Pervane arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Nitekim IV. Rükneddin Kılıcarslan döneminde devletin kontrolü Muineddin Pervane'nin elinde bulunmaktadır. Mevlânâ Celâleddin'in Pervane'ye gönderdiği 25 mektup bulunmaktadır. Yazılan risalelerin sayısı da Selçuklu devlet idaresinin mahiyetini ve Pervane'nin devlet yönetimindeki kudretini ortaya koymaktadır.¹⁷

Gumaç Hatun'un Hayatı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile Münasebeti

XIII. Yüzyılda yaşayan Gumaç Hatun, IV. Rükneddin Kılıcarslan'ın eşi¹⁸ III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (salt. 1266-1282) annesidir. Tokatlı'dır.¹⁹ Gumaç Hatun, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin tanışı ve onun müridesi olmuştur. Gumaç Hatun'un ismine bazı kaynaklarda Melike ve Sâide olarak da rastlanmaktadır.²⁰

Gumaç Hatun, II. Mesud (salt. 1282-1308) döneminde torunlarının saltanat mücadelesinde yer almalarını istediği için Karamanoğlu Güneri Bey ve Eşrefoğlu Halil Bey ile ittifak kurmuştur. II. Mesud Konya'yı terk edince Gumaç Hatun'un torunlarını tahta geçirmesine zemin hazırlamıştır. Gumaç Hatun, Türkmen beylerinden aldığı destekle, torunlarını Konya'da tahta oturtmuştur. Ancak Argun Han tarafından torunları tahttan indirilmiş ve kafaları kesilerek Türkmen beylerine gönderilmiştir. Bu olay neticesinde Gumaç Hatun ise Argun Han tarafından Sivrihisar'a gönderilmiştir. Bu gelişmeler Gumaç Hatun'un siyasete girdiğini göstermektedir.²¹

Gumaç Hatun'un ölüm tarihi belli değildir. Onun kendi adına yaptırdığı Gumaç Hatun Türbesi Konya'nın Kalendarhâne mahallesi Musallâ Mezarlığı içinde yer almaktadır. Bir Selçuklu türbesi niteliğinde olan bu yapıya Kız Kulesi denilmekteydi. Türbenin üzerinde herhangi bir tarih yazmaması türbenin inşa tarihi hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bu türbenin tahminen XIII. yüzyılın sonlarında yapıldığı söylenebilir. Türbe günümüze ulaşmamıştır.²²

Eflâkî *Menâkıbu'l-Ârifîn* (Ariflerin Menkıbeleri) adlı eserde Gumaç Hatun'dan bir bölümde şöyle bahsetmektedir:

"Gumaç Hatun bir gün hısım ve akrabaları bütün bayanlarla birlikte evlerinde otururken, birdenbire Mevlânâ içeri girerek oturdukları evden hemen çıkmalarını buyurmuş, bunun üzerine hepsi koşarak dışarı çıkmış ve dışarı çıktıktan sonra, sofanın kemeri yıkılmıştır. Ardından da Gumaç Hatun,

¹⁶ Veyis Değirmençay, *Sultan Veled Divanı*, Demavend Yayınları, İstanbul 2016, s. 567.

¹⁷ Hacıgökmen, *Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin*, s. 130.

¹⁸ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 361; Değirmençay, *Sultan Veled Divanı*, s. XV; Ayşegül Bekmez, *Anadolu Selçuklu Döneminde Kadınların Mimari Etkinlikleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 2016, s. 91.

¹⁹ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 361; Bekmez, *Anadolu Selçuklu*, s. 91.

²⁰ Bekmez, *Anadolu Selçuklu*, s. 92.

²¹ Muharrem Kesik, II.Mesud, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 29, Ankara 2004, s. 342-344; Gülay Dertli, *Anadolu Selçuklularında Hanedan Evlilikleri*, Karabük Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 29-33 Bekmez, *Anadolu Selçuklu*, s. 92

²² Ara Altun, Gömaç "Hatun Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XIV, 1996, s. 149.

Mevlânâ'nın ayaklarına kapanmış, ihtiyacı olanlara sadakalar vermiş ve bunun şükranesi olarak yedi bin direm-i Sultaniyi de arkadaşlarına göndermiştir.”²³

Menâkıbu'l-Ârifin'deki başka bir bölümde ise:

“Selçuklu kadılarından Kemâleddin'i Kabi Mevlânâ'ya mürit olmak amacıyla Mevlânâ'ya sema vermeye karar verir. Bunun içinde gelen misafirlere ikram etmek için şeker satın almak ister. Ancak şeker almaya gönderdiği kişiler Konya da 30 zembil halis nebat şekerinden fazla bir şey bulamazlar. Bunun üzerine o, sultanın karısı Tokatlı Gumaç Hatun'un yanına gidip durumu anlatır. Gumaç Hatun 10 zembil nebat şeker verir. Kemâleddin-i Kabi o topluluğun ihtiyacı olan bu kadar şerbeti nasıl karşılayacağını düşünmeye başlar. O bu düşüncede iken Mevlânâ kapıdan içeri girer ve “Kemâleddin daha fazla misafirler gelince şerbetin yetmesi için suyu artırırısın.”²⁴

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, Gumaç Hatun'dan şöyle bahsetmektedir:

گوماچ خاتون را ز ما ای ترجمان خدمت رسان
بر آستانش سر بنه چون بندگان سجده کنان
از من سلامش در رسان وانگه بگویش بی زبان
هستی چو گلشن در زمین گشتی چو مه بر آسمان²⁵

Ey tercüman! Secde eden kullar gibi Gumaç Hatun'un eşliğine baş koy;

Bizim hizmetimizi arz et.

Benden selam söyle ona, sonra da hâl diliyle de:

*“Sen yeryüzünde gül bahçesiydin; gökyüzünde ay oldun”.*²⁶

Bu bilgilerden ve anlatılanlardan yola çıkarak Mevlânâ'nın Gumaç Hatun ile tanıştığı ve onu müridesi olarak kabul ettiği ve aralarında bir gönül bağı olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Sonuç

Mevlânâ kendisine danışan Selçuklu hanedanından her kişiye yardımcı olmak için çalışmıştır. Onun yaptığı bu davranış, yaşadığı devrin çoğu kaynağında rastlamak mümkündür. Köseadağ Savaşı sonrası tahta çıkan II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıcarşan çocuk olmalarından mütevellit Mevlânâ ile münasebetleri emîrler aracılığıyla sağlanmıştır ki bu emîrler, Şemseddin İsfahanî ve Muineddin Süleyman Pervanedir.

IV. Kılıcarşan, Mevlânâ Celâleddin ve Türkmen babaları ile sıkı münasebetlerde bulunmuş, sarayına Mevlânâ ve devlet adamlarını davet etmiş, onlarla sohbet etmiştir. Mevlânâ, IV. Rükneddin Kılıcarşan'ın kendine Baba Merendi'yi şeyh edindiğinde ona gönül koyduğu bilinmektedir. Hâce Mecdü'd-din Merendi'nin Moğollar'a karşı tavrı göz önüne alındığında Mevlânâ Celâleddin'in Moğol yanlısı olmadığı açıkça görülmektedir.

Mevlânâ ile Selçuklu hânedanı mensupları arasında yakın ilişki içinde bulunmuştur. Mevlânâ sağlığında herhangi bir tarikat kurmasına rağmen ona Konya'da dönemin devlet adamları tarafından büyük sevgi, saygı gösterilmiş ve itibar verilmiştir. Anadolu'ya hâricîten yeni gelmiş biri olarak vatan edindiği bu topraklara yerleşmek isteyen kendisinin en büyük desteği dönemin siyasî iktidarında araması kadar doğal bir şey yoktur. Nitekim bu karşılıklı ilişki ilk olarak Mevlânâ'nın babası zamanında başlamıştır. Ahmet Eflâki'nin *Menâkıbu'l-Arifin*'i, Mevlânâ'nın, yaşadığı dönemde devletin ileri gelenlerine yazdığı mektuplar, onun Selçuklu otoritesiyle olan ilişkisini ayrıntılı bir şekilde sunan eşsiz bir kaynaktır.

²³ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 543; Bekmez, *Anadolu Selçuklu*, s. 91.

²⁴ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 361; Bekmez, *Anadolu Selçuklu*, s. 91.

²⁵ Veled, *Velednâme*, s. 491/4-5.

²⁶ Değirmençay, *Sultan Veled Divanı*, s. 553.

Kaynakça

- Aksarayi, Kerîmüddin, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Altun, Ara, Gömaç “Hatun Türbesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XIV, İstanbul 1996, s. 149.
- Bal, Mehmet Suat, “Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzeddin Keykâvus Dönemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, Ankara 2005, s. 239-258.
- Bekmez, Ayşegül, *Anadolu Selçuklu Döneminde Kadınların Mimari Etkinlikleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 2016.
- Çubukçu, İbrahim Agah, “Mevlânâ ve Felsefesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1), Ankara 1984, s. 97-118.
- Dayı, Özkan, “Ahîlik İçin Önemli Bir Eser Olan Menâkibu'l-‘Ârifîn’de Adı Geçen Ahîler ve Ahîlik”, *4. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, Kırşehir 2018.
- _____, “Moğol İstilas ve İran’da Edebî Göç”, *1. Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu*, Amasya 2016.
- Değirmençay, Veyis, *Sultan Veled Divanı*, Demavend Yayınları, İstanbul 2016.
- Dertli, Gülay, *Anadolu Selçuklularında Hanedan Evlilikleri*, Karabük Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2014.
- Eflâkî, Ahmed, *Menâkibu'l-ârifîn*, İntişârât-i Donyâyi Ketâb, Tahran 1362 hş.
- Eflaki, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, (Çev: Tahsin Yazıcı), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Ekici, Kansu, *Anadolu Selçuklu Devletinde Üç Kardeş Devri (1246–1266)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Isparta 2015.
- Güzel, Ahmet, “Mevlânâ’nın Çağına ve Çağımıza Tesirleri”, *İstem*, Yıl:5, Sayı:10, 2007, s.171 – 192.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, “Mevlâna Celaleddin-i Rumî’nin Selçuklu Sultanları ile İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 36, s. 117.
- Karaismailoğlu, Adnan – Örs, Derya, *Mesnevî-i Ma’nevî*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- Kesik, Muharrem , “II. Mesud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 29, Ankara 2004, s. 342-344.
- Rumî, Mevlânâ Celaleddîn, *Divân-ı Kebîr I-II* (Kulliyât-i Şems-i Tebrîzî), (tsh. Tevfik H. Subhânî), Encumen-i Âsâr u Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1389 hş.
- Semerkindî, Devletşah, *Tezkiretu’ş-şu’arâ, İntişârât-i Esâtîr*, Tahran 1382 hş.
- Serdar, Murat, “12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat’ın Temel Özellikleri”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, C. I, Tokat 2014, s. 633-653.
- _____, “Malazgirt Zaferi Sonrası Anadolu'nun Fethinde Tokat'ın Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi”, *İlk çağlardan Günümüze jeostratejik ve Jeopolitik Açından Karadeniz*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s.121-134.
- Serdar, Murat, Hanar, Murat, “Moğol Hâkimiyeti Sırasında Ermenek ve Çevresinde Yaşanan Siyasî ve Sosyal Gelişmeler (1277 – 1292)”, *Ermenek Araştırmaları I*, (Ed. Hüseyin Muşmal, Erol Yüksel, Mehmet Ali Kıpır), Palet Yayınları, Konya 2018, s. 237-250.
- Sevim, Ali-Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Sümer, Faruk, “Kılıçarslan IV”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, Ankara 2002, s. 404-405.
- Taneri, Aydın “Celâleddin Karatay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 7, İstanbul 1993, s. 251-252.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat Yayınları, Ankara 2018.
- Uzunoğlu Sayın, Esengül, “Mevlânâ ve Bir Gazelinin İncelemesi”, II. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Nevşehir 2019.

Veled, Sultan, *Velednâme* (tsh. Celâl Humâî), Çâphâne-yi Stâre-yi Kum, Tahran 1376 hş.

Orta Çağ İngiltere’inde Özgür bir Okçu: Robin Hood

Geliş Tarihi: 15/11/2019

Kabul Tarihi:22/12/2019

Atf Bilgisi: Özer, Gülnur; “Orta Çağ İngiltere’inde Özgür bir Okçu: Robin Hood ”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 248-263.

Gülnur Özer *

Öz

Orta Çağ Avrupası genel olarak karmaşık ve mistik bir yapıya sahiptir. Ayrıca Avrupa tarihinin felaketler yüzyılı olarak kabul edilen XIV. yüzyıl, aynı zamanda İngiltere için de büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Şöyle ki yaşanan salgınlar, kıtlık ve siyasi karışıkların altında ezilen halkın özgürlük arayışları İngiltere’de ulus kavramını ve kişisel haklara yönelik yasaların gelişmesini de sağlamıştır. Bu kazanımların en büyük kahramanları ise feodal beylerin baskılarından kaçıp ormanlarda avlanmaya başlayan ve köylülerin destekçisi olan Özgür Okçulardır. Kanun kaçağı olarak gösterilen bu gruplar hakkında yasalardaki ciddi yaptırımlar erkekleri haydutluktan vazgeçmeye zorlamıştır. Tüm mal varlıkları ve hakları ellerinden alınan bu kişiler, ormanlara kaçarak avlanmışlardır. Halkın gözünde kahraman statüsüne yükselen bu kişilerin en sevileni ise Robin Hood adlı hayduttur. Robin Hood baladlar ile yüceltilmiştir. Ayrıca bu baladlar ile Robin Hood’un efsanelikleri dilden dile anlatılmıştır. Aynı zamanda, İngiliz halkının hayatındaki değişimler de bu baladlarda belirtilmiştir. Bu çalışmada efsanesinin yanı sıra baladlardan kesitlere yer vererek Robin Hood’u tarihi bir karakter olarak ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Robin Hood, Kanun Kaçakları, Balad, Özgür Okçular, İngiltere.

A Free Archer in Medieval England: Robin Hood

Abstract

Generally, the Medieval Europe has a complicated and mystic structure. Also the XIV century, which is considered the century of disasters in European history, can also be accepted as the period in which great changes took place with in England. In other words, the epidemic, famine and the striving for freedom of the oppressed people under political confusion have led to the development of the concept of nation and laws on personal rights in England. The greatest heroes of these achievements are Free Archers, the supporters of the peasants who were embarking upon to hunt in the forests and escape from the oppression of feudal lords. Serious sanctions in the laws about these groups which are shown as outlaws were forced men to give up from bandit. All of their assets and rights were taken away and they were fled to the forests and hunted. The most beloved person of these people is the bandit who was called as Robin Hood. Robin Hood was glorified by ballads. And also these ballads conveyed prowess of Robin Hood from language to language. At the same time, the changes in the life of the British people are mentioned in these ballads. In this study, we tried to treat Robin Hood as a historical character by including sections from ballads besides his legend.

Keywords: Robin Hood, Outlaws, Ballad, Free Archers, England.

* Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Orcid No: 0000-0002-6076-6994, e-mail: gulnursen17@hotmail.com

Giriş

“Ne dünya onun arkadaşı idi ne de dünyanın kanunları”.¹

Orta Çağ Avrupa’sını bir arayış çağı olarak nitelendirecek olursak bunu her alanda hissedebiliriz. Özellikle toplumsal değişim konusunda insanların kimlik arayışına girdikleri görülür. Bu durum özgür olma düşüncesinde olanları farklı arayışlara yöneltmiştir. Bu yönelime neden olan olguları XIII. ve XIV. yüzyıllarda görebilmekteyiz. Şöyle ki genel olarak bakıldığında bu yüzyıllar İngiltere ve Fransa için önemli değişikliklerin olduğu dönemlerdir. Bu dönemin en çok dikkat çeken olayları köylü isyanları olmuştur. Bunlardan 1358 ve 1381 yıllarında meydana gelen köylü isyanları, iki devlet içinde merkezi devletlerin kurulmasının yolunu açan olaylar rolündedirler. Çünkü Yüz Yıl Savaşları boyunca iki ülke güç kaybederken; halk ise feodal beylerin baskısı altında daha da çok ezilmeye başlamıştır. Savunmasız köylere yapılan saldırılar, köylülerin gördüğü işkencelerin yanı sıra feodal beylerin halktan daha fazla para talep etmesine yol açmış ve sonuçta köylü ayaklanmaları başlamıştır. 1358 yılında Jacquerie olarak da anılan köylü ayaklanması, köylülerin yenilgisi ile sonuçlanmış olsa da onlar için daha iyi bir çalışma ortamının oluşmasını sağlamıştır. Ardından yaşanan istilalar ile halkın kenetlenmesi ise savaştan Fransa’yı galip çıkartırken, XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde Fransa merkezi bir devlet haline gelmiştir.²

1381’deki Büyük Ayaklanmanın temelleri ise Norman fetihlerine³ dayanmaktadır. Fetihden önce özgür olan halkın serf haline dönüşmesi ve feodal beylerin köylülere ağır yükümlülükler yüklemesi halkın yaşam kalitesini oldukça düşürmüştür.⁴ Daha öncekiler gibi sert vergilerden kaynaklanan bir isyan kırsal bölgelerde yayılmış ve evrensel yıkımı tehdit eden geniş çaplı varsayımlar gerçekleştirmiştir. Bir anda ortaya çıkan bu fırtına aynı şekilde sona ermiştir.⁵ Bu devrim sadece ülkedeki politik ve askeri sorunlar ile başlamamıştır. İngiltere’nin politik şikâyetlerinin yanı sıra sosyal şikâyetlerinin de arttığı döneme denk gelmesi de isyanın sebeplerinden biri olmuştur.⁶ 1315-1317 yılları arasındaki kıtlık ve 1348-1351 arasında Kara Ölüm olarak anılan salgın ise ekonomiyi ve nüfusu ciddi anlamda sekteye uğratmıştır. Bunun ardından 1381 yılında İngiltere’de de Fransa’da olduğu gibi köylülere yüklenen ağır vergiler sonucunda halk ayaklanmıştır. İngiltere’deki bu ayaklanma, sadece köylü kesimle sınırlı olmadığı için “Büyük Ayaklanma” olarak adlandırılmaktadır. Bu isyanın öncülerinden olan Wat Tyler’in öldürülmesi ve dönemin kralı II. Richard’ın liderlik sözü vermesi isyanın yayılmasını engellemiştir. Ancak bu isyanın sonucunda II. Richard’ın sözünü tutmaması ülke siyasetinde dengesiz bir politikanın da oluşmasına neden olmuştur.⁷ Bunların sonucunda çalışanlar ile ilgili yasalarda düzenlemeye gidilmiştir. Tudor zamanında ise serflik kaldırılmış ve I. Jacques döneminde tüm İngilizlerin özgür olduğu yönünde kanun düzenlenmiştir.⁸

İlk feodal çağın aksine gelişimin yaşandığı ikinci feodal dönem tüm Avrupa için önemlidir. Bununla beraber İngiltere’de durum feodalizm anlayışının güçlülük esasına dayanmasından dolayı farklıydı. Bu nedenle de bu durum, güçlülerin daha etkili olmasına neden oldu. Halk bir süre sonra bu baskıdan sıkılmış ve bütün toplumsal sınıflar özgürleşme yolunda ilk adımı atmaya başlamışlardır. Bu, bazen isyan bazen de çeşitli anlaşmalar ile olmuştur. Robin Hood ve benzeri hikâyelerde bu durum

¹ Joseph Ritson ve John McCreery, *Robin Hood: A Collection Of All The Ancient Poems, Songs, And Balads, Now Extant, Relative To That Celebrated English Outlaw: To Which Are Prefixed Historical Anecdotes Of His Life*, Longman yay., Londra 1820,s.VI.

² Ye.Agibalova ve G.Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, (Çev.Çağdaş Sümer), Yordam Kitap, İstanbul 2017,s.112-119.

³³ “1066 yılında Hasting zaferinin ardından Normandiya Dükü William Anglo-Sakson monarşisine son vermiştir. Fatih William feodal düzende yaptığı değişikliklerle kralın otoritesini güçlendirmiştir. İngiltere’de merkezi bir devletinde oluşumu bu süreç ile başlamıştır.”Pinar Ülgen, “Fatih William Tarafından Avrupa’nın Yeniden Dizayını”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.12, Tokat 2017, s.69-70; Agibalova ve G.Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*,s.120-121.

⁴ Agibalova ve G.Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*,s.121.

⁵ Charles Oman, *The Great Revolt of 1381*, Oxford Clarendon yay., Oxford 1906,s.1.

⁶ Oman, *The Great Revolt of 1381*,s.5.

⁷ Jeremy Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, (Çev.Ekin Duru), Say yay,İstanbul 2017,s.68-70.

⁸ Andre Maurois, *İngiltere Tarihi*, (Çev.Hüseyin Cahit Yalçın), Kanaat Kitabevi,İstanbul 1938, s.238.

göze çarpmaktadır. Zaten Norman fethinin ardından güçlü bir krallığın oluşması da Orta Çağ İngiltere'sinde özgürlük anlayışının değişiminin başlangıcıdır.⁹

Orta Çağ'da çok yaygın olmasa da haydutluk ya da başka bir deyişle korsanlık gibi faaliyetlerle de karşılaşılmaktaydı. İngiltere'nin içinde bulunduğu yıllar ise Orta Çağ haydutluğunu modern efsanelerin önemli bir parçası haline getirmiştir. Robin Hood kılığında, adalete daha fazla hizmet etmek için Orta Çağ hukukuna doğrudan meydan okuyan adamlar kahramanlık statüsüne yükseltilmiştir. Haydutlar, genellikle köylüleri sömürerek hayatta kalırlardı ve en başarılıları kovuşturmalardan korunmak için güçlü bağlantılara dayanırdı.¹⁰ Profesyonel suçluların, ezilen köylülerin bir savunucusu olmasından ziyade, soylu ailenin üyesi olması daha muhtemeldir. Orta Çağ İngiltere'sinin sınırlarında hayat gerçekten de zor olabilirdi ama haydutlar hem toplumun içinde hem de dışında gelişmeye devam etmiştir.¹¹

Kanun kaçakları hakkında oluşturulan bu tarz yasalara ilk olarak II. Henry döneminde 1166 yılında yayınlanan Clarendon Yasalarında rastlamaktayız¹².

“Her bir eyalette en az dört kanun adamının doğruyu söyleyeceklerine yemin etmelerinin ardından kralın kral olduğu andan itibaren köylerinde bir haydut, katil veya hırsız olarak yargılanan kişilerin haydut, katil veya hırsız olarak suçlanıp suçlanmayacaklarına karar verilir.”¹³

Clarendon Yasaları, açıkça kanun kaçaklarının yasadışı olarak yargılanmaları için bölge şeriflerine yetki vermiştir. Buna göre;

“Ve herhangi bir şerif, soygun veya cinayet ya da hırsızlık nedeniyle bazı kişilerin ülkeden başka bir ülkeye kaçtıklarıyla veya bunların barındırılması, haydutlar için veya kralın ormanıya ilgili olarak, başka bir şerife haber verecek olursa, o (bilgilendirilen şerif) onları tutuklar.”¹⁴

1304 yılında I. Edward döneminde de kanun kaçakları ile ilgili seçilmiş komisyon tarafından oluşturulan yasalar mevcuttur. I. Edward zamanındaki bir suç davasında yargıç, kanunun şu şekilde olduğunu açıklamıştır:

“Eğer hırsız, on iki kuruştan daha değerli herhangi bir şey alırsa ya da çoğu defa kınanma cezası almışsa ve toplamda on iki kuruş değerinde bir eşya çalmışsa bu kişinin idam edilmesi gerekir. Kanun kaçağı tüm mal varlığı ve haklarını kaybeder. Onun tüm taşınır malları, Kral'ın mülkiyeti altına girer ve sahip olduğu herhangi bir toprak, çevre bölgelerdeki feodal beylere geri iade edilir.”¹⁵

Kanun kaçağı ilan edilmeleri, erkekleri haydutluktan vazgeçmeye zorlamıştı. Bütün haydut, hırsız ve çeşitli suçlular cezadan kurtulmak için ormana kaçmıştı. Sığınak bulmak isteyen adamlar için, güvenliği neredeyse imkânsız olan İngiliz ormanları mükemmel bir sığınak idi.¹⁶ Feodal beylerinden kaçanlar veya suçlu ilan edilenler, bu ormanlara kaçıp avlanarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. “Özgür Okçular” olarak anılan bu gruplar, feodal beylere ve kraliyet memurlarına saldırarak halkın desteğini

⁹ Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Doğubatı yay, Ankara 2005, s.363-368.

¹⁰ Danielle Coyle, “The Outlaws of Medieval England”, *Journal of Hohonu*, c.3, 2005, s.57.

¹¹ Coyle, “The Outlaws of Medieval England”, s.57.

¹² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Roger Hoveden, *The annals of Roger de Hoveden: comprising the history of England, and of other countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 120*, (Çev. Henry T.Riley), c.I., H.G.Bohn yay., Londra 1853, s. 408.

¹³ Susan Stewart, “Outlawry as an Instrument of Justice in the Thirteenth Century”, *Outlaws in Medieval and Early Modern England*, (Ed. John C. Appleby ve Paul Dalton), Ashgate yay, New York 2009, s.38; Pınar Ülgen, “Magna Charta Libertatum’a Hazırlık: Clarendon Yasaları”, *4.Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı*, Doğuhan yay, Yalova 2019, s.306.

¹⁴ “Constitutions of Clarendon”, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, (Ed. Ernest F. Henderson), George Bell and Sons, Londra 1896, s. 19; *Select Charters and other Illustrations of English Constitutional History from the Earliest Times to the Reign of Edward I*, (ed. W. Stubbs ve H.W.C.Davis), Oxford Clarendon yay, Oxford 1921, s.172; Ülgen, “Magna Charta Libertatum’a Hazırlık: Clarendon Yasaları”, s.306.

¹⁵ Coyle, “The Outlaws of Medieval England” s.57.

¹⁶ Coyle, “The Outlaws of Medieval England” s.57.

kazanmışlardı. Maceraları ve kahramanlıkları *baladlar*¹⁷ sayesinde nesilden nesile aktarılan bu özgür okçuların en gözdesi ise Robin Hood'du.¹⁸

İngiltere'nin Orta Çağ kayıtlarına bakıldığında Hood soyadının XIII ve XIV. yüzyıllarda yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Kayıtlarda özellikle bir avcı için yapılan Hood aramalarında birçok örnek karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Kral John döneminde Gloucestershire başrahibinin yardımcısı olan Robert Hod isimli kişinin Cirencesterli Ralf'ı öldürmesi üzerine başı belaya girmiştir. İlerleyen zamanlarda hâkimler bu suçu araştırırken Cirencester topluluğu bir "cinayet" ile para cezasına çarptırılmıştır. Robert Hod ve iki suç ortağı ise kaçmıştır. Athee'nin Bakanı Gerard'dan nefret eden Kral John, o zamanlar Gloucester şerifi olan kişiye durumu gerektiği gibi yönetemediği için caydırıcı bir ceza vermiştir.¹⁹ Bu olaya Magna Carta'da ormanlarla ilgili yer alan madde (XLVII- 47) çerçevesinde yer verilerek, Atyesli Gerard'ın akrabalarının yetkili oldukları tüm bölgelerden çıkartılacağından ve ülkenin hiçbir yerinde yetki alamayacaklarından da ayrı bir maddede (L. 40) bahsedilmektedir.²⁰

Hood adının kökeni muhtemelen "Hodekin" in bir türeviydi ki bu kelime, Cermen halk folklorun da bir "peri ya da elf" unvanıydı. Bir Hristiyan ismi olan Robert'ın kısaltması olan "Robin" ön ekinin kullanımı da oldukça yaygındır. Örneğin; 1460'ta Yorkshire isyancılarının lideri Sir William Conyers'ın, Robin Goodfellow'da veya Redesdaleli Robin'in de olduğu gibi daha sevecen bir yakınlık taşıyan isimlerden birini kullandığından bahsedilir.²¹ Gerçek bir Robin ararken, ona edebi değil, tarihsel bir figür olarak kullandığımız atıflar önemlidir. Bu örneklerin büyük çoğunluğu, İskoçya'da bulunmaktadır. Her ikisi de kilise adamı olan XV. yüzyıl İskoç kronikçileri, haydut olarak tanımladıkları Robin Hood'un faaliyetlerini çalışmalarında kaydetmişlerdir. 1420 yılında ondan bahseden Wyntounlu Andrew, Robin'i 1283 yılına yerleştirir. Orygynale Chronicle'inde Küçük John ve Robert Hood, çok övgüyle karşılanan orman haydutlarıydı. Inglewood ve Barnsdale'de,bütün bu yaptıklarının sorumluluklarını üstlendiler.²² İskoç kronik yazarı Fordun ise Robin Hood'u XIV. yüzyılın en ünlü soyguncusu "*ille famosissimus sicarius*" (O, ünlü bir canidir) şeklinde tanımlar.²³ Kanun kaçağını Aslan Yürekli Richard ile ilişkilendiren ilk tarihçi, John Major adında başka bir İskoçyalı idi. Aslında Latin dilinde yazılmış ve 1521'de yayınlanan *A history of Greater Britain*'nin yazarı, Robin'i bir kanun kaçağından nazik ve yardımsever bir insana dönüştürme sürecinde de önemli bir rol oynamıştır. "Bir İngiliz olan Robert Hood ve Küçük John" adlı bölümünde sadece ormanda beklemediklerini aynı zamanda varlıklı olanları mallarından mahrum ettiklerini de belirtmiştir.²⁴

Ayton Andrew "Military Service and the Development of the Robin Hood Legend in the Fourteenth Century" adlı çalışmasında ise Yüz Yıl Savaşı'nın başlangıcında İngiltere'nin savunması için tutulan bir okçu grubunun arasında yer alan Robin Hood adında bir adamın, Robin Hood efsanesinin karanlık erken hayatına ışık tutabileceğini belirtir. Wight Adası ücret tutanaklarında karşılaştığı Robin Hood adının ise 1330'ların sonlarında İngiltere'de çok yaygın olan bir isim birleşiminden ibaret olup olamayacağını sorgular. Ona göre bu efsanevi haydut ile hiçbir ilgisi olmayan bir birleşimde olabilir çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi bu isim dönem İngiltere'sinde

¹⁷ "Balad: Balad'lar sözlü aktarımla korunmuş anonim öykülerdir." ([https:// www.norton .com /college/english/nael/noa/pdf/16Ballads_1_9.pdf](https://www.norton.com/college/english/nael/noa/pdf/16Ballads_1_9.pdf) E.T: 14.11.2019) "İngiliz dili baladları, büyük ölçüde isimsiz bir kökene dayanan bir anlatı türü ve melodiden oluşur". (David Atkinson, *The Anglo-Scottish Ballad and its Imaginary Contexts*, Openbook yay, 2014,s.2.)

¹⁸ Agibalova ve G.Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*,s.122.

¹⁹ Nick Rennison, *Robin Hood*, Oldcastle Books, 2012, s. 95; <https://robinhoodlegend.com/robertus-hud/> (E.T: 11.11.2019 16:27)

²⁰ *Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi Magna Charta seu Magna Charta Libertatum*, (Çev.Çiğdem Dürüşken), Alfa yay,İstanbul 2017,s.51.

²¹ S.L. "Hood", *Dictionary of National Biography*,(Ed. Leslie Stephen ve Sidney Lee),c.9, The MacMillian yay. Londra 1908, s. 1153.

²² Rennison, *Robin Hood*, s. 80

²³ *A Lytell geste Of Robin Hode*,,(Ed. John Mathew Gutch), c.I, Longman yay,Londra 1847,s.6.

²⁴ John Major, *A history of Greater Britain as well England as Scotland*, University yay, Edinburgh 1892,s.156.

oldukça yaygın bir isimdir.²⁵ 1226-1234 arasındaki Yorkshire mali kayıtlarında ise Robert Hood, Robert Hod veya Hobbhod lakabı ile geçen kişi York'taki bir kiliseye borçlu olduğu için kaçak ilan edilmiştir.²⁶ Tarihi kayıtlar daha pek çok farklı Robin Hood barındırmaktadır. Ancak hepsinde gerçek, hikâye ile bir noktada buluşur. O da haydut ilan edilen Hood'un bir halk kahramanına dönüşmüş olmasıdır.

*“Dinleyin ve kulak verin beyler.
Bu özgür doğmuş kan olabilir.
Sana iyi bir çiftçiden bahsedeceğim, Adı Robin Hood idi
Robin gururlu bir haydut idi.
Yere basarken bile,
Öyle nazikti ki onun gibi bir başkası olmadı.”²⁷*

Robin Hood, anlaşıldığı üzere halk tarafından sevilen bir karakter idi. Herkes tarafından bilinen genel bilgiler vardı. Şöyle ki; Robin Hood, Nottingham ilçesindeki Locksley'de II.Henry'nin krallığı döneminde yaklaşık 1160 yıllarında doğdu. Kökeni asildi ve kaba telaffuzla Robin Hood'a kolayca çevrilen gerçek adı Robert Fitzooth²⁸ dı. Gençliğinde vahşi ve savurgan bir eğilime sahip olduğundan bahsedilen Robin Hood, mirasını bu aşırılıkları yüzünden bitirmiş veya kaybetmişti. Bu nedenle de gerek zorunluluktan gerekse tercih ettiği için özellikle krallığın kuzey kesimlerindeki ormanlarda sığınarak şahsi borcundan dolayı yasadışı bir yaşam sürdü. Bulduğu başlıca yerler Barnsdale, Yorkshire, Sherwood, Nottinghamshire²⁹ ve bazılarına göre Cumberland'daki Plompton-park bölgeleriydi. Burada kendisiyle aynı şartlarda yaşayan birçok kişiyle tanıştı ve onlara katıldı. Zaman içerisinde yüze yakın okçudan oluşan bir topluluğu oldu. En çok pratik yaptıkları egzersiz uzun yaylar ile atış yapmaktı. Bu ormanlarda, kendine bağlı kişilerle birlikte uzunca bir süre hüküm sürdü. Kral ve onun ayrıcalık gösterdiği vatandaşlarıyla sürekli savaş halindeydi; ancak oldukça perişan ve mazlum olan fakirler ve diğer yardıma muhtaç kişiler, onun korumasına ihtiyaç duymaktaydılar.³⁰ Büyük güçler tarafından rahatsız edildiği yerden ayrılıp başka yere geçer ve burada da yasa ve hükümet olarak adlandırılan güç ile savaşmaya devam ederdi. Yaptığı saldırılar ile düşmanlarına gizlice yaptıkları hainlikler için ödeme yaptırırdı. Ancak aynı zamanda onun bu muhalefeti açıkça bir ihanet veya bir isyan kabul edilebilirdi. Şüphesiz ikisiyle de yargılanabilirdi. Bu zamanlarda bir haydut herhangi bir korunmadan mahrumdu ve bir bağlılığı yoktu; “ eli herkese karşıydı ve herkesin eli de ona” ....gibi.³¹

İşte bu genel bilgilerin yaygınlaştığı dönemde İngiltere'de I. Richard, Haçlı seferinde bulunurken dahi kardeşi Prens John'un yozlaşmış ve baskıcı yönetiminden kurtulamamıştı. Prens John, Nottingham Şerifi ve Gisbornelu Guy ile iş birliği içindeydi ki bu kişiler, insanları aşırı derece de korkutuyorlardı. Devam eden mücadelenin ardından Robin Hood, büyük bir başarı elde etti. Bu sırada

²⁵ Ayton Andrew, “Military Service and the Development of the Robin Hood Legend in the Fourteenth Century”, *Hull Medieval Society*, 1988, s.126.

²⁶ David Crook, “The Sheriff of Nottingham and Robin Hood: The Genesis of the Legend?” *Thirteenth Century England II, Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1987*, 8 ed. Peter R. Coss, , Simon D. Lloyd.) The Boydell yay, Suffolk 1988, s.60; Leonora Rustamova, *Yorkshire's Strangest Tales: Extraordinary but true stories*, Portico Books yay., Londra 2013.

²⁷ J.Walker McSpadden, *Robin Hood and His Merry Outlaws*, Thomas Y.Crowell Company yay., New York 1923, s.1.

²⁸ “Bu isim ilk olarak Stukeley'nin “Palæographia Britannica” adlı eserinde Anglo-Norman lordlarından bahsederken yaygın olarak Robin Hood olarak adlandırılan Robert Fitzooth'un, Huntingdon Kontu gibi davrandığına yönelik verdiği bilgide karşımıza çıkar.” William Stukeley, *Palæographia Britannica: or, Discourses on Antiquities in Britain Number II*, Stamford 1746, s. 125.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Frank Sidgwick, *Ballads of Robin Hood and other Outlaws, Popular Ballads of the Olden Times*, c.4, Gutenberg Project, 2009, s.13-14.

³⁰ Ritson ve John McCreery, *Robin Hood...*, s.V.

³¹ Ritson ve John McCreery, *Robin Hood ...* s.VI.

kılık değiştirerek İngiltere'ye dönen Kral Richard, gözlem yaparak Robin'in haklı olduğunu anladı. Ardından Robin Hood, Locksley'deki topraklarına geri dönerek evlendi ve özgürlüğünü geri aldı.³²

...

Şimdi senin büyük adamın, senin Robin'in, tüm İngiltere'nin Robin'i

Kendisi için değil,

*İngiltere halkı için savaşıyor...*³³

Baladlarda Robin Hood

Baladlarda İngiltere'nin köylüleri her zaman sadık görünürler. Hükümdarın ormanlarının bir kısmında, sadakat ve nezaketle affettikleri geyik avcılarının orada buluşmalarına izin verdiklerini de görebiliriz.³⁴

Hiçbir hikâyenin anlatılma olasılığı, Robin Hood baladları kadar yüksek değildir. Baladların iki ana teması; okçuluk ve şerifin haydudun peşinde koşmasıdır. Bunlar yasadışı hayatın en karakteristik çıkarlarından ikisini temsil etmektedir. Baladlar da atış yarışmalarına sık rastlanır, haydutlar cesurdur ve iyi okçulardır ve şeriflerle aralarında çetin bir düşmanlık vardır. Bunların içerisinde “Robin Hood and Golden Arrow” (Robin Hood ve Altın Ok) sonu açısından diğerlerinden biraz farklı sayılabilir. Burada kılık değiştirmiş haydutların yakalanmadan şehirden kaçmaları ve daha sonra ödülü kazanan kişinin Robin Hood olduğunu bildiren bir mektubu ok ile şehre attıklarını anlatır. Farklı olmasının nedeni ise, diğer İngiliz haydut öykülerinin arasında bir atış müsabakasında bir grup haydudun rekabet ettiği ve sonrasında yasa adamları tarafından saldırıya uğrayarak kaçtıkları örneklerin bulunmamasıdır.³⁵

Baladlar olmasaydı Robin'in zenginleri soyup soymadığı ya da güçsüz ve fakir kimselere yardım edip etmediği, Barnsdale ve Sherwood Ormanlarında yaşayıp yaşamadığı belki de hiç bilinemeyecekti. İngiliz edebiyatında orman hayatının daha keyifli bir anlatısını, serinin en eskilerinden olan “Robin Hood and The Monk” (Robin Hood ve Keşiş)³⁶un açılış mısralarında okuyabiliriz:

“Yaz aylarında, ormanlar parladığında,

Ve yapraklar genişleyip uzadığında

Güzel ormanında çok mutludur

*Kuşların şarkısını dinlemek için...*³⁷

En eski baladlardan bir diğeri olan “Robin Hood and Potter” (Robin Hood ve Çömlekçi) ise düşmanlarından bilgi edinmek için kılık değiştiren bir haydudun öyküsü anlatır. Ballad'ın ana kısmı Robin Hood' un çömlekçi ile kıyafetlerini nasıl değiştirdiği anlatır. Çömlekleri Nottingham'da nasıl sattığını, çömleklerden beşini şerifin karısına hediye ettiğini ve bu sayede şerifin evinde yemeğe davet edildiğini anlatır. Balad'da çömlekçiyi ormana kadar takip eden şerif Robin Hood'un tuzağına düşer. Şerif'in atına ve tüm eşyalarına el koyan Robin, onu eve karısına hediye olarak beyaz bir binek atıyla gönderir³⁸:

³² A.J. Pollard, *Imagining Robin Hood: The Late-Medieval Stories in Historical Context*, Routledge yay, Londra ve New York 2004, s.1-2.

³³ Alfred Lord Tennyson, *The Foresters, Robin Hood and Maid Marian*, Macmillan and Co. yay., Londra 1892, s.12.

³⁴ T. Wright, “The Popular Cycle of the Robin Hood Ballads”, *Essays on subjects connected with the literature, popular superstitions, and history of England in the Middle Ages*, c.2, J.R.Smith yay, Londra 1846, s.167.

³⁵ William Hall Clawson, *The Gest of Robin Hood*, University of Toronto library yay., Toronto 1909, s. 81.

³⁶ C.J.Longman, “Introductory”, *Archery*, (Ed.C.J.Longman ve Col.H.Walrond,) Longmans, Green and Co. yay., Londra 1894, s.6.

³⁷ Robert Jamieson, “Robyn Hode and The Munke”, *Popular Balads and Songs*, c.2, Archibald Constable and Co, Edinburgh 1806, s.54.; Ayrıca modern İngilizcesi için bakınız: Rusty W. Spell, [https://mariahmccune.weebly.com/uploads/1/9/2/8/19282013/robin hood and the monk.pdf](https://mariahmccune.weebly.com/uploads/1/9/2/8/19282013/robin%20hood%20and%20the%20monk.pdf) (E.T: 11.11.2019, 13:08)

³⁸ Clawson, *The Gest of Robin Hood*, s. 71.

*“Yaz aylarında, yapraklara bahar geldiğinde,
Her dalda çiçeklerle,
Kuşların şarkısı mutlu eder,
Ormanlarda şimdi mutludur.
Hearken, iyi çiftçi,
Comely, nazik ve iyi,
İçlerinde en iyi yay yapanlarından biri,
Robin Hood idi.
Robin Hood, çiftçinin adı,
Hem nazik hem özgürdü,
O, Meryem anaya bağlı idi,
Tüm kadınlar ise ona tapardı”.*

...

*“Oradaki gururlu çömlekçi gel” dedi Robin
Bu yol çok uzun.
Asla o kadar kibar bir adam olmadı o.
Ödenecek bir kuruş para.
“Onunla tanıştım ben ama Wentbridge’de” dedi Küçük John,
Öyleyse tüm kötülükler sana!
Bana verdiği bu üç çomak
Benim için çatlak onlar.*

...

*Robin salona geldiğinde,
Şerif hemen buluştu onunla;
Çömlekçi nazik olabilirdi,
Ve hemen şerifi selamladı.*

...

*Böylece Robin, şerif ve çömlekçi ayrıldı,
Yeşil ağacın altında;
Tanrı Robin Hood’un ruhuna merhamet etsin,
Ve tüm iyi çiftçileri kurtarsın”³⁹*

Robin Hood’un insanlara yardım edişini anlatan baladlardan biri “Robin Hood Rescuing the Widow’s Three Sons” (Robin Hood’un Dulun Üç Oğlunu Kurtarması) şöyle der:

*“Yılda var on iki ay,
Birçok kişinin dediği gibi,
Ama bütün yıl içindeki en mutlu ay,*

---

³⁹ Joseph Ritson, *Robin Hood: A Collection Of All The Ancient Poems, Songs And Balads, Now Extant, Relative To That Celebrated English Outlaw*, c.1, Londra 1887, s.82; Frank Sidgwick, *Ballads of Robin Hood and other Outlaws, Popular Ballads of the Olden Times*, s.65-70; <https://robinhoodlegend.com/early-balads/> (ET: 14.11.2019)

Mayıs idi.

Şimdi Robin Hood, Nottingham 'ın gitti

Aşağı yukarı bir günde,

Orada aptal yaşlı bir kadınla tanıştı.

Yolda ağlıyordu.

...

Darağacını gevşekten aldılar,

Vadinin içine koydular,

Bununla gururlu şerifi astılar,

Kendi üç adamlarını serbest bıraktılar.”⁴⁰

Robin Hood'un efsanevi bir kahramana nasıl dönüştüğünü anlatan balad ise “Robin Hood's Progress to Nottingham”(Robin Hood'un Nottingham'a İlerlemesi) dır. Burada Robin Hood'un nasıl haydut olduğu, ormana sığındığında karşılaştığı ormancılardan kendisine nasıl saldırganca davrandığı ve onun da buna karşılık kendisini daha saldırgan bir şekilde savunduğu anlatılır.⁴¹

...

Sonra Robin Nottingham 'a geldi

Akşam yemeği yemek için

Burada tanıştı on beş ormancı ile

Bira ve şarap içen

Ne haber? Ne haber? dedi cesur Robin Hood;

Hangi haberden memnun olursun sen?

Kralımızla tartışma yaşadık

Ve ben yayımla hazırım.

...

Bazı bacaklarını kaybetti ve bazı kollarını,

Bazıları kanlarını kaybetti.

Ama Robin Hood, asil yayını aldı.

Ve neşeli yeşil ormana gitti.

Bu ormancıları Nottingham 'a taşıdılar.

Birçok kişinin bildiği gibi;

Onlara kilise bahçelerinde mezarlar yapmışlardı,

Ve hepsini üst üste gömdüler.”⁴²

Robin Hood hakkında anlatılan baladlarda Robin Hood'dan sonra ismi en çok geçen kişi Küçük John'dur. John öykülerde Robin Hood'un en iyi adamı olarak anlatılır. İkisinin nasıl tanıştığını anlatan “Robin Hood and Little John”(Robin Hood ve Küçük John) adlı balad ise Robin Hood hakkındaki en ünlü baladlar içerisinde yer alır.

“Robin Hood yirmi yaşındayken,

⁴⁰ Katharine Lee Bates, *Ballad Book*, Shewell & Sanborn, Boston ve New York, 1890, s.103.

⁴¹ *Robin Hood : The Forresters Manuscript, British Library Additional MS 71158*,(Ed. Stephen Thomas Knight), Boydell yay., Cambridge 1998, s.1.

⁴² *Robin Hood : The Forresters Manuscript, British Library Additional MS 71158*,s.3; [https:// www.boldoutlaw.com/rhbal/bal139.html](https://www.boldoutlaw.com/rhbal/bal139.html) (E.T. 19.12.2019)

*Bir aşağı bir yukarı gezerken
Küçük John'la tanıştı.
Ticaret için uygun, fazlasıyla canlı bir bıçak,
Çünkü o, şehvetli bir genç adamdı.
Adı küçüktü; ama bacakları iriydi,
Ve onun boyu yedi metre yüksekliğinde;
Nereden geldiyse, adı titretirdi.
Yakında insanları uçuracakmış gibi.
Nasıl tanıştıklarını kısaca söyleyeceğim,
Bir süre dinlerseniz ama
Bu çok büyük bir jest, diğerlerinin arasında,
Bence gülmene sebep olabilir.
Cesur Robin Hood neşeli okçularına şöyle dedi:
Bu koruda dua edin;
Ve görüyorsunuz hepiniz benim görüşümü çok iyi gözlemliyorsunuz
Ormanda iyice gezindim.
Bu on dört gün boyunca spor yapmadık.
Bu yüzden şimdi yolculuğa gideceğim;
Şimdi yenilebilirim; ama geri çekilir miyim?
Sonra hepsi mutlu olan adamlarıyla el sıkıştı.
Ve onlara şu an iyi bir okçu olmayı teklif etti;
Sonra, bir dere boyunca yolculuğunu çıktı,
Bir yabancı fark etti.
Uzun ve dar bir köprüde buluştular
Ve ikisi de yol vermez;
Seslendi cesur Robin Hood ve sıkıcı durdu,
Sana doğru Nottingham oyununu göstereyim.
Bununla beraber ok kılıfından bir ok çekti,
Kazkanadından olan geniş bir ok;
Yabancı cevap verdi, içki içeceğim, onlar saklanır,
Eğer sen yaya dokunmayı teklif edersen.
Dedi cesur Robin Hood, kıcını beğenmiş gibisin,
Büktüm ama ben yayımı,
Gururlu kalbine bir dart gönderebilirim.
Bana bir darbe yapmadan önce.
“Bir korkak gibi konuşuyorsun” diye cevapladı yabancı;
“Uzun bir fiyonklu silahı olan sen, ayađa kalk
Ben karşı gelirken göğsüme ateş et,*

Elimdeki sopadan başka bir şeyim yok... ”⁴³

Baladlar içerisinde en dramatik olanlardan biri de “Robin Hood and Guy of Gisbourne” (Robin Hood ve Gisbornelu Guy) adlı baladdir. Balad Robin Hood’un bir rüyası ile başlamaktadır. Rüyasında, iki çiftçi tarafından yakalandığını gören Robin Hood, uyanır ve Küçük John ile bu iki adama bakmak için ormana girer. Bu tartışmada ateş etmek için hazırlanan John’un yayı kırılır ve böylece yakalanarak idam edilmeyi bekler:

*“Yaz güneşi parladığında,
Ağaçlardaki yapraklar hem büyük hem de uzun iken
Adil ormanda yürürken çok mutlu olsun
Küçük kuşların şarkısını dinlerken.
Ormanın çeperi şarkı söylerdi, hiç durmadan.
Ihlamur ağacının yaprakları arasında.
“İki sağlam çiftçi tarafından,
Sevgili Tanrım, demek istediğim.
“Onların dövdüğünü ve bağladığını hayal ettim.
Ve yayımı benden aldılar;
Hayatta olduğum ve Robin Hood olarak adlandırıldığım sürece,
Bu ikisinden de intikamımı alacağım! ”
John, “Rüyalar uçuyor, usta,” dedi.
“Bir tepenin üzerine esen rüzgar gibi
Bu gece hiç bu kadar gürültülü olmamıştı,
Belki yarın hala. ”
Robin, “Hazırlan, hazırlanın, neşeli adamlarım.
John benimle gelmelisin,
Çünkü ben gidip oradaki iki adamı bulmaya çalışacağım.
Greenwood’da olabileceği yerde. ”
Sağlam bir çiftçi gördüler
Vücudu bir ağaca yaslı
Kılıç ve onun yanında giydiği bir hançer,
Bir adamın katili olmuştu.
Ve at derisiyle kaplıydı.
“Siz burada durun, usta,” dedi Küçük John
“Bu güvenilir ağacın altında,
Ve ben sağlam çiftçiye doğru gideceğim
Kim olduğunu gerçekten bilmek için. ”
“John, bana karşı şansın yok.
Ve bu inanılmaz bir şey;
Adamlarımı benden önce ne sıklıkla yolladım?
Ve kendimi geride mi bırakayım?
“Dolandırmak, beceri gerektirmez,*

⁴³ Francis James Child, *English and Scottish Ballads*, c.1, Little,Brown yay, Boston 1860,.s. 302.

*Ve bir adam ama onun konuştuğunu duy;
Ve yayıma zarar verecek olmasaydı,
John, kafanı kırardım. ”*

*Öfkeye neden olan kelimelerdi.
Robin ve John ’u ayırdı;
John, Barnsdale’e gitti.
Yolu bildiği yere.*

...

*Ve Scarlet’te bir ayak uçuyordu
Kütükler ve taşların üzerinde
Yedi yıldızlı şerif için
Kim gittikten sonra hızlıydı?
“Yine de bir atış çekeceğim” dedi Küçük John.
“İsa’nın kudreti ve benimki ile;
Bu kadar hızlı uçan sineği yoldaşın yapacağım
İkisi de memnun ve mutlu olacak. ”*

...

*Bu atış yanlış bir şekilde yol aldı.
Ok boşuna uçtu
Ve şerifin adamlarından biriyle tanıştı;
İyi Trentli William öldürüldü*

...

*Ve erkekler, bir araya geldiğinde
Altı, üçten fazla olabilirdi:
Ve sıkıca Küçük John ’u tuttular
Ve onu hızlıca bir ağaca bağladılar*

...

*Ve Robin Hood ve Guy konuşur
Oldukları yerde yeşillikler içinde..
Guy, “Vadiden aşağıda oturuyorum” dedi.
“Ve çok lanetli bir iş yaptım;
Ve o beni doğru adımla çağırıyor
Bana İyi Gisborne Guy diyor. ”*

...

*Ama Küçük John efendisinin konuştuğunu duydu.
Onun sesi olduğunu iyi biliyordu;
“Şimdi serbest bırakılacağım” dedi Küçük John.
“Cennetteki İsa’nın gücüyle.”
Robin hızla Küçük John’a gitti.
Bir kerede onu serbest bırakacağını düşünüyordu.*

*Ama şerif ve bütün adamları
Yakında olay yerine geldi.
John Guy'ın elindeki yayını aldı
Okları, ipuçlarında kanla paslanmış
Şerif, Küçük John'un yay çektiğini gördü.
Ve onu vurmaya hazır olduğunu.
Ancak şerif kaçamadı
Yeterince hızlı değildi
Küçük John için, geniş bir okla
Kalbini ikiye böldü.”⁴⁴*

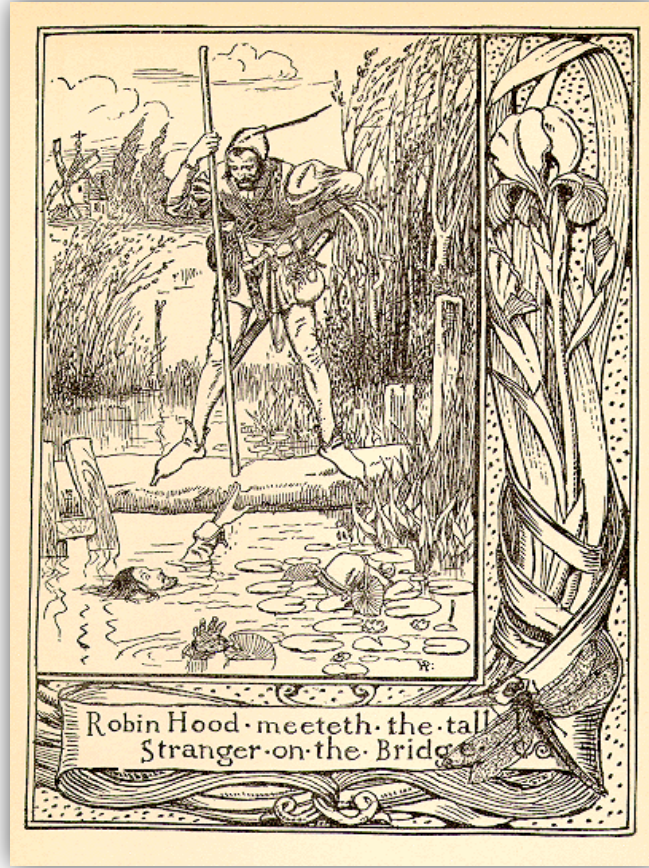
Sonuç

Sonuç olarak, özellikle II. Henry, II. Richard ve I. Edward dönemlerinde geçen Robin Hood baladları sayesinde Orta Çağ İngiltere'sindeki insanların yaşantılarına, ülkede görülen siyasi sorunlara ve bu sorunların halka yansımalarına dair de birçok bilgi edinildiğini söyleyebiliriz. Hatta Fransız İhtilali'ne kadar pek önem verilmeyen özgürlük kavramı bir kez daha farklı bir toplumsal olayla karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Robin Hood'un kahramanlıkları ışığında İngiltere'de özgürlük kavramının yayılımı ve gelişimini de anlamak mümkündür. Ayrıca anlatılan her balad, İngiliz insanının hayatından kesitler taşımaktadır. Feodal anlayış, kırsal kesimde bir nevi yoksunlukla bolluk arasında bir çelişkiye sebep olmuştur. Buna bağlı olarak insanların özgürleşme istekleri, serflerin azat edilmeleri ve onların yeniden topluma kazandırılmaları sırasında bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Bu nedenle Robin Hood baladları aynı zamanda feodal beylerle imparatorlar arasındaki çekişmeleri ve bu çekişmelerin halka yansımalarını da anlatmaktadır. Özgür okçuların ortaya çıkma sebebi köylülerin zarar görmesini engellemek ve onları gelebilecek tehlikelerden korumaya yöneliktir. Aktarmış olduğumuz balad kesitlerinden de bunlar açıkça hissedilmektedir. Çünkü bu baladlarda acı, sevinç ve kahramanlık duyguları iç içe olarak verilmiştir. Robin Hood, bunların lideri olarak karşımıza çıkan ve çeşitli efsanelere konu olan tarihi bir karakterdir.

*“Bu şekilde lordum,
İngiliz Avam Kamarası ve eski güzel Sakson kanı
Gerçek bir arkadaşlık kurdu.”
-Robin Hood⁴⁵*

⁴⁴ Robin Melrose, *Warriors and Wilderness in Medieval Britain: From Arthur and Beowulf to Sir Gawain and Robin Hood*, McFarland&Company yay, Kuzey Kaliforniya 2017, s.201; Child, *English and Scottish Ballads*,s. 272.

⁴⁵ George Payne Rainsford, *Forest Days; A Romance Of Old Times*, c.1, Saunders and Otley yay, Londra 1843,s.173.

Şekil 1: Robin Hood'un Küçük John ile tanışmasını anlatan çizim.⁴⁶

⁴⁶ <https://www.boldoutlaw.com/robbeg/assets/images/hpbridge.gif>

Şekil 2: Robin Hood ve Gisbornelu Guy.⁴⁷

⁴⁷https://www.lookandlearn.com/history-images/preview/M/M099/M099907_Robin-Hood-and-Guy-of-Gisborne.jpg

Kaynakça

- “Constitutions of Clarendon”, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, (Ed. Ernest F. Henderson), George Bell and Sons, Londra 1896, ss.11-20;
- A Lytell geste Of Robin Hode.*, (Ed. John Mathew Gutch), c.I, Longman yay,Londra 1847.
- Agibalova, Ye. ve G.Donskoy; *Ortaçağ Tarihi*, (Çev. Çağdaş Sümer), Yordam Kitap, İstanbul 2017.
- Andrew, Ayton; “Military Service and the Development of the Robin Hood Legend in the Fourteenth Century”,*Hull Medieval Society*, 1988,ss. 126-147.
- Atkinson, David; *The Anglo-Scottish Ballad and its Imaginary Contexts*, Openbook yay, 2014.
- Bates, Katharine Lee; *Ballad Book*,Shewell& Sanborn, Boston ve New York, 1890.
- Black, Jeremy; *Kısa İngiltere Tarihi*, (Çev.Ekin Duru), Say yay,İstanbul 2017.
- Bloch, Marc; *Feodal Toplum*,(Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Doğubatı yay, Ankara 2005.
- Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi Magna Charta seu Magna Charta Libertatum*, (Çev. Çiğdem Dürüşken), Alfa yay,İstanbul 2017.
- Child, Francis James; *English and Scottish Ballads*, c.1, Little,Brown yay, Boston 1860.
- Clawson, William Hall, *The Gest of Robin Hood*, University of Toronto library yay., Toronto 1909.
- Coyle, Danielle; “The Outlaws of Medieval England”, *Journal of Hohonu* , c.3, 2005, ss.57-59.
- Crook, David; “The Sheriff of Nottingham and Robin Hood: The Genesis of the Legend?” *Thirteenth Century England II, Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1987*, (Ed. Peter R. Coss, Simon D. Lloyd), The Boydell yay,Suffolk 1988,ss.59-69;
- Hoveden, Roger; *The annals of Roger de Hoveden: comprising the history of England, and of other countries of Europe from A.D.732 to A.D. 120*, (Çev. Henry T.Riley), c.I., H.G.Bohn yay., Londra 1853.
- Jamieson, Robert; “Robyn Hode and The Munke”, *Popular Balads and Songs*, c.2, Archibald Constable and Co, Edinburgh 1806.
- L.S;. “Hood”, *Dictionary of National Biography*, (Ed. Leslie Stephen ve Sidney Lee),c.9, The MacMillian yay. Londra 1908,ss.1152-1155.
- Longman, C.J. ;“Introductory”, *Archery*, (Ed.C.J.Longman ve Col.H.Walrond), Longmans,Green and Co. yay., Londra 1894, ss.1-9.
- Major, John; *A history of Greater Britain as well England as Scotland*, University yay, Edinburgh 1892.
- Maurois, Andre; *İngiltere Tarihi*, (Çev.Hüseyin Cahit Yalçın), Kanaat Kitabevi,İstanbul 1938.
- McSpadden, J.Walker; *Robin Hood and His Merry Outlaws* ,Thomas Y.Crowell Company yay., New York 1923.
- Melrose, Robin; *Warriors and Wilderness in Medieval Britain: From Arthur and Beowulf to Sir Gawain and Robin HOOD* , McFarland&Company yay, Kuzey Kaliforniya 2017.
- Oman, Charles; *The Great Revolt of 1381*, Oxford Clarendon yay., Oxford 1906.
- Pollard, ,A.J. ;*Imagining Robin Hood: The Late-Medieval Stories in Historical Context*,Routledge yay, Londra ve New York 2004.
- Rainsford, George Payne; *Forest Days; A Romance Of Old Times*, c.1, Saunders and Otley yay, Londra 1843.
- Rennison, Nick; *Robin Hood*, Oldcastle Books, 2012.
- Ritson , Joseph ve John McCreery; *Robin Hood: A Collection Of All The Ancient Poems, Songs, And Balads, Now Extant, Relative To That Celebrated English Outlaw: To Which Are Prefixed Historical Anecdotes Of His Life*, Longman yay., Londra 1820.

Ritson, Joseph; *Robin Hood: A Collection Of All The Ancient Poems, Songs And Balads, Now Extant, Relative To That Celebrated English Outlaw*, c.1, Londra 1887.

Robin Hood : The Forresters Manuscript, British Library Additional MS 71158,(Ed. Stephen Thomas Knigh), Boydell yay., Cambridge 1998.

Rustamova, Leonora; *Yorkshire's Strangest Tales: Extraordinary but true stories*, Portico Books yay., Londra 2013.

Select Charters and other Illustrations of English Constitutional History from the Earliest Times to the Reign of Edward I, (Ed. W. Stubbs ve H.W.C.Davis), Oxford Clarendon yay, Oxford 1921.

Sidgwick, Frank; *Ballads of Robin Hood and other Outlaws, Popular Ballads of the Olden Times*, c.4,Gutenberg Project, 2009.

Spell,RustyW.;https://mariahmccune.weebly.com/uploads/1/9/2/8/19282013/robin_hood_and_the_monk.pdf (E.T: 11.11.2019, 13:08)

Stewart, Susan; “ Outlawry as an Instrument of Justice in the Thirteenth Century”, *Outlaws in Medieval and Early Modern England*, (Ed.John C.Appleby ve Paul Dalton), Ashgate yay, New York 2009, ss.37-54.

Stukeley, William; *Palæographia Britannica.; or, Discourses on Antiquities in Britain Number II*, Stamford 1746.

Tennyson, Alfred Lord; *The Foresters,Robin Hood and Maid Marian*, Macmillan and Co. yay., Londra 1892.

Ülgen, Pınar; “Magna Charta Libertatum’a Hazırlık:Clarendon Yasaları”,*4.Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı*, Doğuhan yay, Yalova 2019,ss.300-312.

_____; “Fatih William Tarafından Avrupa’nın Yeniden Dizaynı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.12, Tokat 2017,ss.67-80.

Wright, T. ;“The Popular Cycle of the Robin Hood Ballads” , *Essays on subjects connected with the literature, popular superstitions, and history of England in the Middle Ages*, c.2, J.R.Smith yay, Londra 1846, ss.164-212.

https://wnorton.com/college/english/nael/noa/pdf/16Ballads_1_9.pdf (E.T: 14.11.2019)

<https://robinhoodlegend.com/early-balads/> (ET: 14.11.2019)

<https://robinhoodlegend.com/robertus-hud/> (E.T: 11.11.2019 16:27)

<https://www.boldoutlaw.com/robbeg/assets/images/hpbridge.gif> (ET: 14.11.2019)

<https://www.boldoutlaw.com/rhbal/bal139.html> (E.T. 19.12.2019)

https://www.lookandlearn.com/history-images/preview/M/M099/M099907_Robin-Hood-and-Guy-of-Gisborne.jpg (ET: 14.11.2019)

Belgelerdeki Beycesultan Höyüğü ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Kaleleri

Geliş Tarihi: 15/11/2019

Kabul Tarihi:25/12/2019

Atıf Bilgisi: Elalmış, Ayça; “Belgelerdeki Beycesultan Höyüğü ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Kaleleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 264-275.

Ayça Elalmış*

Öz

Bizans Dönemi'ne ait bir kaleye sahip olup olmadığı tartışılan Beycesultan Höyüğü çalışmamızın başlangıç noktasını oluşturur. Beycesultan Höyüğü'nün çevresindeki alanda birçok yolun kesişme noktasında bulunan Lampē Kenti, merkez alınarak kalelerin üzerinde bulunduğu güzergâhlar, isimleri ve yeniden inşa tarihleri belirlenerek daha sonraki çalışmalar için bir ana hat oluşturulmaya çalışılmıştır. Metnimizde ele aldığımız kaleler, Pentadaktylon Kalesi (Lampē, IX. yüzyıl), Soublaion Kalesi (Soublaion, XII. yüzyıl), Angelokastron Kalesi (Khōma, XII. yüzyıl) ve Bonita Kalesi'dir (Bonita, IX. yüzyıl).

Anahtar Kelimeler: Beycesultan, Lampē, Soublaion, Khōma, Bonita, Bizans Dönemi Kaleleri.

Byzantine Period Castles in Documents Found in Beycesultan Mound and Nearby Areas

Abstract

The departing point for our paper is Beycesultan Mound which is doubted to have a castle of Byzantine Period. The aim of the paper is to draw an outline for the further research pursuant to detection of routes, names and reconstruction dates of the castles in the area with center of Lampē City which is in the intersection point of many roads in region around Beycesultan Mound. This research covers Pentadaktylon Castle (Lampē, IX Century), Soublaion Castle (Soublaion, XII Century), Angelokastron Castle (Khōma, XII Century) and Bonita Castle (Bonita, IX Century).

Keywords: Beycesultan, Lampē, Soublaion, Khōma, Bonita, Castles in Byzantine Period.

---

* Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Orcid No: 0000-0001-9147-2967, email:aycael@yahoo.com

Giriş

Bizans Dönemi'ne tarihlenen kültür tabakasına sahip Beycesultan Höyüğü Yukarı Maiandros Havzası'ndadır. Araştırmamıza Beycesultan Höyüğü'nden başlamamızın nedeni, bu höyükte Bizans Dönemi'ne ait bir kalenin olma ihtimalidir¹. Beycesultan Höyüğü'nün çevresinde yer alan ve belgelerden bildiğimiz bu kaleler, Lampē, Soublaion, Khōma ve Bonita kentlerine aittir ve kesişme noktasının Lampē Kenti olduğu yollar üzerinde bulunur. İlk aşamada belgelerden bize ulaşan Bizans Dönemi'ne ait bu kalelerin nerede olduğunu tartışmak yerine, bu kalelerin birbirleri ile olan konumları Ortaçağ metinlerinden bize ulaşan güzergâhlar yardımıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Lampē Kenti merkeze alınarak kalelerin üzerinde bulunduğu güzergâhlar, isimleri ve yeniden inşa tarihleri ile bir ana hat oluşturulmuştur. Bu ana hat, bölgedeki mevcut Bizans Dönemi kaleleri ile ilgili yapılacak sonraki çalışmalar için bir ön hazırlık niteliğindedir.

Beycesultan Höyüğü'ndeki Bizans Dönemi Kalesi

Beycesultan Höyüğü'nde Bizans Dönemi'ne ait bir kale olup olmadığı çalışma alanımız içindeki ilk tartışma konumuzdur. Bu ihtimalin olduğunu düşünmemiz için iki neden vardır. İlki Thomas Drew-Bear, yazıtlı bir lentoyu² Beycesultan Höyüğü'ndeki Bizans Dönemi yerleşiminin yüzeyinde

¹Denizli İli Çivril İlçesi sınırları içindeki Beycesultan Höyük'te, ilk kazı çalışmaları 1954-1959 yıllarında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına Seton Lloyd ve James Mellaart tarafından gerçekleştirilmiştir. Seton Lloyd başkanlığında yürütülen kazılarda Beycesultan Höyüğü Batı Koni'sinde Bizans Dönemi'nde (X-XI. yüzyılda) tahkim edilmiş yerleşime ait in situ sivil mimari kalıntıları art arda gelen üç seviyeden oluştuğu saptanmıştır (Lloyd ve Mellaart, Beycesultan Excavations: First Preliminary Report, s. 40; Wright, Beycesultan 1954. Some Byzantine Remains, s. 178). George Roy Haslam Wright göre, Batı Koni'sinin güneydoğu yamacında in situ olarak bulunmayan Erken ve Orta Bizans Dönemi'ne (VI. ve X-XII. yüzyıl) ait mimari plastik eserler burada bulunan anıtsal bir kilise ya da kiliselerin varlığını göstermektedir (Wright, Beycesultan 1954. Some Byzantine Remains, s. 190-1; Wright, Beyce Sultan: A Fortified Settlement in Byzantine, s. 145). Ayrıca aynı kazılar sırasında Batı Koni'de Orta Bizans Dönemi'ne ait seramik buluntuları (Lloyd ve Mellaart, Beycesultan Excavations: First Preliminary Report, s. 66; Wright, Beyce Sultan: A Fortified Settlement in Byzantine, s. 147), Erken ve Orta Bizans Dönemi'ne (VI. ve X-XII. yüzyıl) ait bronz objeler (Wright, Some Byzantine Bronze Objects from Beycesultan, s. 59-170; Wright, Beyce Sultan: A Fortified Settlement in Byzantine, s. 146) bulunmuştur. Beycesultan Höyüğü'nde 2007 yılında tekrar başlatılan kazı çalışmaları Eşref Abay başkanlığında halen devam etmektedir (Abay ve Dedeoğlu, Beycesultan 2007-2010 Yılları Kazı Çalışmaları Raporu, s. 303). Bu kazılar sırasında ise Beycesultan Höyük'te Bizans Dönemi'ne tarihlenen kültür tabakasının Batı Koni'de üç evreye (2a1, 2a2, 2b) sahip olduğu saptanmıştır. Bu alanda Bizans Dönemi'ne ait sivil mimari ve IX.- XII. yüzyıllar arasına tarihlenen sırlı ve sırsız seramik parçaları, metal, cam, kil, fildişi, kemik ve taştan yapılmış küçük buluntu örnekleri tespit edilmiştir (Abay ve Dedeoğlu, Beycesultan 2007-2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu, s. 57-59; Abay ve Dedeoğlu, Beycesultan 2007-2010 Yılları Kazı Çalışmaları Raporu, s. 308-311; Abay ve Dedeoğlu, Beycesultan 2011 Yılı Kazı Çalışmaları Raporu, s. 217-218; Abay ve Dedeoğlu, Beycesultan 2012 Yılı Kazı Çalışmaları, s. 386-387; Abay ve Dedeoğlu Beycesultan 2013-2014 Yılı Kazı Çalışmaları, s. 186; Abay ve Dedeoğlu vd., Beycesultan Höyüğü 2015 Yılı Kazı Çalışmaları, s. 274-275; Abay ve Dedeoğlu vd., Beycesultan Höyüğü 2017 Yılı Kazı Çalışmaları, s. 75-76).

²“[† ’Ανεκ]ενήσθη(η) ἐκ βάθρων(ν) τῶ θ(ε)ωφύλακτ(ον) κάστρον τοῦτω ἐπὶ βασιλ(έως) Ῥωμ[ανοῦ καί]/[οικουμεν]ικοῦ π(ατ)ριάρχ(ου) Ἰω(άννου) τοῦ Ζυφυλ(ίνου) διὰ συνδρομ(ῆς) Νικηφό(ρου) (πρωτοστα)θ(α)ρ(ίου) κ(αὶ) ταξιάρχ(ου) τοῦ Σου(βλαίου?) ἐξόδου πάσ[ης---]/ζφοθ’ ἐπι(νεμήσεως) θ’

bulmuştur³. 1070-1071 yıllarında⁴ yeniden inşa edilen bir kastruma ait yazıttaki Ç O Ȳ, Jean Claude Cheynet tarafından Soublaion şeklinde okunmuş ve bu yazıtın Soublion kalesine⁵ ait olduğu düşünülmüştür. Bir diğeri ise 1954 ve 1955 yıllarında iki sezon Beycesultan kazısında çalışmış⁶ mimar George Roy Haslam (Mick) Wright makalelerinde Beycesultan Höyüğü'nde X.-XI. yüzyılla tarihlenen bir tahkim yapısının bulunduğundan bahsetmektedir⁷. Ayrıca Seton Lloyd ve James Mellaart da buranın Bizans Dönemi'nde tahkim edilmiş bir yerleşim olduğunu belirtirler⁸. Bu makalelerden başka bu konuyla ilgili herhangi bir veri olup olmadığıyla ilgili araştırma yapılmıştır. Bugün için Mick Wright'ın bu makalesi ve çizimleri dışında bunu destekleyecek hiçbir veri elimizde bulunmamaktadır⁹.

'' (Cheynet ve Drew-Bear, La forteresse de Soublaion en Phrygie (1070-1071), s. 209); Bu yazıtın hem Eumeneia Kalesine (Drew-Bear, Eumeneia Bir Bizans Kalesi, s. 149-52) hem de Soublaion Kalesi (Cheynet ve Drew-Bear, La forteresse de Soublaion en Phrygie (1070-1071), s. 209-220) ait olduğu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.

³Jean Claude Cheynet, yazıtın Thomas Drew-Bear tarafından belgelendiğini ve onun harfleri kontrol için tekrar gittiğinde yazıtı belgelediği yerde bulamadığını belirtmiştir (Jean Claude Cheynet, kişisel görüşme, 30.01.2019). Yazıtın in situ olmadığını net bir şekilde ifade etmektedir (01.02.2019); Michael Ballance göre aynı yazıtı Hamilton, Işıklı'nın güneydoğusunda tahkim edilmiş bir höyükte gördü (Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia with some account of their antiquities and geology II, s. 166; Ballance, Survey of Roman and Byzantine Remains at Dinar, Işıklı and Pınarbaşı 1994, s. 190; TIB7 252). Thomas Drew-Bear ise Michael Ballance'ın bu konu ile ilgili boşuna vakit harcamış olduğunu belirtmektedir (Thomas Drew-Bear, kişisel görüşme, 01.09.2019).

⁴ϡοθ' ἐπι(νεμήσεως) θ', 6579, İndeksiyon 9. (Cheynet ve Drew-Bear, La forteresse de Soublaion en Phrygie (1070-1071), s. 209-210); Ayrıca yazıttaki adı geçen kişiler bu tarihi doğrular. Ἰω(άννου) τοῦ Ζυφυλ(ίνου) (Ioannes Ksyphylinos) için Mich. Att. 92'ye bkz.; Ioannes Ksyphylinos (1 Ocak 1064- 2 Ağustos 1075) için Oikonomides, Un décret synodal inédit du patriarche Jean VIII Xiphilin concernant l'élection et l'ordination des évêques. s. 59'a bkz.

⁵İb. Kinn.298; İlk olarak bugünkü mevcut verilerle Soublaion'un Beycesultan Höyüğü'ne çok yakın olduğunu söylemek güçtür, fakat yazıtın taşınmış olması mümkündür.

⁶Davey, G. R. H. (Mick) Wright: A Remarkable Australian Archaeological Architect, s. 40.

⁷Wright, Beycesultan 1954. Some Byzantine Remains, s. 180; Wright, Some Byzantine Bronze Objects from Beycesultan, s. 163; Wright, Beyce Sultan: A Fortified Settlement in Byzantine, s. 147-148.

⁸Lloyd ve Mellaart, Beycesultan Excavations: First Preliminary Report, s. 40; Lloyd ve Mellaart, Beycesultan: v.1 The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels, s. 9; Mellaart, The Second Millennium Chronology of Beycesultan, s. 67.

⁹Beycesultan Kazı Başkanı Eşref Abay, 2007-2018 yılları arasında yapılan kazı çalışmaları esnasında Beycesultan Höyüğü'nün Bizans Dönemi'nde tahkim edildiğini destekleyecek herhangi bir bulguya rastlamadıklarını belirtmiştir (Eşref Abay, kişisel görüşme, 14.08.2018); Avustralya Arkeoloji Enstitüsü'nde Mick Wright'ın arşivi bulunmaktadır. Bu arşivde makalede bulunan çizimlerin orijinallerinin bulunup bulunmadığıyla ilgili olarak Christopher Davey ile bağlantı kurulmuştur. Christopher Davey, Mick Wright arşivini kontrol ettiğini ve bulabildiği şeylerin yalnızca Anatolica'da bulunan çizimler (Wright, Beyce Sultan: A Fortified Settlement in Byzantine, s. 156-157) ve Seton Lloyd'un Beycesultan kazı raporundakilerin kopyalarından ibaret olduğunu (Lloyd ve Mellaart, Beycesultan Excavations: First Preliminary Report, s. 41;

Pentadaktylon Kalesi

Beycesultan Höyüğü çevresindeki belgeler ile bize ulaşan kaleler Lampē¹⁰ kentinden geçen güzergâhlar doğrultusunda incelenmiştir. Lampē Kenti bu yolların kesişme noktasındadır. Lampē

Lloyd ve Mellaart, Beycesultan Excavations: Second Preliminary Report, 1955, s. 103) ve bunun dışında herhangi bir nota rastlamadıklarını söylemiştir (Christopher J. Davey, kişisel görüşme, 02.11.2018); UCL Arkeoloji Enstitüsü'nde Beycesultan'a ait bir koleksiyon (<http://archcat.museums.ucl.ac.uk/brief.aspx> (26.03.2019)) olduğundan dolayı yapılan görüşmede, Rachael Sparks enstitülerinde bu konu ile ilgili bir belge olmadığını belirtmiştir (Rachael Sparks, kişisel görüşme, 12.11.2018). Bunlar dışında bu konu ile ilgili verilerin iki yerde olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. İlk olarak Seton Lloyd'un başkanlığında (1954-1959) yürütülen Beycesultan Kazısına ait arşivde olma olasılığı araştırılmıştır. BIAA bulunan kazıya ait arşivlerde yapılan çalışma sonucu Mick Wright'ın bu konu ile ilgili herhangi bir çizim ya da notuna rastlanmamıştır. Diğeri ise Seton Lloyd'un kendine ait bir arşivinin olabileceği düşünülmüştür. Seton Lloyd 1996 yılında vefat ettiğinden dolayı Seton Lloyd'u yakından tanıyan David Hawkins'e ulaşılmıştır (Hawkins, Seton Howard Frederick Lloyd, 1902-1996, s. 359–377). Mark Weeden aracılığı ile David Hawkins ile bağlantı kurulmuştur. David Hawkins'in bu konu hakkında belge olup olmadığıyla ilgili bir bilgisi olmadığını belirtmiştir (Mark Weeden, kişisel görüşme, 21.11.2018).

¹⁰Iōannēs Kinnamos Historia'sında (1118-1176) “ἦν τις Δημήτριος, Ῥωμαῖος μὲν γένος Λάμπης δὲ κώμης ὠρμημένος Ἀσιανῆς” (Iō. Kinn. 251) yani “Dēmētrios adında aslen Romalı biri vardı, Anadolu'daki Lampē köyünden idi” (Io. Kinn.(t).182) şeklinde geçer. Dēmētrios Mysia bölgesinde Atramyttion yakınındaki Lampē 'de doğmuştur (Iō. Kinn.(t).182.dipnot 2). Buradaki Lampē Phrygia'dadır (TIB7 322); Lampē için ayrıca Mikaēl Attaleiatēs'in Historia'sı (1034-1080) (Mich. Att. 253), Anna Komnēnē'nin Aleksias'ı (1071-1118) (Anna 194; Anna 425), Λαμπηνός (PLP 14421) ve Λαμπηνός Ταρχανειώτης (PLP 14432) bkz.; Lampē'nin batısına bulunan diğer yollar Nikētas Khōniatēs'in Historia'sından bize ulaşır. Bu metinde (II. Iōannēs (Komnēnos) (1118-1143) ve I. Manuēl (Komnēnos) (1143-1180) Dönemi) Laodikeia'dan Kelainai'a (Κελαιναί için Hdt.7.26, Hell.Oxy.12.3, Xen.Anab.1.2.6-9, Liv.38.13.5-7, Ov.Fast.4, Strab.12.8.15, Strab.12.8.18, Strab.(VI).13.1.70, Strab.(VI).13.4.12, Plin. Nat.5.29.106, Plin.Nat.(VIII).31.13.19, Plut.Para.5, Arr.An.1.29, App.Syr.6.36, Paus.2.5.3) doğru ilerlerken Khōnai (eskiden Kolassai), Arkhangelikos (“Τό ἐν Χώναις θαύμα τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ”; Arkhippos (BHG 1282), PO IV/V 542-562; Synax. Cpol.19-20; Metaphrastēs Symeōn (BHG 1284), An.Boll. VIII 287-307; BHG 118-119, BHG Nov. Auct. 149, BHG Auct. 134.) Naos'undan sonra Lampē'ye geçer; “ Ἀπάρας οὖν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων Φρυγίαν τε καὶ Λαοδίκειαν διελθὼν ἀφικνεῖται ἐς Χώνας, πόλιν εὐδαίμονα καὶ μεγάλην, πάλαι τὰς Κολοσσάς, τὴν ἐμοῦ τοῦ συγγραφέως πατρίδα. καὶ τὸν ἀρχαγγελικὸν ναὸν εἰσιὼν, μεγέθει μέγιστον καὶ κάλλει κάλλιστον ὄντα καὶ θαυμασίας χειρὸς ἅπαντα ἔργον, ἐκεῖθεν ἐξελάσας εἰς Λάμπην ἵκετο καὶ πόλιν Κελαινάς, ἔνθα τοῦ Μαιάνδρου εἰσὶν αἱ ἐκδόσεις καὶ ὁ Μαρσύας ρεῖ ποταμὸς ἐμβάλλων εἰς Μαϊάνδρον, καὶ ὁ Ἀπόλλων ἐκδεῖρα Μαρσύαν ἐκεῖ που λέγεται καθάπερ μύωπι οἰστρηθέντα βιαίω καὶ περὶ τῆς αἰοιδῆς ἐρῖζειν ἀρξάμενον πρὸς Ἀπόλλωνα.” (Nik. Chōn. 178); Bunun üzerine polislerin kraliçesinden ayrıldıktan sonra Phrygia ve Laodikeia'dan geçerek mutlu ve büyük bir kent olan Khōnai'ya ulaştı ki eskiden Kolassai idi, (burası) benim yazarın memleketidir. (Sonra) büyüklükte en büyük güzellikte de en güzel ve hayranlık uyandırıcı bir elin eseri/işi olan arkhangelikos naos'una girer, buradan da Lampē'ye doğru yol

Bandon'u Anatolikōn Themasi'ndadır¹¹. Burada Pentadaktylon adı verilen bir kale vardır¹². V. Leon, Katharōn Manastırı'nın hēgoumenos'u olan Iōannes'i bu kaleye hapsedmiştir¹³.

Soublaion Kalesi

İlk olarak Lampē'den Soublaion Kenti'ne doğru gidilir. Iōannēs Kinnamos Historia'sında, I. Manuel'in (Komnenos) ovalardan geçerek Lampē'ye doğru ilerlediğinden ve Maiandros nehrinin doğduğu yere yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş, adı Soublaion olan bir kaleyi tekrar inşa ettirdiğinden bahsedilir¹⁴. Nikētās Khōniatēs Historia'sı 1175 yılındaki bu yeniden inşayı doğrular¹⁵. I. Manuel'in (Komnenos) barış teklifini 1176 yılında, Sultan Kılıç Arslan, Soublaion ve Dorylaion kalelerinin yıkılması şartıyla kabul etmiş ve I. Manuel (Komnenos) tarafından Soublaion Kalesi tahrip

---

aldı ve Kelainai polisine geldi, burada Maiandros'un bölümleri/(kolları) vardır ve Marsyas Nehri de Maiandros'a dâhil olarak akar, şarkı konusunda Apollōn'a karşı birinci olmaya uğraştığı (için) ve Apollōn'un da tıpkı berbat bir at sineği tarafından delirtilmiş gibi olan Marsyas'ın derisini burada yüzdüğü söylenir (Orjinal metinden çeviren Dilan Taştekin); Theodōros Skoutariōtēs, Anōnymou Synopsis Khronikē adlı eserinde bu metni (Theod. Skut.284) Nikētās Khōniatēs'in Historia'sından alıntılanmıştır.) ve aynı metinde Lampē , Kharaks ve Graos Galaktos yerleşimleri art arda sıralanır “κεῖται δὲ ὁ Χάραξ οὗτος μεταξύ τῆς Λάμπης καὶ τοῦ τῆς Γραὸς Γάλακτος” (Nik. Chōn. 195); “Lampē ile Graosgola arasında bir kale olan Kharaks'da” (Nik. Chōn.(t1) 135); Theod. Skut.296; Ayrıca Nik. Chōn. 494 bkz.

¹¹Loukas (Stylitēs)(879-979), Anatolikōn Themasi'nin, Lampē Bandon'unun, Attuokōmē Khōrio'sunda doğmuştur; “ἐκ γῆς ἀνατολῶν, θέματος Ἀνατολικῶν, χωρίου Ἀττυοκώμη, βάνδου Λάμπης” (Delehaye, Les Saints Stylites, CI); βανδουλάμπης (Synax. Cpol.300); PO XI/II 177; Whittow, Social and Political Structures in the Maeander Region of Western Asia Minor on the Eve of the Turkish Invasion, s.210; Loukas (Stylitēs) için (BHG 2239), BHG 44 bkz.

¹²Ξεορίζεται εἰς φρούριόν τι λεγόμενον Πενταδάκτυλον ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Κάμπης (Synax. Cpol.633); Κάμπης, Lampē'dir (TIB 7 321); Ahrweiler, Chōma-Aggélokastron, s. 279; Ayrıca Lampē'ye konumlandırılmış Dioukios Manastırı'ndan bahsedilir. “αὐτὸς δὲ ὁ πατήρ εἰς τῆς τοῦ Διουγκίου μονὴν ἀπελθὼν, ἐν τῇ τῇ Λάμπῃ διακειμένην.” (Hagios Athanasios (Athōnitēs) (920-1003)) (An.Boll. XXV 45); Bu manastır adına başka yerde rastlanmaz (An. Boll. XXV 45.dipnot 2.); Dioukios adı bir kişiye ya da yere ait olmalıdır (Ç.N. Dilan Taştekin).

¹³Whittow, Social and Political Structures in the Maeander Region of Western Asia Minor on the Eve of the Turkish Invasion, s. 200.

¹⁴“ὁ δὲ ἔξιν ὀλίγοις τὰς ἐπὶ Λάμπης διελθὼν πεδιάδας, φρούριόν τι περὶ πρώτας που τοῦ Μαιάνδρου ἰδρυμένον ἐκβολὰς (Σούβλαιον ὄνομα αὐτῶ) χρόνῳ πεπτωκὸς ἀνεγείρει” (Iō. Kinn. 298); “Kendisi ise birkaç adamla ovalardan geçip Lampē'ye doğru ilerledi ve Maiandros nehrinin doğduğu yere yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş bir kaleyi (adı Sublaion idi) tekrar inşa etti” (Iō. Kinn.(t) 213).

¹⁵“Ἐπεὶ δὲ ἀνεπόλισε τὸ Δορύλειον καὶ τὰ εἰς φυλακὴν τούτου παντοίως ἀπηκριβώσατο, ἐκ τῶν ἐκεῖσε μερῶν ἀπανίσταται, εἰς δὲ τὸ Σούβλειον ὡς εἶχε παραγενόμενος ἀνήγειρέ τε κάκεινο καὶ φρουρᾶς μετέδωκε” (Nik. Chōn. 177); “Dorylaion yeniden inşa edildikten ve en mükemmel biçimde savunmaya elverişli bir hale getirildikten sonra imparator bu bölgeden ayrılıp Sublaion'a gitti; bu kaleyi de yeniden inşa edip içine bir garnizon yerleştirdi” (Nik. Chōn.(t1) 122); Stone, Dorylaion revisited. Manuel I Komnenos and the refortification of Dorylaion and Soublaion in 1175, s. 183.

edilmiştir¹⁶. Soublaion Kenti'nin lokasyonu önemli bir problemdir¹⁷. Gaius Plinius Secundus, Aulocrenae Vadisi'ne Silbianos kentini de yerleştirir¹⁸. Klaudios Ptolemaios, Maiandros'un kaynağı ile Silbion olarak adlandırdığı kenti birbirlerine çok yakın konumlandırmaz¹⁹. Soublaion, Eparkhia Phrygias Kapatianes (Metropolis Laodikeia) sınırları içindeki bir kenttir²⁰.

Angelokastron ve Myriokephalōn Kaleleri

Khōma'da Bizans Dönemi'ne ait II. Isaakios (Angelos) tarafından 1192 yılında yeniden inşa edilmiş, Angelokastron olarak adlandırdığı kale bulunur²¹. Nikētas Khōniatēs'in Historia'sında Lampē'den Khōma'ya oradan da Myriokephalōn kalesine gelinir. Myriokephalōn Kalesi eski ve ıssız bir kaledir²².

¹⁶“ἐνῆν δὲ τῷ γραμματίῳ καὶ ἄλλα μὲν ὅσα ὁ καιρὸς ἐπέταττε κατὰ μηδὲν ἀκριβολογούμενος, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ καταστραφῆναι τὰ φρούρια τὸ τε Δορύλεον καὶ τὸ Σούβλεον” (Nik. Chōn. 189); “Yazılı belgede, imparatorun bu anda iyice incelemeden kabul etmek zorunda olduğu diğer şartlar yanında Dorylaion ve Sublaion kalelerinin yıkılması da bulunmaktaydı” (Nik. Chōn.(t1) 131); “Οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ μὲν Σούβλεον ἐπιπαριῶν κατὰ τὸ σουλτὰν δοκοῦν αὐτὸς καθαίρει, τὸ δὲ γε Δορύλεον οὐδαμοῦ” (Nik. Chōn. 192); “Ancak imparator, önünden geçerken, Sultan'ın arzusuna uyarak, Sublaion'u bizzat tahrir etti. Dorylaion'a ise dokunmadı” (Nik. Chōn.(t1) 133).

¹⁷Siblia ya da Soublion modern Homa'dadır (Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, s. 136); Khoma (Soublaion kalesi) (Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia I, s. 224); Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia I/II, s. 579; Siblia (Homa?) (Tabbernee, Pepouza and Tymion The Discovery and Archaeological Exploration of a Lost Ancient City and an Imperial Estate, s. 23); Evciler'de kentin adının geçtiği yazıt, epigrafik tek kanıttır (Anderson, A Summer in Phrygia. II, s. 93-94).

¹⁸Plin. Nat. 5.29.106.

¹⁹Ptol. 5.2.25. Σιλβιον 61°40' .39°15', Ptol. 5.2.8. αἰ πηγαὶ τοῦ Μαιάνδρου 62°30' .39°30'; Μαιάνδρου ποταμοῦ ἐκβολαὶ 57°40' . 37°30'.

²⁰HierSyn. 667(5). Σιλβία; Darrouzes 1981: Notit.1(329). Σίβλιος, Notit.2(393). Σιλβίος, Notit.3(412). Σιλβίας, Notit.4(349). Σιλβίας, Notit.7(396). Σουβλαίου, Notit.9(278). Σουβλαίου, Notit.10(331). Σουβλαίου, Notit.13(337). Σουβλαίου; Parthey 1866: Notit.1(370). ὁ Σιλβίως, Notit.3(313). Σουβλαίου, Notit.8(421). Σικλίας, Notit.9(331). Σικλίου, Notit.10(426). Σουβλαίου, Notit.13(276). ὁ Σουλβαίου; Konsil kayıtları ile ulaşan piskopos adları Eulalios Khalkedon Konsili (451) “Εὐλάλιος ἐπίσκοπος πόλεως Σιλβίας ὀρίσας ὑπέγραψ (ACO II/1/2:149(345)²⁵⁴), Ioannes II. Nikaia Konsili (787) Ιωάννης(Σιλβίας), Joannes (Sibliæ) (Mansi XII:1107^D-1108^D), Joannes(Sybeos), Ιωάννης (Σίβεως) (Mansi XIII:147^C-148^C); Joanne(Siblios), Ιωάννου(Σίβεως) (Mansi XIII:371^B- 372^B); Ιωάννης (Συβλίυ) Joannes(Sublii) (Mansi XIII:393^E-394^E), Nikephoros (Syblææ) Pseudo-synoudus Photiana (879) Νικηφόρος(Συβλαίας), Nicephoro (Syblææ) (Mansi XVII:377^B-378^B) şeklinde sıralayabiliriz.

²¹Fontes 261; Nikēphoros Bryennios'un Historia'sında Χωματηνούς kelimesi için Nik. Bryenn. 265, Nik. Bryenn. 271, Nik. Bryenn. 273'e bkz.

²²“κάκεισθεν εἰς τὸ Χῶμα ἐλθὼν τῷ Μυριοκεφάλῳ ἐφισταται φρούριον δὲ τοῦτο παλαιὸν καὶ ἀοίκητον, προκληθέν, οἶμαι, ὃ ἐγένετο, ἢ γεγονὸς ὃ προεκλήθη. περὶ γὰρ αὐτὸ πολλάκις μυρίαὶ κεφαλαῖς Ῥωμαίων ἐβλήθη θάνατος, ὡς λέξω ἐρχομαι” (Nik. Chōn. 178); “Bundan sonra imparator Khoma ve Myriokephalon (Bin kelle anlamına)'a geldi. Burası eski ve terk edilmiş bir kaledir ve ya orada olup

Myriokephalōn, Khōma, Lampē yolunun devamı, Anna Komnēnē'nin Aleksias'ından bize Khōma, Lampē, Polyboton şeklinde ulaşır²³.

Bonita Kalesi

Lampē'nin batısında ise Bonita Kenti bulunur. Bonita Anatolikon Thema'sındaki kalesi olan kenttir²⁴. Eikonodoules Theodoros Stoudites ve Nikolaos Stoudites'in 816 yılında Bonita'ya sürgün edildiğini anlatan metinlerden, burasının bir tuzlu su gölü²⁵ yakınında olduğunu öğreniriz.

Sonuç

Yukarı Maiandros Havzası'ndaki Bizans Dönemi kalelerine ait bilgileri elde ettiğimiz belgeler, Beycesultan Höyüğü kazılarında ait makalelerden ve Bizans Dönemi'ne ait metinlerden oluşur.

Bu belgelerden ilki Beycesultan Höyüğü kazısında çalışmış olan Mick Wright'ın (1954-55), Beycesultan Höyüğü'nde bulunan Bizans Dönemi'ne ait bir kalenin varlığından bahsettiği makaledir. Seton Lloyd ve James Mellaart'ın iki makalesi ile de desteklenen bu durum araştırmamızın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Avustralya Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan Mick Wright'a ait arşivde bu konu ile ilgili Anatolica'da bulunan çizimler ve Seton Lloyd'un Beycesultan kazı raporundaki kopyaları dışında herhangi bir nota ya da çizime rastlamamıştır. Seton Lloyd'un başkanlığında (1954-59) yürütülen Beycesultan kazılarında ait BIAA'deki arşivde ve Beycesultan'a ait bir koleksiyonu bulunan UCL Arkeoloji Enstitüsü'nde de bu kaleyle ilgili başka bir veri bulunmamaktadır. Seton

---

bitenlerden bu adı almıştır yahut da bu adın ifade ettiği olay vuku bulmuştur. Çünkü bu kale yanında, tasvir edeceğim gibi, binlerce Bizanslının kellesine ölümün darbesi inmiştir''(Nik. Chōn.(t1) 123).

²³Anna 338; Vryonis, The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century , s. 117; Anna 19, 87, 110. Χώματος, Anna 21. Χωματηνῶν.

²⁴Vita Nicol. Stud. 884; Theod. Stud. Ep. 202; Synax. Cpol. 216; Theod. Stud. Ep. 202; Theod. Stud. 288; Pargoire, La Bonita de saint Théodore Studite, s. 209; Metinlerde geçen Metopo Kenti için Hasluck, Cyzicus, s. 72 dipnot 7. Μέτωπον.

²⁵Türkiye'de Tuz Gölü'nden sonra en büyük tuz üretim sahalarından biri olan Acıgöl'dür (Özdemir ve Bahadır, Acıgöl'de (Denizli-Afyonkarahisar) Klimatik Parametreler ile Tuz Üretimi Arasındaki İlişkiler, s. 77). Acıgöl'ün kökeni tektonik, su özelliği çok tuzludur (Hoşgören, Türkiye'nin Gölleri, s. 21). Anaua gölünün lokasyonu, Herodotos'un Anaua gölünden tuz elde edilir (Hdt.(III) 7.30) ve Gaius Plinius Secundus Maior'un Sannaos gölünün çevresi Artemisia Absinthium bitkisi (Plin. Nat.2.106.232) ile çevrilidir ifadelerine dayandırılarak da Acıgöl'le yapılır; Claudius Ptolemaeus, Sanis diye adlandırdığı kenti Apameia Kibotos'un güneybatısına yerleştirir (Ptol.5.2.26). Herodotos Kolossae'nin doğusundaki Anaua kenti ve onunla aynı adı taşıyan gölden bahseder. Anaua, Sannaos kenti ve gölünün eski adı olmalıdır (Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia I, s.230); Gaius Plinius Secundus Maior'un Naturalis Historia'da geçen Sannaos gölüne adını veren kent Sannaos (Strab.12.8.13) ya da Synnaos (Ptol.5.2.22) kentlerinden biri olmalıdır; Simav Gölü, tatlı su bataklığı olarak değerlendirilir (Bingöl ve Korkmaz, 1961 Yılında Günümüze Simav Gölü (Kütahya), s. 10); Anaua Göl'ü tuz üretimi açısından bu verilere bakıldığında Simav Göl'den daha çok Acıgöl'e uymaktadır; Sannaos Anaua eşleşmesi için bu veriler yeterli değildir; Sarıkavak'taki yazıt için (Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia, s. 403; Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia I, s. 233; Anderson, A Summer in Phrygia. II, s.90) bkz.; Artemisia absinthium (Plin. Nat.(VII) 27.28.45) Anadolu'daki dağılımı için TÜBİVES bkz.; Theod. Stud. Ep.262.

Lloyd'un özel arşivi olup olmadığı araştırılmış bununla ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bizans Dönemi'ne ait buluntuların düzgün bir şekilde belgelenmediği hatta yok edildiği Seton Lloyd'un zamanındaki Beycesultan Höyüğü kazılarında, burada Bizans Dönemi'ne ait bir kale olduğuyla ilgili doğru olmayan bir bilgi üretildiyse, bu büyük bir çelişkidir. Beycesultan Kazı Başkanı Eşref Abay ise 2007-18 yılları arasındaki kazı çalışmaları esnasında, Beycesultan'ın Bizans Dönemi'nde tahkim edildiğini destekleyecek herhangi bir bulguya rastlamadıklarını belirtmiştir.

Jean Claude Cheynet, Thomas Drew-Bear'in Bizans Dönemi'ne ait bir kastrum yazıtını Beycesultan Höyüğü'ndeki yerleşimin yüzeyinde bulunduğunu ve onun harfleri kontrol için tekrar gittiğinde yazıtı belgelediği yerde bulamadığını belirtmiştir. Hamilton ise aynı yazıtı Işıklı'nın güneydoğusunda tahkim edilmiş bir höyükte gördüğünü iddia etmiştir. Yazıtın nerede olduğu ya da nereden bulunduğu kadar yazıtın hangi kente ait olduğu ile ilgili de tutarsız bilgiler üretilmeye devam edilmiştir. Thomas Drew-Bear 2011 yılına ait bir yayınında yazıtın Eumeneia kentine ait olması gerektiğini yazarken, yine Jean Claude Cheynet ve Thomas Drew-Bear 2012 yılına ait bir başka yayında bu seferde bu yazıtın Soublaion Kenti'ne ait olduğunu yazmışlardır.

Bizans Dönemi'ne ait metinlere göre, incelediğimiz alandaki güzergâhların kesişme noktası olarak aldığımız Lampē Anatolikōn Themasi'ndadır. Lampē'de, belgelerdeki bahsi IX. yüzyıla kadar geriye uzanan Pentadaktylon adında bir kale vardır.

Lampē'den geçen ilk güzergâh Maiandros nehrinin doğduğu yere yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş, adı Soublaion olan kaleye doğrudur. Bu kale I. Manuel'in (Komnenos) tarafından 1175 yılında yeniden inşa ettirilmiştir. Thomas Drew-Bear'in Beycesultan Höyüğü'nde bulunduğunu belirttiği yazıttaki kentin adı tereddütlü bir şekilde Soublaion olarak okunmuştur. Kalenin yeniden inşa tarihi ise yazıtta 1070-71 olarak verilmiştir. Bu nedenle bu yazıtın Soublaion'a ait olma ihtimali oldukça düşük görülmektedir.

Lampē'den diğer bir güzergâh ile Khōma'ya gelinir. Burada II. Isaakios (Angelos) tarafından 1192 yılında yeniden inşa edilmiş Angelokastron olarak adlandırdığı kale bulunur. Khōma'dan ise, Iōannēs Kinnamos Historia'sındaki bu konuyla ilgili metinde eski ve ıssız bir kale olarak nitelediği Myriokephalōn'a varılır. Buradan kalenin XII. yüzyılda terkedilmiş olduğu sonucunu çıkarsak bile hangi döneme ait olduğu ile ilgili bir çıkarım yapmamız güçtür. Bu alanda Myriokephalōn Kalesi'nin nerede olduğu sorusuna yanıt bulmak için ise ilk önce Khōma'nın konumunun belirlenmesi gerekir.

Lampē'nin batısındaki güzergâhta Anatolikon Thema'sındaki Bonita kentine ait bir kale bulunur. Bu kale hakkındaki bilgiler bize IX. yüzyıldan ulaşır. Bonita kenti ise bir tuzlu su gölü yakınındadır.

Lampē, Kharaks ve Graos Galaktos yerleşimleri Nikētas Khōniatēs'in Historia'sında art arda sıralanır. Fikret Işıltan tarafından yapılan çeviride bir kale olan Kharaks Lampē ile Graosgola arasındadır. Fakat orijinal metinde böyle bir ifadeye rastlanmaz.

Bu çalışmada alandaki kaleler ile ilgili birincil kaynaklardan elde edilen metinler ile birlikte bu konuyla ilgili diğer çalışmalar yan yana konularak, üretilmiş veya yanlış yorumlanmış olma ihtimali olan bilgiler ya da yanlış çevrilmiş metinler belirlenmiştir. Bu araştırma bölgedeki mevcut Bizans Dönemi'ne ait kaleler ile ilgili yapılacak lokasyon çalışmaları için bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır. Sonuç olarak günümüzde Bizans Dönemi'ne ait kent ve kaleler ile ilgili bilimsel verilere dayanmadan yapılmış lokasyon önerileri ciddi bir bilgi kirliliğine neden olmaktadır. Mevcut kalelerin mimari, malzeme ve duvar tekniklerinin ayrıntılı bir şekilde çalışılıp, hangi döneme ait olduğu belirlenmeden ve belgelerdeki kalelerin güzergâh ve yeniden yapılış tarihleri ile bu mevcut kaleler denkleştirilmeden yapılacak her lokasyon önerisi bu bilgi kirliliğine bir katkı niteliğinde olacaktır. Belgelerde geçen Lampē güzergâhı dışındaki kalelerin ise başka bir çalışma konusu olarak ele alınması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Anna Anna Komnēnē, Annae Comnenae Alexias, (Ed. Diether Roderich Reinsch and Athanasios Kambylis), CFHB XXXX, Walter de Gruyter et Socios, Berlin/ New York, 2001.

App. Syr. Appianos, Appiani Alexandrini Romanarum historiarum quæ supersunt, (Ed. A. F. Didot), Ambrosio Firmin Didot, Paris, 1840.

Arr. An. Lucius Flavius Arrianus, The Anabasis of Alexander; or, The history of the wars and conquests of Alexander the Great. Literally translated, with a commentary, from the Greek of Arrian, the Nicomedian, (Ed. E. J. Chinnock), Hodder and Stoughton, Londra, 1884.

Hdt. (I) Herodotos, Herodotus I-II, (Trans. A. D. Godley), LCL, William Heinemann, Londra; Cambridge, Harvard University Press, Massachusetts, 1920.

Hdt. (III) Herodotos, Herodotus V-VII, (Trans. A. D. Godley), LCL, William Heinemann; New York G. P. Putnam's Sons, Londra, 1922.

Hell. Oxy. Hellenica Oxyrhynchia, (Trans. P. R. McKechnie and S. J. Kern), Aris & Phillips, Warminster, 1988.

HierSyn. Hierokles, Le synekdemōs d'Hiérokles. Et L'opuscule géographique de Georges de Chypre, (Ed. Ernest Honigmann), Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, Brüksel, 1939.

Iō. Kinn. Iōannēs Kinnamos, Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis Gestarum, (Ed. A. Meineke), CS HB XIII, Impensis ed. Weberi, Bonn, 1836.

Iō. Kinn.(t) Iōannēs Kinnamos, Ioannes Kinnamos'un Historia'sı(1118-1176), (Trans. Işın Demirkent), TTK, Ankara, 2001.

Liv. Titus Livius, Titi Livi Ab Urbe Condita VIII (Libri XXXV-XXXVIII), (Ed. W. Weissenborn), Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1873.

Mich. Att. Mikhaēl Attaleiatēs, Michaelis Attaliothae Historia, (Ed. I. Bekker), CS HB IV, Impensis ed. Weberi, Bonn, 1853.

Nik. Bryenn. Nikēphoros Bryennios, Nicéphore Bryennios Histoire, (Ed. Paul Gautier), CFHB IX, Byzantion, Brüksel, 1975.

Nik. Chōn. Nikētas Khōniatēs, Nicetae Choniatae Historia, (Eds. H. G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell), CFHB XI/1, Walter de Gruyter et Socios, Berlin, 1975.

Nik. Chōn. (t1) Nikētas Khōniatēs, Niketas Khoniates Historia, Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri, (Trans.Fikret Işiltan), TTK, Ankara, 1995.

Ov. Fast. Publius Ovidius Naso, Ovid Fasti,(Trans. J. G. Frazer), LCL, William Heinemann, Londra, 1989.

Paus. Pausanias, Delphi Complete Works of Pausanias (Illustrated), Delphi Classics, 2014.

Plin. Nat. Gaius Plinius Secundus, Pliny Natural History II/III-VII , (Trans. H. Rackham), LCL352, William Heinemann Ltd, Londra; Harvard University Press, Cambridge, 1942.

Plin. Nat. (VII) Gaius Plinius Secundus, Pliny Natural History VII/XXIV-XXVII, (Trans. W. H. S. Jones), LCL393, William Heinemann Ltd., Londra; Harvard University Press, Cambridge, 1966.

Plin. Nat. (VIII) Gaius Plinius Secundus, Pliny Natural History VIII/XXVIII-XXXII, (Trans. W. H. S. Jones), LCL418, William Heinemann Ltd, Londra; Harvard University Press, Cambridge, 1963.

Plut. Para. Plutarkhos, Plutarchi Chaeronensis quae supersunt omnia: Cum adnotationibus variorum adjectaque lectionis diversitate 7-8, (Ed. J. G. Hutten), Impensis J.G. Cottae , Tübingen, 1796.

Ptol. Klaudios Ptolemaios, Claudii Ptolemaei Geographia II, (Ed. K. F. A. Nobbe) , Sumptibus et typis Caroli Tauchnitii, Leipzig, 1845.

Strab. Strabon, The Geography of Strabo V, (Trans. H.L. Jones), LCL; William Heinemann Ltd., Londra; Harvard University Press, Cambridge, 1961.

Strab.(VI) Strabon, Res Geographicae V, (Ed. J. P. Siebenkees), Weidmann, Leipzig, 1808.

Theod. Skut. Theodōros Skoutariōtēs, *Ανωνύμου Σύνοψις Χρονική*, (Ed. K. Sathas), *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη VII, Τύποις του Φοίνικος*, Venedik, 1894.

Theod. Stud. S.P.N. Theodori Studitæ Opera Omnia, (Ed. J. P. Migne), PG 99, J. P. Migne, Paris, 1860.

Theod. Stud. Ep. Theodori Studitæ Epistolæ, (Eds.H.G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell), CFHB 31/2, Walter de Gruyter, Berlin,1992.

Vita Nicol. Stud. “Anonymus Vita S. Nicolai Studitæ”, Nicetæ Paphlagonis, qui et David, Nicetæ Byzantini Opera quæ, reperiri potuerunt omnia, (Ed. J. P. Migne), PG 105, J. P. Migne, Paris, 1862 ss. 863-926.

Xen. Anab. Ksenophon, Xenophon Anabasis III, (Ed. G. P. Goold), LCL 90, William Heinemann Ltd., Londra; Harvard University Press., Cambridge, 1980.

Modern Kaynaklar

Abay, Eşref ve Dedeoğlu, Fulya “Beycesultan 2007-2008 Yılları Kazı Çalışmaları Ön Raporu”, *Arkeoloji Dergisi*, XIII/I, 2009, ss.53-79.

Abay, Eşref ve Dedeoğlu, Fulya “Beycesultan 2007-2010 Yılları Kazı Çalışmaları Raporu”, *KST*,33/4(23-28 Mayıs 2011), Malatya, 2012, ss.303-330.

Abay, Eşref ve Dedeoğlu, Fulya “Beycesultan 2011 Yılı Kazı Çalışmaları Raporu”, *KST*,34/1(28 Mayıs-1 Haziran 2012), Çorum, 2013, ss.217-228.

Abay, Eşref ve Dedeoğlu, Fulya “Beycesultan 2012 Yılı Kazı Çalışmaları”, *KST*,35/3(27 - 31 Mayıs 2013), Muğla, 2014, ss.386-397.

Abay, Eşref ve Dedeoğlu, Fulya “Beycesultan 2013-2014 Yılı Kazı Çalışmaları”, *KST*,37/3(11 - 15 Mayıs 2015), Erzurum, 2016, ss.183-198.

Abay, Eşref ve Dedeoğlu, Fulya vd. “Beycesultan Höyüğü 2015 Yılı Kazı Çalışmaları”, *KST*,38/2(23 - 27 Mayıs 2016),Edirne, 2017, ss.273-286.

Abay, Eşref ve Dedeoğlu, Fulya vd. “Beycesultan Höyüğü 2017 Yılı Kazı Çalışmaları”, *KST*,40/2(07-11Mayıs 2018), Çanakkale, 2019, ss.65-84.

ACO II/1/2 Concilium Universale Chalcedonense (Actio secunda, Epistularum collectio B, Actiones III–VII), (Ed. Eduard Schwartz), ACO II/1/2, Walter de Gruyter & Co., Berlin/Leipzig, 1933.

Ahrweiler, Hélène “Chôma-Aggélokastron”, *REB* 24,1966, ss.278-283.

An.Boll. VIII *Analecta Bollandiana VIII*, (Eds. C. de Smedt, J. de Backer, F. van Ortroj, J. van de Gheyn), *Société Belge de Librairie*, Brüksel, 1889.

An.Boll. XXV *Analecta Bollandiana XXV*, (Eds. C. de Smedt, F. van Ortroj, H. Delehay, A. Poncellet, P. Peeters), *Société des Bollandistes*, Brüksel, 1906.

Anderson, John George Clark “A Summer in Phrygia. II”, *JHS* 18, 1898, ss.81-128, 340-344.

Ballance, Michael “Survey of Roman and Byzantine Remains at Dinar, Işıklı and Pınarbaşı 1994”, XIII. *Araştırma Sonuçları Toplantısı/II* (29 Mayıs-2 Haziran 1995), Ankara, 1995, ss.185-198.

Balderstone, Susan “G.R.H. Wright and the Restoration of Ancient Monuments”, *Buried History*, 53, 2017, ss.19-34.81-128, 340-344.

Ballance, Michael “Survey of Roman and Byzantine Remains at Dinar, Işıklı and Pınarbaşı 1994”, XIII. *Araştırma Sonuçları Toplantısı/II* (29 Mayıs-2 Haziran 1995), Ankara, 1995, ss.185-198.

BHG Francois Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca, Subsidia Hagiographica 8a/I-III*, *Societe des Bollandistes*, Brüksel, 1957.

BHG Auct. Francois Halkin, Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graeca, Subsidia Hagiographica 47, Societe des Bollandistes, Brüksel, 1969.

BHG Nov. Auct. Francois Halkin, Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graeca, Subsidia Hagiographica 65, Societe des Bollandistes, Brüksel, 1984.

Bingöl, Nüket ve Korkmaz, Mehmet “1961 Yılında Günümüze Simav Gölü (Kütahya)”, Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 31 (Ağustos 2013), 2013, ss.1-12.

Cheyne, Jean-Claude ve Drew-Bear, Thomas “La forteresse de Soublaion en Phrygie (1070-1071)”, REB 70,2012, ss.209-220.

Darrouzes, Jean Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, La Geographie ecclesiastique de l'Empire byzantin I, Institut Français d'Études Byzantines, Paris, 1981.

Davey, Christopher “G. R. H. (Mick) Wright: A Remarkable Australian Archaeological Architect”, Buried History, 49, 2013, ss. 37–52.

Delehaye, Hippolytus Les Saints Stylites , Subsidia Hagiographica 14, Societe des Bollandistes, Brussels; Auguste Picard, Paris, 1923.

Drew-Bear, Thomas Drew-Bear “Eumeneia Bir Bizans Kalesi”, Eumeneia Şeyhlü-Işıklı,(Ed. Bilal Söğüt), Ege Yayınları, İstanbul, 2011, ss.149-152.

Fontes Wilhelm Regel, Rhetorum Saeculi XII Orationes Politicae, Fontes Rerum Byzantinarum I/2, Eggers & s. et I. Glasunof, St Petersburg, 1917.

Hasluck, Frederick William Cyzicus: Being Some Account of the History and Antiquities of that City, and of the District Adjacent to It, with the Towns of Apollonia Ad Rhyndacum, Miletupolis, Hadrianutherae, Priapus, Zeleia, Etc., Cambridge University Press, Cambridge,1910.

Hamilton,William John Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia with some account of their antiquities and geology II, John Murray, Londra, 1842.

Hawkins, John David “Seton Howard Frederick Lloyd, 1902-1996”, Proceedings of the British Academy, 94, 1998, ss.358–377.

Hoşgören, Yıldız “Türkiye'nin Gölleri”, Türk Coğrafya Dergisi, 29,1994, ss.19-51.

Lloyd, Seton ve Mellaart, James “Beycesultan Excavations: First Preliminary Report”, Anatolian Studies, 5, 1955, ss.39-92.

Lloyd, Seton ve Mellaart, James “Beycesultan Excavations: Second Preliminary Report, 1955”, Anatolian Studies, 6, 1956, ss.101-135.

Lloyd, Seton ve Mellaart, James “Beycesultan: v. 1 The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels”, Occasional publications of the British Institute of Archaeology at Ankara, 6, BIAA, Londra, 1962.

Lloyd, Seton ve Mellaart, James “Beycesultan: v. 2 Middle Bronze Age Architecture and Pottery”, Occasional publications of the British Institute of Archaeology at Ankara, 8, BIAA, Londra, 1965.

Lloyd, Seton ve Mellaart, James “Beycesultan: v. 3., pt. 1. Late Bronze age architecture”, Occasional publications of the British Institute of Archaeology at Ankara, 11, BIAA, Londra, 1972.

Mansi XII Giovanni Domenico Mansi, Ab an. DCLXXXVII usq; ad an. DCCLXXXVII.incl., (Eds. Philippe Labbé, Gabriel Cossart, Niccolo Coleti, Domenico Passionei), Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio XII, Floransa, Expensis Antonii Zatta Veneti, 1766.

Mansi XIII Giovanni Domenico Mansi, Ab anno DCCLXXXVII usq; ad ann. DCCCXIV, (Eds. Philippe Labbé, Gabriel Cossart, Niccolo Coleti, Domenico Passionei), Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio XIII, Expensis Antonii Zatta Veneti, Floransa, 1767.

Mansi XVII Giovanni Domenico Mansi, Ab anno DCCCLXXII usq; ad ann. DCCCLXXXIV, (Eds. Philippe Labbé, Gabriel Cossart, Niccolo Coleti, Domenico Passionei), Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio 17, Antonio Zatta, Venedik, 1772.

Mellaart, James “The Second Millennium Chronology of Beycesultan”, Anatolian Studies, 20, 1970, ss.55-67.

Oikonomides, Nicolas “Un décret synodal inédit du patriarche Jean VIII Xiphilin concernant l'élection et l'ordination des évêques”, REB 18,1960, ss.55-78.

Özdemir, Mehmet Ali ve Bahadır, Muhammet “Acıgöl'de(Denizli-Afyonkarahisar) Klimatik Parametreler ile Tuz Üretimi Arasındaki İlişkiler”, AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, XII/ 2, 2010, ss.77-94.

Pargoire, Jules “La Bonita de saint Théodore Studite”, Échos d'Orient, 6/40,1903, ss.207-212.

Parthey, Gustavi Hieroclis synecdemus et notitiae Graecae episcopatum: Accedunt Nili Doxapatrii notitia patriarchatum et locorum nomina immutata, in aedibus Friderici Nicolai, Berlin, 1866.

PO IV/V François Nau, Jacques Bousquet, Histoire de S. Pacome et de S. Jean-Baptiste Miracle de S. Michel a Colosses, (Eds. R. Graffin, F. Nau), Patrologia Orientalis IV/V, Firmin-Didot, Paris, 1908, ss.542-562.

PO XI/II François Vanderstuyf, Vie de Saint Luc le Stylite (879-979), (Eds. R. Graffin, F. Nau), Patrologia Orientalis XI/II, Firmin-Didot, Paris,1915, ss.189-287.

Ramsay, William Mitchell “The Cities and Bishoprics of Phrygia”,JHS IV,1883, ss.370–436.

Ramsay, William Mitchell The Historical Geography of Asia Minor, Royal Geographical Society: Supplementary Papers IV, John Murray, Londra, 1890.

Ramsay, William Mitchell The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest, The Lycos Valley and South-Western Phrygia, I, Clarendon Press.,Oxford, 1895.

Ramsay, William Mitchell The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest, West and West-Central Phrygia I/II, The Clarendon Press., Oxford, 1897.

Stone, Andrew “Dorylaion revisited. Manuel I Komnenos and the refortification of Dorylaion and Soublaion in 1175”, REB 61, 2003,ss.183-199.

Synax. Cpol. Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris / Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, (Eds . C. de Smedt, J. de Backer, F. van Ortrooy, J. van den Gheyn, H. Delehay, A. Poncelet), Societe des Bollandistes, Brüksel, 1902.

Tabbernee, William “The Search for Pepouza/Auf der Suche nach Pepouza/Pepouza'nın Aranması”, Pepouza and Tymion The Discovery and Archaeological Exploration of a Lost Ancient City and an Imperial Estate, (Eds. W. Tabbernee, P. Lampe), Walter de Gruyter ,Berlin/New York, 2008, ss.15-38.

TIB7 Phrygien und Pisidien, (Eds. K. Belke, N. Mersich), Tabula Imperii Byzantini 7, Verlag de Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana,1990.

Vryonis, Speros The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, : University of California Press, Los Angeles, 1971.

Whittow, Mark Social and Political Structures in the Maeander Region of Western Asia Minor on the Eve of the Turkish Invasion, Doktora Tezi, Oxford Üniversitesi, 1987.

Wright, George Roy Haslam “Beycesultan 1954. Some Byzantine Remains”, Anatolian Studies, 47, 1997, ss.177-193.

Wright, George Roy Haslam “Some Byzantine Bronze Objects from Beycesultan”, Anatolian Studies, 50, 2000, ss.159-170.

Wright, George Roy Haslam “Beyce Sultan: A Fortified Settlement in Byzantine”, Anatolica, 33, 2007, ss.143-168.